

บทที่ 5

บทบาทของตำนานพระศรีอาริย์ในสังคมไทย

ความหลากหลายของตำนานพระศรีอาริย์ทั้งในมิติด้านเนื้อหาและวิธีการสร้างสรรค์ ไม่เพียงทำให้เห็นความแพร่หลายของตำนานพระศรีอาริย์ในท้องถิ่นต่างๆ ของสังคมไทยเท่านั้น แต่เมื่อนำมาจัดเรียงลำดับเวลาเป็นช่วงชีวิตแล้ว ยังทำให้มองเห็น “โครงสร้างชีวิตของพระศรีอาริย์” ที่มีลักษณะเหมือนกับชีวิตของวีรบุรุษ (life of heroes) เพราะชีวิตของพระศรีอาริย์ที่เกิดหลายภพชาติเป็นประหนึ่งการเดินทางของวีรบุรุษ (hero's journey) ดั่งนำเสนอมาก่อนหน้านี้ ในบทนี้ ผู้วิจัยจะได้วิเคราะห์ตำนานพระศรีอาริย์รวมถึงโครงสร้างชีวิตของพระศรีอาริย์ในแง่ของการนำไปใช้ประโยชน์ในสังคมไทย ทั้งนี้ เพื่อให้เห็นว่าการสร้างสรรค์ตำนานพระศรีอาริย์ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว มีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกับบทบาทของตำนานพระศรีอาริย์ในสังคมไทย

การศึกษารoles บทบาทของตำนานพระศรีอาริย์ในสังคมไทย จะช่วยทำให้เห็นถึงความสำคัญ ของข้อมูลคติชนที่จะเน้นย้ำให้เห็นว่าสร้างสรรค์ขึ้นเพื่อตอบสนองความต้องการของคนในสังคมในแง่มุมมองต่างๆ ที่อาจแตกต่างกันไปตามแต่ละท้องถิ่นหรือสถานการณ์ สอดคล้องกับที่ทฤษฎีบทบาทหน้าที่นิยมที่มองว่า วัฒนธรรมส่วนต่างๆ ในสังคมมีหน้าที่ตอบสนองความต้องการของมนุษย์ทั้งทางด้านปัจจัยพื้นฐาน ด้านความมั่นคงของสังคม และความมั่นคงทางด้านจิตใจ วัฒนธรรมในส่วนที่เป็นคติชน ไม่ว่าจะเป็นเรื่องเล่าประเภทต่าง เพลง การละเล่น การแสดง ความเชื่อ พิธีกรรม ล้วนมีหน้าที่ตอบสนองความต้องการของมนุษย์ทางด้านจิตใจและช่วยสร้างความเข้มแข็งและความมั่นคงทางวัฒนธรรมให้แก่สังคม¹ ดังนั้นการศึกษารoles บทบาทของตำนานพระศรีอาริย์ในสังคมไทยในวิทยานิพนธ์นี้จึงจะได้นำแนวคิดทฤษฎีบทบาทหน้าที่นิยม (Functionalism) มาใช้เป็นกรอบความคิดหลักในการศึกษา

การศึกษารoles บทบาทหน้าที่ของข้อมูลคติชนเป็นแนวทางหนึ่งในการศึกษาวิจัยทางคติชนวิทยาซึ่งสุภัฏญา สุจฉายา กล่าวว่ นักคติชนรับแนวคิดนี้มาจาก ทฤษฎีหน้าที่นิยม (Functionalism) ของนักมานุษยวิทยา² ทฤษฎีหน้าที่นิยม มีพื้นฐานมาจากวิทยาศาสตร์สาขาชีววิทยาที่ศึกษาบรรดาสสิ่งมีชีวิตทั้งหลาย ว่าเป็นระบบร่างกาย (organism) ระบบใหญ่ระบบหนึ่ง ซึ่งประกอบด้วยการทำงานอย่างสัมพันธ์กันของระบบย่อยต่างๆ เพื่อตอบสนองความต้องการ

¹ศิริพร ณ ถลาง, *ทฤษฎีคติชนวิทยา: วิทยวิทยาในการวิเคราะห์ตำนาน-นิทานพื้นบ้าน* (กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2552), หน้า 317-318.

²สุภัฏญา สุจฉายา, “บทนำ: การศึกษารoles บทบาทหน้าที่ของคติชน,” ใน *พิธีกรรม ตำนาน นิทาน เพลง* (กรุงเทพฯ: โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการคณะอักษรศาสตร์, 2548), หน้า 2.

(need) ของระบบย่อยและระบบใหญ่ทั้งหมด เมื่อเกิด "ความขาดแคลน หรือ ความตึงเครียด" ขึ้น จะทำให้เกิด "ความต้องการ" ในเวลานั้นและทำให้ระบบใหญ่เสียสมดุล ต่อเมื่อความต้องการ ได้รับ "การตอบสนอง" ระบบทั้งหมดก็จะเข้าสู่สมดุลอีกครั้งหนึ่ง³

ต่อมา นักสังคมวิทยาได้นำทฤษฎีนี้มาใช้ในการศึกษาระบบสังคม โดยมองว่า สังคมก็คือ ระบบใหญ่ซึ่งประกอบด้วยระบบย่อยหลายระบบ โดยที่ระบบต่างๆ มีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกัน และมีหน้าที่ที่เกื้อกูลซึ่งกันและกัน หากเกิดบางอย่างขึ้นกับส่วนใดส่วนหนึ่งก็จะส่งผลกระทบต่อ ส่วนอื่นๆ ด้วย ทฤษฎีนี้จึงใช้เป็นเครื่องมือในการตรวจสอบความสัมพันธ์ระหว่างสถาบันกับ องค์ประกอบต่างๆ ซึ่งประกอบขึ้นเป็นสังคม⁴

ส่วนในทางมานุษยวิทยานั้น นักมานุษยวิทยาได้นำทฤษฎีหน้าที่นิยมมาใช้ศึกษา วัฒนธรรม โดยสนใจบทบาทหน้าที่ของระบบต่างๆ ในวัฒนธรรม ทั้งระบบความเชื่อและศาสนา ระบบครอบครัว ระบบการปกครอง ระบบการศึกษา ระบบนันทนาการ โดยมองว่าระบบต่างๆ เป็น กลไกทางวัฒนธรรมซึ่งต่างก็มีหน้าที่ของตนและช่วยให้สังคมดำรงอยู่ได้⁵ นักมานุษยวิทยาสำนัก บทบาทหน้าที่นิยมคนสำคัญได้แก่ มาลินอฟสกี (Malinowski) ซึ่งเป็นนักมานุษยวิทยาผู้บุกเบิก ทฤษฎีหน้าที่นิยมโดยใช้ข้อมูลจากตำนานปรัมปราเป็นหลัก เขากล่าวไว้ใน *Myth in Primitive Psychology* ว่า "หน้าที่ของตำนานปรัมปรา คือ ช่วยสร้างความเข้มแข็งและถ่ายทอดประเพณี ของกลุ่มชน"⁶

ประเด็นเรื่องความสำคัญของข้อมูลทางวัฒนธรรมประเภทตำนาน มาลินอฟสกีได้แจกแจงบทบาทของตำนานในสังคมประเพณีไว้หลายด้าน ดังนี้

... *Myth fulfils in primitive culture an indispensable function: it expresses, enhances, and codifies belief (1); it safeguards and enforces morality (2); it vouches for the efficiency of ritual and contains practical rules for the guidance of man. (3) Myth is thus a vital*

³กาญจนา แก้วเทพ, *ศาสตร์หนังสือและวัฒนธรรมศึกษา* (กรุงเทพฯ: เอดิชั่นโปรดักส์, 2544), หน้า 133.

⁴Halsey, A.H., "Functionalism," Microsoft Encarta Encyclopedia 2000 Vol. 1999-2000 Microsoft Corporation. อ้างถึงใน สุกัญญา สุจฉายา, *พิธีกรรม ตำนาน นิทาน เพลง*, หน้า 2.

⁵สุกัญญา สุจฉายา, *เรื่องเดียวกัน*, หน้า 3.

⁶Bronislaw Malinowski, "Myth in Primitive Psychology," in *Magic, Science and Religion and Other Essays* (GardenCity, NY: Doubleday & Co., Inc., 1926). อ้างถึงใน ศิราพร ณ ถลาง, *ทฤษฎี คติชนวิทยา: วิถีวิทยาในการวิเคราะห์ตำนาน นิทานพื้นบ้าน* (กรุงเทพฯ: ศูนย์คติชนวิทยา โครงการตำราคณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2548), หน้า 323.

ingredient of human civilization; it is not an idle tale but a hard-worked active force; it is not an intellectual explanation or an artistic imagery, but a pragmatic charter of primitive faith and moral wisdom.

(Bronislaw Malinowski, 'The Role of Myth in Life', 1984: 199)

ศิริพร ณ ถลาง ได้สรุปข้อความดังกล่าวข้างต้น เป็นภาษาไทยดังนี้

ตำนานปรัมปราเป็นส่วนที่ขาดไม่ได้ในสังคมดั้งเดิม เพราะตำนานปรัมปราบรรจุรหัสของความเชื่อเกี่ยวกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ซึ่งนำมาใช้ในการอธิบายพิธีกรรม กำหนดศีลธรรม กำหนดกฎเกณฑ์และแนวทางปฏิบัติให้สมาชิกในสังคม ตำนานปรัมปราไม่ได้เป็นเพียงเรื่องเล่าธรรมดา แต่เป็นเรื่องเล่าที่มีพลัง ไม่ใช่มีหน้าที่แค่อธิบาย แต่เป็นบทบัญญัติสำหรับความเชื่อ ศีลธรรม และภูมิปัญญาให้แก่สมาชิกในสังคมดั้งเดิม

... โดยสรุป หน้าที่ของตำนานปรัมปราคือ ช่วยสร้างความเข้มแข็งและถ่ายทอดประเพณีของกลุ่มชน ที่เป็นเช่นนี้ได้เพราะ ตำนานปรัมปราเป็นเรื่องราวของผู้มีอำนาจเหนือธรรมชาติที่กลุ่มชนเชื่อว่ามีอยู่จริงตั้งแต่สมัยบรรพกาล และได้ให้คุณค่าอย่างสูงส่งกับเรื่องราวของผู้มีอำนาจเหนือธรรมชาตินั้น⁷

จากคำกล่าวข้างต้นจะเห็นว่า ตำนานมิได้เป็นเพียง "เรื่องเล่าธรรมดา" แต่มีความสัมพันธ์กับความเชื่อเกี่ยวกับอำนาจเหนือธรรมชาติของผู้คนในกลุ่มชนนั้น ตำนานยังเป็นเรื่องเล่าที่สร้างโลกทัศน์เกี่ยวกับจักรวาล สังคม และบอกสถานภาพของตัวตนของบุคคลในสังคม ตำนานเป็นเรื่องเล่าที่สังคมใช้สร้างมาตรฐานทางศีลธรรม และสร้างคำอธิบายและเหตุผลในการประกอบพิธีกรรมต่างๆ ในกลุ่มชนนั้นๆ⁸

วิลเลียม บาสคอม นักคติชนวิทยาได้เสนอแนวคิดเกี่ยวกับบทบาทหน้าที่ของคติชนไว้ในบทความของเขาที่ชื่อว่า "Four Functions of Folklore" เขาได้จำแนกบทบาทหน้าที่ของคติชนในภาพรวมไว้ 4 ประการ⁹ คือ ประการแรก ใช้อธิบายที่มาและเหตุผลในการทำพิธีกรรม (justifying rituals and institution), ประการที่ 2 ทำหน้าที่ให้การศึกษาในสังคมที่ใช้ประเพณีบอกเล่า (plays in education), ประการที่ 3 รักษามาตรฐานทางพฤติกรรมที่เป็นแบบแผนของสังคม

⁷ศิริพร ณ ถลาง, เรื่องเดียวกัน, หน้า 322.

⁸เรื่องเดียวกัน, หน้า 322.

⁹เรื่องเดียวกัน, หน้า 318.

(maintaining conformity) และประการที่ 4 ให้ความเพลิดเพลินและเป็นทางออกให้แก่ความคับข้องใจของบุคคล (form of amusement and to escape in fantasy from repressions imposed up on him by society)

อย่างไรก็ตาม จากบทบาททั้ง 4 ประการนี้ บาสคอมสรุปไว้ในตอนท้ายว่า เราสามารถแยกบทบาทย่อยลงได้อีก หรือรวมเป็นเพียงบทบาทเดียว คือ บทบาทในการรักษาเสถียรภาพของวัฒนธรรม (maintain the stability of culture)¹⁰

ในการศึกษาบทบาทหน้าที่ของตำนานพระศรีอารียในวิทยานิพนธ์นี้ ผู้วิจัยจะนำทฤษฎีบทบาทหน้าที่นิยมมาประยุกต์ใช้ โดยประยุกต์จากกรอบความคิดของนักบทบาทหน้าที่นิยม 2 คน ได้แก่ มาลินอฟสกี และ วิลเลียม บาสคอม ซึ่งผู้วิจัยจะขอนำเสนอบทบาทของตำนานพระศรีอารียใน 3 ด้าน คือ 1) บทบาทในฐานะเป็นตำนานศาสนา 2) บทบาททางการเมือง และ 3) บทบาททางศิลปกรรม

5.1 บทบาทของตำนานพระศรีอารียในฐานะตำนานศาสนา

ในสังคมไทยผู้วิจัยพบว่าไม่เพียงเนื้อหาและวิธีการสร้างสรรค์ตำนานพระศรีอารียที่มีความหลากหลายเท่านั้น แต่ยังมีการนำตำนานพระศรีอารียไปใช้ประโยชน์อย่างหลากหลายเช่นกัน ซึ่งทำให้เห็นถึงบทบาทหน้าที่ของตำนานพระศรีอารียในสังคมไทยได้ชัดเจนขึ้น อย่างไรก็ตาม ในฐานะที่ตำนานพระศรีอารีย เป็นตำนานที่มีความเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาแต่ต้น ก่อนที่จะถูกนำไปใช้ในแง่อื่น ดังนั้น ผู้วิจัยจึงจะเริ่มต้นวิเคราะห์ตำนานพระศรีอารียในฐานะ “ตำนานศาสนา” ก่อนแง่มุมอื่นๆ

ดังที่ได้กล่าวมาแล้วในบทที่ 2 และบทที่ 4 ว่าคัมภีร์พระพุทธศาสนาที่กล่าวถึงเรื่องพระศรีอารียที่เก่าแก่ที่สุดและรู้จักกันทั่วไปคือ *จักกวัตตสูตร* *พระไตรปิฎก* *สุตตันตปิฎก* *ทีฆนิกาย* *ปาฎิกวรรค* โดยเนื้อเรื่องกล่าวถึงพระธรรมเทศนาเรื่องการเมืองและมีธรรมเป็นที่พึง เป็นหลักธรรมเกี่ยวกับการให้มีดินและธรรมเป็นที่พึง ให้พิจารณาเห็นกายในกาย เวทนาในเวทนา จิตในจิต ธรรมในธรรม สิ่งเหล่านี้มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสียได้ นอกจากนี้พระพุทธเจ้ายังทรงอธิบายเรื่องอายุของพระภิกษุ วรรณะของภิกษุ สุขของภิกษุ โภคะของภิกษุ และผลของภิกษุ และทรงสรุปในตอนท้ายเรื่องว่า กำลังของมารเป็นกำลังที่ข่มได้ยาก ดังนั้นหากจะให้บุญเจริญขึ้น ก็ด้วยเพราะถือมั่นในกุศลกรรม โดยพระพุทธองค์ทรงยกนิทานมาประกอบ 2 เรื่อง คือ เรื่องพระเจ้าทัฬหเนมิ และเรื่องพระเจ้าสังขะ ซึ่งปรากฏเรื่องพระศรีอารียและยุคสมัยของพระศรีอารียอยู่ในนิทานทั้ง 2 เรื่องนี้ด้วย

¹⁰สุกัญญา สุจฉายา, เรื่องเดียวกัน, หน้า 4.

จากเนื้อหาของพระธรรมเทศนาในจักกวัตติสูตรข้างต้น แสดงให้เห็นว่าการปรากฏเรื่องราวของพระศรีอารีย์ครั้งแรกมิได้มีวัตถุประสงค์สำคัญเพื่อให้พุทธบริษัทเกิด “ศรัทธาปราสาทะ” ต่อพระอนาคตพุทธเจ้าพระองค์นี้แต่อย่างใด หากแต่มุ่งแสดงให้เห็นถึงความเป็น “อนิจจัง” หรือ “ความไม่เที่ยง” ที่เกิดขึ้นในสังสารวัฏ อันเกิดขึ้นได้กับคนทุกผู้ทุกนาม แม้พระเจ้าจักรพรรดิราชก็มีคราวหมดบุญวาสนา พระพุทธศาสนาเองก็เช่นกัน ก็มีคราวเสื่อมลงได้

พระธรรมเทศนาข้างต้นสะท้อนให้เห็นความคิดเรื่องวิวัฒนาการของสังคมในลักษณะที่เป็น “วงจร” ที่มีกาเกิดขึ้น แล้วดับสูญ เกิดขึ้นแล้วดับสูญ สืบเนื่องไปเป็นวัฏจักรอีกด้วย แต่ในท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงของสังคมนั้น หากมีธรรมะแล้วก็จะสามารถดำรงอยู่ในสังคมอย่างเป็นสุขได้ เพราะมีธรรมเป็นที่พึ่ง หรือมีธรรมเป็นเกราะคุ้มภัย โดยมีเรื่องราวของพระศรีอารีย์และยุคสมัยของพระศรีอารีย์เป็นเรื่องประกอบเท่านั้น เห็นได้ว่าแม้ตำนานพระศรีอารีย์จะแพร่หลายในภูมิภาคในสังคมไทย แต่ตำนานพระศรีอารีย์ส่วนใหญ่ โดยเฉพาะตำนานพระศรีอารีย์ที่พบในกลุ่มชาวบ้าน กลับมองในทางกลับกัน คือให้ความสำคัญแก่เรื่องพระศรีอารีย์มากกว่าแนวคิดคำสอนทางศาสนา

กระนั้นก็ดี ในสมัยหลังก็ยังคงมีนักปราชญ์ทางพุทธศาสนาหลายคนที่ยืนยันให้เห็นว่าพระศรีอารีย์ที่อยู่ในตำนานนั้นเป็นเพียง “บุคคลาธิษฐาน” ที่สร้างขึ้นมาเพื่อสื่อนัยยะสำคัญทางศาสนาเท่านั้น ดังที่พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ) ให้มุมมองและความหมายเกี่ยวกับพระศรีอารีย์ในหนังสือ *โลกพระศรีอารีย์อยู่แค่ปลายจมูก ไว้* ดังนี้

คำว่า เมตเตยฺย ก็แปลว่า ความรัก หรือผู้มีความรัก หรือเนื่องกันอยู่ กับความรัก หรือเมตตาตนเอง. คำว่า เมตตา เราชอบแปลว่า เมตตา ไม่แปลว่าความรัก; แต่คำว่า เมตตา นี้ก็คือ ความรัก เพียงแต่ไม่ใช่ความรัก อย่างกามารมณ์ เป็นความรักอย่างบริสุทธิ์ด้วยธรรมะ.

ศรี ก็แปลว่า สวยสดงดงาม; อารยะ ก็แปลว่า ประเสริฐสูงสุด, ศรี อารยเมตไตรย ก็คือ ความรักผู้อื่น หรือ ความเป็นมิตรกันอย่างสูงสุดสวยสดงดงาม. คำว่า พระศรีอารีย์เมตไตรย ไม่มีความหมายอะไร นอกไปจากว่า รักผู้อื่นอย่างสูงสุดสวยสดงดงาม; เมื่อใดมีความรักผู้อื่นถึงที่สุดอย่างนี้ เมื่อนั้นหรือที่นั่นก็จะเป็นโลกพระศรีอารีย์ขึ้นมาทันที¹¹

หรือในงานของพระดิช นัท ฮันท์ ที่ได้เสนอความหมายของพระศรีอารีย์ไว้ในทำนองเดียวกันว่า พระศรีอารีย์ คือ “พระพุทธเจ้าแห่งความรัก” โดยกล่าวไว้ใน “คำสอนว่าด้วยรัก”

¹¹พุทธทาสภิกขุ, *โลกพระศรีอารีย์อยู่แค่ปลายจมูก* (กรุงเทพฯ: สุขภาพใจ, 2543), หน้า 26.

ไมตรีอาจแปลเป็น “ความรัก” หรือ “ความเมตตา” ก็ได้ ธรรมาจารย์ บางท่านชอบใช้คำว่า “เมตตา” มากกว่า เพราะเห็นคำว่า “ความรัก” นั้น ล้อแหลมเกินไป แต่ตัวข้าพเจ้าชอบใช้คำว่าความรัก บางทีถ้อยคำอาจจะทำให้ สับสน ทว่าเราก็ต้องแก้ไข เรามักใช้คำว่าความรักในนิยามของความใคร่หรือ ความปรารถนา อย่างเช่น “ฉันชอบแฮมเบอร์เกอร์” แต่เราจะต้องระมัดระวังใน การใช้ภาษาให้มากขึ้น “ความรัก” ถือเป็นถ้อยคำงดงาม เราควรจะคง ความหมายของมันเอาไว้ ส่วนคำว่า “ไมตรี” นั้นมีรากศัพท์มาจากคำว่ามิตร หรือเพื่อน ดังนั้นความหมายดั้งเดิมของความรักในทางพุทธศาสนาก็คือ มิตรภาพ

เราทุกคนล้วนมีเมล็ดพันธุ์ของความรักอยู่ในตัว เราสามารถพัฒนา พลังอันน่าอัศจรรย์นี้ บ่มเพาะความรักที่ไม่มีเงื่อนไข ชนิดที่ไม่ต้องคาดหวังว่า จะได้อะไรตอบแทน หากเราเข้าใจใครสักคนดีพอแล้ว ถึงคน ๆ นั้นจะทำร้าย เรา เราก็จะยังคงรักคนผู้นั้นอยู่ องค์ศากยมุนีพุทธทรงตรัสว่า พระพุทธเจ้าใน ภายภาคหน้าจะมีพระนามว่า เมตตาไตรย หรือพระพุทธเจ้าแห่งความรัก¹²

นัยยะของความคิดทางศาสนาที่แฝงมากับตำนานพระศรีอารีย์ดังกล่าวมา ช่วยย้ำให้เห็น ถึงเจตนารมณ์ของพระพุทธศาสนาต่อด้านานพระศรีอารีย์ ในการใช้ประโยชน์จากตำนานพระ ศรีอารีย์หรือบทบาทของตำนานพระศรีอารีย์ในฐานะที่เป็น “ตำนานศาสนา” เมื่อแรกเริ่ม ซึ่ง น่าสนใจว่าเมื่อตำนานพระศรีอารีย์ได้แพร่อกจากอินเดียมาสู่สังคมไทยแล้ว ยังมีการสร้างสรรค์ ตำนานพระศรีอารีย์ขึ้นอีกเป็นจำนวนมากภายใต้บริบทสังคมและวัฒนธรรมที่เปลี่ยนแปลงไป สิ่ง เหล่านี้ส่งผลให้การใช้ประโยชน์ของตำนานพระศรีอารีย์ในทางศาสนาเปลี่ยนแปลงไปอย่างไร

ในประเด็นเรื่องบทบาทของตำนานนั้น มาลินีอพลก็ นักมานุษยวิทยาคนสำคัญกล่าวถึง บทบาทของตำนานในฐานะเป็น “เรื่องราวของผู้มีอำนาจเหนือธรรมชาติที่กลุ่มชนเชื่อว่ามีอยู่จริง ตั้งแต่สมัยบรรพกาล” ว่าตำนานปรัมปราบรรจุหีบห่อของความเชื่อเกี่ยวกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ซึ่งนำมาใช้ในการอธิบายพิธีกรรมกำหนดศีลธรรม กำหนดกฎเกณฑ์และแนวทางปฏิบัติให้สมาชิกในสังคม ตำนานปรัมปราไม่ได้เป็นเพียงเรื่องเล่าธรรมดา แต่เป็นเรื่องเล่าที่มีพลัง ไม่ใช่มีหน้าที่แค่อธิบาย แต่

¹²ดิช นัท ฮันน์, เมตตาภาวนา: คำสอนว่าด้วยความรัก (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโกลด์คิมทอง, 2545).

เป็นบทบัญญัติสำหรับความเชื่อ ศีลธรรม และภูมิปัญญาให้แก่สมาชิกในสังคมดั้งเดิม¹³ นอกจากนี้ในฐานะที่เป็นตำนานศาสนา ตำนานย่อมส่งผลต่อจิตใจของศาสนิกด้วย ดังที่ บาสคอมนำเสนอบทบาทด้านหนึ่งของคติชนว่าเป็นทางออกทางใจให้กับความคับข้องใจของบุคคล (to escape in fantasy from repressions imposed up on him by society)

แนวคิดดังกล่าวของมาลินอฟสกีและบาสคอมสอดคล้องกับบทบาทในเชิงศาสนาของ ตำนานพระศรีอารียในสังคมไทย ผู้วิจัยจึงได้ประยุกต์แนวคิดของมาลินอฟสกีและบาสคอมข้างต้น มาใช้ในการวิเคราะห์ตำนานพระศรีอารียในสังคมไทย โดยแบ่งประเด็นในการนำเสนอออกเป็น การสร้างความเชื่อเรื่องพระอนาคตพุทธเจ้าและโลกอุดมคติ (codifies belief) การเป็นกลไก ตอบสนองความปรารถนาทางใจแก่พุทธศาสนิกชน (wishful thinking) การสร้างมาตรฐานทาง ศีลธรรม (safeguards and enforces morality) และ การสร้างคำอธิบายเรื่องที่มาของพิธีกรรม ทางศาสนา (vouches for the efficiency of rituals)

5.1.1 การสร้างความเชื่อเรื่องพระอนาคตพุทธเจ้าและโลกอุดมคติ (codifies belief)

นักวิชาการด้านพุทธศาสนศึกษาให้ความเห็นเรื่องประวัติพระพุทธรูปว่า พระโคตมะ พุทธรูปทรงเป็นมนุษย์ที่มีตัวตนจริงๆ เช่นเดียวกับนักปราชญ์คนอื่นๆ ต่อมาภายหลังมีการแต่ง เติมเสริมความเหนือธรรมชาติให้มากขึ้น จนกลายเป็นตำนานที่เหนือจริง อันเป็นไปตามแนวคิดใน การเขียนประวัติบุคคลสำคัญทางศาสนาโดยทั่วไป¹⁴ ผู้วิจัยมีความเห็นว่าการ “แต่งเติม” อย่าง หนึ่งที่น่าสนใจก็คือ การแต่งเติมประวัติของพระอดีตพุทธเจ้า เพื่อเน้นย้ำให้เห็น “รากเหง้า” และ ความสำคัญของศาสนาที่มีมาอย่างยาวนาน รวมถึงการแต่งเติมประวัติของพระอนาคตพุทธเจ้า เพื่อให้สังคมตระหนักถึงความมั่นคงของศาสนาว่าจะยังตั้งอยู่ต่อไปอีกยาวนาน และสร้างความ เชื่อมั่นแก่ศาสนิกว่าจะยังคงมีศาสดาผดเปลี่ยนกันมาถ่ายทอดคำสอนและสืบทอดศาสนาต่อไป อีกยาวนานเช่นกัน ด้วยเหตุนี้ น่าจะเป็นเหตุผลของการเพิ่มประวัติพระพุทธรูปในอดีต รวมถึง ประวัติของพระพุทธรูปในอนาคตเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของประวัติศาสนา

¹³Bronislaw Malinowski, 'The Role of Myth in Life', 1984, p. 199. อ้างถึงใน ศิราพร ณ ถลาง, ทฤษฎีคติชนวิทยา: วิถีวิทยาในการศึกษาด้านาน-นิทานพื้นบ้าน, พิมพ์ครั้งที่ 2, (กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์ มหาวิทยาลัย, 2552).

¹⁴ดูเพิ่มเติม ใน อนันต์ เหล่าเลิศวรกุล, “ปฐมสมโพธิกถาภาษาไทยฉบับสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรม พระปรมาธิบดีชินวร: ความสัมพันธ์ด้านสารัตถะกับวรรณกรรมพุทธประวัติอื่น,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษร- ศาสตร์ดุสิตบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย ภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2546).

การเพิ่มเติมประวัติของพระอนาคตพุทธเจ้าดังกล่าวมานั้น เกี่ยวข้องกับอนาคตของศาสนาด้วย ดังนั้นเรื่องพระอนาคตพุทธเจ้าจึงย่อมมีความเชื่อมโยงสัมพันธ์กับเรื่องโลกอนาคต การสร้างสรรค์หรือการเกิดขึ้นของตำนานพระศรีอาริย์ ในฐานะพระอนาคตพุทธเจ้าจึงเป็นผลให้มีการสร้างสรรค์เรื่องโลกอนาคตซึ่งเป็นโลกอุดมคติตามวิถีทางหรือพระบารมีของพระอนาคตพุทธเจ้าไปพร้อมๆ กันด้วย จนกลายเป็นความเชื่อหนึ่งที่สำคัญในพระพุทธศาสนาชาวบ้านในสังคมไทย ซึ่งฉลาดชาย รมิตานนท์ อธิบายลักษณะของพระพุทธศาสนาแบบชาวบ้านไว้ว่า

พุทธศาสนาและพิธีกรรมต่างๆ ที่ยึดถือและปฏิบัติอยู่จริงในหมู่พุทธศาสนิกชนในสังคมไทยมีอยู่สองประเภท หรือสองระดับ ระดับแรก คือพุทธศาสนาเถรวาทแบบปรัชญา (Orthodox Theravada Buddhism) ซึ่งเรามักจะพูดกันว่าเป็น “แก่น” ของพุทธศาสนา หรือบางท่านก็กล่าวว่าเป็นวิทยาศาสตร์หรือไม่ขัดกับวิทยาศาสตร์ หรือเหนือกว่านั้นก็คือ เป็นสังขธรรม แต่อย่าลืมว่ายังมีพุทธศาสนาอีกระดับ หรืออีกแบบหนึ่งที่มีกัวพันอยู่กับอิทธิปาฏิหาริย์ อำนาจเหนือธรรมชาติ เวทมนต์คาถา บาป-บุญ นรก-สวรรค์ ฯลฯ พุทธศาสนาแบบนี้มีความสำคัญตรงที่เป็นพุทธศาสนาที่ “ชาวบ้าน” คือคนไทยจำนวนมาก เชื่อถือและปฏิบัติอยู่ และน่าจะเชื่อว่ามีมากกว่าแบบแรก พุทธศาสนาที่จัดว่าเป็นพุทธศาสนาแบบชาวบ้านได้นั้น ต้องมีลักษณะดังนี้ กล่าวคือ แง่คิดหรือการอบรมที่ให้แก่ศาสนิกชนจะเป็นเรื่องเกี่ยวกับทางโลก พุทธศาสนาแบบชาวบ้านเป็นการผสมผสานระหว่างพุทธศาสนาลัทธิพรานมณเฑาะและความเชื่อเรื่องผีสงเทวดาจนเป็นระบบเดียวกัน ระบบความเชื่อเช่นนี้ดำรงอยู่ด้วยกันในลักษณะพึ่งพาอาศัยค้ำจุนซึ่งกันและกัน.....¹⁵

การสร้างความเชื่อเรื่องพระอนาคตพุทธเจ้าและโลกอุดมคติที่จะได้กล่าวถึงต่อไปนี้ ผู้วิจัยได้แบ่งการวิเคราะห์ออกเป็น 2 กลุ่ม ได้แก่ ความเชื่อเรื่องพระอนาคตพุทธเจ้า ซึ่งเป็นระบบของความคิดและมุมมองเกี่ยวกับพระพุทธเจ้าในอนาคตที่มีการสืบทอดกันมาช้านานในวัฒนธรรม โดยเชื่อว่าเป็นเรื่องศักดิ์สิทธิ์ มีอยู่จริงและจะเกิดขึ้นจริง เคยมีหรือยังคงมีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตของคนในสังคม และ ความเชื่อเรื่องโลกอุดมคติ ที่เป็นระบบของความคิดและจินตนาการเกี่ยวกับโลกในอนาคต และสืบทอดความคิดมาช้านานในวัฒนธรรม โดยเชื่อว่าเป็นเรื่องศักดิ์สิทธิ์ มีอยู่จริงและจะเกิดขึ้นจริง ซึ่งเคยมีหรือยังคงมีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตของคนในสังคม

¹⁵ฉลาดชาย รมิตานนท์, ฝูเจ้านาย (กรุงเทพฯ: พายัพ ออฟเซต พรินท์, 2527), หน้า 33 - 35.

5.1.1.1 ความเชื่อเรื่องพระอนาคตพุทธเจ้า

ตามที่ได้กล่าวมาแล้วในบทที่ 2 เกี่ยวกับแนวคิดที่ว่าด้วยการเขียนประวัติบุคคลสำคัญทางศาสนา (Hagiography) ว่าตลอดระยะเวลาอันยาวนานที่ประวัติบุคคลสำคัญทางศาสนาได้รับการถ่ายทอดจากผู้ศรัทธารุ่นหนึ่งไปสู่ผู้ศรัทธารุ่นหนึ่ง ความเชื่อต่างๆ ซึ่งห่างไกลความเป็นจริงก็จะค่อยๆ พูนเพิ่มขึ้นทีละน้อยๆ จนเมื่อภิกษุหรือนักประพันธ์ลือนามได้นำประวัติศาสดาองค์นั้นๆ มาเรียบเรียง เรื่องราวชีวิตที่สมบูรณ์ของศาสดาตั้งแต่เกิดจนละจากโลกก็จะกลายเป็นเรื่องที่ศาสนิกทั้งหลายได้รับรู้กันกว้างขวาง และยอมรับกันว่ามีความศักดิ์สิทธิ์เจกเช่นเดียวกับพระผู้เป็นเจ้าของศาสนา¹⁶ ในกรณีของตำนานพระศรีอาริย์ก็เช่นเดียวกัน เมื่อรับความเชื่อเรื่องพระศรีอาริย์เข้ามาในสังคมไทยและเผยแพร่ไปยังภูมิภาคต่างๆ ในสังคมไทย ผ่านกาลเวลาหลายร้อยปี การสร้างสรรค์ตำนานพระศรีอาริย์ให้เป็นเรื่องราวชีวิตที่สมบูรณ์จึงเกิดขึ้น

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าพระศรีอาริย์จะเป็นบุคคลที่ยังไม่ได้มาเกิด แต่คาดกันว่าจะมาเกิดขึ้น ทั้งยังจะได้รับการยกย่องให้เป็นศาสดาในอนาคตภายหลังจากสิ้นสุดระยะเวลาของศาสดาองค์ปัจจุบัน ประวัติของพระศรีอาริย์จึงได้รับการสร้างสรรค์ขึ้นโดยมีเงาของประวัติพระโคตมพุทธเจ้าแฝงอยู่บางส่วน กล่าวคือ ให้มีธรรมชาติคล้ายคลึงกับประวัติของศาสดาองค์ก่อนนั่นเอง แล้วผสมเข้ากับจินตนาการเชิงอุดมคติที่แฝงไปด้วยความคาดหวังของคนในยุคสมัยที่เขียน รวมถึงเอกลักษณ์ในสังคมและวัฒนธรรมแต่ละท้องถิ่น จนเกิดเป็นตำนานพระศรีอาริย์สำนวนต่างๆ ขึ้นในสังคมไทย สิ่งเหล่านี้ได้สะท้อนให้เห็นความเชื่อเรื่องพระอนาคตพุทธเจ้าในสังคมไทยที่แฝงอยู่ภายใน ผู้วิจัยจะได้นำเสนอความเชื่อเรื่องพระอนาคตพุทธเจ้าใน 2 ประเด็นสำคัญ คือ คุณสมบัติการเป็นพระอนาคตพุทธเจ้า และ การยืนยันการมีอยู่ของศาสนาอีกยาวไกล

ก. คุณสมบัติการเป็นพระอนาคตพุทธเจ้า

ด้วยเหตุที่พระพุทธเจ้าหมายรวมถึงพระอนาคตพุทธเจ้าเป็นบุคคลที่เกิดได้ยากยิ่งนัก ต้องใช้เวลาสร้างบารมีเป็นระยะเวลาอันยาวนานด้วยพระวิริยะอุตสาหะอย่างอุกฤษฏ์อันยากที่ใครจะทำได้ ด้วยอำนาจบุญญาธิการที่ได้สั่งสมอันมากมายนับไม่ถ้วนนี้ ทำให้พระพุทธเจ้าเป็นผู้มีคุณสมบัตินี้ มีธรรมชาติเฉพาะตนที่แตกต่างจากบุคคลทั่วไป

¹⁶ดูเพิ่มเติม ใน อนันต์ เหล่าเลิศวรกุล, “ปฐมสมโพธิกถาภาษาไทยฉบับสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส: ความสัมพันธ์ด้านสารัตถะกับวรรณกรรมพุทธประวัติอื่น,” หน้า 10-11.

ในทางพระพุทธศาสนา ได้กล่าวถึงคุณสมบัติของการเป็นพระพุทธเจ้าไว้หลายประการ เช่น ปรากฏในธรรมสมโมธาน 8 ที่กล่าวถึงคุณสมบัติของการเป็นบุคคลจะได้รับการพยากรณ์เป็นพระพุทธเจ้าซึ่งจะต้องมีสิ่งเหล่านี้ครบถ้วนไว้ดังนี้คือ

1. เกิดเป็นมนุษย์ (มนุษย์สุดตม)
2. เกิดเป็นบุรุษเพศ (สิงสมุปตติ)
3. มีนิสัยเป็นเหตุให้ถึงพร้อม (เหตุ)
4. ได้พบพระพุทธเจ้า (สตฤททุสน)
5. ต้องเป็นนักบวช (ปพพชชา)
6. มีอภิญญาและฌานสมาบัติแก่กล้า (คุณสมุปตติ)
7. เคยบำเพ็ญมหาบริจจาค คือการเสียสละครั้งยิ่งใหญ่ (อิทกาโร)
8. เป็นผู้รักใคร่ในพุทธภูมิ (ฉนุทตา)

นอกจากนี้ ยังมีกล่าวถึงใน มหาปริสลักษณะ 32 ประการ คือลักษณะของความเป็นมหาบุรุษที่ทรงมีมาแต่กำเนิด ปรากฏอยู่ในพระวรกาย ซึ่งน่าสนใจว่าในพระพุทธศาสนาได้กำหนดไว้ว่า ผู้ที่จะมีลักษณะสมบูรณ์แห่งมหาปริสลักษณะ 32 ประการนี้ มีเพียงบุคคล 2 ประเภท คือ พระเจ้าจักรพรรดิราช และพระพุทธเจ้า ซึ่งแสดงให้เห็นลักษณะร่วมกันของบุคคลทั้ง 2 ประเภทนี้ นอกจากนี้แล้วยังจะประกอบไปด้วยอนุพยัญชนะ 80 ประการ ที่จะเกิดขึ้นด้วยอำนาจแห่งกุศลกรรมที่ได้เคยสั่งสมมาในอดีตชาติเมื่อครั้งเป็นพระโพธิสัตว์ นอกจากนี้ยังมีข้อกำหนดของการลงมาเกิดของพระพุทธเจ้าทุกพระองค์ไว้ในมหาวิโลกนะ 5 ว่า เมื่อเทวดาจะอัญเชิญพระโพธิสัตว์ลงมาอุบัติเป็นพระพุทธเจ้าในมนุษยโลกนั้น ก็จะทรงพิจารณาดูซึ่งมหาวิโลกนะ 5 คือ กำหนดกาล ทวีป ประเทศ ตระกูล และผู้ที่จะเป็นพระชนนีที่สมควรแก่การเป็นพุทธมารดา เพื่อเป็นพระพุทธเจ้าในพระชาตินั้น¹⁷

ตำนานพระศรีอารีย์ในสังคมไทยแสดงให้เห็นคุณสมบัติการเป็นพระอนาคตพุทธเจ้าอย่างหลากหลาย ในแง่ของชาติกำเนิดนั้นได้สะท้อนให้เห็นว่าบุคคลใดสถานภาพใดก็สามารถที่จะปรารถนาเป็นพระอนาคตพุทธเจ้า ดังปรากฏว่าในตำนานพระศรีอารีย์ทรงเคยเกิดเป็นทั้งมนุษย์ อมนุษย์ และสัตว์

ในพระชาติที่เกิดเป็นมนุษย์นั้น มีทั้งเกิดเป็นกษัตริย์ เช่น *บก1 พระราชาฆ่าลูก บก9 วรวงสชาดก บก22 เจ้าแก้วฟ้าทราวดี* เกิดเป็นนักบวช ทั้งบวชเป็นพระภิกษุ เช่น *ภจ*

¹⁷ ประโยชน์ สงกลิ่น, "พระสัมมาสัมพุทธเจ้า: ศึกษาเปรียบเทียบแนวความคิดในพระพุทธศาสนาเถรวาทและมหายาน," (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาศาสนาเปรียบเทียบ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล, 2540), หน้า 22-25.

3 ประวัติหลวงปู่ทวด กจ8 ประวัติหลวงปู่คู่ พรหมปัญญา บวชเป็นพรหมมณฺ์ เช่น บก14 หัวหน้าพรหมมณฺ์ศิษย์พรหมฤาษี บวชเป็นฤาษี เช่น กม16 พระโพธิสัตว์ทั้งห้าจุติในฟองไข่ เกิดเป็นขุนนาง เช่น บก16 สิริคุตมหาอำมาตย์ บก12 นายควาญช้างเมตไตรย เกิดเป็นเศรษฐี เช่น บก23 อัครมานพมหาเศรษฐี เกิดเป็นชาวไร่ เช่น บก7 เมตไตรยเหยียบพระฉาย

ส่วนในพระชาติที่เกิดเป็นอมมนุษย์นั้น มีทั้งเกิดเป็นเทวดา เช่น มล8 มาลัยหมื่น มาลัยแสน มล9 พระมาลัยสูตร เกิดเป็นยักษ์ เช่น บก3 นางยักษ์ณีเมตไตรย บก6 มหายักษ์ถ้ำเขียงดาว นอกจากนี้ยังมีพระชาติที่เกิดเป็นสัตว์ 1 พระชาติ คือ บก21 อนันตนาคราชมหาโพธิสัตว์

จากสถานภาพของพระศรีอารียังที่ได้กล่าวมาทั้งหมดนี้จะเห็นว่า ในตำนานพระศรีอารียังได้แสดงสถานภาพของพระศรีอารียังที่หลากหลายในพระชาติต่างๆ ก่อนที่จะตรัสรู้ แม้กระทั่งเคยเป็นสัตว์ สิ่งเหล่านี้เป็นเครื่องยืนยันถึงการเปิดกว้างของที่มาของศาสดาว่าบุคคลฐานะใดก็ตาม ล้วนมีโอกาสที่จะเป็นพระอนาคตพุทธเจ้าได้ทั้งสิ้น ลักษณะเดียวกันนี้สอดคล้องกับชาดกที่เป็นอดีตชาติของพระโคตมพุทธเจ้าที่พบทั้งในพระไตรปิฎก และชาดกพื้นบ้าน แสดงให้เห็นว่าพระโคตมพุทธเจ้าก็ทรงเกิดในสถานภาพที่หลากหลายเช่นกัน

อย่างไรก็ตาม มีข้อน่าสังเกตประการหนึ่งว่า จากพระชาติทั้งหมดนี้ พระศรีอารียังทรงเกิดมาเป็นเพศชายทั้งสิ้น มีอยู่พระชาติเดียวที่ทรงเกิดเป็นเพศหญิง คือ ใน บก3 นางยักษ์ณีเมตไตรย และเมื่อพบพระพุทธเจ้าแล้วก็ปรารถนาที่จะเป็นบุรุษ มีศรัทธาแรงกล้า หวังจะเป็นพระอนาคตพุทธเจ้าในชาติต่อไป ทั้งยังได้รับคำพยากรณ์จากพระพุทธเจ้าว่าจะได้เป็นพระอนาคตพุทธเจ้าด้วย ซึ่งขัดแย้งกับใน ธรรมสโมธาน 8 ที่กล่าวว่าผู้ที่ได้รับการพยากรณ์จากพระพุทธเจ้า ต้องเกิดเป็นมนุษย์ (มนุษย์สุดดี) และเกิดเป็นบุรุษเพศ (สิงสมปตติ)

นอกจากนี้ ในแง่ของพฤติกรรมในอดีตของพระอนาคตพุทธเจ้า ในตำนานพระศรีอารียังแสดงให้เห็นว่าแม้จะทรงเป็น "ว่าที่ศาสดา" แต่ในอดีตชาติก็เคยถูกปองร้ายและกลั่นแกล้ง เช่น ถูกทำให้พลัดบ้านเมือง ใน บก9 วรวงสชาดก บก22 เจ้าแก้วฟ้าทราวดี ถูกดำหนิโทษ ใน บก11 นายควาญช้างเมตไตรย 1 ถูกทำเสน่ห์ ใน บก21 อนันตนาคราชมหาโพธิสัตว์ ถูกบังคับ ใน บก23 อัครมานพมหาเศรษฐี ถูกโจรปล้น ใน บก24 เจ้าการะเกด เมืองลพบุรี สท 1 พระโคตมพระศรีอารียังเสียดายดอกบัว ซึ่งแสดงความเป็นมนุษย์ปุถุชนของพระศรีอารียัง อันเป็นนัยที่ทำให้เห็นว่ามนุษย์ปุถุชนก็มีสิทธิ์ที่จะได้เป็นพระอนาคตพุทธเจ้าได้

อย่างไรก็ตาม นอกจากลักษณะของความเป็นบุคคล "สามัญ" ของพระศรีอารียังแสดงมาข้างต้นแล้ว ขณะเดียวกันผู้ที่จะเป็นพระอนาคตพุทธเจ้ายังจะต้องมีความ "พิเศษ" เหนือกว่าบุคคลทั่วไปด้วย ความพิเศษนี้ผู้วิจัยแบ่งออกได้เป็น 2 กลุ่ม คือ การทำกรรมอันยิ่งใหญ่ และการทำกุศลอันยิ่งใหญ่

การทำกรรมอันยิ่งใหญ่ หรือกระทำความกุศลกรรมหนักนั้น จากในตำนาน พระศรีอารีย์พบว่า มีทั้งที่กระทำปาณาติบาต เช่นฆ่าลูก ใน *บก1 พระราชาฆ่าลูก* ทำร้ายผู้อื่นจนตาย ใน *บก12 นายควาญช้างเมตไตรย 2 บก22 เจ้าแก้วฟ้าทราวดี บก24 เจ้ากระเทด เมืองลพบุรี* กระทำการไม่เคารพต่อพระพุทธเจ้า ใน *บก5 มหายักษ์ถ้ำเชียงดาว บก7 เมตไตรยเหยียบพระฉาย* ส่วนการทำกุศลอันยิ่งใหญ่ นั้น มีทั้งการถวายทานแด่พระพุทธเจ้า ซึ่งประกอบด้วยการสละอวัยวะถวายพระพุทธเจ้า ใน *บก3 นางยักษ์ณีเมตไตรย ปพ21 เมตเตยวงส์* ส่วนงานลานนา และถวายสิ่งของแด่พระพุทธเจ้า ใน *บก7 เมตไตรยเหยียบพระฉาย* ทั้งยังได้ฟังธรรมจากพระพุทธเจ้า ดังใน *บก5 มหายักษ์ถ้ำเชียงดาว1 บก16 สิริคุตมหาอำมาตย์ 1 การปฏิบัติธรรม ใน บก15 หัวหน้าพรหมณศิษย์พรหมฤๅษี 2 บก19 พระโพธิสัตว์อภินันต บก23 อัครมานพมหาเศรษฐี รักษาผู้ป่วย ใน บก20 พระโพธิสัตว์อัครมานพ*

คุณสมบัติของการเป็นพระอนาคตพุทธเจ้าที่ปรากฏในตำนานพระศรีอารีย์ที่สำคัญอีกประการหนึ่ง คือ เมื่อได้ทรงทำกุศลอันยิ่งใหญ่แล้ว มักแสดงให้เห็นปณิธานอันแน่วแน่ที่ปรารถนาเป็นพระอนาคตพุทธเจ้า เช่น ที่ปรากฏใน *บก16 สิริคุตมหาอำมาตย์ 1 บก19 พระโพธิสัตว์อภินันต*

กระนั้นก็ดี ในฐานะที่พระอนาคตพุทธเจ้าจะเข้าสู่การเป็น "พุทธวงศ์" ทำให้คุณสมบัติอีกข้อหนึ่งของพระอนาคตพุทธเจ้าที่พบในตำนานพระศรีอารีย์ก็คือ การได้พบกับพระพุทธเจ้า ทั้งพระอดีตพุทธเจ้า และพระโคตมะพุทธเจ้า ดังเช่นที่ปรากฏใน *บก3 นางยักษ์ณีเมตไตรย บก6 มหายักษ์ถ้ำเชียงดาว* และบางครั้งในการพบกับพระพุทธเจ้าก็จะได้รับการพยากรณ์จากพระพุทธเจ้าว่าจะได้เป็นพระอนาคตพุทธเจ้าด้วย ดังเช่นใน *บก4 นางยักษ์ณีเมตไตรย บก5 มหายักษ์ถ้ำเชียงดาว บก7 เมตไตรยเหยียบพระฉาย*

จากที่กล่าวมาข้างต้นแสดงให้เห็นคุณสมบัติของการเป็นพระอนาคตพุทธเจ้าที่ปรากฏในตำนานพระศรีอารีย์ในสังคมไทยนั้น พบว่าคุณสมบัติของพระอนาคตพุทธเจ้านั้นมีทั้งที่เป็นลักษณะ "สามัญ" คือที่คนทั่วไปก็สามารถปรารถนาเป็นพระอนาคตพุทธเจ้าได้ และที่เป็นลักษณะ "พิเศษ" ที่จะเกิดขึ้นแก่เฉพาะบุคคลที่เด็ดเดี่ยว แน่วแน่ และเปี่ยมไปด้วยศรัทธาเท่านั้น ลักษณะทั้ง 2 ประการนี้ไม่เพียงเป็นคุณสมบัติของพระอนาคตพุทธเจ้าเท่านั้น หากแต่ยังเป็นเสมือนกระจกเงาที่สะท้อนให้เห็นบุคลิกลักษณะของพระศรีอารีย์ที่พบในสังคมไทยว่ามีบุคลิกทั้ง 2 ประการนี้ด้วยเช่นกัน

ข. การยืนยันการมีอยู่ของศาสนาอีกยาวไกล

“กัลป์” หรือ “กัปป์” ในศาสนาพราหมณ์เป็นคำบอกอายุของโลกตั้งแต่เมื่อพระพรหมทรงสร้างโลกจนถึงเวลาที่ไฟประลัยกัลป์ล้างโลก ในทางพุทธศาสนาหมายถึงระยะเวลาอันยาวนานที่ไม่สามารถคาดคะเนได้ ซึ่งในกัปหนึ่งนั้นมีอยู่ 20 อสงไขย โดยในคัมภีร์โมคคัลลานมหาไวยกรณ์กล่าวว่าจำนวนเลขศุขยในอสงไขยหนึ่ง มีถึง 140 ตัว¹⁸ กาลเวลาของแต่ละกัปนั้นจึงมีความยาวนานมาก ดังอุปมาในคัมภีร์โลกสันฐานโชตรตนคัมภีร์ ว่า “เหมือนอย่างมีหลุมยาวกว้างลึกได้ 1 โยชน์บรรจุมะลิตพันธ์ผักกาดเต็มเสมอขอบปาก ครั่งล่องไปร้อยปี มีบุรุษคนหนึ่งมาหยิบออก 1 เมล็ด เมล็ดผักกาดจะหมดไปก่อนกัปนั้นจึงจะสิ้นไป”¹⁹

ในคติเรื่อง “กัลป์” หรือ “กัปป์” นั้นแบ่งออกเป็น 2 ประเภทด้วยกันคือ “สุญกัปป์” อันเป็นกัลป์ที่ว่างเปล่า เว้นจากการเสด็จมาตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า ซึ่งตรงข้ามกับ “อสุญกัปป์” ที่จะมีชื่อเรียกเฉพาะแยกย่อยออกไปตามจำนวนพระพุทธเจ้าที่เสด็จลงมาอุบัติในชมพูทวีปตามความเชื่อในพุทธศาสนา ในแต่ละกัลป์จะมีจำนวนของพระพุทธเจ้าต่าง ๆ กัน แบ่งได้เป็น 5 กัลป์ คือ สารกัลป์ มณฑกัลป์ วรกัลป์ สารมณฑกัลป์ และ ภัทรกัลป์ ภัทรกัลป์แปลว่า กัลป์อันเจริญ เพราะมีจำนวนพระพุทธเจ้ามาอุบัติมากกว่ากัลป์อื่น ๆ คือ มีพระพุทธเจ้าอุบัติขึ้นทั้งหมด 5 พระองค์ พระพุทธเจ้าในภัทรกัลป์นี้แบ่งออกเป็นพระอดีตพุทธเจ้าที่ทรงตรัสรู้แล้วจำนวน 4 พระองค์ประกอบด้วย พระกกุสันโธพุทธเจ้า พระโกนาคมนพุทธเจ้า พระกัสสปพุทธเจ้า พระโคตมพุทธเจ้า และพระอนาคตพุทธเจ้าซึ่งยังมีได้เสด็จลงมาตรัสรู้อีก 1 พระองค์ คือ พระศรีอารีย ซึ่งชาวพุทธเชื่อว่าขณะนี้กำลังประทับรอเพื่อการมาตรัสรู้อยู่บนสวรรค์ชั้นดุสิต

มีความเชื่อกันว่าในภัททกัปป์ สมัยของพระพุทธเจ้าโคตมจะมีกำหนดอายุของศาสนา 5,000 ปี เมื่อครบ 5,000 ปีแล้ว ศาสนาพุทธก็จะเสื่อมและถึงกาลที่เรียกว่า “กสิยุค” จากนั้นจึงจะเข้าสู่ยุคของพระศรีอารียเมตไตรย แนวคิดเรื่องศาสนา 5,000 ปีนี้ มีปรากฏในอรรถกถา ทีฆนิกาย สีลขันธวรรค พรหมชาลสูตร ดังนี้

... ก็ในอวสานแห่งการสังคายนาพระพุทธพจน์นั้น แผ่นดินใหญ่นี้ได้
สิ้นสะเทือนเลื่อนลั่นหวั่นไหว เป็นอเนกประการทั่วไปจนถึงน้ำรองแผ่นดิน
เป็นประหนึ่งว่าเกิดความปราโมทย์ให้สาธุการว่า ศาสนาของพระศัพทนี้

¹⁸รัตนปัญญาเถระ, ชินกาลมาลีปกรณ์, แปลโดย แสง มนวิฑูร (พระนคร: กรมศิลปากร, 2501), หน้า 162.

¹⁹โลกสันฐานโชตรตนคัมภีร์, แปลโดย บุญเลิศ เสนานนท์ (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2543), หน้า 10, 257.

พระมหากัสสปเถระได้ทำให้สามารถมีอายุยืนไปได้ตลอดกาลประมาณ 5,000 ปี และได้ปรากฏมหัศจรรย์ทั้งหลายมิใช่น้อยด้วยประการฉะนี้...

นอกจากนี้ยังมีคติเรื่องปัญจอันตราย คือ ความเสื่อมสิ้นห้าประการ ซึ่งหมายเอาความสูญไปเสื่อมไปแห่งพระพุทธศาสนา 5 ประการ คือ ความเสื่อมสูญแห่งพระปริยัติ ความเสื่อมสูญแห่งการปฏิบัติ ความเสื่อมสูญแห่งการตรัสรู้มรรคนล ความเสื่อมสูญแห่งเพศสมณะ และความเสื่อมสูญแห่งธาตุ ความเสื่อมสูญเหล่านี้จะค่อยๆ สูญไปทีละ 1 ข้อ เมื่อเวลาผ่านไปทุกรอบ 1,000 ปี จนกระทั่งสูญสิ้นอายุแห่งพระพุทธศาสนา

ความเชื่อข้างต้นนั้น ส่วนหนึ่งน่าจะเกิดจากแนวคิดคำสอนในพระพุทธศาสนาเรื่องอนิจจัง คือความไม่เที่ยง การกำหนดการสิ้นสุดของศาสนาเป็นเสมือนการให้พระพุทธศาสนิกชนตั้งอยู่ในความไม่ประมาท โดยให้พิจารณาว่าศาสนาเป็นเช่นเดียวกับสรรพสิ่งในโลก คือเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไปเป็นวัฏจักร จึงไม่ควร "ยึดติด" อยู่ในความมีอยู่ของศาสนา แต่ให้ตั้งอยู่ในธรรมซึ่งไม่ดับสูญ อย่างไรก็ตาม ความเชื่อดังกล่าวส่งผลให้พุทธศาสนิกชนเกิดความวิตกกังวลต่ออนาคตของพระศาสนาไม่น้อย แต่ในขณะเดียวกัน พุทธศาสนาก็ยังคงได้สร้างกลไกในการสร้างความเชื่อมั่นแก่พุทธศาสนิกชนว่า ศาสนาจะยังมีอยู่ต่อไปอีกนานเท่านาน

กลไกในการสร้างความเชื่อมั่นเพื่อยืนยันและรับรองการมีอยู่ของศาสนาอีกยาวไกลนั้นก็คือตำนานพระศรีอาริย์ ซึ่งได้สร้างสรรค์และถ่ายทอดเรื่องราวทั้งเรื่องพระศรีอาริย์และโลกของพระศรีอาริย์ไว้ เรื่องพระศรีอาริย์และโลกพระศรีอาริย์จึงเป็นหลักฐานสำคัญที่ยืนยันการมาเกิดของพระอนาคตพุทธเจ้าได้ ซึ่งจะช่วยสืบทอดและธำรงคำสอนทางศาสนา ทั้งยังแสดงถึงความมั่นคงของศาสนาที่จะยังดำรงอยู่อีกต่อไป แม้จะสิ้นสุดอายุของพุทธศาสนา 5,000 ปีไปแล้วก็ตาม แต่ก็บังเกิดมีขึ้นใหม่นั้น และยังรุ่งเรืองขึ้นกว่าเดิม

นอกจากนี้ ยังเปิดโอกาสให้ผู้ที่คิดว่าการหลุดพ้น หรือ นิพพาน เป็นสิ่งที่ไกลตัวและทำได้ยากในชาตินี้ มีหนทางและความหวังในการที่จะนิพพานในสมัยของพระศรีอาริย์ที่เชื่อกันว่าหากพึงธรรมในสมัยของพระองค์แล้ว จะบรรลุธรรมและนิพพานได้ ดังที่พบใน พระมัลลยกลอนสวด ว่า

คราที่นั่นพระอาจารย์	ข้ามภวารจะลงไป
จะโปรดสัตว์ทั่วแดนไตร	ทั้งพิภพเข้านิพพาน
มนุษย์และเทวา	จะเคลื่อนคลาจากสงสาร
จะเกิดสุขสำราญ	พ้นความตายอันเวียนวน

ความปรารถนาที่ต้องการให้ศาสนามั่นคงอีกยาวไกล ไม่เพียงจะทำให้เห็นว่าถึงความเลื่อมใสศรัทธาของพุทธศาสนิกชนเท่านั้น แต่ยังทำให้เห็นถึง "ความจริง" ของสังคมที่มีแต่ความไม่แน่นอน ความเปลี่ยนแปลงของบ้านเมืองที่มีอยู่ทุกยุคทุกสมัย ทำให้ประชาชนต้องปรับตัวอยู่ตลอดเวลาเพื่อให้เข้ากับสภาวะที่เปลี่ยนไป ทำให้เกิดความเบื่อหน่ายและปรารถนาความสุขที่จริงจังแท้ จึงต้องการศาสนาเป็นที่พึ่งนั่นเอง

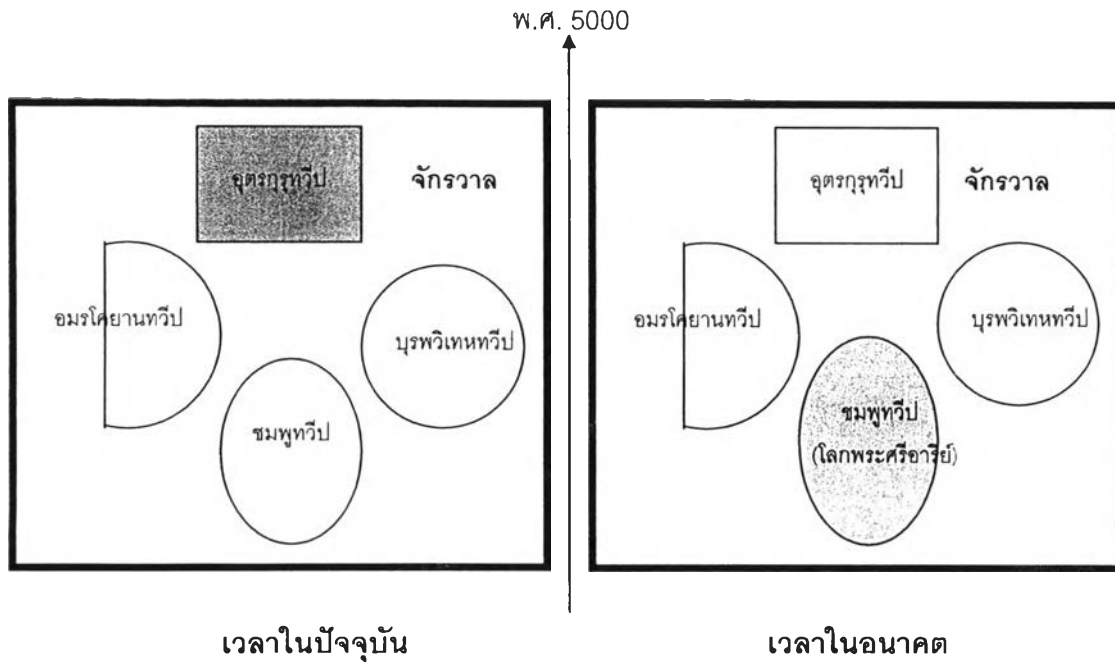
5.1.1.2 ความเชื่อเรื่องโลกอุดมคติ

ความคิดเรื่องโลกอุดมคติเป็นความคิดสากลของทุกวัฒนธรรม เป็นโลกที่ตั้งงามซึ่งอาจไม่มีอยู่จริง หรือไม่สามารถทำให้เป็นจริงได้ หากแต่ก็เป็นโลกที่พึงปรารถนา²⁰ เนื่องจากความปรารถนาของมนุษย์ที่ต้องการชีวิตและสังคมที่ดีกว่า ความคิดดังกล่าวนำมาสู่การสร้าง ความเชื่อเกี่ยวกับโลกอุดมคติขึ้นในแต่ละวัฒนธรรม ซึ่งมีทั้งโลกอุดมคติในเชิงศาสนาและการเมือง โดยได้ปรากฏอยู่ในวรรณกรรมหลายเรื่อง เช่น The Republic ของเพลโต (Plato) Utopia ของ โทมัส มอร์ (Thomas More) The German Ideology ของมาร์กซ์ (Marx) แดนสวรรค์ของพระเจ้าผู้เป็นเจ้าในพระคัมภีร์ของศาสนาคริสต์และอิสลาม เป็นต้น

ในวัฒนธรรมไทยเองก็มีความคิดเรื่องโลกอุดมคติเช่นกัน โลกที่คนไทยถือว่าเป็นโลกอุดมคติได้แก่ อุดตารุทวิป และ "โลกพระศรีอารีย์" ซึ่งดำรงอยู่ใน "เงื่อนเวลา" ที่ต่างกัน ดังแผนภูมิ

²⁰สุวรรณา สดาอานันท์ (บรรณาธิการ), ความจริงในมนุษยศาสตร์ (กรุงเทพฯ: โครงการวิจัย มนุษยศาสตร์ไทย สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2549), หน้า 63.

ภาพประกอบที่ 5 แผนภูมิแสดงเงื่อนไขเวลาระหว่างอุตตรกฐทวีปกับโลกพระศรีอารีย์

จากแผนภูมิต่างข้างต้น จะเห็นว่าอุตตรกฐทวีปเป็นโลกอุดมคติซึ่งดำรงอยู่ในเวลาปัจจุบัน ในขณะที่โลกพระศรีอารีย์จะเกิดขึ้น ในชมพูทวีปที่มนุษย์อาศัยอยู่ภายหลังจากสิ้นศาสนาของพระโคตมพุทธเจ้า ดังนั้น ความเชื่อเรื่องโลกอุดมคติที่ปรากฏในวัฒนธรรมไทยจึงมีทั้งโลกอุดมคติที่ “ร่วมเวลา” แต่ “ต่างพื้นที่” กับโลกปัจจุบัน และโลกที่ “ร่วมพื้นที่” แต่ “ต่างเวลา” กับโลกปัจจุบัน ดังนั้น ทั้งความรู้เรื่องอุตตรกฐทวีปและโลกพระศรีอารีย์จึงแสดงให้เห็นความเชื่อเรื่องโลกอุดมคติอันเข้มข้นที่ดำรงอยู่ในสังคมวัฒนธรรมไทย

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าสภาพความเป็นอุดมคติของอุตตรกฐทวีปและของโลกพระศรีอารีย์จะมีความคล้ายคลึงกัน อาทิ เป็นโลกที่มีธรรมชาติอุดมสมบูรณ์งดงาม สังคมสงบสุข มนุษย์มีความเพียบพร้อมทั้งรูปสมบัติและศีลธรรม* แต่ข้อแตกต่างที่สำคัญของโลกอุดมคติทั้ง 2 คือ การที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า พญาจักพรรดิราช และพระอรหันตสาวก สามารถจะมาอุบัติได้ก็แต่ในชมพูทวีปเท่านั้น²¹ ทำให้แม้อุตตรกฐทวีปจะเป็นโลกในอุดมคติ แต่ก็หาใช่ดินแดนที่เพียบพร้อมสมบูรณ์ไม่ เนื่องจากมนุษย์ในทวีปดังกล่าวขาดโอกาสในการพึงธรรมจากพระสัมมาสัมพุทธเจ้าอันเป็นมรรคาสู่นิพพานซึ่งเป็นความสุขอันเป็นที่สุดในทางพุทธศาสนา ดังนั้น แม้

* ผู้สนใจสามารถดูรายละเอียดเกี่ยวกับอุตตรกฐทวีปได้ใน *ปัญจกถา* (สุคติภูมิ-กามภูมิ) หัวข้อที่ว่าด้วยมนุสสภูมิและทวีปทั้ง 4 ในไตรภูมิพระร่วง

²¹ กรมศิลปากร. *วรรณกรรมสุโขทัย* (กรุงเทพฯ: กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, 2539), หน้า 76.

ความคิดเรื่องโลกอุดมคติทั้งสองจะมีที่มาจากความคิดความเชื่อทางพุทธศาสนา อันได้แก่ ความคิดเรื่องไตรภูมิ และความคิดเรื่องพระศรีอารียะ-พระอนาคตพุทธเจ้า ทว่าความเชื่อเรื่องโลกอุดมคติที่แท้จริงได้ถูก “ประกอบสร้าง” ขึ้นจากตำนานพระศรีอารียะ

ในการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ผู้วิจัยจึงใคร่ขอศึกษาความเชื่อเรื่องโลกอุดมคติที่ถูกสร้างขึ้นจากตำนานพระศรีอารียะ อันได้แก่ ระบบการเมือง เศรษฐกิจ สังคมในโลกอุดมคติ ผู้ปกครองและพลเมืองของโลกอุดมคติ รวมถึงความสัมพันธ์ระหว่างพื้นที่และเวลาในโลกอุดมคติ เพื่อทำความเข้าใจบทบาทของตำนานดังกล่าวในฐานะเครื่องมือในการสร้างความเชื่อเรื่องโลกอุดมคติที่สมบูรณ์ให้แก่พุทธศาสนิกชนไทย

ก. ระบบการเมือง เศรษฐกิจ สังคมในโลกอุดมคติ

ตามความคิดเรื่องโลกอุดมคติโดยสากล โลกอุดมคติจะต้องประกอบไปด้วย “สังคมอุดมคติ” ซึ่งผู้คนอยู่กันได้อย่างสันติสุข ปราศจากความขัดแย้ง และความสันติสุขที่ว่านี้จะเกิดขึ้นได้ก็ด้วยปราศจากผลประโยชน์ส่วนตน มีแต่เฉพาะผลประโยชน์ส่วนกลางที่ทุกคนมีส่วนร่วมกันอย่างเสมอภาคเท่าเทียม²² ด้วยเหตุนี้อาจกล่าวได้ว่า โลกอุดมคติต้องเป็นโลกแห่งความเสมอภาค ทั้งทางเศรษฐกิจ สังคมและการเมือง หรือแม้ว่าจะมีความไม่เสมอภาคอยู่บ้าง ก็เป็นความไม่เสมอภาคที่เกิดขึ้นโดยสมัครใจของพลเมืองทุกคน²³

ในตำนานพระศรีอารียะ ระบบการเมือง เศรษฐกิจและสังคมที่ “เสมอภาค” ของโลกอุดมคติถูกกำหนดขึ้นเป็น “พื้นฐาน” ของลักษณะอุดมคติทั้งหมด กล่าวคือ ความเป็นอุดมคติที่ว่านี้มีมาจากสภาพความอุดมสมบูรณ์ล้นเหลือของบ้านเมือง โดยเฉพาะประเด็นเรื่องการผลิตมีต้นกำเนิดปฤกษ์เป็น “ต้นไม้สารพัดนึก” ส่งผลให้มนุษย์สามารถเข้าถึงทรัพยากรได้โดยเสมอภาคกัน โดยไม่ต้องประกอบอาชีพอื่นใดอันจะนำไปสู่การแข่งขันกันในระบบเศรษฐกิจ ตัวอย่างเช่นการพรรณนาความใน มล7 มะไลยหมื่น มะไลยแสน

อันว่าหญิงชายสรว้อยใสกามนุษโลกเฮาเน่ บ่หอนได้เข็นหูกฝ้ายทอด้าย
 ต้าใหม่ อันว่าคนชายพร้อมบ่หอนทำคีนชาย แหมมองบ่วงน้ำวบ่ปานเบียด
 บ่หอนได้ทำการลักลอบ ลันไซสอน อันว่ากัลปฤกษ์พร้อมปลายชานผาสาท
 ลากหากเกิดพร้อมในหันเอนกนอง อันหนึ่งใบอ่อนยอดกิ่งก้านชางยอดกาสา
 อำแฮผาแผ่นคำควรค่า หากเกิดเป็นลากลันในหันเอนกนองพระเฮี้ย กับทั้งฝูง

²² สุวรรณ สถาอานันท์ (บรรณาธิการ), ความจริงในมนุษยศาสตร์, หน้า 63-67.

²³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 64.

หมู่ข้าวมวลีเอื้องเฮื่อ บได้ปักปลูกป้องกันผู้แต่หลัง อันหนึ่งเงินคำแก้วมณีแสง
แสนโกฏ บ่อนอนทุกชี²⁴

ความเสมอภาคในเรื่องเศรษฐกิจที่วันนี้จึงส่งผลให้การจัดการระบบสังคม
ในยุคสมัยดังกล่าวเป็นการจัดการที่ไม่ต้องจัดการ ทั้งนี้เพราะคุณสมบัติอันเพียบพร้อมเสมอกัน
ของมนุษย์ และความสามารถในการเข้าถึงทรัพยากรที่เท่าเทียมกันได้ก่อให้เกิดระบบระเบียบของ
สังคมโดยปริยายอยู่แล้ว

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าโลกพระศรีอารีย์จะเป็นโลกที่มีระบบเศรษฐกิจสังคม
ที่เสมอภาค หากแต่ระบบการเมืองของโลกพระศรีอารีย์นั้น เห็นได้ว่าเป็นระบบการปกครองแบบ
ราชาธิปไตย ดังเช่นการกล่าวถึงพระเจ้าสังขจักรพรรดิในตำนานกลุ่มเรื่อง ปฟ ผู้วิจิตรวิเคราะห์ว่า
การสร้างระบบการเมืองของโลกอุดมคติให้มีลักษณะการปกครองแบบดังกล่าวนั้นมีที่มาจากระบบ
การเมืองการปกครองในโลกของความเป็นจริง จึงถ่ายทอดความรู้และการจินตนาการของผู้สร้าง
และผู้เสพตำนาน ตลอดจนมีที่มาจากความคิดเรื่องกรรมในพระพุทธศาสนาที่สอนว่า มนุษย์มี
กำเนิดต่างกันก็เพราะกรรมที่ได้กระทำมา บุคคลใดทำกรรมดีไว้มาก ก็จะได้เกิดในตระกูลสูงกว่าผู้
ที่สั่งสมบุญไว้น้อยกว่า

จากที่กล่าวมานี้ จะเห็นได้ว่าระบบการเมือง เศรษฐกิจ และสังคมในโลก
พระศรีอารีย์นั้น ได้ถูกประกอบสร้างขึ้นด้วยพื้นฐานจากความเสมอภาคในด้านต่างๆ เป็นสำคัญ
ซึ่งความเสมอภาคที่วันนี้มาจากความอุดมสมบูรณ์อย่างล้นเหลือของทรัพยากรธรรมชาติ และจาก
คุณสมบัติของมนุษย์ทั้งผู้ปกครองและพลเมือง อันเป็นประเด็นสำคัญที่ผู้วิจัยจะได้ศึกษาเป็นหัวข้อ
ต่อไป

ข. ผู้ปกครองและพลเมืองของโลกอุดมคติ

ลักษณะของผู้ปกครองและพลเมืองของโลกอุดมคติเป็นสิ่งสำคัญอย่าง
หนึ่งในการกำหนดความเป็นอุดมคติ ทั้งนี้ เพราะถึงแม้จะมีความอุดมสมบูรณ์ของ
ทรัพยากรธรรมชาติ แต่หากผู้ที่อยู่ในสังคมไม่สามารถจัดการความสัมพันธ์ระหว่างตนเองกับ
บุคคลอื่น และตนเองกับสิ่งแวดล้อมได้ ความเสมอภาคและสันติภาพอันเป็นหัวใจของสังคมอุดม
คติก็น่าจะดำรงอยู่ไม่ได้เช่นกัน ดังนั้น การสร้างความเชื่อเรื่องโลกอุดมคติจึงต้องสร้างแนวคิดว่า
ด้วยคุณลักษณะอันเป็นอุดมคติของประชากรควบคู่กันไป

²⁴น้อย อุทุมม, มะไลหมื่น มะไลแสน (ขอนแก่น: ขอนแก่นคัลังนารธรรม, 2548), หน้า 62.

ดังที่ได้กล่าวแล้วว่า ระบบการเมืองในโลกพระศรีอารีย์เป็นแบบราชาธิปไตย ส่งผลให้มีทั้งผู้ปกครองและผู้ใต้ปกครอง กระนั้นความไม่เสมอภาคที่เกิดขึ้นนี้ก็พ้องกับความคิดเกี่ยวกับโลกอุดมคติอันเป็นสากล คือ เป็นความไม่เสมอภาคโดยเต็มใจของผู้ถูกปกครอง ส่วนตัวผู้ปกครองเองก็ได้ถูกกำหนดกรอบให้เป็นผู้ที่มีคุณธรรมสูงส่ง²⁵ ผู้วิจัยขอยกตัวอย่างความคิดที่ว่านี้จาก **ปพ21 เมตเตยยวงส์ สำนวนล้านนา**

ปญจจกิตฺตริยมณฑลํ ส่วนว่าหมู่คนทั้งหลายผู้สงเสพดุริยมนตรี คี
แวดล้อมเปนมณฑลอันกลมงามว่าได้ 15 โยชนะ คีมีแต่พระยาสังฆราชนั้นแล
อมจุมณฑลํ ส่วนว่าหมู่อำมาตย์อันทรงเพศต่างๆ แลประดับเครื่องประดับทั้ง
มวลเพราะชายทั้งหลายมีมือถืออาวุธ 5 ประการนั้น เปนมณฑลกลมว่าได้ 5
โยชนะ...ส่วนว่าพระยาจกักวัดตั้นนั้นประกอบด้วยยัสสัมปัตติอันมากนัก
ประดุจจะสัมปัตติพิพม์มีสภาวะตั้งอัน คีอยู่สถิตในปราสาทแก้วอันนั้นแล้ว คี
จักสั่งสอนคนแลท้าวพระยาทั้งหลายอันอยู่เหนือแผ่นดินทั้งมวล มีที่ปใหญ่ทั้ง
หลายได้ 8 พันแลมีที่ปน้อยทั้งหลายได้ 20, 000 เปนบริวารคีจักมีชะแล²⁶

ภาพของพระยาสังฆจักรพรรดิราชได้แสดงระบบคิดเกี่ยวกับผู้ปกครองในโลกพระศรีอารีย์ว่า นอกจากจะต้องบริบูรณ์ด้วยยศศักดิ์และเป็นที่ยอมรับทั้งของประชาชน เสนาอำมาตย์ และราชาในแว่นแคว้นน้อยใหญ่อื่นๆ แล้ว ยังจะต้องมีความรู้และคุณธรรมมากพอที่จะทำหน้าที่สั่งสอนผู้อยู่ใต้ปกครองด้วย คุณลักษณะที่ว่าเป็นจึงสนับสนุนความคิดที่ว่า แม้ในโลกอุดมคติจะมีผู้ปกครองและผู้ใต้ปกครอง แต่ผู้ปกครองก็เป็นผู้ที่มีคุณสมบัติอันเลิศพอที่ผู้ใต้ปกครองจะยอมรับได้โดยเต็มใจ

ในส่วนของผู้ใต้ปกครองนั้น ตำนานพระศรีอารีย์ทุกเรื่องกล่าวตรงกันว่าโลกพระศรีอารีย์เป็นโลกที่มีอยู่แต่คนดีมีศีลธรรม ดังตัวอย่างจาก **มล8 มาลัยหมื่น มาลัยแสน**

ในศาสนาของผู้เข้าจกมีแต่คนดี คนมีศีลธรรม คนประพฤติชอบ
ประกอบด้วยศีลทาน เมื่อไปเกิดในศาสนาจึงมีแต่คนงามคนสวยสะอาด มีคน
ฉลาดเว้าง่ายฟังความ คนสำรวมระวังบ่โหดร้าย คนเว้าง่ายคนสวยคนดี บ่มี

²⁵ สุวรรณ สดาอานันท์ (บรรณาธิการ), *ความจริงในมนุษยศาสตร์*, หน้า 63-67.

²⁶ บำเพ็ญ ะวิน, *อนาคตวงศ์ เมตเตยยวงส์ สำนวนล้านนา* (เชียงใหม่: มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ วิทยาเขตเชียงใหม่ จัดพิมพ์เผยแพร่เนื่องในวโรกาสฉลองมหามงคลพระชนมพรรษาครบ 5 รอบ สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ 12 สิงหาคม 2535, 2536), หน้า 148.

ความเข่าบามีเข้าพยาธิคนตาย ผู้หญิงผู้ชายเด็กน้อยและผู้ใหญ่ พวกกันเอาใจใส่
สร้างบารมี ทำแต่ความดีได้ขาด²⁷

ผู้วิจัยวิเคราะห์ว่า การกำหนดให้พลเมืองของโลกพระศรีอารีย์ "ต้อง" เป็นคนดีนั้น มาจากกรอบความคิดที่ว่า ผู้ที่จะได้เกิดในยุคสมัยของพระศรีอารีย์นั้นต้องเป็นคนดี มีศีลธรรม หมั่นกระทำความดี บำรุงพุทธศาสนา บำเพ็ญภาวนา ประพฤติตนอย่างเหมาะสมดีงามต่อบุคคลรอบข้าง ยิ่งกว่านี้ สืบเนื่องจากกรอบความคิดว่าด้วยการกระทำอันกำหนดบุคคลที่จะไปเกิดในยุคพระศรีอารีย์นั้น ยังนำมาซึ่งคุณลักษณะสำคัญอีกประการหนึ่งของมนุษย์ในโลกพระศรีอารีย์ คือ การเป็นผู้มีรูปร่างหน้าตาดีงาม สติปัญญาดี มีอวัยวะครบสมบูรณ์ ไม่มีโรคภัยไข้เจ็บ และอายุยืน เพราะในทางพุทธศาสนามีวิธีคิดว่า การกระทำความดีด้วยประการต่างๆ ย่อมจะนำมาซึ่งผลดีต่อตนเอง ดังนั้น จึงไม่แปลกที่ในตำนานพระศรีอารีย์ซึ่งกำหนดว่าบุคคลที่จะเกิดในโลกพระศรีอารีย์ได้มีแต่กัลยาณบุุคคลเท่านั้น จะพรรณนาภาพมนุษย์ที่สมบูรณ์เพียบพร้อมซึ่งเป็นผลมาจากการสั่งสมบุญ

ด้วยเหตุผลประการต่างๆ ที่ผู้วิจัยได้กล่าวมานี้ แสดงให้เห็นว่าความเชื่อเรื่องผู้ปกครองและพลเมืองของโลกพระศรีอารีย์ นอกจากจะถูกกำหนดด้วยความคิดเกี่ยวกับลักษณะของมนุษย์ที่เป็นอุดมคติด้วยประการต่างๆ แล้ว ยังมาจากกรอบการกระทำที่กำหนดไว้สำหรับผู้ที่ประสงค์จะไปเกิดในศาสนาของพระศรีอารีย์ด้วย

ค. ความสัมพันธ์ระหว่างพื้นที่และเวลาในโลกอุดมคติ

นอกจากความคิดเรื่องระบบเศรษฐกิจ สังคม การเมือง และความคิดเรื่องผู้ปกครองและพลเมืองในโลกพระศรีอารีย์แล้ว ตำนานพระศรีอารีย์ยังกำหนดระบบความเชื่อเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างพื้นที่และเวลาในโลกอุดมคติไว้ด้วย ดังที่ผู้วิจัยได้กล่าวมาแล้วว่าโลกพระศรีอารีย์เป็นโลกที่ร่วมพื้นที่แต่ "ต่างเวลา" กับโลกปัจจุบัน ทำให้กล่าวได้ว่าโลกพระศรีอารีย์ได้กำหนดให้เกิดขึ้นในพื้นที่เดียวกับโลกที่เป็นจริง เพียงแต่จะเกิดขึ้นในห้วงเวลาของอนาคตเท่านั้น

หากพิจารณาโครงสร้างชีวิตของพระศรีอารีย์ซึ่งผู้วิจัยได้กล่าวแล้วในบทที่ 4 จะเห็นได้ว่าโครงสร้างชีวิตในช่วงการตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าพระศรีอารีย์ ซึ่งพบในตำนานกลุ่มเรื่อง อค มท ปพ และ มล คือ ช่วงเวลาในอนาคตกาลอันไกล การกำหนดให้โลกพระศรีอารีย์เกิดขึ้นในช่วงเวลาดังกล่าวนี มีสาเหตุประการหนึ่งมาจากความคิดความเชื่อเรื่องอายุกาล 5,000

²⁷อินตา กวีวงศ์, เทศน์สังกาช มาลัยหมื่น มาลัยแสน ฉลอง (สำนวนอีสาน) (ขอนแก่น: ขอนแก่นคัลนนานาธรรม, 2548), หน้า 41.

ปีของศาสนาพระสมณโคดม ซึ่งจะต่อด้วยช่วงเวลาของกลียุค กาลเวลาของพระศรีอารีย์จึงไม่สามารถจะมาถึงได้หากช่วงเวลาก่อนหน้ายังไม่ผ่านพ้นไป

ส่วนเหตุผลอีกประการหนึ่ง คือ การกำหนดอายุกาลของศาสนาพระศรีอารีย์ว่าจะมาถึงในอนาคตอันไกลก็ยังช่วยเพิ่มความสมจริงของคุณลักษณะอันเป็นอุดมคติต่างๆ ด้วยคำอธิบายถึงช่วงระยะเวลาการสั่งสมบุญบารมีของผู้ที่ต้องการจะไปเกิดในโลกพระศรีอารีย์ว่า ยังมีอยู่อีกยาวนาน และการสั่งสมบุญบารมีอย่างยาวนานก็จะนำไปสู่การได้เสวยผลบุญที่มากมายตามระยะเวลาการสั่งสมบุญ

ในประเด็นเรื่องพื้นที่ของโลกพระศรีอารีย์ ซึ่งถูกกำหนดให้เป็นพื้นที่เดียวกับโลกที่มนุษย์อาศัยอยู่จริงนั้น ผู้วิจัยวิเคราะห์ว่า ระบบคิดดังกล่าวเป็นผลจากความเชื่อเรื่องภูมิจักรวาลแบบพุทธศาสนาที่มีอยู่ในสังคมไทย ซึ่งระบุว่าภพภูมิที่จะมีพระพุทธเจ้ามาตรัสรู้รวมถึงมีผู้บรรลุนิพพาน ยกระดับจิตจากปุถุชนมาเป็นพระอรหันต์บุคคลระดับต่างๆ ได้ ก็มีแต่ “ชมพูทวีป” อันเป็นที่อาศัยของมนุษย์เท่านั้น การกำหนดพื้นที่ที่พระศรีอารีย์จะมาตรัสรู้จึงต้องเป็นไปโดยสอดคล้องกับความคิดความเชื่อดังกล่าว

อีกประการหนึ่ง การที่พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ของพระศรีอารีย์เป็นพื้นที่ทับซ้อนกับพื้นที่ของโลกแห่งความจริงนั้น ยังมาจากความคิดความเชื่ออันเป็นสากลว่า โลกในอดีตเคยเป็นที่อยู่ของมนุษย์ซึ่งมีคุณสมบัติอันประเสริฐดั่งงาม และมีคุณสมบัติเป็นโลกในอุดมคติ อาทิ ความคิดเรื่อง “ยุคทอง” (Golden Age) ในวัฒนธรรมตะวันตก²⁸ ส่วนในวัฒนธรรมไทยก็มีความคิดที่คล้ายคลึงกับความคิดดังกล่าวนี้ ดังนี้

ความคิดในลักษณะแรกกล่าวว่า มนุษย์ในสมัยพระพุทธเจ้าพระองค์ก่อนๆ มีคุณธรรมสูงกว่ามนุษย์ในยุคปัจจุบัน เช่น ปพ 8 พระปรมัตถ์คัมภีร์ กล่าวว่า ในสมัยพระกุกุสันธุพุทธเจ้า คนที่เกิดในศาสนาของพระองค์ได้ขึ้นสวรรค์ทั้งหมด สมัยพระโกนาคมพุทธเจ้า คนที่เกิดในศาสนาของพระองค์จะขึ้นสวรรค์ 3 ส่วน ตกนรก 1 ส่วน สมัยพระกัสสปพุทธเจ้า คนที่เกิดในศาสนาของพระองค์ตกนรก 2 ส่วน ขึ้นสวรรค์ 2 ส่วน ส่วนสมัยพระโคตมะพุทธเจ้า คนที่เกิดในศาสนาของพระองค์ได้ขึ้นสวรรค์เพียง 1 ส่วน ตกนรกถึง 3 ส่วน

สำหรับความคิดในลักษณะที่สองกล่าวว่า แม้ในสมัยของพระโคตมะพุทธเจ้า บุคคลที่เกิดในช่วงต้นของศาสนาก็มีคุณธรรมสูงกว่าบุคคลที่เกิดในกาลเวลาถัดมา เช่น พท 17 ตำนานพระพุทธเจ้าโคตมะ ก็ได้กล่าวถึงพุทธทำนายที่ว่า ศาสนาของพระพุทธเจ้าโคตม

²⁸ความคิดเรื่องยุคทองมีที่มาจากตำนานปรัมปราของกรีก-โรมัน ที่ว่าเทพเจ้าสร้างมนุษย์ยุคแรกจากทองคำ ยุคต่อมาจากเงิน ยุคที่สามจากทองแดง และยุคสุดท้ายจากตะกั่ว มนุษย์ในแต่ละยุคจึงมีคุณธรรมที่ลดหลั่นกันตามแต่วัสดุที่ใช้สร้างมนุษย์. ผู้สนใจโปรดดูเพิ่มเติมใน Hamilton, Edith, *Mythology Timeless Tales of Gods and Heroes* (New York: Warner Book, 1999).

จะเสื่อมถอยลงตามลำดับ อันสอดคล้องกับความคิดเรื่องปัญจอันตรธานและพระพุทธศาสนายุ
กาล 5,000 ปีของคนไทย

ดังนั้น จากวิธิตัดที่ว่าโลกปัจจุบันของมนุษย์ได้เคยเป็นพื้นที่ของ "สังคมที่
ดีพร้อม" มาแล้วในอดีต จึงสมเหตุสมผลที่ว่าสังคมอันดงามนั้นจะสามารถเกิดในโลกนี้ได้เช่นเดิม
ทำให้การกำหนดพื้นที่ของโลกพระศรีอารีย์ให้เกิดขึ้นในพื้นที่เดียวกับโลกมนุษย์เป็นสิ่งที่สามารถ
เข้าใจได้

จากที่ได้อภิปรายมาแล้วนี้ ผู้วิจัยขอสรุปว่า ตำนานพระศรีอารีย์มีบทบาท
ในการกำหนดความเชื่อเรื่องโลกอุดมคติที่แท้จริงของสังคมไทยว่า โลกที่ว่านี้เป็นโลกเดียวกันกับ
โลกที่มนุษย์อาศัยอยู่ เพียงแต่จะเกิดขึ้นในช่วงเวลาของอนาคต โดยโลกที่ว่านี้จะมีทั้ง "พื้นที่"
"ผู้คน" และ "ระบบความเป็นไปของสังคม"อันดงามเพียบพร้อม ไม่มีข้อบกพร่องใดๆ อันจะ
ก่อให้เกิดความทุกข์ ซึ่งแน่นอนว่าลักษณะดังกล่าวนี้ย่อมเป็นความมุ่งหวังของทั้งผู้สร้างและผู้เสพ
ตำนานพระศรีอารีย์ และผู้วิจัยก็จะได้อภิปรายถึงรายละเอียดของความมุ่งหวังดังกล่าวนี้ต่อไป

5.1.2 การเป็นกลไกตอบสนองของความปรารถนาทางใจแก่พุทธศาสนิกชน (wishful thinking)

แม้ว่าตำนานพระศรีอารีย์จะได้รับการสร้างสรรค์ขึ้นในฐานะ "ตำนานพุทธศาสนาเพื่อ
อธิบายรายละเอียดต่างๆ อันเกี่ยวข้องกับพระศรีอารีย์ในฐานะที่ทรงเป็นพระอนาคตพุทธเจ้า
พระองค์หนึ่ง กระนั้น ด้วยธรรมชาติของข้อมูลประเภทนิทาน-ตำนาน ซึ่งสร้างสรรค์ขึ้นจาก
จินตนาการของมนุษย์ รายละเอียดต่างๆ ของตำนานจึงถูกประกอบสร้างขึ้นจากจินตนาการ
ประการต่างๆ อันสามารถตอบสนองจินตนาการของมนุษย์ได้ สอดคล้องกับบทบาทในการให้
ทางออกให้แก่ความคับข้องใจของบุคคล อันเป็นบทบาทหนึ่งของคติชนตามการจำแนกของ
บาสคอม²⁹ แม้นักวิชาการตะวันตกอย่างแคมป์เบลล์ก็ได้กล่าวถึงบทบาทของจิตใต้สำนึกในการ
สร้างสรรค์เทพปกรณัม ผ่านความเกี่ยวข้องกันของเทพปกรณัมกับความฝัน (myth and dream) ไว้
ในหนังสือชื่อ The Hero with a Thousand Faces ว่า

*จิตใต้สำนึกได้ส่งผ่านความคิดเพื่อฝันทุกประการ สิ่งมีชีวิตแปลก
ประหลาด สิ่งสยองขวัญ และสิ่งลวงตาลงในจิตใจ ไม่ว่าจะ เป็นในความฝัน
ความคิดฝัน หรือความวิปلاสน เพราะในโลกของมนุษย์ ภายใต้ความคิดอัน*

²⁹ ศิราพร ณ ถลาง, ทฤษฎีคติชนวิทยา วิถีวิทยาในการวิเคราะห์ตำนาน-นิทานพื้นบ้าน, หน้า

ประณีตยิ่งกว่าอันดำรงอยู่เพียงน้อยนิด มนุษย์เราสามารถตัดขาดจิตสำนึกออกไป พาดนเองดำดิ่งลงไป ใน "ถ้ำอาละดิน" ที่ไร้ข้อกังขา ภายในนั้นไม่ได้มีเพียงอัญมณี ทว่ายังมีภูตร้ายเร้นกายอยู่ ซึ่งได้แก่พลังความรู้สึกไม่สบายใจ หรือคับข้องใจภายในจิตใต้สำนึกซึ่งเราไม่เคยคิด หรือไม่กล้าแม้แต่จะยอมรับให้เป็นส่วนหนึ่งของชีวิตจริง³⁰

ในประเด็นเรื่องการเป็นกลไกตอบสนองของความปรารถนาทางใจแก่พุทธศาสนิกชน นี้ ผู้วิจัยจะขอแยกนำเสนอออกเป็น 2 หัวข้อ คือ การให้ทางออกทางใจแก่บุคคลอันเกิดจากความกดดันทางสังคม และการให้ความหวังเรื่องโลกอุดมคติในยุคพระศรีอารีย์ ดังนี้

5.1.2.1 การให้ทางออกทางใจแก่บุคคลอันเกิดจากความกดดันทางสังคม (to escape in fantasy from repressions imposed up on him by society)

การที่ตำนานพระศรีอารีย์มักกล่าวถึงความสุขสมบูรณ์ประการต่างๆ ในยุคสมัยของพระศรีอารีย์ ได้แสดงถึงจินตนาการว่าด้วย "โลกอนาคต" อันเป็นอุดมคติของมนุษย์ อาทิ การพรรณนาถึงโลกพระศรีอารีย์ใน ฎีกามาลัย (มล2) และ พระมาลัยกลอนสวด (มล3 -มล6) ว่า ในศาสนาพระศรีอารีย์นั้น มนุษย์ทุกคนจะมีรูปร่างหน้าตางดงามเหมือนกับอายุ 16 ปี ไม่มีการแก่ชรา ไม่ต้องเหนื่อยยากทำมาหากิน จะมีต้นกล้วยพฤษ์ ซึ่งเป็นต้นไม้สารพัดนึก อยู่ 4 มุมเมือง บ้านเมืองอุดมสมบูรณ์เจริญรุ่งเรือง ฝนฟ้าตกต้องตามฤดูกาล หรือใน บันพยากรณ์ในลิปสุญ (พก3) และ กาละนับมือส่วย (พก4) พรรณนาว่ายุคสมัยพระศรีอารีย์เป็นช่วงเวลาแห่งความสุข มนุษย์ทั้งมวลจะมีรูปร่างหน้าตาสวยงาม แผ่นดินจะราบเสมอกัน และเต็มไปด้วยสิ่งสวยงามต่างๆ และกลิ่นหอม ประดุจดังเทวโลก ทั้งยังมีต้นกล้วยพฤษ์ ผู้คนจึงไม่ต้องประกอบอาชีพให้เหนื่อยยาก เป็นต้น

ยิ่งไปกว่านั้น หากพิจารณาจินตนาการดังกล่าวนี้ในฐานะความคิดสากลของมนุษย์ จะพบว่ามนุษย์ในทุกวัฒนธรรมมีความคิดฝันเรื่องโลกอนาคตอันเป็นอุดมคติซึ่งจะมาใน

³⁰The unconscious sends all sorts of vapors, odd beings, terrors, and deluding images up into the mind-whether in dream, broad daylight or insanity; for the human kingdom, beneath the floor of the comparatively neat little dwelling that we call out our consciousness, goes down into the unsuspected Aladdin caves. There not only jewels but also dangerous jinn abide: the inconvenient or resisted psychological powers that we cannot thought or dared to integrate into our lives. Campbell, Joseph, The Hero with a Thousand Faces (New York: Bollingen Foundation, 1956), p. 8.

สมัยของ “พระผู้ไถ่” (messiah)³¹ ด้วยเหตุนี้เอง การพรรณนาถึงสิ่งสวยงาม แปลกใหม่ มหัศจรรย์ ซึ่งจะเกิดขึ้นใน “เงื่อนไข” ของอนาคต จึงเป็นช่องทางอันเป็นสากลช่องทางหนึ่งและผู้เสพตำนาน พระศรีอารีย์สามารถ “จินตนาการ” ถึง “สิ่งที่ไม่มีอยู่จริง” ในปัจจุบันขณะได้อย่างอิสระ และไม่ต้อง ถูกจำกัดความคิดฝันด้วยเงื่อนไขของ “ความเป็นจริง” หรือ “ความสมจริง” แต่อย่างใด จนอาจ กล่าวได้ว่า การที่ตำนานพระศรีอารีย์ผูกพันกับเงื่อนไขในอนาคตได้กลายเป็น “ช่องทาง” ให้ทั้ง ผู้สร้างและผู้เสพตำนานดังกล่าวได้ปลดปล่อยจินตนาการได้เสมือนหนึ่งการ “เดินทางท่องเที่ยว” สู่โลกจินตนาการเกี่ยวกับอนาคตได้อย่างเสรี

ในทางกลับกัน ตำนานพระศรีอารีย์ไม่ได้มีแต่เฉพาะจินตนาการว่าด้วยโลกอัน สวยงามในยุคพระศรีอารีย์เท่านั้น แต่ยังมีจินตนาการเรื่องกลียุคอันน่าสะพรึงกลัวปรากฏอยู่ด้วย โดยเฉพาะตำนานกลุ่มเรื่อง พธ และ พก ดังเช่นการพรรณนาถึงกลียุคใน ตำนานแม่ระมิงไชย (พธ 28) พรรณนาว่า เมื่อพุทธศาสนาผ่านมาถึง 4 พันปีนั้น บ้านเมืองจักเกิดหายนะไปทั่ว ช้างม้าวัว ควายพูดภาษาคนได้ คนและสัตว์จะสมสู่กัน พ่อแม่ลูกก็จะมีไม่รู้จักความเป็นพ่อแม่ลูก เด็กอายุ 11-12 ก็รู้จักเรื่องประเวณี โรคร้ายระบาด ฝักร้ายมาอยู่ร่วมกับมนุษย์ แดด ลม ฝนเป็นพิษ ตกลงมา ถูกต้นไม้ก็ตาย คนนำเอาผลไม้พิษผักมากินก็เป็นโรคตาย เกิดน้ำท่วมและไฟไหม้บ้านเมือง ฟาผ่า แผ่นดินไหว ใจผู้ร้ายจะมีไปทุกบ้านทุกเมือง มีการรบราฆ่าฟันกัน อากาศและแผ่นดินก็จะร้อน มาก มีโรคระบาดที่คนไม่เคยเห็นมาก่อน หรือ ตำนานลายแทงกรวดแร่ (พก 11) พรรณนาว่า วัน อาทิตย์ขึ้น 15 ค่ำ เดือน 4 ปีฉลู ตรีศก ศักราช 1263 คือ ตัวใหม่จะกลายเป็นงูและเงือก กอดเกี่ยว ขบกัดเจ้าของ ส่วนหมูและกระปือเขาตุ้จะกลายเป็นยักษ์เที่ยวกินคน จะเกิดลมพายุพัดจัด จนตัว คนอาจจะปลิวไปกับลมได้ และจะมีดเจ็ดวันเจ็ดคืน

ในประเด็นเรื่องความน่าสะพรึงกลัวที่ปรากฏในเรื่องราวกลียุคที่มักกล่าวถึงใน ตำนานพระศรีอารีย์นี้ ผู้วิจัยวิเคราะห์ว่านอกจากความน่าสะพรึงกลัวเหล่านี้จะสร้างขึ้นเพื่อให้มี บทบาทในการขู่ให้กลัว เพื่อควบคุมระเบียบของสังคมแล้ว ยังมีบทบาทในการสร้างความบันเทิง ให้แก่ผู้เสพตำนาน เช่นเดียวกับการเสพนิทานเรื่องผีในสังคมไทย* ที่ถึงแม้จะ “น่ากลัว” แต่ใน ขณะเดียวกันก็ “น่าตื่นเต้น” กระนั้นผู้เสพเรื่องราวที่ว่านี้ก็ยิ่งรู้สึกอบอุ่นใจว่า เรื่องราวที่น่า สะพรึงกลัวดังกล่าวยังไม่ได้เกิดขึ้นในปัจจุบัน อีกทั้งยังมีวิธีป้องกันอันตรายจากเหตุการณ์เหล่านั้น

³¹Eliade, Mircea (editor), *Encyclopedia of Religion* Volume 9 (New York: Collier Macmillan), p. 470.

* ข้ออภิปรายในประเด็นดังกล่าวนี้ จะเห็นได้จากการที่นิทานเรื่องผีต่างๆ ไม่เพียงแต่ดำรงอยู่ใน สังคมไทยตั้งแต่อดีตเท่านั้น แต่ยังถูกสร้างสรรค์และผลิตซ้ำอยู่ในสื่อสมัยใหม่ เช่น รายการวิทยุ ละครโทรทัศน์ ภาพยนตร์ สื่อสิ่งพิมพ์ เป็นต้น จนทำให้ผู้วิจัยวิเคราะห์ว่า การเสพเรื่องราวของขวัญเป็นความบันเทิงอย่างหนึ่ง ของคนไทย

ได้ จินตนาการอันน่าสะพรึงกลัวในตำนานพระศรีอาริย์จึงไม่ได้ทำให้ผู้เสพตำนานขวัญเสียจนไม่รู้สึกรู้สีกตื้นตันระทึกใจในเนื้อหาของตำนาน

นอกจากนี้ เมื่อพิจารณาด้านพระศรีอาริย์หลายเรื่อง โดยเฉพาะในกลุ่มเรื่องบก เช่น วรวงษชาติก (บก 8) ศรีอาริย์นารายณ์ (บก 18) อนันตนาคราชมหาโพธิสัตว์ (บก 21) เจ้าแก้วฟ้าทราวดี (บก22) จะเห็นได้ว่าตำนานเรื่องต่างๆ เหล่านี้ได้มีลักษณะเป็นเสมือนหนึ่ง “นิทานมหัศจรรย์” แบบไทยๆ กล่าวคือ เป็นเรื่องเล่าที่เกี่ยวข้องกับความมหัศจรรย์และสามารถนำมาเล่าสู่กันฟังเพื่อความเพลิดเพลิน³² อาทิ วรวงษชาติกเล่าถึงเรื่องการเดินทางผจญภัยของพระวรวงศ์ (พระโพธิสัตว์พระโคตมพุทธเจ้า) และพระวงศ์สุริยามาศ (พระโพธิสัตว์พระศรีอาริย์) เช่นเดียวกับนิทานจักรๆ วงศ์ๆ ทั่วไป เรื่องศรีอาริย์นารายณ์ อนันตนาคราชมหาโพธิสัตว์ เจ้าแก้วฟ้าทราวดี ก็เล่าถึงอิทธิปาฏิหาริย์และความมหัศจรรย์ต่างๆ เกี่ยวกับตัวละครเอก ดังนั้น ในแง่ตำนานพระศรีอาริย์หลายเรื่องจึงสามารถทำหน้าที่ให้ความเพลิดเพลินและบันเทิงใจในฐานะนิทานมหัศจรรย์ได้

อย่างไรก็ตาม หากมองในมุมมองของผู้สร้างสรรค์ตำนาน เป็นไปได้ว่าการได้สร้างสรรค์ตำนานพระศรีอาริย์เป็นช่องทางหนึ่งให้กวีได้ปลดปล่อยจินตนาการของตนได้อย่างอิสระ เช่นการจินตนาการถึงความแปรปรวนของธรรมชาติแบบกลับตาลปัตร เช่น ใน **บันพยากกรณีในลิปสูญ (พท5)**

	กบเขียดฮ้องประสงค์อ่าน	โคลงสาร
ฝูงหมู	งูเพาพิษเยือกกลัว	เกรงย่าน
	หินอยู่น้ำไหลล่องตาม	กระแสร
ปลา	บีกขึ้นลื้ออยู่ปลายไม้	สิ่งแลน
ปู	ปลาผู้เปิดน้ำหนีนาย	อาณา
เขากี้	แยงฎมาเพื่อนคนา	เนาค้าง
	เขียดไม้ฮ้องประสงค์อ่าน	โคลงสาร
ฝูงหมู	งูเพาพิษเยือกกลัว	เกรงย่าน
	อุแ่งหม้อน้ำหมายว่า	ชีหนี
เอียน	ก็มาเปิดน้ำหนีจาก	วังตม
เขากี้	ไปแปลงฮวงยังอยู่เทิง	ปลายไม้
	งูเวือกพร้อมหนีเคลื่อน	อาณา

³²ประคอง นิมมานเหมินท์, **นิทานพื้นบ้านศึกษา** (กรุงเทพฯ: โครงการตำราคณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2542), หน้า 112-113.

	มาลาอ้างฮาบสูญ	เสียกลิ่น
หงษ์คำ	กัมขาบไหว้ประนมน้อม	หมูกา
หมาก	พรว้ามาเปิดต้นปบปวง	ลงดิน
	ครกมองอ้างหมางเหม็น	เข้าเปลือก
ข้า	หลอดมาเปิดเบี้ยแกมขึ้น	ใส่ใน
	จวงจันท์นหลังของแพง	ทางเทศ สภาพูน
บัด	นี้มาคั่วหิวหุชา	เที่ยวขาย
	มะณีนิลเคร้าเสียแสง	หินแฮ่ มีแล้ว
ซอน	ดอกไหลล่องน้ำมาป็น	ปงใบ
	มะณีนิลเคร้าเสียแสง	สลับทศ
หินแฮ่	เกิดเป็นหน่วยแก้วพิลาเข้ม	ค่าแพง
	บัวชี้แบ่บานเกิด	กลางหนอง
	บัวทองเกิดหัวสวน	บ้านเก่า
ที่	เล็กมาเล่นต้นไปห่ง	บ่อนเงิน
	กาดำบินดันไป	ลือลอบ
ฎ	ใหญ่ผาแผ่นล้านตัวเต้า	ต่ำปู
ปลากี่	บินแยงเมฆพะโยม	ยังฟ้า
หนูชิง	ตะบะให้แมวคำ	กัมขาบ
หมา	จอกมาเห่าเป็นข้างเนา	อยากหัว
	คันคากอ้องขัดขึ้น	แข่งฝน
	ไล่เดือนฮู้บินบน	อากาศ
	หินก้อนล้านพุน้ำ	ล่องไหล ³³

ภาพความวิปริตผิดแปลก โดยเฉพาะในเรื่องธรรมชาติวิปริต อาทิ ที่ลี้กจะตื่นเงิน
ปู ปลา และไล่เดือนจะบินได้ ปลาไหลจะขึ้นไปทำรังบนยอดไม้ แมวจะกลัวนู ครกกระเดื่องจะ
รังเกียจไม่ยอมตำข้าวเปลือก ดินลูกรังกลายเป็นทับทิม เหล่านี้อาจวิเคราะห์ได้ว่าเป็นสิ่งที่กวีเขียน

³³อริยานุวัตร เขมจารีเถระ, พระ, **ศาสนสมที่คิดและลีปสูญ** (อุบลราชธานี: งานพระราชทานเพลิงศพ พระครูกรมลวิสุทธิ (โชติ มหปโม ป.๕.5) อดีตเจ้าคณะอำเภอวารินชำราบ ณ เมรุวัดวารินทราราม จังหวัด อุบลราชธานี 9 เมษายน 2513), หน้า 73-74.

ขึ้นจาก "จิตใต้สำนึก" อันมีลักษณะเป็นวิธีคิดแบบ "คู่ตรงข้าม" ของมนุษย์³⁴ เช่น มีความคิดเรื่อง ลึก-ตื้น สัตว์ที่อยู่ใต้น้ำ-สัตว์ที่อยู่บนอากาศ ของสูงค่า-ของไม่มีราคา เป็นต้น ส่งผลให้การสร้างสรรค์งานของกวีปรากฏออกมาในลักษณะที่เหนือจริง และเป็นการสื่อสารจินตนาการในรูปแบบมหัศจรรย์

หากจะมองในอีกแง่หนึ่ง เป็นไปได้ว่าจินตนาการอันพิสดารมหัศจรรย์เกี่ยวกับโลกที่ไร้โครงสร้างเหล่านี้ถูกสร้างขึ้นจากความรู้สึกไม่พอใจสภาพสังคมที่ไม่สงบสุข และไร้ระเบียบของผู้สร้างสรรค์ตำนาน สอดคล้องกับที่อลัน ดันดีส (Alan Dundes) นักคติชนวิทยาคนสำคัญกล่าวว่า โดยมากความหมายของจินตนาการในคติชนเป็นไปภายใต้จิตใต้สำนึก ทั้งยังเป็นช่องทางในการแสดงออกซึ่งความรู้สึกต่อต้านสังคม อันเป็นหนึ่งในบทบาทหน้าที่ต่างๆ ของคติชน³⁵

อนึ่ง การนำเสนอเนื้อหาตำนานพระศรีอาริย์ให้เต็มไปด้วยความมหัศจรรย์ต่างๆ ที่เป็นช่องทางในการที่ผู้สร้างและผู้เสพจะสามารถจินตนาการถึงเรื่องราวในตำนานได้อย่างอิสระ นั้น อาจพิจารณาได้ว่าเป็น "การหลีกหนี" จากชีวิตจริงไปสู่เรื่องของจินตนาการ (escape in fantasy) ดังเช่นที่บาสคอมกล่าวไว้ว่า นอกเหนือจากความสนุกสนาน ขบขัน เพลิดเพลินแล้ว คติชนยังให้ความหมายทางใจ กล่าวคือ ความรู้สึกสนุกนั้นเกิดจากการได้หลบหนีเข้าไปอยู่ในโลกของจินตนาการ อันเป็นการชดเชยความไม่พอใจที่เกิดขึ้นในชีวิตจริง ทั้งนี้เพราะมนุษย์มักไม่พอใจกับสภาพที่ตนเป็นอยู่ ทั้งด้านกายภาพ จิตใจและสังคม ความมหัศจรรย์ต่างๆ จึงช่วยให้มนุษย์สมปรารถนาได้ในโลกแห่งจินตนาการ³⁶ ด้วยเหตุนี้ความมหัศจรรย์ต่างๆ ในตำนานพระศรีอาริย์ โดยเฉพาะภาพของโลกอุดมคติที่สวยงาม มีศีลธรรมอันดี เท้าเทียมและปราศจากความทุกข์ยาก จึงมีส่วนช่วยในการตอบสนองความต้องการความสุขอันสมบูรณ์พร้อมซึ่งหาไม่ได้ในชีวิตจริง

อย่างไรก็ตาม เนื้อหาในตำนานพระศรีอาริย์ไม่เพียงมีบทบาทในการตอบสนองจินตนาการ และช่วยให้ผู้เสพตำนานสามารถหลีกหนีจากชีวิตจริงในช่วงขณะเท่านั้น ตำนานดังกล่าวนี้ยังมีบทบาทในการเป็นช่องทางระบายออกซึ่งความคับข้องใจและถ่ายโอนความรู้สึกใน

³⁴ เรื่องวิธีคิดแบบคู่ตรงข้ามนี้ ผู้วิจัยได้อ้างอิงจากความคิดของเลวี สเตราสส์ (Claude Lévi-Strauss) ซึ่งมีแนวคิดที่ว่ามนุษย์ทุกวัฒนธรรมมีวิธีคิดเกี่ยวกับสิ่งต่างๆ ว่ามีลักษณะ "ตรงข้ามกัน" ปรากฏอยู่ในเสมอ. ดูเพิ่มเติมใน ศิราพร ณ ถลาง, "ภาษาของตำนานปรัมปรา: ทฤษฎีโครงสร้างตำนานของโคลด เลวี-สเตราสส์," ใน *ทฤษฎีคติชนวิทยา วิธีวิทยาในการวิเคราะห์ตำนาน-นิทานพื้นบ้าน*, หน้า 241-315.

³⁵ *It is my contention that much of the meaning of folkloristic fantasy is unconscious ...Among its functions, folklore provides a socially sanction outlet.* Dundes, Alan, *Interpreting Folklore* (Indiana: Indiana University Press, 1980), p. 36.

³⁶ ศิราพร ณ ถลาง, *ทฤษฎีคติชนวิทยา วิธีวิทยาในการวิเคราะห์ตำนาน-นิทานพื้นบ้าน*, หน้า 351-352.

ใจไปสู่ตำนานด้วย ทั้งนี้เพราะเมื่อมนุษย์มีความหวาดกลัวทั้งจากสภาพสังคมปัจจุบันและอนาคต มนุษย์ก็จะต้องหาทางออกและสร้างความหวังเพื่อชดเชยหรือกลบเกลื่อนความกลัวนั้นให้นายไป ดังที่ศิริพร ณ ถลาง กล่าวไว้ว่า

คติชนยังมีบทบาทหน้าที่โดยตรงที่สำคัญยิ่งคือ บทบาททางด้านจิตใจ เพราะคติชนสามารถเสนอ “ทางเลือก” ที่ชดเชยให้กับสิ่งที่มนุษย์ปรารถนาแต่ทำไม่ได้ในชีวิตจริง และยังสามารถเสนอ “ทางออก” ให้กับปัญหาอันเกิดจากกฎเกณฑ์ทางสังคมที่เคร่งครัดอันทำให้สมาชิกมีความคับข้องใจหรือ อึดอัดที่ไม่สามารถพูดหรือแสดงออกเมื่อเกิดความขัดแย้งในใจได้ คติชนมีบทบาทโดยตรงในการทำหน้าที่เสนอ “ทางออก” ทางใจให้แก่มนุษย์ในสังคม³⁷

สำหรับประเด็นเรื่องบทบาทของตำนานพระศรีอาริย์ในการระบายออกซึ่งความคับข้องใจจากสภาพความเป็นอยู่และกฎเกณฑ์ต่างๆ ของสังคม ผู้วิจัยได้กล่าวแล้วว่า จินตนาการอันพิสดารมหัศจรรย์ในเรื่องธรรมชาติที่กลับตาลปัตรจากความเป็นจริงถูกสร้างขึ้นเพื่อระบายความรู้สึกไม่พอใจสภาพสังคม ส่งผลให้ผู้วิจัยวิเคราะห์ว่า มูลเหตุของการสร้างสรรค์และดำรงอยู่ของตำนานพระศรีอาริย์เป็นผลจากกระบวนการเหล่านี้

ประการแรกสุด อาจพิจารณาได้ว่าตำนานพระศรีอาริย์ โดยเฉพาะตำนานที่กล่าวถึงสภาพชีวิตและสังคมอันเป็นอุดมสุขในลักษณะต่างๆ ได้ถูกสร้างสรรค์ขึ้นเพื่อชดเชยความคับข้อง ขาดแคลน หรืออย่างน้อยที่สุดก็การไม่ได้มาซึ่งความสุขสมบูรณ์พร้อมที่มนุษย์พึงประสงค์ในชีวิตจริง มนุษย์จึงต้องสร้างสรรค์และเสพตำนานที่มีเนื้อหากล่าวถึงความสุขในอุดมคติ ทั้งเพื่อหล่อเลี้ยงความฝันและชดเชยความสุขที่ขาดหายไปในชีวิตจริง ซึ่งในประเด็นนี้ก็สอดคล้องกับแนวคิดของจุงที่ว่า หากอารมณ์ที่ไม่พึงปรารถนาที่ถูกเก็บกดไว้ในจิตได้สำนึกไม่มีทางระบายออกก็ปรากฏออกมาโดยอัตโนมัติ นอกจากนั้น ยังถือได้ว่าความต้องการต่างๆ ที่ไม่สมปรารถนาความเป็นจริงก็ได้ถูกทำให้สมหวังหรือเป็นไปได้ในตำนานแทน

เช่นเดียวกัน ความปรารถนาที่จะเป็นมนุษย์ที่ดีพร้อมซึ่งแทบเป็นไปไม่ได้เลยในความเป็นจริงนั้น ก็ถูกชดเชยด้วยการรับรู้ภาพของมนุษย์อุดมคติในยุคพระศรีอาริย์ พร้อมกับการพยายามสร้างความคิดโดยมีเป้าหมายเพื่อที่จะไปเกิดในยุคสมัยดังกล่าว ด้วยความเชื่อที่ว่า การกระทำเช่นนั้นจะทำให้ตนได้เป็นมนุษย์ที่ดีพร้อมเช่นนั้นในอนาคต ซึ่งเป็นหนึ่งใน “ทางออก” ของความปรารถนาที่จะเป็นมนุษย์ในอุดมคติ

³⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 350-351.

ประการต่อมา สืบเนื่องจากบทบาทของตำนานพระศรีอารียในฐานะแบบอย่างของการทำความดี ทั้งในระดับปุถุชนและในระดับพระโพธิสัตว์ อาจพิจารณาว่าเป็นกลไกการเลียนแบบผู้ที่ตนอยากจะเป็น อันเนื่องมาจากความปรารถนาจะเป็นบุคคลที่ดั่งามและสมบูรณ์พร้อม ดังนั้น การประพฤติตนตามอย่างพฤติกรรมของพระศรีอารีย อาทิ การให้ทาน ดำรงอยู่ในศีล บำเพ็ญภาวนาอย่างยิ่งยวด การสร้างถาวรวัตถุอุทิศให้แก่พระศาสนา หรือแม้กระทั่งการปฏิบัติตนตามคำสอนซึ่ง "พระศรีอารีย"บอกว่าเป็นสิ่งดีที่พระองค์ยอมรับ จึงเป็นวิธีการ "เลียนแบบ"พระศรีอารีย ซึ่งเป็นแบบอย่างของมนุษย์ในอุดมคติตามความรู้สึกนึกฝันของพุทธศาสนิกชน

อนึ่ง ผู้วิจัยยังสันนิษฐานต่อไปว่า การที่ผู้นำการกบฏมักกระทำตนเลียนแบบ "พญารามกราช" โดยอาศัยเนื้อหาของตำนานเป็นบรรทัดฐานในการกระทำนั้น อาจเกิดจากความต้องการที่จะเป็นผู้นำของสังคม ซึ่งตรงกันข้ามกับสถานภาพทางสังคมที่แท้จริงของตน นำไปสู่การเลียนแบบพญารามกราชซึ่งเป็นผู้นำตามความคิดฝันของตน

ประการสุดท้าย ในประเด็นเรื่องการชดทอดคนอื่นเพื่อปฏิเสธความบกพร่องของตน หากพิจารณาโดยตรงจากเนื้อหาของตำนานพระศรีอารียกลุ่มเรื่อง สท1 พระโคดม พระศรีอารียเสียดอกบัว และ สท4 พระโคดมสลบดอกบัวพระศรีอารีย ซึ่งเล่าว่าการที่พระโคดมถวายเอาดอกบัวของพระศรีอารียมาเป็นของตน เป็นเหตุให้คนในศาสนาพระโคดมมีพฤติกรรมไม่ซื่อสัตย์ ขอบลักขโมย หรือ สท2-3 กรรมของพระโคดม ที่อ้างว่าพฤติกรรมดังกล่าวทำให้ในศาสนาของพระองค์เหลือแต่สมมติสงฆ์หลังพุทธปรินิพพานและการนิพพานของเหล่าพระอรหันตสาวก นอกจากนี้ศาสนาสามส่วนก็ถูกพราหมณ์ ยักษ์ และมารเอาไปครอง จึงเหลือคำสอนในศาสนาที่เป็นจริงเพียงส่วนเดียวเท่านั้น เห็นได้ชัดว่าตำนานดังกล่าวได้ชดทอดว่าพฤติกรรมที่ไม่พึงประสงค์ของมนุษย์ที่เป็นอยู่ทุกวันนี้ ตลอดจนการที่มนุษย์ไม่สามารถบรรลุนิพพานอันเป็นอุดมคติของศาสนาได้ ไม่ใช่เป็นความผิดของมนุษย์ หากแต่เป็นความผิดของพระโคดมะพุทธเจ้า ในฐานะเจ้าของศาสนา ความคิดดังกล่าวนี้เป็นวิธีหนึ่งในการที่จะบรรเทาความรู้สึกผิด หรือความรู้สึกว่าตนเองด้อยสมรรถภาพในการบรรลุธรรมลงไปได้

หากพิจารณาจากกลไกที่ว่านี้ในทางอ้อม ผู้วิจัยมองว่า ตำนานพระศรีอารียกลุ่มเรื่อง บก อาทิ บก1-2 ตำนานพระราชาม่าลูก บก5-6 ตำนานมหายักษ์ถ้ำเชียงดาว บก11-13 นายควาญช้างเมตไตรย บก21 อนันตนาคราชมหาโพธิสัตว์ ต่างก็แสดงให้เห็นข้อบกพร่องทางศีลธรรมของพระโพธิสัตว์พระศรีอารีย ทั้งการกระทำปาณาติปาต แม้กระทั่งการฆ่าลูกอันเป็นกรรมที่น่ารังเกียจ การดื่มสุรา การลุ่มหลงในกามราคะ การไม่เคารพพระพุทธเจ้า การรับรู้เรื่องราวที่ว่านี้จึงมีส่วนทำให้ผู้สร้างและเสพตำนานซึ่งเป็นมนุษย์ปุถุชนรู้สึกได้ว่า แม้พระอนาคตพุทธเจ้าเช่นพระศรีอารียยังมีความบกพร่อง ล่วงละเมิดข้อห้ามทางศีลธรรม จึงนับประสาอะไรกับตนซึ่งเป็นปุถุชน ส่งผลให้ความรู้สึกผิดบาปจากการล่วงละเมิดทบัญญัติทางศาสนาลดลง

ยิ่งไปกว่านั้น เป็นไปได้ว่าการพรรณนาภาพของกลียุค โดยเฉพาะในตำนานกลุ่มเรื่อง พธ และ พก อันเป็นตำนานที่มักสร้างสรรค์ขึ้นโดย “ชาวบ้าน” มากกว่า “ชาววัด” เป็นหนึ่งในวิธีวิพากษ์วิจารณ์สังคมซึ่งทำให้ผู้สร้างตำนานรู้สึกอึดอัด คับข้องใจ ประหนึ่งว่าเป็น “กลียุค” ในความรู้สึกของตนได้อย่าง “ปลอดภัย” รวมถึงอาจพิจารณาได้ว่า การกล่าวถึงภาพความโหดร้ายนานาประการของกลียุคก็ได้ช่วย “ปลอบใจ” ทั้งผู้สร้างและผู้เสพตำนานว่า ยุคสมัยของตนหาใช่ช่วงเวลาที่ย่ำแย่ที่สุดไม่เมื่อเทียบกับกลียุค

ในทางตรงกันข้าม การพรรณนาภาพสังคมอุดมคติในยุคพระศรีอารีย์อย่างงดงามเพียงพร้อม ก็อาจเป็นกลไกหนึ่งในการวิพากษ์วิจารณ์สังคมด้วยการ “เลือก” เล่าสิ่งที่ตรงข้ามกับความเป็นจริง อันพ้องกับแนวคิดที่ว่า การกล่าวถึงสังคมอุดมคติก็เป็นหนึ่งในวิธีการวิพากษ์วิจารณ์สังคมที่มีอยู่ ซึ่งยังขาดสิทธิ เสรีภาพ หรือสิ่งอื่นที่ต้องการของคนในสังคม³⁸

ข้ออภิปรายต่างๆ ในข้างต้นได้แสดงให้เห็นว่า ทั้งการสร้างสรรค์และการดำรงอยู่ของตำนานพระศรีอารีย์ต่างก็เป็นผลมาจากความต้องการในการที่จะระบายออกซึ่งความคับแค้นใจ จากความปรารถนาอันเป็นไปไม่ได้หรือจากความรู้สึกผิดที่ฝังตัวอยู่ในจิตใต้สำนึก หรือแม้กระทั่งการปลอบใจตนเอง

5.1.2.2 การให้ความหวังเรื่องโลกอุดมคติในยุคพระศรีอารีย์ (wishful thinking)

จากการศึกษาด้านานพระศรีอารีย์ โดยเฉพาะในกลุ่มเรื่อง ปพ มล และ พก* ซึ่งมักมีเนื้อหากล่าวถึง “โลกพระศรีอารีย์” โดยละเอียด ผู้วิจัยพบว่า พุทธศาสนิกชนในสังคมไทยมีความหวังว่าโลกในยุคพระศรีอารีย์อันเป็นยุคของ “ศาสนาอุดมคติ” นั้น จะต้องได้รับการประกอบสร้างขึ้นด้วยมนุษย์อุดมคติ ซึ่งเป็นผู้ได้ปกครองของผู้นำอุดมคติ อันจะช่วยสร้างสังคมที่เป็นอุดมคติให้เกิดขึ้น ทั้งนี้เงื่อนไขสำคัญที่สิ่งอันเป็นอุดมคติต่างๆ จะเกิดขึ้นได้นั้น ก็ด้วยเงื่อนไขของความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติอุดมคติ นำมาซึ่งชีวิตที่ไม่ต้องดิ้นรนแสวงหาให้เกิดกิเลสและความขัดแย้ง ในที่นี้ผู้วิจัยใคร่ขออธิบายลักษณะของความหวังอันเป็นอุดมคติในประเด็นต่างๆ ดังนี้

³⁸ สุวรรณ สภาอานันท์ (บรรณารักษ์), ความจริงในมนุษยศาสตร์, หน้า 95.

* เหตุที่ผู้วิจัยได้เน้นพิจารณาเรื่องความหวังเรื่องโลกอุดมคติจากตำนานกลุ่มเรื่อง พธ ด้วยนั้น เหตุเพราะยุคสมัยของพุทธธรรมิกราชเป็นช่วงเวลาเพียง “ชั่วคราว” ก่อนที่พระศรีอารีย์จะมาตรัสรู้ อีกทั้งยังไม่ใช่ช่วงเวลาในโลกจะเป็นสุขเพียงพร้อมทุกประการเหมือนกับโลกในสมัยพระศรีอารีย์

ก. มนุษย์ในโลกอุดมคติ

ภาพของมนุษย์ในโลกอุดมคติได้รับการนำเสนอไว้ในตำนานพระศรีอาริย์ ได้สะท้อนให้เห็นว่า มนุษย์ที่สมบูรณ์พร้อมและเป็นมนุษย์ในโลกอุดมคตินั้น จะต้องเป็นผู้ที่อายุนั้น มีรูปร่างหน้าตาดี มีสุขภาพร่างกายแข็งแรงปราศจากโรคภัยและความพิการ มีกินมีใช้โดยไม่ต้องทำงาน มีปัญหาเห็นธรรม ประพฤติอยู่ในธรรม ถึงพร้อมด้วยปัจจัย 4 โดยความคิดดังกล่าวนี้ ปรากฏอยู่ตั้งแต่ใน "ตำนานต้นเค้า" ของตำนานพระศรีอาริย์ในสังคมไทย ตัวอย่างเช่น ใน มาเลยุ เทวทูตเดรวตฤ (มท) ซึ่งนำเสนอความคิดว่า

.....นุ่งหม่มผ้าทิพย์ ชายพากันยินดีด้วยภรรยาของตน หญิงพากันสำรวมยินดี ด้วยสามีของตน พวกผู้ชายจักไม่คบกับภรรยาของผู้อื่น หมูหญิงจักไม่คบกับ ชายอื่น สามีภรรยาจักพอใจรักใคร่ในกันและกัน ...มนุษย์ทั้งปวงมีรูปร่าง ทรงไว้ซึ่งรูปอันอุดม...มนุษย์ทั้งหลายจะไม่เป็นผู้มีอวัยวะบกพร่องมนุษย์ ทั้งหลายจะไม่เป็นคนตาบอด....มนุษย์ทั้งหลายจะไม่เป็นคนใบ้...มนุษย์ ทั้งหลายจะไม่เป็นคนหูหนวก...มนุษย์ทั้งหลายจะไม่เป็นคนค่อม...ในกาลนั้น สัตว์ทั้งหลายย่อมเป็นผู้ไม่มีโรค...มนุษย์ทั้งหลายจะเป็นคนแข็งแรง....มนุษย์ ทั้งหลายจะเป็นผู้ร่าเริง....มนุษย์ทั้งหลายจะเป็นผู้มีความสุข....มนุษย์ ทั้งหลายจะเป็นไท....พื้นแผ่นดินจะเสมอกัน....แม่น้ำจะเต็มด้วยน้ำเย็น...³⁹

จากที่กล่าวมาเห็นได้ชัดว่าความคิดเกี่ยวกับมนุษย์ในโลกอุดมคตินั้น ได้ ถูกส่งผ่านมายังตำนานพระศรีอาริย์ที่ในสังคมไทย ผู้วิจัยใคร่ขอยกตัวอย่างจากตำนานกลุ่มเรื่อง มล อันได้แก่ พระมาลัยกลอนสวด (มล3) และ มาลัยหมื่น มาลัยแสน (มล8)

พระมาลัยกลอนสวด (มล3)

เมื่อใดหญิงแลชาย	มีมากหลายด้วยสังวาล
เพริศแก้วงามตระการ	ช้อนซิบแล้วประดับองค์
นุ่งหม่มสมเรื่องรอง	ย้อมลิ้นทองงามยิ่งยง
เพริศสร้อยประดับองค์	คือดังเทพในเมืองแมน ⁴⁰

³⁹ สุภาพร มากแจ้ง, "มาเลยุเทวทูตเดรวตฤ: การตรวจสอบชำระและการศึกษาเชิงวิเคราะห์," (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต แผนกวิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์ มหาวิทยาลัย 2521), หน้า 211-213.

⁴⁰ พระมาลัยกลอนสวด (กรุงเทพฯ: ชมรมนักเรียนเก่าเอส แอล ดี, มปป), หน้า 65.

มาลัยหมื่น มาลัยแสน (มล8)

ชายบดึกา คนทั้งหลายฝูงเปนมัวเมียมัน อวิวาทโก ปวิวาทผิตเถียงกัน ก็
 เท่าเสียดังกามคุณทั้ง 5 วิริหิตา ปราศจากอันคำช่าย บได้กระทำไเฮนา ท่อจัก
 เสวยยังเครื่องทิพย์อันประเสริฐ อติถิโย อันว่าผู้หญิงทั้งหลายก็บได้ตำด้าย
 สอดสนใหม่ ท่อจัก นุ่งเครื่องทิพย์ทั้งมวล บุริโส อันว่าผู้ชายทั้งหลายก็สันโดษ
 อักดอมเมียมแห่งตน อติถิโย อันว่าผู้หญิงทั้งหลายกระทำสันโดษอักยังผิวแห่ง
 ตน ผู้ชายทั้งหลายบ่อนกระทำมิจสาจารเชิงฐู ก็บไปสู่นมูแม่คำฮาง ก็บไป
 จอบ ใสสาวเที่ยวทางมาแวะบ้านก็บไปจอบใสหญิงชี้ค่านจ่ายมายา เทียรยอม
 ส่วงวอินทรีย์แล อติถิโย อันว่าผู้หญิงทั้งหลาย บ่กระทำการเชิงฐู ก็บไปสู่นมูช่าย
 โฮง ก็บหลงใจดอมพ้อคำ ก็บไปผกถ่อมถ่า ฝูงแขกนายเมืองก็บทำใจเบ็งเฮ็ด
 ฮ้าย ก็เทียรยอมส่วงว อินทรีย์อินดิขึ้นผิวแห่งตน⁴¹

การสร้างจินตนาการเรื่องมนุษย์อุดมคติในตำนานพระศรีอารีย์น่าจะเป็น
 ผลมาจากสภาพสังคมที่เต็มไปด้วยภัยพิบัติ สงคราม หรือโรคร้ายต่างๆ เช่น การทำสงครามกับ
 เมืองเชียงใหม่ พ.ศ. 1971 และ พ.ศ.1973 การระบาดของไข้ทรพิษ พ.ศ. 1983 เกิดภาวะข้าว
 แพง พ.ศ.1986 เกิดกบฏพระยาเซลียง พ.ศ.1989 การทำสงครามกับเมืองทวาย พ.ศ.2013
 เป็นต้น สิ่งเหล่านี้ล้วนมีผลกระทบต่อความปลอดภัยและมั่นคงในชีวิตและทรัพย์สินของ
 ประชาชน ในตำนานจึงสะท้อนออกมาในรูปของการเป็นผู้มีอายุยืน ปราศจากโรคภัยและความ
 พิการ มีกินมีใช้โดยไม่ต้องทำงาน ถึงพร้อมด้วยปัจจัย 4 อันประณีตงดงาม

แม้ว่าผู้คนในยุคพระศรีอารีย์จะเป็นภาพของผู้ที่สมบูรณ์พร้อมด้วยโลกีย
 สมบัติประการต่างๆ ทว่าหัวใจสำคัญที่กำหนดคุณสมบัติของบุคคลในยุคดังกล่าว กลับได้แก่การ
 เป็นผู้ที่มีศีลธรรมอันดี ซึ่งความคิดดังกล่าวนี้เป็น "ลักษณะร่วม" ของผู้คนในสังคมอุดมคติของทุก
 วัฒนธรรม ดังเช่นที่สมบัติ จันทรวงศ์ กล่าวว่า "คนในสังคมยูโทเปีย เป็นคนซึ่งมีคุณธรรม แต่
 คุณธรรมของเขาเป็นคุณธรรมซึ่งไม่ต้องฝืนใจทำอย่างลำบากยากเย็น"⁴² และเมื่อพิจารณาเงื่อนไข
 ของผู้ที่จะได้ไปเกิดในยุคพระศรีอารีย์ก็พบว่า ผู้นั้นจะต้องสั่งสมคุณงามความดีไว้มากพอที่จะได้
 ไปเกิดในช่วงเวลาดังกล่าว จึงเท่ากับว่าคุณธรรมของคนในยุคดังกล่าวเป็นทั้งสิ่งที่ "คัดกรอง"

⁴¹กรมศิลปากร, **มหาชาติสำนวนอีสาน** (กรุงเทพฯ: หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร, 2531), หน้า 20.

⁴²สุวรรณ สกานันท์ (บรรณาธิการ), **ความจริงในมนุษยศาสตร์**, หน้า 64.

พลเมืองของยุคสมัย และเป็นคุณสมบัติที่ติดตัวมาข้ามภพชาติ ทำให้มนุษย์สมัยพระศรีอารีย์สามารถดำรงชีวิตอยู่ในกรอบศีลธรรมได้ด้วยเป็นวาสนา * ที่คุ้นชิน

นอกจากนี้เพื่อเป็นการปลูกฝังประชาชนรุ่นใหม่ให้เป็นคนดีเพื่อป้องกันการเกิดความขัดแย้งในสังคม ผู้สร้างสรรคดีตำนานจึงสร้างมนุษย์ในสมัยของพระศรีอารีย์ให้เป็นผู้มีปัญญาเห็นธรรม ประพฤติอยู่ในธรรมด้วย อีกทั้งในตำนานพระศรีอารีย์ยังได้กล่าวถึงมนุษย์ในยุคนั้นว่าจะเป็นผู้มีรูปร่างหน้าตาดีทุกคน ซึ่งเรื่องนี้น่าจะเป็นความต้องการในเชิงจิตวิทยาที่มนุษย์ต้องการให้ผู้อื่นยอมรับตน รวมถึงตนเองก็ต้องการเห็นแต่สิ่งสวยงาม นอกจากนี้ผู้วิจัยยังเห็นว่าความต้องการให้มนุษย์ในยุคพระศรีอารีย์มีรูปร่างหน้าตาดีนั้นอาจได้รับอิทธิพลจากตำราคุณลักษณะบุคคล หรือ ตำรารนรักษณ์ ซึ่งกล่าวถึงลักษณะทางกายภาพของบุคคล และบุคลิกภาพต่างๆ ที่ดีและร้าย อันจะมีผลผูกพันไปถึงความโชคดีและความสมหวังต่างๆ ของบุคคลอีกด้วย

ข. สังคมในโลกอุดมคติ

ภาพของสังคมในโลกอุดมคติที่สะท้อนผ่านตำนานพระศรีอารีย์แสดงถึงความปรารถนาที่จะต้องการให้สังคมสงบสุข รักใคร่กลมเกลียว เป็นสังคมแห่งสุนทรียดนตรี มีความปลอดภัย มั่นคง ปราศจากการทำงานเพราะการทำงานจะทำให้เกิดการแข่งขัน

เดียรดาษเต็มไปด้วยบ้านน้อยเมืองใหญ่ราชธานี ติดชิดกันไป พ่อแม่ไต่บินไปฮอดกัน คือว่าหาเสี้ยนหาหนาม หาหลักหาโจรบได้ หาผู้จักถือมิจสาทิษฐิ บได้ ท่อประกอบด้วยแก้วทั้ง 3 บรรวรสูงเฮืองงาม เขโม อันสุขุกระเสิมด้วยข้าวโพชนะอาหาร...ตทา ในกาลยามนั้น มนุสสา อันว่าคนทั้งหลายบวิวาทผิดกันด้วยอันชิงเอาเขตบ้านเมือง ไส่นาแลของเลี้ยงดูเชิงกันไปมาก็มีแล สัตวเดียรฉานท่านฝูงเป็นข้าเสิกสัตตูกัน มีต้นว่า กากี้จักมีไมติกับดอมนั๊กเค้าทั้งหลาย มณุชสี อันว่าแมว กี้จักมีใจไมติกับดอมหนูทั้งหลาย ราชสีห์กี้จักมีใจไมติกับดอมเนื้อน้อยทั้งหลาย นิกุลลา อันว่าฟงพอนทั้งหลาย กี้จักมีใจไมติกับดอมงูเห่าทั้งหลาย⁴³

*ในทางพุทธศาสนา วาสนา หมายถึง อุปนิสัยของบุคคลที่ติดตัวมาจากการสะสมข้ามภพชาติ จนกระทั่งกลายเป็นความคุ้นชินโดยอัตโนมัติ

⁴³กรมศิลปากร, มหาชาติสำนวนอีสาน, หน้า 21.

ยิ่งไปกว่านั้น จากตัวอย่างที่ยกมานี้ยังทำให้เห็นว่า สิ่งที่เป็นความปรารถนาที่สำคัญที่สุดต่อสังคมในโลกอุดมคติ ได้แก่ การเป็นสังคมไร้ความขัดแย้ง ไม่ว่าจะเป็นความขัดแย้งโดยสัญชาตญาณของสัตว์ คือ กากับนกเค้า แมวกับหนู ราชสีห์กับกวาง พังพอนกับงู และความขัดแย้งกันเนื่องจากกิเลสของมนุษย์ คือ ความขัดแย้งในเรื่องของการทำมาหากิน ทรัพย์สินและเขตแดน ผู้วิจัยวิเคราะห์ว่าเนื้อหาของตำนานในลักษณะดังกล่าวนี้เป็นการแสดงออกถึงความต้องการอัน "ตรงกันข้าม" กับสิ่งที่เป็นอยู่ในชีวิตจริง

อนึ่ง เมื่อพิจารณาจากโครงสร้างของสังคมไทย จะพบว่านับแต่โบราณมา สังคมไทยแบ่งโครงสร้างการปกครองออกเป็นระบบมูลนาย-ไพร่ ที่ชัดเจน อันนำมาซึ่งสิทธิประโยชน์ต่างๆ ที่ไม่เท่ากัน ก่อให้เกิดปัญหาเรื่องความไม่เท่าเทียมกันเกิดขึ้น กระนั้นในโลกของความเป็นจริงก็ไม่มีช่องทางให้ประชาชนได้เรียกร้องหรือแสดงถึงความคับข้องใจในเรื่องดังกล่าวอย่างชัดเจน

ภาพของสังคมในโลกอุดมคติที่ประชาชนหวังว่าจะเกิดขึ้นในยุคสมัยของพระศรีอาริย์นั้น จึงเป็นสังคมที่ให้ความสำคัญแก่คุณค่าของความเป็นมนุษย์ที่ประกอบด้วยศีลธรรม ความดี ไม่ใช่คุณค่าจากชนชั้นทางสังคมดังที่เป็นอยู่ในโลกของความจริงที่ช่วยป้องกันไม่ให้เกิดสงครามและความขัดแย้ง อันมีพื้นฐานมาจากความโลภซึ่งเป็นภาวะที่ตนต้องประสบอยู่ ทำให้ต้องจินตนาการให้มีต้นกัลปพฤกษ์ทั้ง 4 มุมเมือง เป็นคลังแห่งสรรพสิ่งสำหรับชีวิตตามที่ทุกคนปรารถนาจะได้ โดยไม่ต้องสะสมเก็บไว้เอง เมื่อใช้หมดก็ไปขอ ไม่จำเป็นต้องสะสม⁴⁴ อันจะก่อให้เกิดความขัดแย้งจากการแย่งชิงทรัพยากร ต้นกัลปพฤกษ์ จึงนับได้ว่าเป็นต้นไมวิเศษที่อุดมช่องว่างของความปรารถนาได้อย่างลงตัว เพราะฉะนั้น ในแง่นี้อาจตีความได้ว่า ต้นกัลปพฤกษ์เป็นสัญลักษณ์แทนมนุษย์ ส่วนดอกผลของต้นกัลปพฤกษ์สื่อถึงความปรารถนา และความต้องการของมนุษย์อันมีไม่จบสิ้น

ค. ธรรมชาติในโลกอุดมคติ

ไม่เพียงแต่ลักษณะของมนุษย์และสังคมในโลกอุดมคติเท่านั้น เนื้อหาในตำนานพระศรีอาริย์ยังได้กล่าวถึงสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติใน "โลกพระศรีอาริย์" อันสะท้อนความคิดที่ว่า ชีวิตในสังคมอุดมคติต้องการแวดล้อมด้วยธรรมชาติที่งดงามอุดมสมบูรณ์ มีคุณประโยชน์ และให้ความสุขความเพลิดเพลิน ดังตัวอย่างจากการพรรณนาภาพธรรมชาติในพระมาลัยคำหลวง (มล 1)

⁴⁴สิทธา พินิจภูวดล, "แนวความคิดร่วมเกี่ยวกับสังคมอุดมคติ ในไตรภูมิพระร่วงยูโทเปีย และ เต่าเด็กเก็ง," *วารสารราชบัณฑิตยสถาน* 1, 4 (ต.ค. - ธ.ค. 2532): 12-47.

....บริโภควิเศษมธุรส ทั้งขันทศกรโฆช อิกธัญโภชนสาลี ตกบัดพีเมล็ดเดียว งอกขึ้นเขียวช่ำ แดกพันลำหลายหน่อ เนื่องเป็นกอถึงพัน ต้นหนึ่งนั้น พันรวง ได้เมล็ดดวงธัญญ์ สองทะนานพันพูนเพ็ญ เมล็ดเดียวเป็นมากมาย นับเกวียนหลายครามครัน ถึงสองพันสองร้อย สีสืบสร้อยปลายเกวียน สิบหกเสวียนประมาณ สิบหกทะนานสิ้นเสร็จ มีอาเทศัพทญเอิญ ขึ้นเองเจริญ ยิงหวาน แล้วเป็นสารละล่อน แปนเปลือกปล่อนล่อนเองมา มีพรรณนาสาลีไซ้ เกิดเมื่อบุญสัตว์ได้ สร้างแล้วหนหลัง⁴⁵

ผู้วิจัยสันนิษฐานว่า การสร้างภาพธรรมชาติของโลกอุดมคติในตำนานพระศรีอารียะมีที่มาจากความคิดที่ว่า ธรรมชาติเป็นบ่อเกิดแห่งคุณธรรม ความสุข และความเสมอภาค ด้วยเหตุนี้ การเสนอภาพธรรมชาติที่ประกอบไปด้วยการมีข้าวปลาอาหารบริบูรณ์ ฝนฟ้าตกต้องตามฤดูกาล มีไม้ดอกไม้ประดับอยู่ทั่วไป สัตว์ร้ายกลายเป็นมิตรกับมนุษย์ ตลอดจนสภาพของธรรมชาติอันวิเศษ ซึ่งประกอบไปด้วย ต้นไม้วิเศษ (ต้นกัลปพฤกษ์ที่เป็นต้นไม้สารพัดนึก) ข้าววิเศษ (ต้นหนึ่งมีเป็น พันรวง รวงหนึ่งมีหลายเมล็ด เมล็ดหนึ่งบรรทุกได้หลายเกวียน) ฝนวิเศษ (ตกเป็นอาหาร สิ่งของ และของมีค่า) จึงเป็นการสร้างหลักประกันให้แก่มนุษย์อีกประการหนึ่งว่า เมื่อมนุษย์ทุกคนสามารถเข้าถึงทรัพยากรทางธรรมชาติได้โดยเสมอภาคกัน สังคมก็จะปราศจากความขัดแย้ง ความวุ่นวายและความทุกข์ไปโดยปริยาย

ยิ่งกว่านี้ ธรรมชาติในโลกอุดมคดียังเป็นเสมือนเครื่องมือในการช่วยเสริมสร้างสังคมอุดมคติให้มั่นคงแข็งแรง ทั้งนี้ เพราะเป็นส่วนหนึ่งที่ช่วยให้ชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชนดีขึ้น ในแง่นี้ถ้าย้อนกลับไปในอดีตสมัยที่ยังไม่เจริญด้วยวิทยาศาสตร์เทคโนโลยี จะเห็นว่า การทำเกษตรกรรมเป็นอาชีพของประชาชนจำนวนมากของประเทศ จำเป็นต้องพึ่งพาและผูกชีวิตไว้กับธรรมชาติที่แปรปรวนไม่แน่นอน หากธรรมชาติเกิดวิปริต ความเสียหายแก่ชีวิตและทรัพย์สินก็จะเกิดขึ้นตามมา เป็นเหตุให้มนุษย์จินตนาการถึงธรรมชาติที่งดงามอุดมสมบูรณ์ อันจะเป็นหลักประกันถึงความสงบสุขและอุดมสมบูรณ์ของสังคม

ง. ผู้นำในโลกอุดมคติ

เนื่องด้วยในความรู้สึกรึกคิดของคนในสังคมไทย “พญาธรรมิกราช” และ “พระศรีอารียะ” ดำรงอยู่ในฐานะ “ผู้นำในอุดมคติ” ทั้งในฝ่าย “อาณาจักร” และ “ศาสนจักร” จึงเป็น

⁴⁵เจ้าฟ้าธรรมธิเบศร, พระมัลลย์คำหลวง (กรุงเทพฯ: บรรณาการ, 2516), หน้า 279.

ที่แน่นอนว่าตำนานพระศรีอาริย์ย่อมต้องสะท้อนความหวังในเรื่องผู้นำในอุดมคติ ซึ่งในที่นี้ผู้วิจัยจะขอกล่าวถึงเฉพาะคุณสมบัติของพญาธรรมิกราชซึ่งผู้นำในฝ่ายอาณาจักรเท่านั้น ส่วนคุณสมบัติของพระศรีอาริย์ในฐานะศาสดา จะขอกล่าวถึงในหัวข้อถัดไป คือ หัวข้อว่าด้วยศาสนาในโลกอุดมคติ

จากการศึกษาเนื้อหาของตำนาน โดยเฉพาะตำนานกลุ่มเรื่อง พธ ผู้วิจัยพบว่าผู้นำในโลกอุดมคติจะต้องเป็นผู้มีบุญญาธิการ ปราศจากการแย่งชิงราชสมบัติ เป็นมิตรกับนานาชาติ ไร้ซึ่งสงคราม มีทายาทมาก รัก เอาใจใส่ และเผื่อแผ่แก่ราษฎร และที่สำคัญคือต้องเป็นผู้ที่อยู่ในธรรม ทั้งนี้ความคิดดังกล่าวนี้ปรากฏตั้งแต่ในตำนานต้นเค้า สืบเนื่องมาจนถึงตำนานที่ปรับเปลี่ยนและสร้างสรรค์ขึ้นในสังคมไทย โดยผู้วิจัยจะขอยกตัวอย่างจาก คัมภีร์อนาคตวงศ์ (อก) และ พระมัลลย์คำหลวง (มล1) ความว่า

คัมภีร์อนาคตวงศ์

ครั้งนั้นมหานพกาลเทวบุตรก็จุติลงมาเกิดเป็นสมเด็จบรม-จักรพรรดิราชาธิราช ทรงพระนามชื่อว่าพระยาสังขจักร เสวยศิริราชสมบัติในเขตมดีมหานคร ในท่ามกลางเมืองนั้น มีปราสาทปราสาททองอันแล้วไปด้วยแก้ว 7 ประการ ผุดขึ้นมาแต่มหาคงคาลอยมายังนภาดลอากาศเวหามาตั้งอยู่ในท่ามกลางพระนคร ปราสาทปราสาทนี้แต่ปางก่อนเป็นปราสาทมหาปราสาทแห่งสมเด็จพระเจ้ามหาปนาท ปราสาทปราสาทนั้นก็จมลงไปใ้ในคงคา เมื่อสมเด็จบรมจักรจอมทวิปผู้ทรงพระนามชื่อว่า พระยาสังขจักร ได้เสวยราชสมบัติในเขตมดีนั้น ปราสาทปราสาทก็ผุดขึ้นมาแต่มหาคงคาล ด้วยอานุภาพแห่งบรมจักร ประดับไปด้วยหมู่พระสนมแสนสาวสุรางค์ทั้งหลายประมาณ 8 หมื่น 4 พันพระองค์ มีพระราชโอรสประมาณพันพระองค์ พระราชโอรสผู้ใหญ่หนึ่ง ทรงพระนามชื่อว่า อชิตราชกุมาร เจ้าอชิตราชกุมารนั้นเป็นปรีนายกแก้วแห่งสมเด็จพระราชบิดา ผู้เป็นพระยาบรมสังขจักรอันบริบูรณ์ไปด้วยแก้ว 7 ประการ คือ จักรแก้ว 1 นางแก้ว 1 แก้วมณีโชติ 1 ช้างแก้ว 1 ม้าแก้ว 1 คฤหบดีแก้ว 1 ปรีนายกแก้ว 1 อันว่าสมเด็จบรมจักรนั้น ย่อมมีทุกสิ่งทุกประการ เป็นที่เกษมสานตียิ่งนักเหลือที่จะพรรณนาในกาลนั้น⁴⁶

⁴⁶พระมหาชนะ รมุมธโช (ป.ธ.9), คัมภีร์วิสุทธิญาณกถา และอนาคตวงศ์ (กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย จัดพิมพ์เนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพ พระพรหมโมลี (วิลาส ญาณวโร) เจ้าอาวาสวัดยานนาวา วันอาทิตย์ที่ 29 เมษายน พ.ศ.2545, 2545), หน้า...

พระมาลัยคำหลวง

ส่วนอธิบดีกษัตริย์ บได้พาธาวีวาท ช่วงชิงราชสมบัติ แก่กรุงกษัตริย์เสมอ
กัน เป็นมิตรสันถวไมตรี ราชบุรีพระนคร เทียวสัญจรสู่หา ส่งบรรณาถึงกัน มีใจ
ฉันท์ทุกกษัตริย์ บทำวิบัติอาณาจักร ธิราชบาทวธนทรัพย์ โคมหิงษ์กับข้าง
ม้า ทาสทาสทุกสิ่ง นอนช่วงชิงชนสรรพ ย่อมเมื่อมันแม่ให้ ด้วยสาธุ
ใจปดิพัท⁴⁷

แม้ว่าสังคมอุดมคติที่กล่าวไปแล้วในข้างต้นจะพูดถึงความเท่าเทียมกัน
ของมนุษย์ในสมัยพระศรีอาริย์ แต่ในความเป็น "สังคม" จึงจำเป็นที่จะต้องมีส่วนนำเพื่อเป็นหลัก
ให้กับสังคม ผู้นำอุดมคติ ที่กล่าวถึงมีลักษณะเป็นผู้มีบุญญาธิการ ปราศจากการแย่งชิงราช
สมบัติ เป็นมิตรกับนานาประเทศ ไร้ซึ่งสงคราม รัก เอาใจใส่ และเผื่อแผ่แก่ราษฎร และที่สำคัญ
คือตั้งอยู่ในธรรม สิ่งเหล่านี้ถูก "จินตนาการ" ขึ้นจากประสบการณ์และคลังแห่ง "ความจริง" ทั้งนี้
เพราะหลายครั้งที่มีการแย่งชิงราชสมบัติ เกิดสงคราม ผู้นำเอาเปรียบราษฎร ผู้นำไม่มีศีลธรรม
สิ่งเหล่านี้ล้วนกระทบสังคมในภาพรวม ประชาชนในชาติย่อมไม่มีความปลอดภัย เมื่อย้อนดู
เหตุการณ์ในพระราชพงศาวดารไทยจะพบว่า แทบทุกรัชกาลในสมัยกรุงศรีอยุธยาเกิดสงคราม
หลายครั้งทั้งสงครามภายใน (กบฏ) และสงครามกับต่างประเทศ นอกจากนี้พระราชจริยวัตรของ
กษัตริย์บางพระองค์ก็สร้างความไม่ปลอดภัยแก่ราษฎร ดังนี้

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพอพระทัยเสวยน้ำจันทน์ แล้วเสพสังวาสด้วย
ดรณีอิติตติสตรีเด็กอายุ 11-12 ปี ถ้าสตรีใดเลือกเดินโครงไปทรงพระไกรธ ลง
พระราชอาชญาตองยอดดอกตายเป็นที่ ถ้าสตรีใดไม่เดินเลือกโครงนั่งอยู่ ขอบ
พระอัชฌาศัย...ถ้าหมู่พระสนมนิกรนางใน และมหาดเล็ก ชาวที่ทำให้เรือ
พระที่นั่งโคลงไหวไป มิได้พระวิจารณ์ปราศจากพระกรุณาญาณ ลู
อำนาจแก่พระโทโส ดำรัสสั่งให้เอาผู้นั้นเกี่ยวเบ็ดทิ้งลงไปกลางทะเล ให้ปลา
ฉลากฉลามกินเป็นอาหาร ประการหนึ่ง ปราศจากพระเบญจางคิกศีล มักพอ
พระทัยทำอนาจารเสพสังวาสกับภรรยาขุนนาง⁴⁸

⁴⁷เจ้าฟ้าธรรมธิเบศร, พระมาลัยคำหลวง, หน้า 279.

⁴⁸กรมศิลปากร, พระราชพงศาวดาร ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) และพระจักรพรรดิพงศ (จาด)
(กรุงเทพฯ: คลังวิทยา, 2507), หน้า 571-572.

จากประสบการณ์ต่างๆ นี้เอง จึงทำให้บรรพชนสร้างจินตนาการเพื่อจุดประกายความหวังถึงผู้นำที่พึงประสงค์ไว้ในตำนานพระศรีอาริย์ ทั้งเพื่อเป็นแรงผลักดันในการประกอบกรรมดี และเป็นที่พึงทางใจในท่ามกลางความไม่แน่นอนของสภาพสังคมและการเมือง

จ. ศาสนาในโลกอุดมคติ

แม้ว่าในตำนานพระศรีอาริย์จะให้ความหวังเกี่ยวกับมนุษย์ในโลกอุดมคติ ทว่าความหวังอันเป็นอุดมคติสูงสุดในตำนานพระศรีอาริย์ คือ ความหวังที่จะได้บรรลุพระนิพพานอันเป็นความสุขที่แท้จริงในทางพุทธศาสนา กระนั้นโดยหลักการแล้ว ผู้ที่จะเข้าถึงพระนิพพานได้จะต้องถึงพร้อมด้วยความเพียร ปัญญา และบารมีอย่างยิ่งยวด จึงไม่ใช่เรื่องง่ายสำหรับปุถุชน

อย่างไรก็ตามในความเชื่อของคนไทยนับแต่สมัยสุโขทัยเรื่อยมา มีความเชื่อกันว่า ผู้ที่ได้ไปเกิดในสมัยพระศรีอาริย์นอกจากจะได้พบกับความสะดวกสบายต่างๆ นานาแล้ว ยังจะได้ฟังธรรมจากพระศรีอาริย์อันเป็นเหตุให้บรรลุถึงพระนิพพานได้โดยไว ช่วงเวลาดังกล่าวนี้จึงเรียกได้ว่าเป็นช่วงเวลาของศาสนาในโลกอุดมคติ

ผู้วิจัยสันนิษฐานว่าจินตนาการเรื่องศาสนาในโลกอุดมคติ อาจเกิดขึ้นจากความปรารถนาที่จะบรรลุนิพพานของปุถุชนซึ่งไม่มั่นใจว่า ตนเองจะมีความสามารถในการบำเพ็ญเพียร ฝึกฝนปัญญา สังสมบารมีได้มากนักเพียงใด จึงจำต้องสร้างความหวังว่า สักวันหนึ่งจะมีพระศาสดามาทำหน้าที่เสมือนผู้ไถ่ (messiah) มาช่วยเหลือให้มนุษย์ทั้งหลายบรรลุนิพพานได้โดยง่าย หรือพูดได้อีกอย่างหนึ่งว่า ความหวังเช่นนี้ทำให้พุทธศาสนิกชนเกิดความอุ่นใจว่า เพียงการประกอบกรรมดี ซึ่งแน่นอนว่าย่อมง่ายกว่าการบำเพ็ญเพียรเพื่อขัดเกลากิเลส ก็จะเป็นเครื่องมือที่ช่วยให้บรรลุนิพพานได้ในสมัยของพระศรีอาริย์⁴⁹

อนึ่ง จินตนาการเรื่องศาสดาผู้มีคุณสมบัติเพียบพร้อม เป็นศาสดาในอุดมคตินี้ สันนิษฐานว่าเป็นความคิดที่สืบเนื่องจากพื้นฐานความเลื่อมใสในพระพุทธรูปองค์ปัจจุบัน คือ พระพุทธเจ้าสมณโคดม ทำให้มนุษย์ต้องการเกิดในสมัยพุทธกาลอีกครั้งเพื่อเฝ้าชมบารมี ดังนั้น จินตนาการที่ว่านี่จึงกำหนดคุณลักษณะของศาสดาองค์ใหม่นี้ให้ไม่ต่างจากพระพุทธรูปองค์เดิมเท่าไรนัก อาทิ ศาสดาจะเป็นผู้ที่มีประวัติดี คือเคยบำเพ็ญบารมีอย่างยิ่งใหญ่มาแล้วในอดีต เป็นผู้มีชาติตระกูลที่ดี มีรูปร่างลักษณะที่ดี มีสติปัญญาดีและมีศีลธรรม ดังตัวอย่างจาก

⁴⁹Meddegama, Udaya, *Anâgatavamsa Desanâ The Sermon of the Chronicle-To-Be* (Delhi: Motilal Banarsidass Publisher, 1993), p. 14.

การพรรณนาคุณสมบัติและบารมีในอดีตชาติของพระศรีอาริย์ใน ปพ10 อนาคตวงศ์ ส่วนน
ล้านนา

ส่วนว่าพระพุทธเมตเตยยะเจ้าตนนั้น ลวงสูงได้ 88 สอกแล หว่างแขนทั้ง
2 นั้น หว่างอกกว้างได้ 25 สอกแล แดนแต่พื้นดินขึ้นถึงหัวเข่าได้ 22 สอก
แล ตั้งแต่สะดือขึ้นถึงอกค้ำมีดได้ชาวสองสอกแล ตั้งแต่อกค้ำมีดขึ้นถึงพระ
นมอมนั้นค้ำได้ 22 สอกแล หว่างแขนทั้งสองนั้นได้ 24 สอกแล นูแลกล้ายาวได้
7 สอกแล ตาแลกล้ายาวได้ 4 สอกแล คิ้วแลกล้ายาวได้ 14 สอกแลกลมงาม
ตั้งเงินรูงนั้นแล หว่างคิ้วทั้งสองนั้นกว้าง 4 สอกแล อันว่าดงยาว 7 สอกแล ริม
ฝีปากสองกล้ำลุ่มบนนั้นสิบสอกแล เมาสีนั้นสูงได้ชาวศอกแล หน้าพระพุทธ
เจ้าตนนั้นกว้างได้ชาวศอกแล ส่วนว่ารัศมีรังสี 6 ประการ แห่งพระพุทธเมต
เตยยะเจ้าตนนั้น คิแผ่ออกไพไกลประมาณว่าได้ 8 โยชนะ แลงามเปดั่ง
สายฟ้าแบบนั้นคมีแล พระพุทธเมตเตยยะเจ้าตนนั้นมีรัศมีรังสีอันนี้ คิขลาบ
อาบไปทั่วยังทิศสะทัง 4 รุ่งเรืองงามประหนึ่งประทีปได้แสนดวงนั้นแล ส่วนว่า
พระพุทธเมตเตยยะเจ้าตนนั้น อันประกอบด้วยทวัตติงสมหาบุริสลักขณะ
อันไทยได้ 32 แล อนุพยัญชนะได้ 80 อันแล ดวงอางามนักเปดั่งประหม
คนด้วยแก้ว 7 ประการนั้นแล⁵⁰

ด้วยเหตุนี้เอง อาจกล่าวได้ว่าความหวังเรื่องศาสนาอุดมคตินี้ มีสาเหตุ
สำคัญมาจากทั้งเพื่อเป็นกำลังใจให้พุทธศาสนิกชนรู้สึกสบายใจว่า แม้ตนเองซึ่งอาจมีปัญญาน้อย
มีกำลังความเพียรไม่เข้มแข็ง ก็สามารถที่จะบรรลุพระนิพพานได้ด้วยการทำความดี และเพื่อ
ตอบสนองความต้องการในการที่จะได้ชมบารมีของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า นอกจากนี้ ความหวังใน
เรื่องการทำความคิด ซึ่งส่วนใหญ่ก็ได้แก่ การทำนุบำรุงพุทธศาสนาและสถาบันสงฆ์ ก็ยังมีบทบาท
โดยอ้อมในการรักษาศาสนาให้ดำรงอยู่ได้ เนื่องจากการทำบุญของพุทธศาสนิกชนย่อมสามารถ
ช่วยให้ทางศาสนจักรมีปัจจัยต่างๆ มากพอที่เลี้ยงตนเอง และดำเนินการเกี่ยวกับพระศาสนาได้
อย่างไม่ติดขัด⁵¹

จากที่กล่าวมานี้ เห็นได้ชัดว่าความหวังเกี่ยวกับโลกอุดมคติในตำนาน
พระศรีอาริย์สะท้อนความปรารถนาของมนุษย์ในเรื่องชีวิตที่มีความสุขทั้งกายและใจ ทว่าในทาง

⁵⁰ บำเพ็ญ ะวิน, อนาคตวงศ์ เมตเตยยสุตต์ เมตตยวงส์ ส่วนนล้านนา, หน้า 106-107.

⁵¹ Meddegama, Udaya, Anāgatavamsa Desanā The Sermon of the Chronicle-To-Be, p. 16.

กลับกันก็เป็นสื่อแสดงความในใจถึงสิ่งที่ “ไม่พึงปรารถนา” อันมีอยู่ในชีวิตจริง โดยความปรารถนาที่ว่านี้ได้ถูกถ่ายทอดออกมาในรูปของจินตนาการเกี่ยวกับโลกพระศรีอารีย์ซึ่งพุทธศาสนิกชน “เชื่อ” ว่าจะต้องเกิดขึ้นจริงในอนาคต ตลอดจนส่งผลโดยอ้อมต่อการดำรงไว้ซึ่งพระพุทธศาสนา

ดังนั้น การจะทำความเข้าใจความคิดเบื้องหลังตำนานพระศรีอารีย์ อันจะทำให้สามารถเข้าใจบทบาทในการเป็นกลไกตอบสนองความปรารถนาทางใจแก่พุทธศาสนิกชนของตำนานได้ ผู้ “ถอดรหัส” ตำนานจึงจำเป็นต้องแยก “ความจริง” ออกจาก “จินตนาการ” ก่อน แล้วจึงสังเคราะห์ความคิดคำหนึ่งที่ผู้สร้างสรรค์และผู้เสพตำนานมีต่อ “โลกปัจจุบัน” อันแสดงออกผ่านจินตนาการเกี่ยวกับ “โลกของอนาคต” ทั้งนี้เพราะธรรมชาติของข้อมูลประเภทตำนานเป็นการสื่อสารข้ามผ่านกาลเวลา มีวิธีการถ่ายทอดด้วยระบบสัญลักษณ์⁵² การเข้าใจบทบาททางในการเป็นกลไกตอบสนองความปรารถนาทางใจแก่พุทธศาสนิกชนของตำนานพระศรีอารีย์จึงหมายถึงการเข้าใจวิถีคิด ความปรารถนา และความคับข้องใจของบรรพชนไทยด้วยเช่นกัน

5.1.3 การสร้างมาตรฐานทางศีลธรรม (safeguards and enforces morality)

คำว่า “มาตรฐานทางศีลธรรม” ที่ใช้ในวิทยานิพนธ์นี้หมายถึงแบบอย่างการทำความดีที่อ้างอิงหรือได้รับอิทธิพลมาจากความเชื่อเรื่องพระอนาคตพุทธเจ้า โดยอาจแตกต่างกันตามความมุ่งหมายของการทำความดี ซึ่งจะนำมาสู่การกำหนดบทบาทและภาวะของแต่ละบุคคล ในที่นี้จะ เป็นมุมมองในจากทางฝ่ายศาสนา เพื่อให้เห็นถึงวัตถุประสงค์ของทางฝ่ายศาสนาในการนำตำนานพระศรีอารีย์ไปใช้ ในฐานะเครื่องมือในการเผยแผ่พระศาสนา

ผู้วิจัยพบว่าในตำนานพระศรีอารีย์ส่วนใหญ่นอกจากจะกล่าวถึงการปฏิบัติตนอย่างกว้างๆ เช่น ให้อภัย 5 บาปเพญภาวนา ฯลฯ แล้ว ยังมีคำสอนหรือสื่อนัยยะสำคัญถึงคำสอนเรื่องการทำทานเป็นเรื่องสำคัญด้วย คำสอนนี้เองที่ในทางพุทธศาสนาเชื่อว่าจะนำมาสู่การกำหนดบทบาทและภาวะของแต่ละบุคคล โดยใช้ตำนานพระศรีอารีย์เป็นแบบอย่าง (model) ของการทำความดี และคำสอนนี้เองได้แบ่งออกเป็นหลายระดับเพื่อสนองตอบ “สถานภาพที่พึงประสงค์” ของแต่ละบุคคล เช่น บางคนต้องการเป็นเศรษฐีในชาติหน้า บางคนต้องการเป็นพระอนาคตพุทธเจ้า เป็นต้น สอดคล้องกับที่ในตำนานพระศรีอารีย์ กลุ่มเรื่องพระมาลัย (มล) ฎีกามาลัยเทวสูตร กล่าวว่

⁵² ศิวพร ณ ถลาง, ทฤษฎีคติชนวิทยา วิธีวิทยาในการวิเคราะห์ตำนาน-นิทานพื้นบ้าน, หน้า

อันนิทานแห่งพระมาลัย มีนัยอันวิจิตรพิสดารมาก มีอาทิเช่น นทียา ตนนัย มีนัยเหมือนดั่งน้ำวนอยู่ในท้องมหาสมุทร ติปุกขลนัย มีนัยดุจตะกั่ว ซึ่งเหลวละลายอยู่ในน้ำแล้วแลเโทรมไป สีนวิกิพินัย มีนัยประดุจหนึ่งว่า ราชสีห์เดินคคะนองลงเชิง อสนินัย มีนัยเหมือนขอบฟ้า ทิสาโรจนัย มีนัย ดุจพระนัยน์เนตรอันเหลือบแลไปในทิศทั้ง 4 โดยสมควรแห่งพระพุทธเจ้า ขอนักปราชญ์พึงได้พิจารณาโดยสมควรเถิด..⁵³

คำว่า ทาน แปลว่า การให้ ผู้เป็นพระโพธิสัตว์จะต้องบำเพ็ญความดี คือการบริจาคสิ่งของ ต่างๆ ให้บริบูรณ์ การให้นี้ ความหมายครอบคลุมไปถึงการสละทุกสิ่งทุกอย่างที่เป็นของตน⁵⁴ คัมภีร์พุทธวงศ์ได้กล่าวเปรียบลักษณะการให้ไว้ว่า จะต้องให้เหมือนกับหมอน้ำที่มีน้ำอยู่เต็มถูกคว่ำ ลง แสดงให้เห็นว่า การให้หรือการบำเพ็ญทานบารมีจะต้องทำด้วยการบริจาคหมด ไม่มีเหลืออยู่อีก⁵⁵ อย่างไรก็ตาม การให้ทานหรือการสละของต่างๆ นี้ ได้รับการขยายความใน อรรถกถาจริยา ปิฎกกว่า เจตนาอันประกอบด้วยกรุณาและอุบายโกศล ที่จะบริจาคตนเองและอุปกรณ์ต่างๆ การกระทำที่มีเจตนาดังกล่าวเรียกว่า ทานบารมี⁵⁶ การบำเพ็ญบารมีในอรรถกถาจริยาปิฎกจึงต้องกระทำโดยมีกรุณาและอุบายกุศลควบคุมไปด้วยเสมอ ในอรรถกถาจริยาปิฎก ได้จำแนกออกเป็น 3 ประเภทด้วยกัน คือ อามิสทาน การให้สิ่งของต่างๆ อภัยทาน การให้ความเป็นมิตร ไม่เบียดเบียนกัน ธรรมทาน การให้ธรรม การแสดงธรรม อย่างไรก็ตาม เมื่อจะกล่าวถึงโดยนัยของการบำเพ็ญทาน โดยใช้วัตถุเป็นที่ตั้งของทานเป็นหลัก ก็จะจำแนกได้เป็น พหิทธาน ของที่ให้เป็นของนอกร่างกาย และ อัชฌัตติกทาน ของที่ให้เป็นร่างกายของตนเอง

เนื่องจากการสร้าง“มาตรฐานทางศีลธรรม” โดยเฉพาะการบำเพ็ญ “ทานบารมี” ในตำนานพระศรีอาริย์สามารถแบ่งออกได้กว้างๆ เป็น 2 กลุ่ม คือผู้ที่ปรารถนาประโยชน์ในปัจจุบัน และประโยชน์ในภายหน้า (โลกหน้า) กับผู้ที่ปรารถนาประโยชน์สูงสุด (นิพพาน/เป็นพระอนาคตพุทธเจ้า) จึงได้แบ่งประเด็นวิเคราะห์หรือออกเป็น 2 ประเด็นให้ครอบคลุม คือ การสร้างมาตรฐานทางศีลธรรมขั้นสามัญ หมายถึงกลุ่มผู้ที่ปรารถนาประโยชน์ในปัจจุบันและประโยชน์ในภายหน้า และ

⁵³ อริยธรรม ป., ฎีกามาลย์เทวสูตร (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์เลียงเชียงจงเจริญ, 2521), หน้า 4.

⁵⁴ ประพนธ์ อัครวิรุฬหการ, โพธิสัตว์จรยา: มรรคาเพื่อมหาชน (กรุงเทพฯ: โครงการเผยแพร่ผลงานทางวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2546), หน้า 196.

⁵⁵ Buddhavamsa p.17. อ้างถึงใน ประพนธ์ อัครวิรุฬหการ, เรื่องเดียวกัน, หน้า 196.

⁵⁶ อรรถกถาจริยาปิฎก หน้า 280 และทศกัมภีร์ หน้า 8. อ้างถึงใน ประพนธ์ อัครวิรุฬหการ, เรื่องเดียวกัน, หน้า 196.

การสร้างมาตรฐานทางศีลธรรมชั้นสูง หมายถึงกลุ่มผู้ที่ปรารถนาประโยชน์สูงสุด (นิพพาน/เป็นพระอนาคตพุทธเจ้า)

5.1.3.1 การสร้างมาตรฐานทางศีลธรรมชั้นสามัญ

แม้ว่าพระพุทธศาสนาจะสอนเรื่องทุกข์และความพ้นทุกข์ ความสุขที่แท้จริงก็คือความพ้นทุกข์อย่างสิ้นเชิงหรือนิพพาน แต่ความสุขที่คนทั่วไปเข้าใจว่าเป็นความสุขล้วนแต่เป็นความทุกข์หรือไม่ก็เป็นเหตุแห่งความทุกข์ หากเราพิจารณาโดยละเอียดรอบคอบ จะเห็นได้ว่าคำสอนอันเป็นหัวใจของพระพุทธศาสนาก็คืออริยสัจสี่ซึ่งสอนเรื่องทุกข์ สมุทัยเหตุแห่งทุกข์ นิโรธความดับทุกข์ และมรรควิธีดับทุกข์ รวมความว่าพระพุทธศาสนาเห็นชีวิตเป็นทุกข์ จุดมุ่งหมายของชีวิตจึงได้แก่การพ้นจากทุกข์⁵⁷ โดยนัยนี้นิพพานจึงถือเป็น “มาตรฐานทางศีลธรรมชั้นสูง” ที่พุทธศาสนิกชนควรพึงปรารถนา เพราะนิพพานเป็นสุขอย่างยิ่ง สุขในที่นี้คือโลกุตระสุข ไม่ใช่โลกียสุข ดังปรากฏในคาถาธรรมบทว่า

....ไฟเสมอด้วยราคะไม่มี โทษเสมอด้วยโทสะไม่มี ทุกข์เช่นด้วยขันธ
ไม่มี สุขยิ่งกว่าความสงบ (นิพพาน) ก็ไม่มี ความหิว เป็นโรคอย่างยิ่ง สังขาร
เป็นทุกข์อย่างยิ่ง บัณฑิตทราบเนื้อความนี้ตามความเป็นจริงแล้วย่อมทำให้
แจ้งซึ่งนิพพาน เพราะนิพพานเป็นสุขอย่างยิ่ง....⁵⁸

อย่างไรก็ตาม มาตรฐานทางศีลธรรมชั้นสูงต้องใช้ความพากเพียรสูง ผู้ที่จะอดทนพิสูจนจึงต้องมีศรัทธาแรงกล้า การเข้าถึงความจริงทางศาสนาจึงต้องมีศรัทธาก่อนและต้องมีความอดทนที่จะปฏิบัติตามวิธีการของศาสนาอย่างไม่ทอดทิ้ง⁵⁹ คนส่วนใหญ่ในสังคมจึงมุ่งปรารถนาประโยชน์ในปัจจุบันและประโยชน์ในภายหน้าที่ใช้แค่เพียงคุณธรรมจริยธรรมโดยทั่วไปซึ่งต่อไปนี้จะเรียกว่ามาตรฐานทางศีลธรรมชั้นสามัญ

⁵⁷ปรีชา ช่างขวัญยืน และสมภาร พรหมทา (บรรณาธิการ), มนุษย์กับศาสนา (กรุงเทพฯ: โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2547), หน้า 145.

⁵⁸คาถาธรรมบท ขุททกนิกาย ธรรมบท อังถึงใน ฉาถนี จันทนยิ่งยง, “ทรรคนะเรื่องความหลุดพ้นในพุทธปรัชญาเดรวาท,” (วิทยานิพนธ์หลักสูตรปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาปรัชญา บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2520), หน้า 50.

⁵⁹เรื่องเดียวกัน, หน้า 8.

ในตำนานพระศรีอาริย์ส่วนใหญ่มักกล่าวถึงการทำความดีทั่วไป ดังเช่น ในกลุ่มเรื่องพระมาลัย (มล) กลุ่มเรื่องพญารามภิกษ (พร) กลุ่มเรื่องพญากาเผือก (กผ) กลุ่มเรื่องประวัติพระพุทธเจ้า (ปพ) มักเป็นข้อปฏิบัติสำหรับให้ปฏิบัติได้จริง โดยเฉพาะเรื่องการทำทานที่ว่าจะได้บุญมากหรือน้อยเพียงใด ขึ้นอยู่ที่จิตใจของผู้ทำ มิใช่ขึ้นอยู่กับจำนวนหรือมูลค่าของวัตถุที่ให้ เช่นในกลุ่มเรื่องพระมาลัย (มล) ชายยากจนคนหนึ่งเก็บกวาดและทราบมาก่อนเป็นเจดีย์ เก็บดอกไม้มาประดับ และกราบไหว้เจดีย์นั้นด้วยใจอันชื่นชม อานิสงส์เพียงเท่านั้นก็ส่งผลให้ชายนั้นได้ไปเกิดเป็นเทวดา มีบริวารมากถึงหนึ่งแสนองค์ ดังนั้น คนจนจึงควรทำทานตามกำลังความสามารถของตน ดังที่พระศรีอาริย์เมตไตรยกล่าวกับพระมาลัยว่า "คนทลิตนั้นตามสม โดยนิยมจะบูชา" หรือแม้ในเทศน์อานิสงส์คาถาพัน ซึ่งเป็นเรื่องราวของพระมาลัยนั้นก็มีการกล่าวถึงสุภาสิตประจำเรื่องตอนขึ้นต้นว่า

มาวณฺเณถ ปุณฺณสุส น มตฺตํ อคฺมิสฺสตี อุตฺกพิณฺทุนิปาเตน อุตฺกมุ
โภปิ ปุริตี ปุริตี ธีโร ปุณฺณสุส โถกํ โถกปี อาจัน
ใคร ๆ ไม่ควรดูหมิ่นบุญว่ามีประมาณเพียงเล็กน้อยจักไม่ให้ผล แม้
หมอน้ายังเต็มด้วยหยาดน้ำฝนได้ ธีรชนสั่งสมบุญทีละน้อยๆ ก็ย่อมเต็ม
เปี่ยมด้วยบุญได้⁶⁰

ในตำนานพระศรีอาริย์ กลุ่มเรื่องประวัติพระพุทธเจ้า (ปพ) ก็มีการแทรกเรื่องการทำความดีทั่วไป เช่นกัน คือ การสละสมบัติพระจักรพรรดิ ดังเช่น ในพระอนาคตวงศ์กล่าวถึงการสละราชสมบัติของพระเจ้าสังขจักร์เพื่อเป็นการตอบแทนสามเณรที่มาบอกข่าวแก่พระเจ้าสังขจักร์ว่ามีพระพุทธเจ้าอุบัติขึ้นแล้ว ดังความว่า

.....จึงมีพระโองการตรัสถามว่าพระอาจารย์เจ้าสามเณรจึงชื่อว่า
ภิกษุ เจ้าสามเณรจึงถวายพระพรว่า อาจารย์ของอาตมานี้เป็นสิ่งมรฺตนะ
แก้วหาค่ามิได้ในโลกนี้สมเด็จพระมหากษัตริย์ได้ตรัสฟังว่าสังมรฺตนะแก้ว
หาค่ามิได้พระทัยยินดีกล่าวเป็นทางพระอุเบกขา ครั้นแล้วพระองค์ก็ลอย
ขึ้นไปในจากพระที่นั่งตกลงใกล้เจ้าสามเณร ด้วยอาณุภาพปีติครั้งนั้น มี
ดอกบัวเท่างจักรผุดขึ้นมาจากแผ่นดินก็รองรับเอามหากษัตริย์ไว้
พระมหากษัตริย์เสด็จนั่งเหนือดอกบัว แล้วจึงยกมือขึ้นนมัสการเจ้า

⁶⁰จอม บุญตาเทศ ป.. มหาอานิสงส์ 108 กัณฑ์ (เพิ่มเติมอีก 24 กัณฑ์) (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์เสียง
เชียงใหม่, 2532), หน้า 254.

สามเณรแล้วจึงตรัสถามเจ้าสามเณรว่า ข้าแต่เจ้าสามเณรบุคคลผู้ใดให้ชื่ออาจารย์เจ้าสามเณรชื่อว่าสังฆรัตนะดังนี้ เจ้าสามเณรจึงถวายพระพรว่า สมเด็จพระโลกนาถศาสดาจารย์ญาณสัมพัญญเป็นผู้สั่งสอนสัตว์ ทรงพระนามชื่อว่า พระสิริมิตร พระองค์ทรงพระกรุณาให้ชื่ออาจารย์ของอาตมาว่า สังฆรัตนะในพระศาสนานี้แล ฯ สมเด็จพระมหากษัตริย์ตรัสได้ทรงฟังพระพุทธานุญาตว่าพระเจ้าได้ตรัสแล้ว พระองค์ก็สลดลงกับที่ ครั้นสิ้นสมประดีขึ้นมาจึงตรัสถามว่า เจ้าสามเณรน้อย สมเด็จพระพุทธิเจ้าของเราเสด็จอยู่สถานที่ใด เจ้าสามเณรจึงถวายพระพรว่าสืบไปว่า สมเด็จพระพุทธิเจ้าเสด็จอยู่ที่ไกล ตั้งแต่เบื้องนี้ไปได้ 16 โยชน์ถึงซึ่งบุพพารามเป็นที่อยู่ของพระองค์นั้นแล สมเด็จพระมหากษัตริย์จึงตรัสว่าพระพุทธิเจ้าเสด็จอยู่ที่ใดข้าพเจ้าก็จะให้ถึงในที่นั้น พระองค์จึงอุปกิเชกเจ้าสามเณรให้เสวยสมบัติในเมืองอินทปัตนครให้เป็นเครื่องบูชาเจ้าสามเณรอันบอกในพระศาสนา.....

นอกจากนี้ ในตำนานพระศรีอาริย์บางกลุ่ม เช่น กลุ่มเรื่องพระมาลัย (มล) ยังให้ข้อคิดว่าทานบารมี เป็นแนวทางในการนำไปสู่ความหลุดพ้น ทั้งยังอ้างถึงการฟังเทศน์มหาชาติว่า หากฟังจบในวันเดียวก็จะได้ไปเกิดในสมัยของพระศรีอาริย์ อย่างไรก็ตาม เป็นที่ทราบกันดีว่ามหาชาติเป็นพระชาติที่พระพุทธเจ้าเป็นพระเวสสันดรโพธิสัตว์ที่บำเพ็ญทานบารมีอันยิ่งใหญ่ โดยเฉพาะการบริจาคบุตร และภรรยาเป็นทาน ดังนั้น การกล่าวอ้างถึงเรื่องพระเวสสันดรในตำนานพระศรีอาริย์ กลุ่มเรื่องพระมาลัย (มล) รวมถึงในกลุ่มเรื่องบุพกรรมของพระศรีอาริย์ (บก) จึงมีวัตถุประสงค์เพื่อจะเน้นย้ำความคิดเรื่องทานบารมีให้ตรึงแน่นมากกว่าที่จะเพียงเพื่อเป็นการสืบทอดประเพณีเทศน์มหาชาติเท่านั้น

อนึ่ง การเน้นเรื่องอุดมคติในตำนานพระศรีอาริย์ ดังปรากฏในกลุ่มเรื่องพระมาลัย (มล) พญาธรรมิกราช (พธ) กลุ่มเรื่องประวัติพระพุทธเจ้า (ปพ) นั้น ก็เพื่อจะดึงใจผู้อ่านหรือผู้ฟังที่ยังมีอาจเข้าถึงแนวคิดเรื่องทานบารมีที่แฝงอยู่ในเรื่องได้ในเบื้องต้น และได้สนใจและใคร่รู้เรื่องราวในสมัยอุดมคติ แล้วจึงกลับใคร่ครวญหาหนทางที่จะไปสู่ความเป็นอุดมคตินั้น

5.1.3.2 การสร้างมาตรฐานทางศีลธรรมชั้นสูง

ในตำนานพระศรีอาริย์ กลุ่มเรื่องพระเกจิเป็นพระศรีอาริย์ (กจ) กลุ่มเรื่องประวัติพระพุทธเจ้า (ปพ) และกลุ่มเรื่องบุพกรรมของพระศรีอาริย์ (บก) ซึ่งล้วนเป็นการเล่าประวัติชีวิต

ของพระศรีอารีย์ตั้งในอดีตกาลอันไกล จนกระทั่งถึงอดีตกาลอันใกล้ นั้น แสดงให้เห็นถึงแบบอย่าง การทำความดีของพระศรีอารีย์ในฐานะ “มาตรฐานทางศีลธรรมชั้นสูง”

อรรถกถาจารย์ปฏิบัติได้ กล่าวถึงการบำเพ็ญทานบารมีของพระโพธิสัตว์ว่าหาก ปรารถนาจะให้ทานทั่วไปนั้นจะต้องพิจารณาดังนี้⁶¹

1. ของที่จะให้ต้องเป็นของที่ดีงาม ต้องไม่ให้ของที่เป็นศาสตรา ของหลอก เล่น ของไม่เป็นประโยชน์ที่จะนำไปสู่ความประมาท
2. ของที่จะให้ทานต้องให้แก่ผู้ต้องการ แม้ไม่ได้ขอให้ก่อนที่ผู้ต้องการนั้นจะ ขอต้องเป็นสละให้อย่างจริงๆ ต้องรู้จักให้พอควรแก่ของที่มืออยู่ ต้องไม่ให้ อาหารและน้ำเกินประมาณแก่ผู้ขอที่เจ็บป่วย ให้ของควรแก่คุณสัตว์แก่ คุณสัตว์ ให้ของควรแก่บรรพชิตแต่บรรพชิต ไม่ได้ให้เพราะถือมงคล ไม่ได้ ให้ด้วยหวังผล เมื่อจะให้ต้องเป็นผู้ยิ้มแย้มเจรจาไพเราะกับผู้ขอก่อน ไม่ดู ถูกผู้ขอ ถ้าจะให้ลูกเมียป่าวไพร่ ต้องให้เขายินยอมก่อนแล้วจึงให้ เป็นต้น

ส่วนในการบำเพ็ญทานอย่างอุกฤษฏ์ หรือ บำเพ็ญทานด้วย “มาตรฐานทาง ศีลธรรมชั้นสูง” นั้น มีนัย 2 ประการคือ ยอมตนให้เป็นทาส และ ยอมสละอวัยวะต่างๆ และชีวิต⁶² ซึ่งมีข้อที่จะต้องพิจารณาเมื่อจะทานอย่างอุกฤษฏ์ จะมีนัยตามการให้ทานโดยทั่วไป และมีกล่าว เพิ่มเติมว่า การให้ทานอย่างอุกฤษฏ์ ต้องเป็นไปเพื่อประโยชน์ของผู้ขอเท่านั้น จึงจะประทาน ไม่ ประทานสิ่งอื่นนอกแต่นั้น ไม่ประทานอรรถภาพหรืออวัยวะแก่มารหรือเทวดาผู้ร้ายซึ่งประสงค์จะ เบียดเบียนพระองค์ ไม่ประทานผู้ถูกผีเข้า คนบ้า ส่วนผู้อื่นควรให้ไปตามลำดับเพราะการขอเช่นนั้น หาได้ยาก และการบำเพ็ญทานเช่นนั้นก็ได้ยากเช่นกัน⁶³ การบริจาคทานอย่างอุกฤษฏ์ มี ลักษณะเป็นไปเพื่อแสดงให้เห็นว่าพระโพธิสัตว์ผู้บำเพ็ญทานเป็นผู้เสียสละอย่างยอดเยี่ยม เพื่อ ประโยชน์ในการเจริญศรัทธา ให้จับจิตจับใจบรรดาศาสนิกผู้ยึดศรัทธาเป็นที่ตั้งเท่านั้น⁶⁴

ในตำนานพระศรีอารีย์ กลุ่มเรื่องพระเกจิเป็นพระศรีอารีย์ (กจ) กลุ่มเรื่องประวัติ พระพุทธเจ้า (ปพ) และกลุ่มเรื่องบุพกรรมของพระศรีอารีย์ (บก) มีการกล่าวถึงการบำเพ็ญทาน ของพระศรีอารีย์อย่างอุกฤษฏ์

⁶¹ อรรถกถาจารย์ปฏิบัติ, หน้า 305. อ้างถึงใน ประพจน์ อัครวิรุฬหาร, เรื่องเดียวกัน, หน้า 197.

⁶² อรรถกถาจารย์ปฏิบัติ, หน้า 305. อ้างถึงใน เรื่องเดียวกัน, หน้า 198.

⁶³ อรรถกถาจารย์ปฏิบัติ, หน้า 305. อ้างถึงใน เรื่องเดียวกัน, หน้า 198.

⁶⁴ ประพจน์ อัครวิรุฬหาร, โพธิสัตว์จรยา: มรรคาเพื่อมหาชน, หน้า 199.

ตัวอย่างเช่นในตำนานพระศรีอารีย์ กลุ่มเรื่องประวัติพระพุทธเจ้า (ปพ) พระอนาคตวงศ์มีการกล่าวถึงการบำเพ็ญ "มาตรฐานทางศีลธรรมชั้นสูง" ของพระศรีอารีย์ เพื่อให้เห็นแบบอย่างของบุคคลที่จะมาเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต ดังที่กล่าวว่าพระเจ้าสังขจักร ทรงพิจารณาเห็นว่า พระเศียรของพระองค์เท่านั้นที่เป็นส่วนสูงสุดในพระวรกาย และสมควรที่จะเป็นไทยธรรมเครื่องกัณฑ์เทศน์ ดังนั้นพระองค์จึงทรงตัดสินใจตัดเศียรบูชาธรรมพร้อมกับทรงปรารถนาเป็นพระพุทธเจ้า "มาตรฐานทางศีลธรรมชั้นสูง" ที่พระองค์ทรงบำเพ็ญนี้ทำให้พระองค์ เมื่อเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคตจึงมีบุญสมภารมาก ดังมีบทพรรณนาดังนี้

.....จึงพระองค์เสด็จไปแต่ผู้เดียวในวันนั้น พระองค์ไปได้วันหนึ่งพระบาททั้งสองข้างก็แตกพองเป็นเลือดไหล พระองค์ก็คุกเข่าทั้งสองข้างคลานไปได้สามวันสี่วัน พระบาททั้งสองก็แตก พระเข่าทั้งสองนั้นก็แตกเป็นเลือดไหล น้ำพระทัยมิได้ย่อหย่อนจึงนอนคว่ำลงธาไป พระองค์ได้เสวยทุกขเวทนาเป็นนักหนาพระเจ้านี้เห็นสมเด็จพระเจ้านั่งเหนือที่พุทธอาสนะ เปล่งอัมพรณรังสีสว่างนักหนา พระมหากษัตริย์เจ้าก็ล้มลง สมเด็จพระพุทธิเจ้าทรงพระกรุณาตรัสว่า มหากษัตริย์เจ้าอยู่ที่นี่ พระมหากษัตริย์ได้สัมประฤติขึ้นมา จึงยกกรอัญชลีขึ้นเหนือเศียรเกล้านมัสการแล้วจึงอาราธนาว่า ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงพระกรุณาตรัสธรรมเทศนาโปรดข้าพระบาท ณ กาลบัดนี้ สมเด็จพระพุทธิเจ้าจึงตรัสพระธรรมเทศนาให้พระมหากษัตริย์ฟังคาถาบทหนึ่ง พระมหากษัตริย์เจ้าก็เลื่อมใสยินดีบังเกิดศรัทธา จึงตัดศีรษะบูชาพระธรรมเทศนา วางศีรษะลงเหนือฝ่าพระหัตถ์ ด้วยกำลังอธิษฐานไว้จึงมิได้จติ แลศีรษะนั้นก็ปรารถนาพระโพธิญาณว่า ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงพระนามชื่อว่าสิริมัต พระองค์เจ้าก็เข้าพระนิพพานก่อน ด้วยเดชะข้าพเจ้าตัดศีรษะบูชาพระธรรมเทศนา ข้าพเจ้าจะเข้าพระนิพพานเมื่อภวภาคหน้านั้นแล ครั้นพระองค์ปรารถนาพระโพธิญาณแล้ว พระองค์ก็จติไปบังเกิดในดุสิตาสวรรค์ในกาลบัดนั้นแล

ในตำนานพระศรีอารีย์กลุ่มเรื่องพระมาลัย (มล) มีการอ้างถึง "มาตรฐานทางศีลธรรมชั้นสูง" เช่นกัน โดยอ้างถึงตำนานพระศรีอารีย์ กลุ่มเรื่องประวัติพระพุทธเจ้า (ปพ) คือเรื่องอนาวงศ์ แสดงให้เห็นว่ากวีรับรู้เรื่องและเข้าใจพันธกิจของเรื่องพระมาลัยอย่างต้องแท้ เพราะนอกจากจะแนะแนวทางในการบำเพ็ญทานบารมีให้แก่คนทั่วไปแล้ว ก็ยังอ้างถึงการบำเพ็ญทาน

บารมีอันยอดเยี่ยมของพระศรีอารีย์พร้อมกันไปด้วย ดังที่พระศรีอารีย์ตอบพระมาลัยถึงการบำเพ็ญบารมีของพระองค์ว่า⁶⁵

.....จะขอพรรณนาถวายนารถ แต่ปฐมอาทิบำเพ็ญพูน จนบริบูรณ์ บัดนี้ พระบารมีเป็นพิเศษ มีประเภทต่างกัน เป็นอนันต์เนื่องใน สิบหก อสงไขยแสนกัลป์ วิริยทธิภรณ์โพธิสัตว์ จนได้ตรัสสหัพพัญญุตัญญาณ มี พระทานเป็นอาทิ ศิลสมาริอาจินต์ เป็นประติทินโดยกาล ข้าให้ทาน พระเศียร ทั้งวิเชียรมงกุฎ อันบริสุทธิ์อุดม เมื่อได้สมโพธิ์ถกกล รูปฝูงชน โอฬาร บัไดวิกาลวิเศษ ข้าให้นัยเนตรนัยนา คือแสงนิลาทั้งสอง ตามสม พงยจาก ข้ายอยกให้เป็นทาน เป็นจรั้งกาลนานโสด ได้แสนโกฏี กัลป์ ปา トラบถึงบรมภักสมโพธิ์ ฝูงสัตว์วิโรจน์นัยนา ผู้มีตาพิกล บมิดมณธ์ ชัชวาล แล้วข้าให้ทานพระองค์ บัจจคงจอลังการ ข้าให้ทานมิเหลือเศษ จนได้เทศสหัพพัญญุ....

อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยมีความเห็นว่ามาตรฐานทางศีลธรรมชั้นสูง ที่เน้นอยู่ในตำนานพระศรีอารีย์กลุ่มเรื่องต่างๆ ดังกล่าวมา อาจเป็นพฤติกรรมอุดมคติของพระโพธิสัตว์ที่มีได้ กล่าวขึ้นเพื่อให้พุทธศาสนิกชนนำไปปฏิบัติ แต่เป็นไปเพื่อให้ชื่นชมและศรัทธาในพระวิริยะของพระองค์ เพื่อเรียนรู้ และเพื่อเป็นกำลังใจในการปฏิบัติธรรม

ความศรัทธาที่ได้รับจากเรื่องราวในตำนานพระศรีอารีย์ มีทั้งความศรัทธาต่อการบำเพ็ญทานอันยิ่งใหญ่ของพระศรีอารีย์ และศรัทธาในผลของทานที่พระศรีอารีย์ได้รับ ซึ่งทั้งสองสิ่งนี้เกื้อหนุนกันอยู่และสร้างศรัทธาให้เกิดขึ้น ดังที่ในฎีกามาลัยเทวสูตรกล่าวถึงจุดประสงค์ในการเล่าเรื่องพระมาลัยไว้ตอนหนึ่งความว่า "...อารภิสฺส ข้าพเจ้าจักปรารภนิทานพระมาลัย อันเป็น เหตุยังศรัทธาจิตแห่งสรรพสัตว์ทั้งหลายที่ยังไม่เกิดมีจักให้มีขึ้น ที่เกิดมีแล้วจักให้ภิญโญยิ่งๆ ขึ้นไป"⁶⁶

พระศรีอารีย์ในฐานะแบบอย่างของการทำความดีที่ยิ่งใหญ่ หรือ "มาตรฐานทางศีลธรรมชั้นสูง" คือความศรัทธาต่อการทำความดีที่ยิ่งใหญ่ที่ต้องใช้ความเด็ดเดี่ยวกล้าหาญในการเสียสละสิ่งทั้งปวง ด้วยเพราะพระองค์ทรงเห็นว่าพระธรรม สำคัญเหนือสิ่งทั้งปวง เหนือกว่าจักรพรรดิสมบัติ เหนือกว่าอวยวะ และเหนือกว่ากระทั่งชีวิตของพระองค์ ดังตัวอย่าง

⁶⁵ กรมศิลปากร, พระมาลัยคำหลวง, หน้า 281.

⁶⁶ ฎีกามาลัยเทวสูตร, 2521, หน้า 2.

....ฝ่ายพระเมตไตรยโพธิสัตว์ ได้รับพยากรณ์ในสำนักพระผู้มีพระภาค เจ้าทรงพระนามว่า มหุตตะบำเพ็ญบารมีใน 16 อสงไขยกำไรแสนกัป แม้ให้ตกอเวจिनรกก็ไม่ละการให้ทาน ดุจแม่เมื่อใส่ก่อนอ้อยก่อนใหญ่ก่อนน้อยที่ปากแห่งยนต์ก็ไม่ละเมิดศีล แม้ละทิ้งอิสริยยศในทวีปทั้ง 4 ก็ยึดถือวิเวกเท่านั้น แม้ถูกบดกองถ่านไม้ตะเคียนเต็มในจักรวาลทั้งสิ้นก็เข้าไปหาผู้มีปัญหา ใช้แขนว่ายน้ำข้ามทะเลหลวงที่เคลื่อนกล่นด้วยฝูงมังกรที่ถูกขัดด้วยกำลังลมก็ไม่ละความเพียรเพื่อถึงฝั่งพระนิพพาน แม้จะถูกตัดอวัยวะมีหูและจมูกเป็นต้น ด้วยดาบคมก็ไม่โกรธผู้อื่น แม้เมื่อถูกเอาดาบตัดศีรษะก็ไม่พูดเท็จ แม้ถูกเกลี้ยละลายอัตภาพให้เป็นชิ้นใหญ่ชิ้นน้อยก็ไม่ละความตั้งใจมั่น เห็นพระราชภาพระองค์อื่นซึ่งถูกชิงเอาราชสมบัติเป็นประหนึ่งบุตรสุดที่รัก เมื่อมีสุขและทุกข์ที่กระทำมานานก็ทรงละความยินดีในร้ายในสุขและทุกข์นั้นๆ แม้เมื่อยักษ์เป็นต้น พร่อมคนถือดาบหลายร้อยคน มีรูปน่าสะพรึงกลัวให้เกิดสะดุ้งภัยก็ไม่สะดุ้งกลัว บำเพ็ญบุญเท่านั้น แม้สละชีวิตก็ไม่ละเลิกการสมาทานบารมี ครองอัตภาพสุดท้าย เช่นอัตภาพพระเวสสันดร ยังบารมีทั้งสิ้นให้ถึงที่สุดเคลื่อนจากอัตตภาพนั้น บังเกิดในสวรรค์ชั้นดุสิต...⁶⁷

....จะขอพรรณนาถวายนารถ แต่ปฐมอาทิบำเพ็ญพูน จนบริบูรณ์บัดนี้ พระบารมีเป็นพิเศษ มีประเภทต่างกัน เป็นอนันต์เนื่องใน สิบทกอสงไขยแสนกัป วิริยาก็พรรณโพธิสัตว์ จนได้ตรัสสหัพพัญญุตญาณ มีพระทานเป็นอาทิ ศีลสมาธิอาจินต์ เป็นประติทินโดยกาล ข้าให้ทานพระเศียร ทั้งวิเชียรมงกุฎ อันบริสุทธิ์อุดม เมื่อได้สมโพธิ์ถกกล รูปฝูงชนโอฬาร บได้วิกาลวิเศษ ข้าให้นัยเนตรนัยนา คือแสงนิลาทั้งสอง ตามสมพองยาจก ข้ายอยกให้เป็นทาน เป็นจริงกาลนานโสด ได้แสนโกฏี กัลป์ปาตราบถึงบรมภิกษุมโพธิ์ ฝูงสัตว์วิโรจน์นัยนา ผู้มีตาพิกล บมีดมณรัชชชวาลแล้วข้าให้ทานพระองค์ ปัจจัจจงอลังการ ข้าให้ทานมิเหลือเศษ จนได้เพศสหัพพัญญู....⁶⁸

⁶⁷ประภาส สุระเสน, คัดถ่ายถอด-แปล, อมตรสธารา อรรถกถาอนาคตวงศ์ (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2544), หน้า 21-22.

⁶⁸เจ้าฟ้าธรรมธิเบศร, พระมัลลย์คำหลวง, หน้า 281.

ส่วนการศรัทธาต่ออานิสงส์จากการบำเพ็ญบารมีของพระศรีอารีย์ คือ ความศรัทธาต่อผลแห่งกุศลกรรมของพระองค์ที่มีเพียงแต่ให้พระองค์ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าเท่านั้น หากแต่ยังส่งผลให้เกิดยุคสมัยแห่งความรื่นรมย์และเป็นอุดมคติ ที่สำคัญยังส่งผลให้คนที่เกิดในยุคสมัยของพระองค์ได้สดับพระธรรมเทศนาของพระองค์ พาให้ข้ามโลกสังสาร บรรลุธรรมพร้อมกันโดยถ้วนหน้า ดังนี้

....บูชาพระธรรมจักรบ จึงจะได้ประสพองค์ข้า เมื่อจะลงมาอุบัติ
จะได้ดำรงโพธิญาณ อันโอฬารอลังการ อันฝูงมนุสสาเหล่านั้น เขาจึงจะ
ทันศาสนา เฉพาะภัตตรสวิมลพรรณ จะได้ถึงอรหันต์ธรรมวิเศษ โดย
ประเภททุกศลา อันเขาส้ำสมมานั้นแล....⁶⁹

ความศรัทธาอันเกิดจากการพิจารณาเรื่องราวในตำนานพระศรีอารีย์ข้างต้นส่งผลให้เกิดปัญหา ซึ่งคำว่า "ปัญหา" ในทรรศนะของศาสนาไม่ได้หมายความถึงความเฉลียวฉลาดซึ่งเป็นคุณสมบัติของสมอง หากแต่หมายถึงความรู้เท่าทันความเป็นจริงของโลกและชีวิต ความเฉลียวฉลาดซึ่งเป็นคุณสมบัติของสมองนั้นเป็นเรื่องของทางร่างกาย เป็นสิ่งที่คนเราไม่สามารถเลือกได้ ธรรมชาติให้มาเท่าใดก็มีไปเท่านั้นตลอดชีวิต แต่ปัญหาในทางพุทธศาสนาเป็นสิ่งที่คนเราสามารถฝึกฝนให้เกิดมีในตนเองได้เท่าเทียมกัน ไม่ว่าคนผู้นั้นจะเป็นคนฉลาด สติปัญญาปานกลาง หรือว่าเป็นคนสมองค่อนข้างช้าก็ตาม เพราะการฝึกปัญญาเป็นเรื่องทางจิต ไม่ใช่เรื่องทางสมอง⁷⁰ ในตำนานพระศรีอารีย์ได้ใช้เรื่องมาตรฐานทางศีลธรรมมาเป็นพื้นฐานในการสร้างปัญญา เพื่อให้พิจารณาใคร่ครวญและหาหนทางแห่งการหลุดพ้นที่แฝงอยู่ในเรื่อง ดังปรากฏในมาเลยุยเทวัตเตรวัตตุ ความว่า

..เราจักปล่อยสัตว์ทั้งหลายที่ถูกผูกพัน จากเครื่องผูกพันคือความไม่รู้ที่
ตกไปสู่อำนาจของปัญหาเพียงดั่งข้าย จากเครื่องผูกทั้งหลาย ให้ถึงพร้อมซึ่ง
ความดับสนิท บานประตูคือมิจฉาทิฐิ 62 เราจักเปิดประตูเมืองคือพระ
นิพพานอันกว้าง ทั้งไม่แก่ทั้งไม่ตาย แก่สัตว์ทั้งหลายด้วยลูกदानคือมรรคมี
องค์ 8 เราจักให้ไม้ป้ายยาคือปัญญา ชำระดวงตาของสัตว์ทั้งหลาย...⁷¹.

⁶⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 273.

⁷⁰ ปรีชา ช้างขวัญยืน และสมภาร พรหมทา (บรรณาธิการ), มนุษย์กับศาสนา, หน้า 149.

⁷¹ สุภาพร มากแจ้ง, "มาเลยุยเทวัตเตรวัตตุ: การตรวจสอบชำระและการศึกษาเชิงวิเคราะห์." หน้า 213.

การได้รับรู้ถึงประวัติของพระศรีอารีย์อย่างละเอียดในทุกชาติภพที่อ้างถึงในตำนานพระศรีอารีย์กลุ่มเรื่องต่างๆ นั้น มีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการเข้าถึงหลักธรรม ดังที่ดวงมน จิตรจรรย์ตั้งข้อสังเกตว่า กวีเชื่อมั่นในเนื้อหาของเรื่องว่าเป็นกุศล เมื่อค่านึงว่ากุศลกรรมนี้เป็นผลของการพิจารณาศึกษาเรียนรู้ชีวิต ดังนั้นการจะเข้าถึงหลักธรรมจึงย่อมปฏิเสธการเรียนรู้ชีวิตไม่ได้⁷² ดังนั้นการใคร่ครวญการสร้างมาตรฐานทางศีลธรรม หรือจริยปฏิบัติของพระศรีอารีย์จะเห็นถึงความเป็นเหตุเป็นผล นัยหนึ่งก็ยอมทำให้เห็นว่า พระโพธิสัตว์นั้น มีทุกข้ออย่างไร และมีกระบวนการในการฟื้นทุกข้ออย่างไร อันจะนำมาสู่การปฏิบัติ ดังเช่นในเรื่อง พระอนาคตวงศ์ ฉบับจันทบุรี

.....เมื่อพระบารมีบริบูรณ์จึงมีพระทัยยินดีที่จะไปประพาสสวน อยุทยาน พระองค์จึงทรงพระราชรถอันประเสริฐแวดล้อมไปด้วยบริวารเป็นอันมาก จึงทอดพระเนตรไปเห็นคนแกมมีพันอันหักแลมหมงอกแลหลังค่อมรูปร่างพิงเกลียดชัง เนื้อหนังเหี่ยวแห้ง พระองค์ก็มีพระทัยเหนียวหน่ายให้สังเวช นึกหนาจึงเสด็จเข้ามาสู่เมือง ครั้นรุ่งเช้าวันหนึ่งพระองค์ก็เสด็จออกไปชมสวนอุทยานจึงเห็นคนไข้อยู่ใกล้หนทางร้องครางด้วยความเจ็บ พระองค์ได้ยินเสียงคนร้องครางเจ็บพระองค์ก็บังเกิดธรรมสังเวชสลดพระทัยดุจนึ่งว่าได้แก่พระองค์ๆ ก็เสด็จกลับเข้ามาสู่เมือง ครั้นเช้าวันหนึ่งพระองค์ก็เสด็จออกไปชมสวนอุทยานอีก พระองค์ทอดพระเนตรเห็นซากศพเปื้อยเน่าพุพองหนองไหลอันพิงเกลียดชัง พระองค์ก็ปลงธรรมสังเวชสลดพระทัยดุจนึ่งว่าได้แก่พระองค์ๆ จึงบ้ายพระพักตร์กลับเข้ามาสู่เมือง พระองค์ให้กระสันเป็นทุกข์ในพระทัยนักมิได้ยินดีด้วยสมบัติของพระองค์ ดุจนึ่งว่าเทวบุตรอันใกล้จตุตถ์แล้วมิได้ยินดีในสวนอุทยานของเทวบุตรนั้น ครั้นอยู่มากาลวันหนึ่งพระองค์ก็เสด็จออกไปชมสวนอุทยานอีก พระองค์ทอดพระเนตรเห็นสมณะสาวรูป ทรงไตรจีวรงามนัคนา พระองค์จึงมีพระทัยปรารถนาจะใคร่ทรงบรรพชาตามประเพณีสมเด็จพระพุทธิเจ้าแต่ปางก่อนยอมเห็นนิมิตสี่ประการอันเทวดาหากนิมิตให้เห็นก่อนแล้วจึงออกมาสู่ภิเนษกรรม.....

นอกจากนี้ ยังทำให้เกิดปัญหาจากการพิจารณาอันสงส์ของการสร้างมาตรฐานทางศีลธรรม หรือจริยปฏิบัติของพระศรีอารีย์อีกด้วย ทั้งนี้เพราะการได้เห็นมิตเวลาดังกล่าวไว้ใน

⁷² ดวงมน จิตรจรรย์, คุณค่าและลักษณะเด่นของวรรณคดีไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2544), หน้า 38.

ข้างต้นของการประกอบกุศลกรรม ดังปรากฏอยู่ในตำนานพระศรีอาริย์ จะทำให้เห็นถึงเหตุ และผลของการประกอบกุศลกรรม รู้เท่าทันว่าทำอย่างนี้แล้วจะได้แบบนี้

ในขณะที่เดียวกันตำนานพระศรีอาริย์บางกลุ่ม เช่น กลุ่มเรื่องพญารามิกราช (พร) กลุ่มเรื่องคำพยากรณ์ (พก) กลุ่มเรื่องประวัติพระพุทธเจ้า (ปป) ก็ได้กล่าวถึงความไม่เที่ยงของโลกไว้ในตอนต้นเรื่องด้วย โดยมักกล่าวถึงความเสื่อมแห่งพระพุทธศาสนา เมื่ออายุได้ 5,000 ปี ซึ่งหลังจากนั้นความเลวร้ายต่างๆ ก็เกิดขึ้นในโลกมนุษย์ เมื่อโลกเสื่อมเต็มที่แล้ว โลกก็จะกลับเจริญขึ้นมาอีก ในคราวนั้นคนเราจะมีอายุยืนยาวถึง 80,000 ปี พระศรีอาริย์ผู้ป็นวิริยาคิโฬิสต์ว์ ก็จะได้อุบัติมา พระองค์เป็นพระพุทธเจ้าที่บำเพ็ญบารมีมาเป็นเวลายาวนาน ดังนั้นยุคของพระองค์จึงเป็นยุคทองที่มีสรรพสิ่งทั้งในแง่ทางโลกและทางธรรม คนในยุคนั้นจะอุดมสมบูรณ์ด้วยโภควัตถุ โดยมีต้นกัลปพฤกษ์คอยอำนวยความสะดวกประโชชนให้ นอกจากนั้นแล้วคนในโลกนี้ยังเพียบพร้อมด้วยศีลธรรมและจริยธรรมอันดีงาม

เรื่องดังกล่าวทำให้เห็นความไม่แน่นอนของโลก ความแปรไปของโลกที่เปลี่ยนแปลงไป การได้อ่านหรือฟังเรื่องนี้ก็จะทำให้เห็นว่าโลกนี้ไม่เที่ยง เป็นอนิจจัง ควรเร่งประกอบกุศลกรรม ซึ่งหากพิจารณาได้ดังนี้ก็จะสอดคล้องกับเหตุปรารภเรื่องราวในจักกวัตตสูตร พระสูตรที่กล่าวถึงพระศรีอาริย์เป็นครั้งแรกที่พระพุทธองค์ทรงมุ่งให้พุทธบริษัทมีธรรมเป็นที่พึ่ง เพื่อที่อยู่ท่ามกลางความไม่เที่ยงแท้และความเปลี่ยนแปลงของโลกได้อย่างปกติสุข

อย่างไรก็ตาม เมื่อประมวลเรื่อง “การสร้างมาตรฐานทางศีลธรรม” ในตำนานพระศรีอาริย์กล่าวไว้ในข้างต้น ก็จะเห็นว่าตำนานพระศรีอาริย์ส่วนใหญ่มีสาระสำคัญร่วมกันคือ การสื่อถึงเรื่องการบำเพ็ญทานบารมี หากแต่มีระดับของทานที่ต่างกัน ตามแต่สถานภาพ ความศรัทธา และปัญญาของแต่ละบุคคลในสังคม

5.1.4 การสร้างคำอธิบายเรื่องที่มาจากพิธีกรรมทางศาสนา (vouches for the efficiency of rituals)

ตำนานพระศรีอาริย์มีบทบาทในฐานะที่เป็นเครื่องมือในการใช้อธิบายกำเนิดและสืบทอดประเพณีทางศาสนาในสังคมไทย (Myth and Ritual) ดังที่ ศิราพร ณ ถลาง กล่าวว่า ตำนานปรัมปราเป็นเรื่องเล่าที่มีตัวละครเป็นผู้มีอำนาจเหนือธรรมชาติ เช่น พระเจ้า เทพเจ้า ผีฟ้า ผีบรรพบุรุษ ฯลฯ จึงมักมีความสัมพันธ์กับความเชื่อเกี่ยวกับอำนาจเหนือธรรมชาติ สิ่งศักดิ์สิทธิ์ ศาสนาและพิธีกรรมในสังคมนั้นๆ เนื่องจากพิธีกรรมเป็นกลไกทางวัฒนธรรมในการ “รวมพลัง” สมาชิกในสังคม โดยเฉพาะในสังคมดั้งเดิมหรือในสังคมประเพณี ตำนานที่ใช้ในการอธิบายที่มาของพิธีกรรมซึ่งมักเกี่ยวข้องกับผู้มีอำนาจเหนือธรรมชาติจึงเป็นส่วนหนึ่งของกลไกทางวัฒนธรรม

ที่ใช้ในการสร้างขวัญ กำลังใจและเอกภาพให้สังคม⁷³ สอดคล้องกับที่ มาลินอฟสกี กล่าวว่า “ตำนานมีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับพิธีกรรม ศีลธรรมและโครงสร้างสังคม”⁷⁴ หรือ วิลเลียม บาสคอม ก็มีความเห็นไปในทิศทางเดียวกันว่า “ตำนานเป็นเรื่องเล่าที่เชื่อว่าเป็นเรื่องจริงที่เกิดขึ้นในอดีตอันไกลโพ้น ถือว่าเป็นเรื่องเล่าที่ศักดิ์สิทธิ์ และมักมีความสัมพันธ์กับความเชื่อเกี่ยวกับเทพเจ้าและพิธีกรรม”⁷⁵ รวมถึง ไคลด์ คลักโคลน ก็ได้แสดงความเห็นว่า “ตำนานกับพิธีกรรมมีความสัมพันธ์กันในหลายลักษณะในสังคมดั้งเดิม กล่าวคือ การแสดงในพิธีกรรมแสดงตามเหตุการณ์ที่กล่าวไว้ในตำนาน หรือไม่ตำนานก็เป็นคำอธิบายสำหรับที่มาของการประกอบพิธีกรรม”⁷⁶ ซึ่งจากการศึกษาข้อมูลตำนานพระศรีอารีย์ในบริบทต่างๆ พบว่าตำนานพระศรีอารีย์ในสังคมไทยได้กลายเป็นที่มาของประเพณีและพิธีกรรม ตลอดจนลัทธิพิธีต่างๆ ดังนี้

5.1.4.1 การอธิบายกำเนิดและสืบทอดประเพณีทางศาสนาในสังคมไทย

เมื่อตำนานพระศรีอารีย์เป็นที่ศรัทธาและรับรู้กันแพร่หลายในสังคมไทย ทำให้มีประเพณีและพิธีกรรมส่วนหนึ่งในสังคมไทยที่เกี่ยวข้องกับตำนานพระศรีอารีย์ เพื่อระลึกถึงหรือปรารภณาที่จะพบพระศรีอารีย์ ได้ฟังพระธรรมและนิพพานในสมัยของพระองค์

จากการศึกษาพบว่า มีประเพณีทางพุทธศาสนาส่วนหนึ่งที่เกี่ยวข้องกับตำนานพระศรีอารีย์ ทั้งนี้โดยอาศัยเนื้อหาจากตำนานพระศรีอารีย์เป็นเครื่องมือในการอธิบายที่มาของประเพณีนั้นๆ เช่น ประเพณีลอยกระทง ประเพณีทิ้งทานกัลปพฤกษ์ รวมทั้งยังมีบทบาทในการสืบทอดประเพณีนั้นๆ ให้ดำรงอยู่ต่อไปในสังคมไทยด้วย เช่น ประเพณีเทศน์มหาชาติผู้วิจัยได้รวบรวมและวิเคราะห์ประเพณีต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับตำนานพระศรีอารีย์ในสังคมไทย โดยแบ่งออกเป็น 2 ประเภทดังนี้

ก. ประเพณีอันเนื่องมาแต่ประวัติพระศรีอารีย์

ประเพณีในกลุ่มนี้เน้นการนำเสนอหรืออธิบายเรื่องราวชีวิตพระศรีอารีย์ ที่เน้นช่วงชีวิตอดีตของพระศรีอารีย์ ทั้งอดีตกาลอันไกลและอดีตกาลอันใกล้ อดีตกาลอันไกลได้แก่ ประเพณีลอยกระทง และประเพณีทานตุ้ง ซึ่งกล่าวถึง “ช่วงชีวิตก่อนพุทธกาล” โดยมีที่มาจาก

⁷³ศิริพร ณ กลาง, ทฤษฎีคติชนวิทยา: วิธีวิทยาในการวิเคราะห์ตำนาน-นิทานพื้นบ้าน, หน้า 378.

⁷⁴มาลินอฟสกี (1954: 96) อ้างถึงใน ศิริพร ณ กลาง, เรื่องเดียวกัน, หน้า 378.

⁷⁵วิลเลียม บาสคอม (1984: 9) อ้างถึงใน ศิริพร ณ กลาง, เรื่องเดียวกัน, หน้า 378.

⁷⁶ไคลด์ คลักโคลน (Clyde Kluckhohn) (1942) อ้างถึงใน ศิริพร ณ กลาง, เรื่องเดียวกัน, หน้า 378.

ตำนานพระศรีอารียะกลุ่มเรื่องพญากาเผือก (กผ) และ “ช่วงที่อยู่บนสวรรค์” ได้แก่ ประเพณีสวดพระมาลัย และประเพณีเทศน์มหาชาติ ซึ่งมีที่มาจากตำนานพระศรีอารียะกลุ่มเรื่องพระมาลัย (มล) ส่วนอดีตกาลอันใกล้ ที่เป็น “ช่วงเกิดบนโลกมนุษย์ชั่วคราว” ได้แก่ ประเพณีแห่พระศรีอารียะ โดยมีที่มาจากตำนานพระศรีอารียะกลุ่มเรื่องพญาธรรมมิกราช (พธ) มีรายละเอียดดังนี้

ประเพณีลอยกระทง

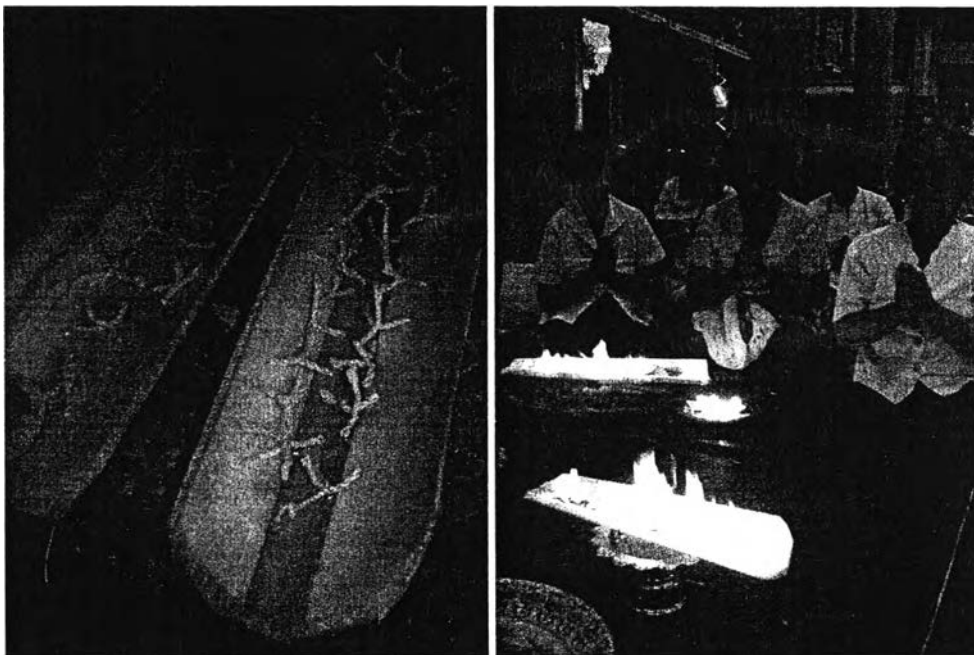
ด้วยเหตุที่ตำนานพระศรีอารียะ กลุ่มเรื่องพญากาเผือก (กผ) เป็นตำนานที่ได้รับการถ่ายทอดอย่างแพร่หลายในสังคมไทย จึงส่งผลให้ตำนานพระศรีอารียะกลุ่มนี้เป็นตำนานที่นำมาใช้อธิบายถึงที่มาของประเพณีลอยกระทงที่กระทำในวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 12 ของทุกปี

ในภาคเหนือเรียกประเพณีลอยกระทงว่า “ประเพณียี่เป็ง” ซึ่งมีแบบแผนเฉพาะของท้องถิ่น ในอดีตเมื่อถึงเดือนยี่เป็งจะมีการประกอบพิธีลอยโคม* ซึ่งคล้ายกับการลอยกระทง ในประเพณียี่เป็งจะมีพิธีผางประทีป** คัมภีร์อานิสงส์ผางประทีป (ผางปะติด) หรือประทีป ได้กล่าวถึงมูลเหตุในการจุดประทีปบูชาว่ามีที่มาจากตำนานพญากาเผือก โดยการผางประทีปนี้เป็นการบูชาคุณแม่กาเผือก โดยการจุดประทีปบูชานี้ ชาวบ้านจะพันด้ายเป็นรูป

* “โคม” เป็นผีชนิดหนึ่งในจำพวกผีกระสือ ผีโหลง ของถิ่นพายัพและอีสาน เพราะไปไหนมีแสงเรืองวาวในเวลากลางคืนในที่ซึ่งมีน้ำขังและ นัยว่ามันไม่ทำอันตรายใครเหมือนผีโหลงหรือผีกระสือ นอกจากลวงคนเล่นให้หลงผิดเท่านั้น นึกว่ามีคนถือไฟหรือจุดไฟอยู่ข้างหน้า ถ้าหลงตามดวงไฟไปพอเข้าใกล้มันจะหายแสงแล้วปรากฏเป็นดวงไฟอีก อยู่ข้างหน้าหรือข้างหลังแล้วแต่มันจะหลอก ซึ่งตรงกับความเชื่อของชาวล้านนาตามความเชื่อของชาวล้านนา เรียกประเพณีว่า ลอยโคมด คำว่าโคมด เป็นชื่อผีป่า เรียกกันว่าผีโคมด ชอบออกหากินเวลากลางคืน จะมีพะเนียงแสงไฟเห็นเป็นระยะคล้ายผีกระสือ กระทั่งจุดเทียนลอยน้ำแสงไฟจะกระทบกับน้ำทำให้เกิดขึ้นสะท้อนวับๆ แวม ๆ เหมือนแสงไฟของผีโคมดทางล้านนาจึงเรียกพิธีกรรมคล้ายการลอยกระทงว่า “ลอยโคมด”. อ้างถึงใน เสถียรโกเศศ, ผีสางเทวดา, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ: ประพันธ์สาส์น, 2549), หน้า 44.

** ผางประทีปคือด้วยเล็กๆ ทำด้วยดินเผาบรรจุเชื้อเพลิงซึ่งโดยมากมักจะเป็นขี้ผึ้ง มีด้ายพันแล้วฉีกเป็นแฉกคล้ายตีนกา เอาไว้จุดให้แสงสว่างในเวลาค่ำคืน หากใช้ในพิธีกรรมทางศาสนาก็มักจะถูกจัดเป็นพุทธบูชาหรือบูชาสืบชะตาต่ออายุ ในเทศกาลยี่เป็งก็มีเรื่องเล่าตามคัมภีร์อานิสงส์ผางประทีป กล่าวถึงที่มาของผางประทีปตามตำนานแม่กาเผือกหรือพระเจ้าห้าตน. อ้างถึงใน อนุชา พิมพ์ศักดิ์, “ตำนานพระเจ้าห้าพระองค์: โครงสร้าง เนื้อหา และบทบาทในสังคมไทย,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย ภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2550).

ตึนกาหรือทำสัญลักษณ์เป็นรูปตึนกา* เพื่อระลึกถึงเท้าของแม่กาเผือก เมื่อพระสงฆ์แสดงพระธรรมเทศนาในตอนกลางคืน เรื่อง *ตำนานพญากาเผือก* ใน *คัมภีร์อานิสงส์ผางประทีป* หากพระสงฆ์เทศน์ถึงในตอนที่แม่กาเผือกซึ่งจืดไปเป็นท้าวพกาพรหมได้บอกถึงวิธีที่จะให้ลูกทั้ง 5 คนของแม่กาเผือกได้แสดงความเคารพและระลึกถึงตน ด้วยการให้พื้นด้ายเป็นรูปตึนกาแล้วจุดบูชาในคืนประเพณีนี้เป็ง ชาวบ้านที่มาร่วมงานก็จะเริ่มจุดประทีปตึนกาที่เตรียมมาเพื่อบูชาแม่กาเผือกและถวายเป็นพุทธบูชา ทั้งนี้ชาวบ้านมีความเชื่อกันว่าหากใครได้ฟังเทศน์อานิสงส์ผางประทีปแล้วได้จุดผางประทีปบูชาจะได้อานิสงส์มาก ทำให้ชีวิตร่มเย็นเป็นสุข เกิดชาติหน้าจะได้เกิดในตระกูลเศรษฐี เป็นผู้ที่มีรูปโฉมสวยงาม อุดมไปด้วยทรัพย์สินเงินทองข้าวของต่าง ๆ

ภาพประกอบที่ 6 การจุดประทีปตึนกา บูชาแม่กาเผือกและพระเจ้าห้าพระองค์ของชาวไทยวน อำเภอเส้าไห้ จังหวัดสระบุรี ในการเทศน์เรื่องพญากาเผือก พ.ศ. 2552

* ผู้วิจัยมีข้อสังเกตเรื่อง "ตึนกา" นี้ว่า จากความแพร่หลายของเรื่องกาเผือกที่มีอยู่ในภูมิภาคของไทยนั้น ทำให้อาจมีความเชื่อมโยงกับชื่อเพลงไทยเดิม "บาทสกุณี" ซึ่งเป็นเพลงเก่าและเป็นเพลงประเภทเพลงเสมอ เดิมเรียกว่า *เสมอตึนนก* จัดเป็นเพลงหน้าพาทย์ชั้นสูง ดังนั้นเมื่อในเวลาไหว้ครู จึงมีการบรรเลงเพลงนี้ด้วย รวมถึงเมื่อจะเรียนหน้าพาทย์ชั้นสูง ครูจะจับมือให้ตีฆ้องวงใหญ่ขึ้นต้นเพลงบาทสกุณี 3 ครั้ง ด้วย. หม่อมราชวงศ์ ดึกฤทธิ์ ปราโมช, (บรรณาธิการ), *ลักษณะไทย: ศิลปะการแสดง* (กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, 2539), หน้า 26. ในทางนาฏศิลป์อธิบายว่าใช้บรรเลงเมื่อตัวแสดงที่เป็นท้าวพญากษัตริย์ไป - มาด้วยความสง่างาม เช่น พระราม พระลักษณ์ อิเหนา เป็นต้น โดยมองว่ากิริยาการเดินของนกเป็นกิริยาที่สง่างาม อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยมีความเห็นว่าเพลงเสมอตึนนก หรือ บาทสกุณี นี้ น่าจะเกี่ยวข้องกับตำนานเรื่องพญากาเผือก เนื่องจากเพลงบาทสกุณี นี้เป็นเพลงศักดิ์สิทธิ์และเป็นเพลงเก่า คำอธิบายในทางนาฏศิลป์น่าจะเป็นข้อสังเกตและจัดทำเป็นคำอธิบายในภายหลัง

ส่วนการลอยกระทงในภาคอีสานนั้น เป็นการนำเรือมาประดับประดาตามประทีปกันอย่างสวยงาม แล้วล่องไปตามลำน้ำ เรียกว่า "ประเพณีไหลเรือไฟ" หรือ "ไหลเฮือไฟ" เป็นประเพณีที่มีมาแต่โบราณ เป็นประเพณีที่จัดขึ้นทั่วไปในหลายจังหวัดในภาคอีสาน โดยเฉพาะจังหวัดที่ตั้งอยู่ติดลำน้ำ เช่น แม่น้ำมูล-ชี แม่น้ำโขง เป็นต้น โดยมีอ้างถึงที่มาของประเพณีไหลเรือไฟว่ามีที่มาหลายสาเหตุ แต่สาเหตุหนึ่งในการจัดประเพณีนี้ก็คือ เป็นการบูชาพระรัตนตรัย และพระพุทธเจ้า 5 พระองค์ อันได้แก่ พระกกุสันโธ พระโกนาคมนโธ พระกัสสปะ พระโคตมโธ และพระศรีอาริย์ รวมถึงบูชาดวงวิญญาณท้าวผกาพรหม ที่ปรากฏตามตำนานพญากาเผือกที่เล่าสืบต่อกันมา จนกลายมาเป็นที่มาของการลอยกระทงและไหลเรือไฟ⁷⁷

ประเพณีได้ประทีป

ประเพณีได้ประทีป หรือจุดประทีป ถือเป็นส่วนหนึ่งในงานบุญออกพรรษา เป็นฮีตหรือจารีตประจำเดือน 11 ซึ่งเป็นหนึ่งในฮีต 12 หรือจารีต 12 เดือนของชาวอีสานที่เป็นแบบแผนยึดถือปฏิบัติสืบทอดกันมานับร้อยปี และมีที่มาจากตำนานพระศรีอาริย์ กลุ่มเรื่องพญากาเผือก (กผ) ตามที่ในตอนท้ายของ ตำนานพญากาเผือก (กผ14) ได้กล่าวว่าหากจะบูชาแม่กาเผือก ผู้เป็นพุทธมารดาของพระพุทธเจ้าทั้ง 5 พระองค์ ให้พ้นภัยนรกให้เป็นประทีปแล้ว จุดบูชาดังเช่นที่กล่าวมาแล้วในประเพณีลอยกระทง อันเป็นหลักฐานยืนยันถึงความสำคัญของ ตำนานพญากาเผือกในสังคมของชาวอีสานเป็นอย่างดี

ประเพณีทานตุง

ในภาคเหนือของไทยมีประเพณีทำธง หรือ ตุง ถวายวัด เรียกว่า "ทานตุง" โดยเฉพาะ "ตุงผ้า" มีที่มาจากความเชื่อทางศาสนาโยงกับกลุ่มเรื่องพญากาเผือก (กผ) ในตำนานพระศรีอาริย์ ทั้งนี้เพื่อแสดงความกตัญญูตเวทีที่มีต่อผู้ให้กำเนิด โดยมีความเชื่อว่าการทำทานด้วยตุงจะเป็นการอุทิศส่วนกุศลส่งไปถึงพ่อแม่ ตามความเชื่อที่ว่าตุงคือสัญลักษณ์ของความดีและความเป็นสิริมงคลเนื่องจากเป็นสัญลักษณ์ของพระพุทธเจ้าทั้ง 5 พระองค์ สำหรับอานิสงส์ของการสร้างตุงถวายวัด หรือ "ทานตุง" นั้น มีความเชื่อว่าการสร้างตุงจะช่วยไม่ให้ตกนรก ได้ขึ้นสวรรค์ ถ้ากลับมาเกิดในโลกมนุษย์จะได้เป็นใหญ่เป็นโต มีหน้าที่การงานที่ดี และถ้าสร้างอุทิศให้กับผู้ตาย ผู้ตายจะหลุดพ้นจากบาปกรรม โดยส่วนใหญ่ชาวภาคเหนือนิยมถวายตุง

⁷⁷ สิริวัฒน์ คำวันสา, อีสานคดี, พิมพ์ครั้งที่ 3 (มหาสารคาม: วิทยาลัยครูมหาสารคาม, 2521), หน้า

เพื่อเป็นพุทธบูชาเฉลิมฉลองศาสนสถาน ศาสนวัตถุ สะเดาะเคราะห์ สร้างกุศลให้ตนเอง และอุทิศส่วนกุศลให้ผู้ล่วงลับไปแล้ว⁷⁸

ในประเพณีดังกล่าว จะเห็นได้ว่าความเชื่อใน *ตำนานกลุ่มเรื่อง พญากาเผือก* (กผ) ได้กลายมาเป็นตำนานอธิบายความหมายของส่วนประกอบของตุ๊ก โดยชาวบ้านในภาคเหนือมองว่าส่วนประกอบทั้งหมดเป็นสัญลักษณ์ หมายถึง พระพุทธเจ้า 5 พระองค์ กล่าวคือ หัวตุ๊ก เป็นสัญลักษณ์แทน “ไม้ซีกผ้าของหญิงซีกผ้า” ที่ในตำนานบางสำนวนกล่าวว่าหญิงซีกผ้าเป็นผู้ที่เก็บพระศรีอาริย์ไปเลี้ยง ดังนั้น หัวตุ๊ก จึงหมายถึงพระศรีอาริย์ ส่วนบนของตุ๊ก ซึ่งคล้ายปากไก่เป็นสัญลักษณ์แทน “แม่ไก่” ที่ในตำนานกล่าวว่าเป็นผู้ที่เก็บพระกฤษณะไปเลี้ยง ดังนั้น ส่วนบนของตุ๊ก จึงหมายถึง พระกฤษณะ ลำตัวยาวของตุ๊ก และ ใบไฮ (ครีบบนของตุ๊ก) แทนแม่เฒ่า ที่ในตำนานกล่าวว่าเป็นผู้ที่เก็บพระโกนาคมนะไปเลี้ยง ดังนั้นลำตัวยาวของตุ๊ก และ ใบไฮ จึงหมายถึงพระโกนาคมนะ

ส่วน ลวดลายตารางเกล็ดเต่าในตุ๊ก หรือสีเหลี่ยมขนมเปียกปูน แทนแม่เต่า ที่ในตำนานกล่าวว่าเป็นผู้ที่เก็บพระกัศสปะไปเลี้ยง ดังนั้นลวดลายตารางเกล็ดเต่าในตุ๊ก จึงหมายถึงพระกัศสปะ *หมากตาวั* หรือ *ลูกกลมประดับตุ๊กแทนวัว* แทนแม่โค ที่ในตำนานกล่าวว่าเป็นผู้ที่เก็บพระโคตมะไปเลี้ยง ดังนั้น หมากตาวั จึงหมายถึง พระโคตมะ ด้วย⁷⁹ จะเห็นได้ว่าส่วนประกอบของตุ๊กทั้งหมดได้เชื่อมโยงความสัมพันธ์ของพระพุทธเจ้าทั้ง 5 พระองค์ในฐานะลูกของแม่กาเผือกไว้ในตุ๊กผืนเดียวได้ จากนั้นเมื่อสร้างตุ๊กเสร็จแล้วชาวบ้านจึงนำไปถวายวัดเพื่อประดับประดาวัดในโอกาสสำคัญต่างๆ ทางพระพุทธศาสนาต่อไป

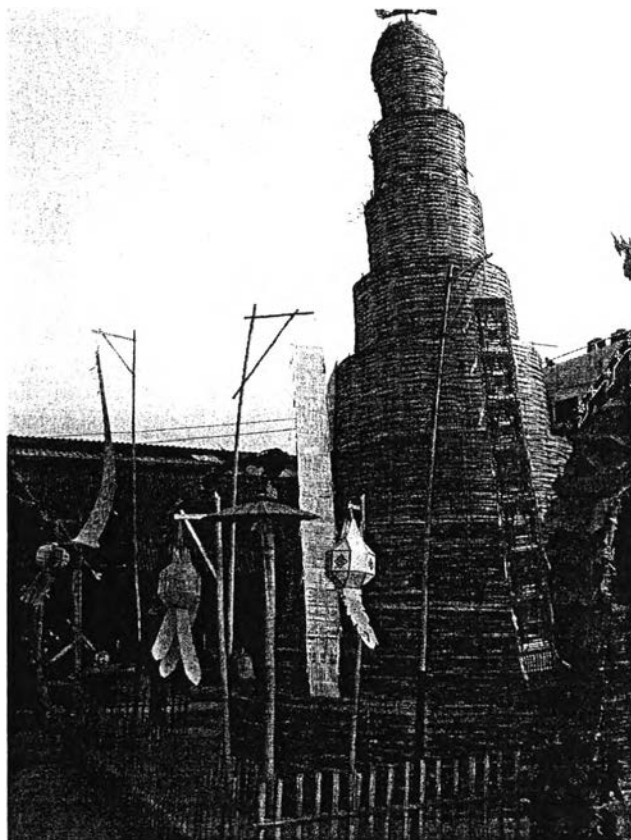
อนึ่ง คติเรื่องประเพณีเกี่ยวกับพระพุทธเจ้า 5 พระองค์นี้ยังพบในหมู่ชาวกระเหรี่ยงพุทธที่อยู่ในสังคมไทยด้วย คือ “ประเพณีไหว้เจดีย์”⁸⁰ ของชาวบ้านตะเพินคีต ตำบลองค์พระ อำเภอด่านช้าง จังหวัดสุพรรณบุรี ที่จัดขึ้นในช่วงวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 5 ตามจันทรคติ ในช่วงเทศกาลสงกรานต์ ซึ่งถือเป็นงานปีใหม่ของชาวกระเหรี่ยงด้วย ลักษณะเจดีย์ของชาวกระเหรี่ยงบ้าน ตะเพินคีตเป็นเจดีย์ทรายที่สร้างอย่างเรียบง่าย อยู่ภายในรั้วไม้ที่ล้อมรอบเป็นสีเหลี่ยมจัตุรัสมีทั้งหมด 5 องค์ เป็นเจดีย์ที่ตั้งอยู่ประจำทิศ 4 ทิศ รวม 4 องค์ ซึ่งหมายถึงพระพุทธเจ้าที่ประสูติแล้วในภททกัปนี้ คือ พระกฤษณะ พระโกนาคมนะ พระกัศสปะ และพระโคตมะ ส่วนเจดีย์องค์กลางซึ่งมีขนาดใหญ่กว่าเจดีย์องค์อื่นๆ เป็นเจดีย์ที่เป็นตัวแทนพระศรีอาริย์ ซึ่ง

⁷⁸อนุชา พิมศักดิ์, “ตำนานพระเจ้าห้าพระองค์: โครงสร้าง เนื้อหา และบทบาทในสังคมไทย”.

⁷⁹ไข่มุก อุทยาวลี, *สิบสองปันนามรดกผ้า: ภูมิปัญญาคนไทย และผ้าล้านนา ยวน ลื้อ ลาว* (กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์, 2545), หน้า 28-33.

⁸⁰ศูนย์กระเหรี่ยงศึกษา, “ประเพณีไหว้เจดีย์” [ออนไลน์]. 4 เมษายน 2550. แหล่งที่มา <http://www.karencenter.com>

จะประสูติเพื่อเกื้อกูลหมู่มสัตว์ในกาลต่อไป โดยเจดีย์เหล่านี้เป็นสถานที่ที่ชาวกระเหรี่ยงเคารพบูชาสูงสุด เพราะเป็นสัญลักษณ์แทนความดีความงามและอุดมการณ์ทางพระพุทธศาสนา

ภาพประกอบที่ 7 การประดับธง หรือตุง ที่วัดในจังหวัดเชียงใหม่ เมื่อ พ.ศ.2550

ประเพณีเทศน์มหาชาติ

ประเพณีเทศน์มหาชาติ คือ ประเพณีที่พระสงฆ์เทศน์เรื่องเวสสันดรชาดกให้ประชาชนฟัง หลังเทศกาลออกพรรษา โดยเชื่อว่าผู้ได้ฟังย่อมได้กุศลมาก ทั้งนี้เนื่องจากการเทศน์เรื่องพระชาติสำคัญของพระพุทธเจ้า และที่สำคัญคือเชื่อกันว่าพระศรีอารียเมตไตรยเทพบุตร หรือ พระศรีอารีย ซึ่งจะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคตกาล ได้มีเทวโองการสั่งพระมาลัยเถระว่า ถ้าผู้ใดปรารถนาจะใคร่ประสบพบศาสนาพระศรีอารียจงตั้งใจสดับเรื่องพระเวสสันดรชาดกอันประกอบด้วยพระคาถาหนึ่งพันในวันและคืนเดียว และให้บูชาด้วยประทีป เทียน ธง ฉัตร ดอกบัว จงกลณี ราชพฤกษ์ ดอกผักตบให้ครบสิ่งละพัน⁸¹ โดยจุดมุ่งหมายที่นำมาใช้อธิบาย

⁸¹สุภาพรรณ ณ บางช้าง, "เทศน์มหาชาติ: ประเพณี," สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคกลาง เล่ม 6 (กรุงเทพฯ: มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์, 2542), หน้า 2677.

ที่มาของการเทศน์มหาชาตินี้เป็นการนำมาจากตำนานพระศรีอาริย์ *กลุ่มเรื่องพระมาลัย (มล)* ซึ่งเป็นช่วงอดีตกาลอันไกลของพระศรีอาริย์ คือ เป็นช่วงชีวิตที่พระศรีอาริย์อยู่บนสวรรค์นั่นเอง

อนึ่ง แต่ละภูมิภาคจะมีชื่อเรียกประเพณีดังกล่าวนี้แตกต่างกัน และมีขั้นตอนพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับตำนานพระศรีอาริย์ที่แตกต่างกันด้วย สำหรับในภาคกลาง เรียกว่า การเทศน์มหาชาติ และมีความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับตำนานพระศรีอาริย์ว่า ต้องเทศน์ให้จบภายในวันเดียวให้ผู้มาฟังเทศน์ได้รับอานิสงส์ตามที่เชื่อกันว่า หากฟังเทศน์มหาชาติจบครบ 13 กัณฑ์ในวันเดียวจะทำให้ได้เกิดในยุคพระศรีอาริย์⁸²

ภาพประกอบที่ 8 การเทศน์มหาชาติทรงเครื่อง
ณ วัดบุญประดิษฐ์ กรุงเทพฯ พ.ศ.2552

การเทศน์มหาชาติในภาคเหนือเรียกว่า “ประเพณีตั้งธรรมหลวง” นิยมทำกันในระหว่างวันเพ็ญเดือน 12 หรือเดือนยี่ ทั้งนี้ชาวล้านนาายังเชื่อกันว่าผู้ที่ฟังเทศน์มหาชาติจบภายในวันเดียวจะได้พบพระศรีอาริย์ คล้ายกับความเชื่อของชาวท้องถิ่นภาคกลาง

การเทศน์มหาชาติในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เรียกอีกอย่างว่า “บุญพระเวส” ซึ่งมักจัดขึ้นในเดือน 6 ของทุกปี แต่บางจังหวัดก็ทำกันเมื่อออกพรรษาแล้ว หรือนิยมทำราวเดือน 4 และในช่วงต้นของการเทศน์ก็นิยมเริ่มต้นด้วย *มาลัยหมื่น มาลัยแสน (มล8)* หรือ

⁸² ฐนธัช กองทอง, *ประเพณีการฟังเทศน์มหาชาติท้องถิ่นต่าง ๆ* (กรุงเทพฯ: สาขาวิชาภาษาไทย เพื่อการสื่อสาร คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยหอการค้าไทย, มปป.) (เอกสารอัดสำเนา)

มะลัยหมื่น มะลัยแสน (มล9) ซึ่งกล่าวถึงการสนทนาธรรมของพระมาลัยกับพระศรีอารีย์ เรื่องโลกพระศรีอารีย์ และวิธีปฏิบัติในการจะไปเกิดในยุคนพระศรีอารีย์

ประเพณีสวดพระมาลัย

“สวดพระมาลัย” เป็นประเพณีสวดอ่านที่เก่าแก่ หมายถึง การนำวรรณกรรมกลอนสวดเรื่องพระมาลัยหรือ พระมาลัยกลอนสวด ซึ่งแต่งเป็นคำกาพย์มาอ่านเป็นทำนอง⁸³ ซึ่งเป็นเนื้อหาที่อยู่ในตำนานพระศรีอารีย์กลุ่มเรื่องพระมาลัย (มล) เป็นประเพณีที่พบในทุกภาคของสังคมไทย หากแต่มีความแตกต่างกันในแง่ของโอกาสที่มีการสวดพระมาลัย กล่าวคือ ในภาคเหนือและภาคอีสานนั้น มักจะมีการสวดพระมาลัยจะควบคู่ไปกับประเพณีเทศน์มหาชาติหรือบุญพระเวส ดังที่กล่าวมาแล้วในประเพณีเทศน์มหาชาติ ซึ่งต่างไปจากในภาคกลางและภาคใต้ที่กล่าวกันว่าเดิมนิยมสวดในพิธีแต่งงาน ต่อมานิยมสวดในพิธีศพ อย่างไรก็ตามในปัจจุบันพบว่าสวดแต่เฉพาะในพิธีศพเท่านั้น

การสวดพระมาลัยโดยทั่วไปนั้น กำหนดให้ผู้สวดมีทั้งพระและคฤหัสถ์ ในเขตภาคกลาง คฤหัสถ์จะเป็นผู้สวด มีจำนวน 4-8 คน จะเริ่มหลังพระสวดพระอภิธรรมแล้วสวดไปจนรุ่งสว่าง ผู้สวดจะแบ่งบทบาทไปตามความเหมาะสม และมีการโต้ตอบทำนอง ปุจฉา-วิสัชนา หรือสวดเป็นทำนองเล่าเรื่อง บทบาทที่สำคัญมีพระศรีอารีย์ พระอินทร์ พระมาลัย และเทพบุตรต่าง ๆ ขณะสวด ผู้สวดจะถือตาลปัตรกระทั่งจิ้งหะไปด้วยทำให้การสวดพระมาลัยมีบรรยากาศสนุกสนานมาก⁸⁴ ในบางท้องถิ่นการสวดพระมาลัยมีพระสงฆ์ 4 รูป โบราณนิยมสวดตลอดคืน เพื่อให้ผู้ที่มาอยู่เป็นเพื่อนศพฟัง นอกจากนี้ก็มักมีบทสวดที่สนุกสนานแทรกสลับการสวดพระมาลัย เรียกว่า สวดคฤหัสถ์ หรือ ฆราวาสออกจาก ด้วย

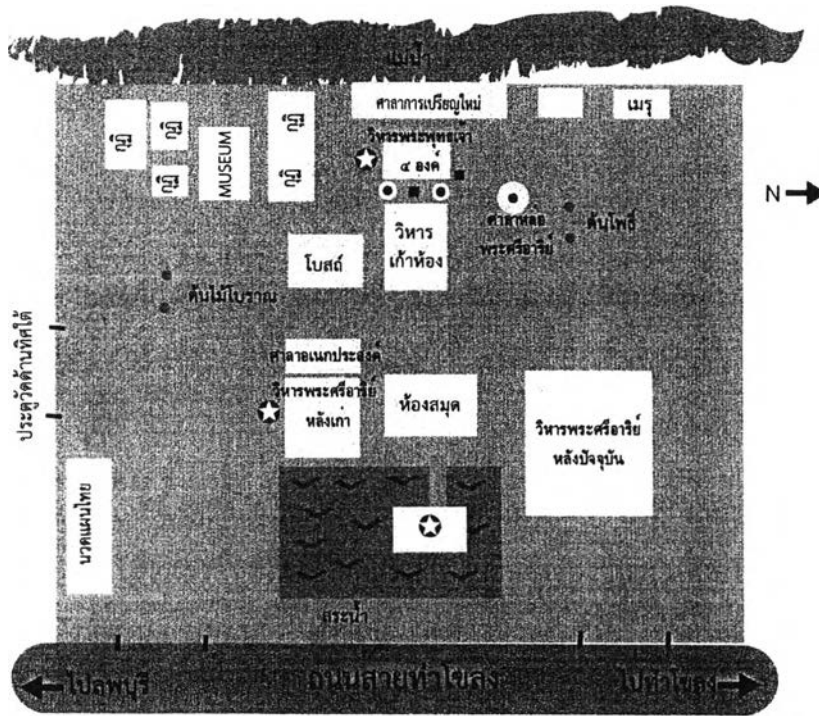
ประเพณีแห่พระศรีอารีย์วัดไผ่

ประเพณีแห่พระศรีอารีย์วัดไผ่ เป็นประเพณีที่เกิดมาจากความเคารพและศรัทธาพระพุทธรูปพระศรีอารีย์ ซึ่งเป็นพระพุทธรูปสำคัญคู่เมืองลพบุรีองค์หนึ่ง ประวัตินี้ความเป็นมาของพระพุทธรูปพระศรีอารีย์องค์นี้มีที่มาจาก ตำนานพระศรีอารีย์วัดไผ่ (พธ1-3) และเป็นต้นกำเนิดของพิธีกรรมการแห่พระศรีอารีย์ โดยชาวบ้านในท้องถิ่นและชาวบ้านในหมู่บ้าน

⁸³ปรมินทร์ จารุวร, “สวดพระมาลัย: บทบาทของคตินกรรมหลังความตายต่อวรรณกรรมและสังคม,” ในพิธีกรรม ตำนาน นิทาน เพลง (กรุงเทพฯ: โครงการเผยแพร่ผลงานทางวิชาการคณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2549).

⁸⁴อรอนงค์ พัดพาดิ, “พระนิพนธ์ประเภทคำหลวงของเจ้าฟ้าธรรมธิเบศร,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2522), หน้า 43-44.

ใกล้เคียงจะพร้อมใจกันมาช่วยงานในฐานะ “ลูกหลวงพ่อพระศรีอารีย์” ส่วนเส้นทางการแห่พระศรีอารีย์นั้น เชื่อว่าที่บริเวณวัดทองคำซึ่งจุดหมายปลายทางของขบวนเป็นบริเวณที่เป็นบ้านเกิดของบริสุทธิกุมารและนางปทุมนารี บิดาและมารดาของพระศรีอารีย์วัดไผ่ ดังนั้นการแห่พระศรีอารีย์จึงเป็นการพาพระศรีอารีย์ให้มาเยี่ยมบ้านของบิดามารดาเป็นประจำทุกปี*

ภาพประกอบที่ 9 แผนที่ภายในวัดไผ่ อำเภอบางแพ จังหวัดลพบุรี

ประเพณีแห่พระศรีอารีย์วัดไผ่นี้ แต่เดิมจะจัดเป็นขบวนแห่ทางน้ำในช่วงหน้าน้ำ ตรงกับวันแรม 5 ค่ำ เดือน 11 แต่ได้ล้มเลิกไปตั้งแต่ปี พ.ศ. 2507 ปัจจุบันประเพณีแห่พระศรีอารีย์วัดไผ่ทางบกได้กำหนดให้วันขึ้น 14 ค่ำ เดือน 6 ของทุกปี ตั้งแต่เวลา 09.00 น. โดยทางวัดจะจัดขบวนแห่และได้มีการอัญเชิญรูปหล่อพระศรีอารีย์ ประดิษฐานบนตะเข้ชนิดไม่มีล้อทำเป็นบุษบกมีหลังคาหรือทำเป็นฉัตรกันแทน แล้วนำเชือกขนาดใหญ่ 2 เส้น ผูกตะเข้เป็น 2 แถว ให้ประชาชนทั้งหลายที่มาร่วมงานช่วยกันชักลาก ไปตามเส้นทางที่กำหนดไว้ เมื่อถึงเวลาจะจุดพลุ พร้อมตีกลองและระฆังเป็นสัญญาณให้เริ่มฉุดลากตะเข้เพื่ออัญเชิญรูปหล่อ

*ในบริเวณวัดทองคำ ซึ่งเป็นจุดหมายของการแห่พระศรีอารีย์นี้ อยู่ในเขตพื้นที่ตำบลบ้านชีหาย ซึ่งตามตำนานกล่าวว่ามีพระอินทร์ที่ปลอมเป็นตาปะขาวมาช่วยหล่อพระศรีอารีย์นั้นเมื่อหล่อเสร็จได้หายไป ณ ที่แห่งนี้ ดังนั้นผู้วิจัยจึงสันนิษฐานว่า การแห่พระศรีอารีย์วัดไผ่นี้จะเป็นการแห่ตามเส้นทางหรือสถานที่ที่อ้างถึงในตำนานพระศรีอารีย์วัดไผ่

พระศรีอารีย์แห่งผ่านหมู่บ้านต่างๆ* เริ่มจากวัดไลย์ไปสิ้นสุดที่วัดทองคั้งซึ่งเชื่อกันว่าเป็นบริเวณบ้านของบิดามารดาของพระศรีอารีย์ ซึ่งตลอดระยะทางจะมีผู้มาตั้งโรงทานเลี้ยงอาหารนานาชาติกับประชาชนทั้งหลายที่มาร่วมงาน มีดนตรีและการละเล่นต่าง ๆ เมื่อสิ้นสุดเส้นทางที่กำหนดไว้ จึงแห่รูปพระศรีอารีย์กลับ เมื่อถึงวัดจะอัญเชิญขึ้นประดิษฐานยังวิหารตามเดิมและเปิดโอกาสให้ประชาชนมานมัสการ ปิดทอง กลางคืนจะมีมหรสพสมโภชตลอดงาน⁸⁵

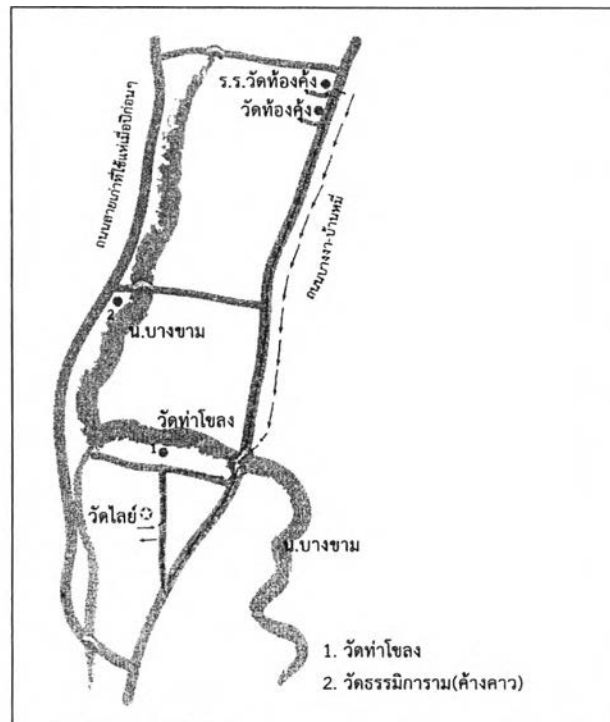
ภาพประกอบที่ 10 ขบวนแห่พระศรีอารีย์วัดไลย์ จังหวัดลพบุรี เมื่อ พ.ศ.2551

* จากการเข้าร่วมในขบวนแห่พระศรีอารีย์วัดไลย์ เมื่อ พ.ศ.2551 ผู้วิจัยพบว่า บ้านที่อยู่ในเส้นทางของขบวนแห่พระศรีอารีย์วัดไลย์นั้น ส่วนใหญ่จะตั้งโต๊ะหมู่บูชาไว้หน้าบ้านด้วย เมื่อขบวนมาถึงก็จะจุดธูปเทียนบูชา

⁸⁵ สัมภาษณ์, นายศรี อิมสุข อายุ 77 ปี ที่อยู่ บ้านเลขที่ 303 หมู่ 1 ตำบลท่าม่วง อำเภอท่าม่วง จังหวัดลพบุรี, 21 ตุลาคม พ.ศ. 2541.

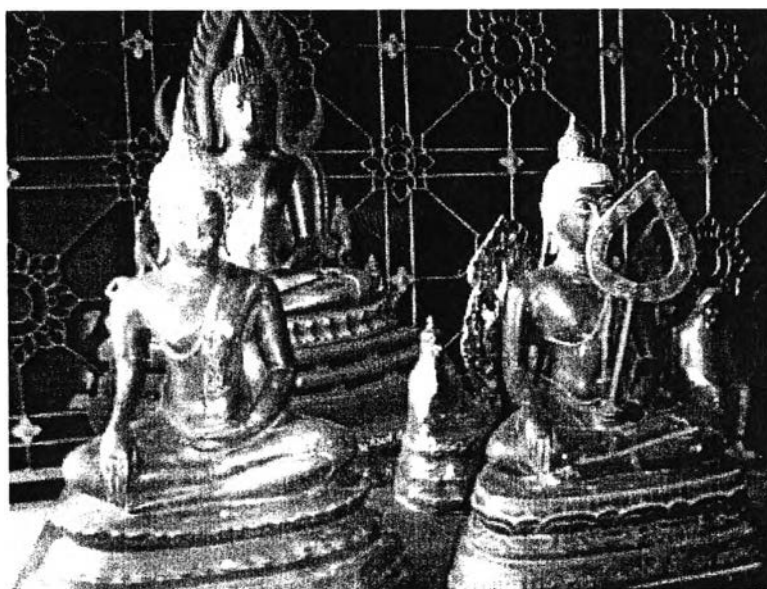

ภาพประกอบที่ 11 ขบวนพระอินทร์และหมู่มวลเทวดานางฟ้าที่มาร่วมขบวน
 แห่งพระศรียาจารย์ในขบวนแห่งพระศรียาจารย์วัดไลย์ พ.ศ.2551

ภาพประกอบที่ 12 แผนที่แสดงขบวนแห่งพระศรียาจารย์วัดไลย์ พ.ศ.2551

อนึ่ง นอกจากประเพณีแห่พระศรีอารีย์วัดไผ่แล้ว ที่จังหวัดลพบุรียังมีประเพณีแห่พระศรีอารีย์อีกแห่งหนึ่งคือ ประเพณีแห่พระศรีอารีย์ที่วัดเชิงท่า ในอำเภอเมืองลพบุรี ซึ่งเป็นประเพณีเก่าแก่ของชาวเมืองลพบุรีเช่นกัน โดยจะแห่ในช่วงเทศกาลสงกรานต์ นอกจากนี้แล้ว ผู้วิจัยยังพบว่าที่จังหวัดพิษณุโลกก็มีประเพณีแห่พระศรีอารีย์เช่นเดียวกัน คือ ประเพณีแห่พระศรีอารีย์วัดคลองตาล ตำบลหนองแขม อำเภอพรหมพิราม เป็นประเพณีที่สืบต่อกันมาตั้งแต่โบราณ เป็นการแห่ไปตามบ้านเรือนเพื่อให้แต่ละบ้านได้สงฆ์น้ำพระศรีอารีย์ในโอกาสเทศกาลสงกรานต์ ซึ่งชาวบ้านเชื่อกันว่าพระศรีอารีย์ได้โปรดปรานและจะดลบันดาลให้ฝนฟ้าตกต้องตามฤดูกาล ส่งผลให้ชาวบ้านซึ่งส่วนใหญ่ทำอาชีพเกษตรกรรมทำมาหากินได้อย่างบริบูรณ์

ภาพประกอบที่ 13 พระศรีอารีย์วัดคลองตาล อำเภอพรหมพิราม จังหวัดพิษณุโลก

ข. ประเพณีอันเนื่องมาแต่กสิยุคและยุคสมัยของพระศรีอารีย์

ประเพณีในกลุ่มนี้เน้นการนำเสนอหรืออธิบายเรื่องราวชีวิตพระศรีอารีย์ ในช่วงอนาคตอันใกล้ และช่วงอนาคตอันไกล ซึ่งมักพบในตำนานพระศรีอารีย์กลุ่มเรื่องพระยาธรรมิกราช (พธ) และกลุ่มเรื่องคำพยากรณ์ (พก) โดยมีประเพณีที่เกี่ยวข้อง 2 ประเพณีได้แก่ ประเพณีลบศกราช-ตั้งศกราช ที่สะท้อนให้เห็นการจินตนาการถึงช่วงอนาคตอันใกล้ ในโครงสร้างชีวิตของพระศรีอารีย์ คือการสิ้นสุดของพุทธศาสนาที่เชื่อว่ามีอายุ 5,000 ปี รวมถึงกสิยุคที่จะเกิดขึ้นทั้งก่อนและหลังสิ้นสุดศาสนา ก่อนหน้าการมาเกิดของพระศรีอารีย์ และประเพณีทั้งทานกัลปพฤกษ์ ซึ่งเป็นการจินตนาการถึงช่วงอนาคตอันไกล ในโครงสร้างชีวิตของพระศรีอารีย์ โดยจำลองต้นไม้ในยุคสมัยของพระศรีอารีย์ที่ยังมาไม่ถึง โดยมีรายละเอียดดังนี้

ประเพณีลบศักราช – ตั้งศักราช

ประเพณีการลบศักราช-ตั้งศักราช เป็นประเพณีในราชสำนักที่มีมาแต่โบราณ ถือเป็นพระราชพิธีสำคัญที่มีได้กระทำเป็นประจำทุกปี หากแต่จะมีขึ้นตามพระราชประสงค์ของพระเจ้าแผ่นดินในแต่ละรัชกาล ซึ่งในประวัติศาสตร์ไทยพบน้อยครั้ง อย่างไรก็ตามในท้องถิ่นภาคเหนือก็ยังคงมีประเพณีที่เกี่ยวข้องกันด้วย คือ ประเพณีแห่ไม้ค้ำศรี หรือไม้ค้ำโพธิ์ รวมถึงกิจกรรมต่างๆ ในคราวถึงพุทธกาล (พ.ศ.2500) ในสมัยของจอมพล ป. พิบูลสงคราม

ประเพณีลบศักราช-ตั้งศักราช ที่สะท้อนให้เห็นถึงการจินตนาการถึงช่วงอนาคตอันไกล ในโครงสร้างชีวิตของพระศรีอารียะ คือการสิ้นสุดของพุทธศาสนา ที่เชื่อกันว่ามีอายุ 5,000 ปี รวมถึงความเชื่อเรื่องกลียุคที่จะเกิดขึ้นทั้งก่อนและหลังสิ้นสุดศาสนา และการมาเกิดของพญารามิกราชก่อนหน้าการมาเกิดของพระศรีอารียะ ซึ่งมักพบในตำนานพระศรีอารียะกลุ่มเรื่องพระยารามิกราช (พร) และกลุ่มเรื่องคำพยากรณ์ (พก) ดังนั้นเมื่อกาลเวลาผ่านไปมาในทุก 1,000 ปี* จึงมักเกิดความกังวลว่าอายุของพระศาสนาหมดไปอีก 1,000 ปีแล้ว และเข้าใกล้สู่กลียุคมากขึ้น

ด้วยเหตุดังนี้เมื่อศักราชที่ใช้อยู่มีอายุได้ถ้วน 1,000 ปี พระเจ้าแผ่นดินบางพระองค์จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งการพระราชพิธีลบศักราช และทรงตั้งศักราชใหม่ขึ้น เพื่อเป็นการแก้เคล็ดเรื่องศาสนา 5,000 ปี โดยย่นระยะเวลาให้เข้ามาเร็วขึ้น และสมมติว่าศักราชได้ครบถ้วนตามอายุไขแล้ว จึงได้ตั้งศักราชขึ้นใหม่ซึ่งจะถือเป็นการข้ามผ่านกลียุค และก้าวเข้าสู่ยุคใหม่ที่ไม่มีที่สิ้นสุด เสมือนเป็นการ “แก้เคล็ด” เพื่อสร้างความเชื่อมั่นแก่ราษฎร และเป็นการประกาศความยิ่งใหญ่ของพระเจ้าแผ่นดินพระองค์นั้นในฐานะพญารามิกราชอีกด้วย

หลักฐานทางประวัติศาสตร์ได้กล่าวถึงพิธีลบศักราชครั้งสำคัญของไทยไว้ 2 ครั้ง ได้แก่ ใน พงศาวดารเหนือ กล่าวถึงการลบศักราชและตั้งศักราช ในสมัยพระร่วงอรุณราชกุมาร** แต่มิได้ให้รายละเอียดของพระราชพิธีมากนัก

ต่อมาในสมัยกรุงศรีอยุธยา รัชกาลสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง ทรงครองราชย์อยู่ในปีจุลศักราช*** 1000 ซึ่งเชื่อกันว่าทุก 1,000 ปี จะเกิดกลียุคขึ้นต้องแก้ไข

* ความกังวลเรื่องอายุศาสนาคงครบทุก 1,000 ปี ดังกล่าวมีปรากฏในคริสต์ศาสนาด้วย ดังเช่นเหตุการณ์เมื่อ ค.ศ.2000 ที่ชาวคริสต์ทั่วโลกกังวลว่าจะเกิดภัยพิบัติ

** พระร่วงอรุณราชกุมาร นี้ ในพงศาวดารเหนือ กล่าวว่า ในอดีตชาติเมื่อครั้งพุทธกาล พระพุทธเจ้าเสด็จไปฉันจันทน์ในบ้านปัญจัมขณคาม ครั้งนั้นพระร่วงเจ้าได้เกิดเป็นนาคและให้น้ำเป็นทานแก่พระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าจึงทรงมีพุทธทำนายไว้ว่า นาคนี้จะได้ลบศักราชพระตถาคตเมื่อถ้วน 1000 ปี

*** จุลศักราช นี้ ในพงศาวดารเหนือ กล่าวว่า ตั้งขึ้นเมื่อ พ.ศ. 306 โดยพระยาจักรดำ แห่งเมืองตักกศิลามหานคร ดังความว่า “ศุภมัสดุ พระพุทธศักราช 306 ปีกฤษณ สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวกรุงกระษัตริย์เมือง

พระองค์จึงทรงหาทางออกโดยการกรอหรือฟันประเพณีที่พระร่วงอรุณราชกุมารเคยทำคือ การลบศักราช ในพระราชพงศาวดารได้บันทึกพระราชดำริเรื่องการลบศักราชของสมเด็จพระเจ้าปราสาททองดังนี้

จุลศักราช 1000ปีชาลสัมฤทธิศก(พ.ศ. 2181) สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวปรึกษาแก่เสนาพฤตมาตย์ราชปโรหิตทั้งหลายว่า บัดนี้ จุลศักราชถ้วน 1000 ปี การกลียุคจะบังเกิดไปภายหน้าทั่วประเทศธานีใหญ่น้อยเป็นอันมาก เราคิดว่าจะเสียบารมีลบศักราช บัดนี้ชาลสัมฤทธิศกจะเอากุรเป็นสัมฤทธิศกขึ้น ดิถีวารจันทร์เถลิงศก ให้กรุงประเทศธานีนิคมชนบททั้งปวง เป็นสุขไพศาลสมบูรณ์ดุจทวารปรุยกุทธานทั้งหลายจะเป็นประการใด เสนาบดีมนตรีมุขมาตยายอกรกราบทูลพระกรุณาว่า ซึ่งทรงพระราชดำริทั้งนี้ เพราะทรงพระเมตตาแก่สัตว์โลก ได้ชื่อว่าสัมมาสังกัปปะญาณสัมปยุตรอสังขาริกประการหนึ่ง สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวตั้งใจบำเพ็ญทานกุศล เป็น สาสนูปถัมภกในพระพุทธศาสนา อุปมาเหมือนเนื่อนาบริสุทธิ์ดีอยู่แล้ว จะหว่านพืชสิ่งใดลง ก็จะได้ผลเป็นแท้ ซึ่งพระองค์ตั้งพระทัยจะลบศักราช ให้ประชาราษฎร์เป็นสุขนั้น เห็นเทพเจ้าก็จะช่วยให้สมพระทัยปรารถนา⁶⁶

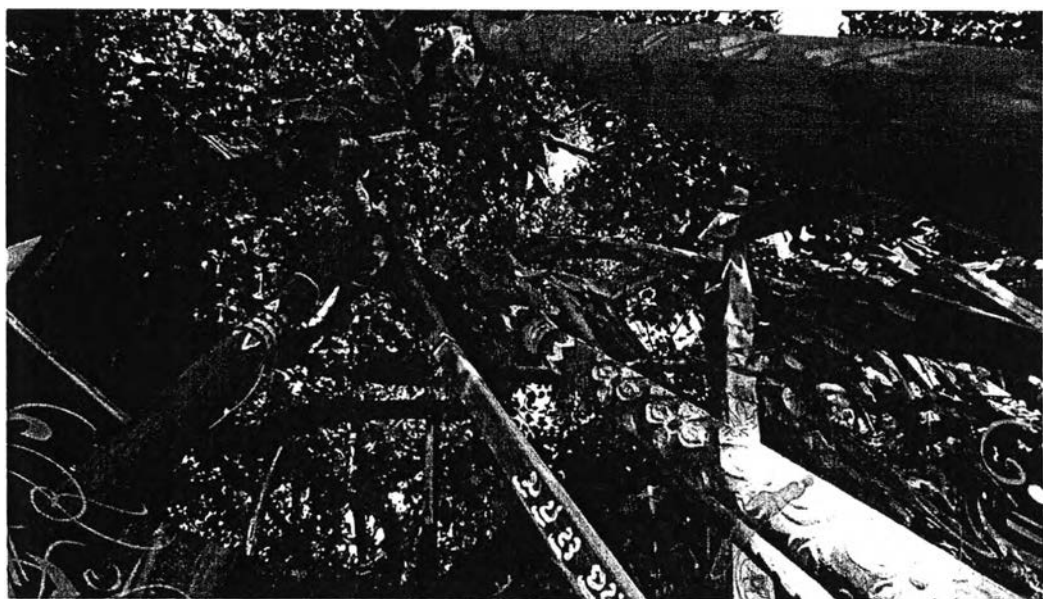
จากความในพระราชพงศาวดารข้างต้น จะเห็นว่าพระราชพิธีลบศักราชของสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง ทรงนำคติเรื่องจักรวาลที่เป็นทั้งพุทธและพราหมณ์มาผสมกัน ทั้งนี้ประธานในพระราชพิธี คือ สมเด็จพระเจ้าปราสาททองในฐานะเสมือนหนึ่งทรงเป็นพุทธมิกกราช และพระราชพิธีจบลงด้วยการโปรยทานและกระทำสวดสวดกมหาทาน อันเป็นการ

ตักกะสิลามหานคร ทรงพระนามชื่อพระยาจักร์ตามพระราชพิธีราชทรงอานุภาพมหิทธิฤทธิอันล้ำเลิศกว่ากระษัตริย์ทั้งหลายพระองค์เสวยราชสมบัติ พระองค์เสด็จออกยังพระที่นั่งเย็นเป็นที่รโหทานพิมานจรมุขเบื้องอุดรทิศ จึงทรงพระดำริด้วยพระพุทธศาสนาเป็นฝ่ายข้างพระพุทธจักรนั้นฝ่ายหนึ่ง จึงมีพระราชโองการสั่งแก่อธิบดีพราหมณ์ปโรหิตว่า ตั้งแต่วันนี้ไปจนสิ้นพระพุทธศาสนาของพระพุทธเจ้าอนุญาตไว้ 5000 พรรษา ให้ตั้งจุลศักราชไว้สำหรับกรุงกระษัตริย์สืบไปเมื่อนำ จึงให้ตั้ง ณ วันพฤหัสบดีเดือนห้าแรมค่ำหนึ่ง จุลศักราชปีชวดเอกศกเปนมหาสงกรานต์ไปแล้ว จึงให้ยกขึ้นเป็นจุลศักราชวันเดือนปีใหม่ ถ้าแลมหาสงกรานต์ยังมีไป ยังเอาเป็นปีใหม่ไม่ได้ ด้วยดฤกเดือนนั้นยังไม่ครบ 360 วัน พระองค์ให้ตั้งพระราชกำหนดจุลศักราชแล้วพระองค์สวรรคตในปีนั้น เสวยราชสมบัติ 72 ปี จุลศักราชได้ศก 1"

⁶⁶กรมศิลปากร, พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) (พิมพ์ในงานปลงศพคุณหญิงปฏิภาณพิเศษ (ลมน อมาตยกุล) ณ วัดประยูรวงศาวาส วันที่ 9 มีนาคม พ.ศ. 2479), หน้า 319.

บำเพ็ญทานตามแนวทางอย่างพระโพธิสัตว์ พระราชพิธีนี้จึงสะท้อนให้เห็นถึงคติอันมีที่มาจากตำนานพระศรีอาริย์ได้เป็นอย่างดี

อย่างไรก็ตาม แม้พระราชพิธีลบศักราชจะมีได้มีการทำสืบเนื่องกันต่อมาในสมัยหลังก็ตาม หากแต่ก็ยังพบว่าประเพณีในท้องถิ่นที่มีที่มาจากแนวคิดเรื่องศาสนา 5,000 ปี ในลักษณะเดียวกัน ได้แก่ ประเพณีแห่ไม้ค้ำศรี หรือ ประเพณีแห่ไม้ค้ำโพธิ์ ซึ่งเป็นประเพณีของชาวบ้านในแถบภาคเหนือ ที่ประชาชนแต่ละคนจะนำเอาไม้ค้ำขนาดใหญ่ที่ตกแต่งอย่างสวยงาม มีการจัดขบวนแห่อย่างเอิกเกริก และนำไปค้ำ “ต้นโพธิ์” ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของพระพุทธศาสนาในโอกาสเทศกาลสงกรานต์ของทุกปี เพื่อเป็นเครื่องหมายที่เป็นรูปธรรมว่าผู้นั้นมีส่วนค้ำชูพระพุทธศาสนาให้ยืนยาวต่อไปอย่างไม่มีที่สิ้นสุด⁸⁷

ภาพประกอบที่ 14 ไม้ค้ำศรี (สะ-หรี) หรือไม้ค้ำโพธิ์
ในประเพณีแห่ไม้ค้ำศรีของชาวบ้านภาคเหนือ

อนึ่ง เมื่อพ.ศ. 2500 ซึ่งเป็นวาระที่ครบรอบ “กึ่งพุทธกาล” หรือครึ่งหนึ่งของพระพุทธศาสนา 5,000 ปี ในระยะนั้นได้มีคำรำลือและคำพยากรณ์ต่างๆ จำนวนมากเกี่ยวกับอาเพศที่จะเกิดขึ้นในยุคนี้ เช่น ชาวลือว่าจะเกิดมิดคัสญญี ชาวลือเรื่องผู้มีบุญมาเกิด ชาวลือเรื่องพระศรีอาริย์ลงมาเกิด มีการทำผ้ายันต์เพื่อป้องกันยักษ์ที่จะมากินคน ซึ่งมีส่วนทำให้จอมพล ป. พิบูลสงคราม ในฐานะนายกรัฐมนตรี ออกประกาศห้ามใช้คำว่า “กึ่งพุทธกาล” และให้ใช้คำ

⁸⁷ ประดิษฐ์ สรรพช่าง, “แห่ไม้ค้ำศรี.” สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคเหนือ (กรุงเทพฯ: มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์, 2542), หน้า 7651-7652.

ว่า "25 พุทธศตวรรษ" แทน โดยเป็นการเปลี่ยนมุมมองจากแง่ลบให้เป็นแง่บวก และกำหนดให้มีการจัดงานเฉลิมฉลองเป็นการใหญ่ มีขบวนแห่พุทธพยุหยาตราทางชลมารค รวมถึงการสร้างพุทธมณฑล ที่ ตำบลศาลายา กิ่งอำเภอศาลายาจังหวัดนครปฐม⁸⁸ สิ่งเหล่านี้ย่อมแสดงให้เห็นว่าความคิดเรื่อง "กสิยุค" "พุทธศาสนา 5,000 ปี" ที่คนไทยรับรู้ผ่านตำนานพระศรีอาริย์ ได้กลายเป็นที่มาของประเพณีและพิธีกรรมต่างๆ ในสังคมไทยไม่น้อย

ประเพณีทิ้งทานกัลปพฤกษ์

ประเพณีทิ้งทานกัลปพฤกษ์ เป็นประเพณีเก่าแก่ของไทย โดยมากมักพบในงานศพ โดยเฉพาะงานพระศพเจ้านาย และงานศพของสามัญชนที่มีฐานะในแถบภาคกลาง มีที่มาจากตำนานพระศรีอาริย์ โดยใช้เนื้อหาจากโครงสร้างชีวิตพระศรีอาริย์ในช่วง "อนาคตกาลอันไกล" ที่มักกล่าวถึงเรื่องนี้ในกลุ่มเรื่อง ประวัติพระพุทธรเจ้า (ปพ) กลุ่มเรื่องพระมาลัย (มล) กลุ่มเรื่องพญารามิกราช (พธ) และกลุ่มเรื่องคำพยากรณ์ (พก) ซึ่งพรรณนายุคสมัยที่พระศรีอาริย์มาตรัสรู้เป็นพระพุทธรเจ้า ในครั้งนั้นจะมีต้นกัลปพฤกษ์ที่สามารถบันดาลทุกสิ่งที่มีมนุษย์ปรารถนา ตำนานเหล่านี้ทำให้ต้นกัลปพฤกษ์กลายเป็นสัญลักษณ์ของยุคสมัยพระศรีอาริย์ไปในที่สุด* ต่อมาภายหลังเมื่อพระเจ้าแผ่นดินจะทรงบำเพ็ญทานใหญ่แก่ราษฎรของพระองค์ในพระราชพิธีสำคัญต่างๆ จึงมักโปรดให้สร้างต้นกัลปพฤกษ์จำลองซึ่งประดับไปด้วยผลกัลปพฤกษ์ที่ภายในบรรจุเงินทองแล้วแจกจ่ายแก่ราษฎรที่มาร่วมงาน

⁸⁸ พชรลดา จุลเพชร, "แนวคิดเรื่องกึ่งพุทธกาลในสังคมไทย พ.ศ.2475-2500," (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์, คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2548), หน้า 53.

* อนึ่ง นอกจากนี้ยังปรากฏว่า ในอุตรกฐทวีปก็มีต้นกัลปพฤกษ์ เป็นต้นไม้ประจำทวีปด้วย ดังปรากฏในไตรภูมิพระร่วงภาคมนุสสุภูมิที่พรรณนาถึงต้นกัลปพฤกษ์ไว้ ดังนี้ "แลในแผ่นดินอุตรกฐทวีปนั้น มีต้นกัลปพฤกษ์ต้นหนึ่งโดยสูงได้ 100 โยชน์ โดยกว้างได้ 100 โยชน์ โดยรอบบริเวณมณฑลได้ 300 โยชน์ และต้นกัลปพฤกษ์นั้นผู้ใดจะปรารถนาหาทุนทรัพย์สรรพเหตุอันใด ๆ ก็ดี ย่อมได้สำเร็จในต้นไม้ทุกประการแลฯ ถ้าแลคนผู้ใดปรารถนาจะใคร่ได้เงินแลทององแก้วแลเครื่องประดับนี้ทั้งหลาย เป็นต้นว่าเสื้อสร้อยสนิมพิมพารณก็ดี แลผ้าผ่อนทอนแพรพรรณสิ่งใด ๆ ก็ดี แลข้าวน้ำโภชนาหารของกินสิ่งใดก็ดี ก็ย่อมบังเกิดปรากฏขึ้นแต่ค่าคบต้นกัลปพฤกษ์นั้น ก็ให้สำเร็จความปรารถนาแก่ชนทั้งหลายนั้นแล... แลต้นกัลปพฤกษ์นั้นโดยสูงได้ 10 วา 2 ศอก โดยกว้างได้ 10 วา..." นอกจากนี้ในไตรภูมิพระร่วงยังปรากฏว่า เศรษฐีผู้หนึ่งชื่อโชติกเศรษฐี อยู่ในเมืองราชคฤห์มหานคร มีปราสาท 7 ชั้น รอบบ้านนั้นมีกำแพงแก้วล้อมได้ 7 ชั้น และในห้วงกำแพงนั้นมีต้นกัลปพฤกษ์เรียงกันเป็นแถวไปทุกชั้นด้วย

ภาพประกอบที่ 15 ต้นกัลปพฤกษ์ในสมัยพระศรีอารีย์ที่วัดตามจินตนาการ
และเผยแพร่ในช่วงกึ่งพุทธกาล (พ.ศ. 2500)⁸⁹

ภาพประกอบที่ 16 จิตรกรรมฝาผนังวัดพิหารแดง จังหวัดสุพรรณบุรี แสดงการโปรยผล
กัลปพฤกษ์ เนื่องในงานพระบรมศพ มีราษฎรมาแย่งชิงผลกัลปพฤกษ์จำนวนมาก

⁸⁹เอนก นาวิกมูล, เจาะลึกเรื่องเก่า (กรุงเทพฯ: สายธาร, 2547), หน้า 10-11.

ภาพประกอบที่ 17 การโปรยผลกัลปพฤกษ์เนื่องในพระราชพิธีสถาปนา
สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ สยามมกุฎราชกุมาร พ.ศ.2429⁹⁰

ต่อมาในหมู่ประชาชนทั่วไปได้มีการจัดทำต้นกัลปพฤกษ์จำลองขึ้นในงานเทศกาลรื่นเริง เช่น งานปีใหม่ งานกาชาด งานประจำปี โดยนำสลากของขวัญไปติดไว้ที่ต้นกัลปพฤกษ์ ให้ผู้ร่วมงานได้สอยกัลปพฤกษ์รับของขวัญกันเป็นที่สนุกสนาน แสดงให้เห็นความรับรู้เรื่องยุคสมัยของพระศรีอารีย์ในตำนานพระศรีอารีย์ที่ยังคงสืบทอดต่อมาตราบจนปัจจุบัน

5.1.3.2 การเป็นต้นเค้าความเชื่อในลัทธิพิธีต่างๆ

คำพยากรณ์เกี่ยวกับอนาคตของพระพุทธศาสนา หรือ "ศาสนาห้าพันปี" เป็นคำพยากรณ์ที่มีนัยทางสังคม การเมือง และอุดมการณ์อยู่ในตัว เพราะความเสื่อมของศาสนาหรือระเบียบโลกและจักรวาลที่มีอยู่ในระบบวัฒนธรรมหนึ่งย่อมนำมาซึ่งความโกลาหลวุ่นวาย การจลาจลและสภาพมืดมิดที่ที่สำคัญความเสื่อมของศีลธรรมจรรยาจะทำให้สังคมไร้ระเบียบ นำความทุกข์ยากและเดือดร้อนมาให้ ดังนั้นภายใต้การล่มสลายของระเบียบโลกและระเบียบสังคมดังกล่าว มักจะมีผู้ประกาศตัวว่าเป็นผู้วิเศษ เป็นพระศรีอารีย์ หรือเป็นท้าวธรรมิกราช ที่อวดดารลงมาเพื่อปราบยุคเข็ญ อันเป็นที่มาของ "กบฏผู้มีบุญ" หรือ "กบฏพระศรีอารีย์" ในสังคมไทย นับแต่

⁹⁰กรมศิลปากร, สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมาร (จัดพิมพ์เฉลิมพระเกียรติเนื่องในพระราชพิธีสถาปนาสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมาร วันที่ 28 ธันวาคม 2515), หน้า 42.

อดีตจนถึงปัจจุบัน ด้วยเหตุนี้ สุริยา สมุทรคุปต์ จึงได้แสดงทรรศนะว่า “พุทธท่านายเป็นเสมือน “ไบอัญญาต” ที่เปิดที่ว่างให้มีองค์เทพหรือวิญญาณและอำนาจศักดิ์สิทธิ์ต่างๆ ลงมาช่วยบรรเทาทุกข์ให้กับมนุษย์ผู้เดือดร้อน เพราะความเชื่อของพุทธศาสนาตามที่ปรากฏในคำพยากรณ์ขององค์พระศาสดา”⁹¹

“ไบอัญญาต” ข้างต้นนี้เองที่นำมาสู่การก่อตั้ง “ลัทธิพิธี” ต่างๆ ที่ใช้ตำนานพระศรีอาริย์เป็นจุดเด่นในการนำเสนอ ซึ่งคำว่า “ลัทธิพิธี” ในวิทยานิพนธ์นี้ ผู้วิจัยใช้ตามความหมายที่ สุริยา สมุทรคุปต์ ใหไว้ในหนังสือ ทรงเจ้าเข้าผี: วาทกรรมของลัทธิพิธีและวิกฤตการณ์ของความทันสมัยในสังคมไทย⁹² โดยอ้างอิงจากนิยามที่ Dictionary of Anthropology ให้ไว้ว่า หมายถึง รูปแบบขององค์กรหรือขบวนการทางศาสนาอย่างหนึ่งซึ่งเบี่ยงเบนไปจากศาสนาที่คนส่วนใหญ่นับถือหรือศาสนาหลักดั้งเดิม (orthodox) ของชุมชน ลัทธิพิธีโดยมากมักเป็นองค์กรที่หละหลวม ยึดเอาผู้นำคนใดคนหนึ่งเป็นศูนย์กลาง ไม่มีโครงสร้างอำนาจและสมาชิกภาพอย่างเป็นทางการ ลัทธิพิธีอาจมีลักษณะเป็นขบวนการทางศาสนาที่มีอุดมการณ์ทางการเมืองแฝงอยู่ในตัว นอกจากนี้ยังได้อ้างอิงนิยามของ นิธิ เอียวศรีวงศ์ ที่ว่า “ต้องการให้คำว่า “ลัทธิพิธี” ตรงกับภาษาอังกฤษว่า “Cult” โดยมีความหมายถึงลัทธิศาสนาที่เน้นหนักไปในด้านพิธีกรรมและไม่ใช้ส่วนหนึ่งของหลักการ หรือ orthodox ของศาสนา”

สุริยา สมุทรคุปต์ ได้กล่าวถึงความแตกต่างระหว่างลัทธิพิธีกับศาสนานั้นว่า มีความต่างกันอยู่ 4 ประการ ดังนี้⁹³

1. ความแตกต่างด้านปรัชญาหรือหลักการสำคัญ กล่าวคือ ในขณะที่ศาสนามีทั้งส่วนของโลกุตตรธรรมและโลกียธรรม แต่ในลัทธิพิธีส่วนใหญ่กลับให้ความสำคัญเฉพาะส่วนที่เป็นโลกียะเพื่อหวังผลประโยชน์ในโลกนี้ มิใช่โลกหน้า รวมถึงใช้ “ไสยศาสตร์” ในฐานะที่เป็นเทคโนโลยีเพื่อแก้ปัญหาความเดือดร้อนเฉพาะหน้าให้กับผู้ที่มารับบริการ

2. ความแตกต่างด้านความเชื่อและหลักธรรมคำสั่งสอน โดยที่ศาสนาให้ความสำคัญกับองค์ศาสนาแล้วรับเอาความเชื่อเรื่องผีและไสยศาสตร์เข้ามาเป็นส่วนประกอบ ส่วนลัทธิพิธีมีความเชื่อเรื่องผีและวิญญาณเป็นหัวใจสำคัญของลัทธิแล้วพยายามใช้ประโยชน์จากหลักธรรมคำสั่งสอนของศาสนาหลักในสังคมนั้น

⁹¹ สุริยา สมุทรคุปต์, ทรงเจ้าเข้าผี: วาทกรรมของลัทธิพิธีและวิกฤตการณ์ของความทันสมัยในสังคมไทย (กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร, 2543), หน้า 86.

⁹² เรื่องเดียวกัน, หน้า 41.

⁹³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 41-42.

3. ความแตกต่างในด้านพิธีกรรมและแนวการปฏิบัติ ทั้งศาสนาและลัทธิพิธี ซึ่งพิธีกรรมของศาสนามีลักษณะที่เป็นทางการ มีระเบียบแบบแผน และมีกำหนดระยะเวลาที่แน่นอนมากกว่าลัทธิพิธี

4. ความแตกต่างในด้านการจัดระเบียบองค์กร เนื่องจากศาสนาส่วนใหญ่เป็นศาสนาแห่งชาติที่รัฐให้การรับรองและสนับสนุน ศาสนาจึงมีองค์กรและกฎหมายรองรับรวมทั้งมีโครงสร้างการบริหารงานที่ชัดเจน ส่วนลัทธิพิธีนั้นองค์กรและการจัดการเกือบทั้งหมดอยู่ภายใต้การบริหารงานของผู้นำลัทธิพิธีบางคนหรือบางกลุ่มเท่านั้น และลัทธิพิธีไม่ได้อยู่ภายใต้การควบคุมกำกับของทางราชการแต่อย่างใด

จากคำนิยามข้างต้นจะเห็นได้ว่ามี “ลัทธิพิธีพระศรีอารีย์” ในสังคมไทยอยู่จำนวนหนึ่ง ที่ใช้ตำนานพระศรีอารีย์เป็นเครื่องมือในการสร้างปรัชญา หลักคำสอน หรือพิธีกรรมต่างๆ ในลัทธิพิธีนั้น รวมถึงยังก่อให้เกิดการสร้างเครื่องรางของขลังที่เกี่ยวข้องกับพระศรีอารีย์อีกจำนวนหนึ่งด้วย ผู้วิจัยจึงจะได้นำเสนอรายละเอียดดังต่อไปนี้

ก. ปราภฏการณลัทธิพิธีพระศรีอารีย์ยุคใหม่

ลัทธิพิธีที่เกี่ยวข้องกับตำนานพระศรีอารีย์ หรือที่เรียกกันว่า “ลัทธิพระศรีอารีย์ยุคใหม่”^{*} นั้น พบว่ามีลัทธิพิธีสำคัญๆ อยู่ไม่มาก แต่ทว่าแต่ละลัทธิพิธีต่างก็มีสาขากระจายอยู่ในภูมิภาคของประเทศ ซึ่งผู้วิจัยได้แบ่งลัทธิพิธีพระศรีอารีย์ยุคใหม่นี้ออกเป็น 2 กลุ่ม คือ กลุ่มลัทธิพิธีพระศรีอารีย์ที่ปรับและพัฒนาขึ้นมาจากความเชื่อเรื่องพระศรีอารีย์ในสังคมไทย และกลุ่มลัทธิพระศรีอารีย์ที่รับมาจากต่างชาติ (ญี่ปุ่น, จีน) ซึ่งจะได้นำเสนอลัทธิพิธีเหล่านี้ใน 4 ประเด็นคือ ประวัติความเป็นมา ประวัติผู้นำหรือผู้ก่อตั้ง หลักคำสอน และพิธีกรรม ดังนี้

1) ลัทธิพิธีพระศรีอารีย์ที่ปรับและพัฒนาขึ้นมาจากความเชื่อเรื่องพระศรีอารีย์ในสังคมไทย

กลุ่มลัทธิพิธีนี้เป็นกลุ่มที่มีพื้นฐานมาจากความเชื่อเรื่องพระศรีอารีย์และความรับรู้ตำนานพระศรีอารีย์ในสังคมไทย แล้วพัฒนาขึ้นเป็นองค์กร มีการจัดระเบียบองค์กร มีการสร้างหลักคำสอน และพิธีกรรมที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะองค์กรโดยอ้างอิงตำนานพระศรีอารีย์ ซึ่งหลักคำสอน

^{*} ส่วนเหตุที่ใช้ว่า “ลัทธิพระศรีอารีย์ยุคใหม่” นั้น เนื่องจากว่าลัทธิพิธีนี้มีมาแต่ครั้งอดีตแล้ว ในรูปของ “ขบวนการพระศรีอารีย์” หรือ “กบฏผู้วิเศษ” หรือ “กบฏผู้มีบุญ” ซึ่งถือเป็น “ลัทธิพระศรีอารีย์ยุคเก่า”

และพิธีกรรมส่วนหนึ่ง หรือส่วนใหญ่จะแตกต่างไปจากหลักคำสอน และพิธีกรรมในพระพุทธศาสนา แต่ส่วนใหญ่ก็ยังคงเรียกตัวเองว่าเป็นพุทธศาสนิกชน ซึ่งพบว่าในสังคมไทยมีลัทธิพิธีพระศรีอารีย์ที่สำคัญและอยู่ในกลุ่มนี้จำนวน 3 ลัทธิพิธี ดังนี้

ลัทธิพิธีสำนักปฐววรรค์หรือหุบผาสวรรค์

สำนักปฐววรรค์ เรียกตัวเองว่าเป็น "สำนักโลกวิญญาน" ก่อตั้งขึ้นเมื่อวันวิสาขบูชา พ.ศ. 2509 ดำเนินงานโดยมี อุดมการณ์ 10 ประการของสำนักเป็นเป้าหมายในการทำงาน เจ้าสำนักคือ นายสุชาติ โกศลกิติวงศ์ ในเอกสารของของสำนักปฐววรรค์กล่าวถึงการจัดตั้งสำนักซึ่งอ้างถึงตำนานพระศรีอารีย์ ได้แก่ ประวัติหลวงปู่ทวดเหยียบน้ำทะเลจืด (กจ 1-4) และ ประวัติสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต) (กจ5) ไว้ว่า

เมื่อโลกมนุษย์จะเกิดกลียุคหลังพุทธศาสนาผ่านไปแล้ว 2,500 ปี โลกวิญญานก็ได้ช่วยเหลือ โดยการมีมติให้ตั้งศูนย์กลางการทำงานระหว่างโลกวิญญานกับโลกมนุษย์ขึ้นที่ประเทศไทย เมื่อปี พ.ศ. 2509 ชื่อว่า "สำนักปฐววรรค์" (ชื่อเดียวกับสถาบันที่สถิตอยู่บนสวรรค์ชั้น 5 อันเป็นสถาบันที่พำนักของปู่ครูบนสวรรค์ และเป็นที่พักประสังสรรค์ของเทพพรหมทุกชั้นฟ้าที่มีวิชาความรู้) ต่อมาดวงวิญญานบริสุทธิ์ 3 องค์ ได้รับการอาราธนาให้มาเป็นท่านบรมครูในการร่วมทำงานช่วยมนุษย์ คือ หลวงปู่ทวดเหยียบน้ำทะเลจืด ตำแหน่งประธานสำนักปฐววรรค์ในโลกมนุษย์ ... ตั้งปณิธานเป็นสัมมาสัมพุทธเจ้า สืบต่อจากพระบรมโพธิสัตว์ศรีอริยมุตไตรย ปัจจุบันดวงพระวิญญานสถิตบนสวรรค์ชั้นดุสิต ได้รับตำแหน่งประธานดูแลโลกมนุษย์และประธานสำนักปฐววรรค์บนสวรรค์ชั้น 5 ด้วย สมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต) พรหมรังสี ตำแหน่งองค์อำนวยการสำนักปฐววรรค์ในโลกมนุษย์ ปัจจุบันเป็นพรหมชั้น 16 บำเพ็ญโพธิสัตว์บารมีเพื่อเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า สืบต่อหลวงปู่ทวดเหยียบน้ำทะเลจืด ท้าวมหาพรหมชินนะปัญจะระ ตำแหน่ง ที่ปรึกษาและเจ้าพิธีการของสำนักปฐววรรค์ในโลกมนุษย์ เป็นศิษย์ของพระโมคคัลลานะ ปัจจุบันเป็นหัวหน้ารูปพรหม 16 ชั้น เจ้าพิธีการแห่งโลกวิญญาน ตำแหน่งผู้พิชิตมาร⁹⁴

ลัทธินี้เชื่อว่าอาจารย์สุชาติ ได้รับคำบัญชาต่างๆ จากดวงวิญญานของผู้สำเร็จ 3 พระองค์ คือ พระโพธิสัตว์หลวงปู่ทวด (เหยียบน้ำทะเลจืด) ท้าวมหาพรหมชินนะปัญจะระ หลวงพ่อสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต) พรหมรังสี เพื่อช่วยคลายวิกฤติของโลก และ

⁹⁴ สำนักปฐววรรค์, แหล่งที่มา <http://www.poosawan.org> เข้าถึงเมื่อวันที่ 23 กุมภาพันธ์ 2553.

ชัดเกลากิเลสของมนุษย์ในยุคนี้ อันเป็นกลียุคเบาบางลงก่อนที่องค์พระบรมศาสดาพระศรีอารียะ จะเสด็จลงสู่โลกมนุษย์⁹⁵

ในส่วนของพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับตำนานและความเชื่อเรื่องพระศรีอารียะนั้น สำนักปุสรวรรคมีรูปเคารพขององค์สมมติพระบรมโพธิสัตว์ศรีอารียเมตไตร ซึ่งถือเป็นรูปเคารพที่สำคัญที่สร้างขึ้นก่อนรูปเคารพอื่นๆ อีกทั้งได้เล่าถึงความอัศจรรย์ในพิธีการฉลององค์สมมติพระบรมโพธิสัตว์ศรีอารียเมตไตรเมื่อวันที่ 19 มีนาคม พ.ศ.2513 ว่าครั้งนั้นภายในพระเศียรขององค์สมมตินั้นบรรจุดินศักดิ์สิทธิ์เป็นดินแห่ง และวิธีเบิกพระเนตร คือใช้สำลีจุ่มน้ำพระพุทธมนต์ และที่พระเนตรองค์สมมติ เมื่องานฉลององค์สมมติพระบรมโพธิสัตว์ศรีอารียเมตไตรเสร็จลง บรรดาสาธุศิษย์และประชาชนต่างก็พากันไปกราบไหว้บูชา ในโอกาสนั้นก็บังเกิดเรื่องอัศจรรย์ขึ้น คือ องค์สมมติพระบรมโพธิสัตว์ศรีอารียเมตไตรมีน้ำพระเนตรไหลซึมทั้งสองพระเนตรไหลผ่านพระปรางไปหยุดที่ฝ่าพระบาทซึ่งวางอยู่เป็นอย่างนี้จนวันรุ่งขึ้นซึ่งเป็นวันเสาร์ ที่ 20 มีนาคม ท่านทำวามหาพรหมชินนะปัญจะระเสด็จมาใช้สำลีเช็ดน้ำพระเนตร จึงหยุดไหล ชาวสำนักปุสรวรรคเชื่อว่า การที่องค์สมมติพระบรมโพธิสัตว์ศรีอารียเมตไตรหลังน้ำพระเนตรนั้นแสดงถึงพระเมตตากรุณาที่ทรงมีต่อมวลมนุษย์ผู้ต้องต่อสู้กับกรรมวิบากในกลียุค

ลัทธิพิธีสำนักพระศรีอารียเมตโย บ้านธาตุ

สำนักพระศรีอารียเมตโยตั้งอยู่ที่บ้านธาตุ อำเภอเชียงคาน จังหวัดเลย ตั้งแต่ พ.ศ.2515 เป็นต้นมา โดยมีนางคำฝูน ลิมสวัสดิ์ เป็นเจ้าสำนักพระศรีอารียเมตโย และ นายอุ้น มหาโชคชัย เป็นผู้ช่วย ต่อมาเมื่อ พ.ศ. 2525 นางคำฝูนได้ยกฐานะสาวกของนาง 4 คนขึ้นมาเท่าเทียมกับนาง โดยได้บรรยายความเป็นมาในอดีตชาติซึ่งมีที่มาจาก *ตำนานกลุ่มเรื่อง กม* ว่า นางเป็นลูกคนที่ 5 ของแม่กาเผือก ลูกทั้ง 4 คนแรกได้ตรัสรู้ไปก่อนในชาติต่อๆ มา จนกระทั่งชาตินี้นางได้ตรัสรู้เป็นคนสุดท้าย ซึ่งเป็นชาติที่ลูกแม่กาเผือกทั้ง 5 คน ได้มาพบกันและช่วยกันทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา ซึ่งลูกแม่กาเผือกทั้ง 5 คนที่นางคำฝูนทำพิธีประกาศเบิกตัวและอ้างถึงกำเนิดในอดีตชาติมีดังนี้คือ

1. นายปรีชา (ไม่ทราบนามสกุล)	อายุ 27 ปี	อดีตชาติเป็นพระกฤษณ์โธ
2. นายพิษณุ ม่วงป่า	อายุ 25 ปี	อดีตชาติเป็นพระโกนาคมโน
3. พระจำนง (พระปลัด จังหวัดเลย)	อายุ 36 ปี	อดีตชาติเป็นพระกัสสป
4. ตูเจ้าเสือดาว	อายุ 42 ปี	อดีตชาติเป็นพระโคตโม
5. นางคำฝูน ลิมสวัสดิ์	อายุ 58 ปี	เป็นพระอารียเมตโย

⁹⁵ ชยานันโทภิกขุ, เรื่องเดียวกัน, หน้า 99.

ส่วนแม่กาเผือกในอดีตชาตินั้น ปัจจุบันคือ นางคำภา มีศิริ และในวันทำพิธีสถาปนານี้เอง นางคำภาเป็นผู้ที่ได้ถวายผ้าไหมซึ่งนางทอเองให้แก่นางคำฝุ่น นางคำฝุ่นเรียกผ้าไหมนี้ว่า “ผ้าจอมจักรพรรดิ” * และอ้างว่าเมื่อนางได้ใช้ผ้านี้แล้วนางก็เป็น “จอมจักรพรรดิธรรมิกราช” โดยสมบูรณ⁹⁶ ต่อมาเมื่อมีศิษยานุศิษย์มากขึ้น ได้มีการสร้างปราสาทให้แก่ นางคำฝุ่น ลิมสวัสดี รวมถึงรูปปั้นต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับพระศรีอารีย์และตำนานพื้นบ้านอีสานจำนวนมาก

น่าสังเกตว่าการก่อตั้งลัทธิสำนักพระศรีอารีย์เมตโย บ้านธาตุ มีลักษณะคล้ายกับการอ้างตนเป็น “ผู้มีบุญ” ในประวัติศาสตร์อีสาน กล่าวคือ นางคำฝุ่นผู้ก่อตั้งลัทธิ ได้ล้มป่วยจนหมดสติเมื่อ พ.ศ. 2514 เหตุการณ์ครั้งนั้นทำให้นางคำฝุ่นเกิดปานแดงขึ้นที่ฝ่ามือ จึงถือเป็นวันตรัสรู้ของตนเอง และใช้สรรพนามเรียกตนเองว่า “พระองค์” เรียกขานตนเองว่า “พระเกตุแก้วจันทร์จุฬามณีศรีอารีย์”⁹⁷ และได้อ้างตนเป็นผู้วิเศษ คือ เป็นพระศรีอารีย์นับแต่บัดนั้นมา โดยหลักคำสอนสำคัญของลัทธินี้สอนว่า ศาสนายุคพระศรีอารีย์มีหลักยี่ดง่ายๆ คือ สีล 5 เพราะเป็นหลักธรรมข้างต้น แม้ผู้ครองเรือนก็รักษาได้โดยไม่จำเป็นต้องผ่านการบวชเรียน⁹⁸

ลัทธิพิธีสายสัญญาบารมีพระศรีอารีย์เมตไตรย

ลัทธิพิธีสายสัญญาบารมีพระศรีอารีย์เมตไตรยมีผู้นำ คือ นายทองพูน เสาวโรจน์พันธ์ หรือที่บรรดาสาธุศิษย์เรียกว่า “องค์ตัน” หรือ “องค์ตันบรมครูสายสัญญาบารมี” มีที่ทำการตั้งอยู่ที่ ต.หนองโดน อ.ลำปลายมาศ จ.บุรีรัมย์ ลัทธิพิธีนี้เริ่มต้นจากความเชื่อที่ว่า ผู้นำลัทธิได้ “บรรลุลหกรรม” เมื่อราว พ.ศ. 2468 แล้วจึงได้เริ่มบัญญัติหลักธรรม เผยแผ่คำสอน จนกระทั่งมีสาธุศิษย์เป็นจำนวนมาก และอาจเรียกได้ว่าเป็นลัทธิพิธีพระศรีอารีย์ที่ใหญ่ที่สุดแห่งหนึ่งในสังคมไทยในปัจจุบัน

* ผู้วิจัยคิดว่าน่าจะได้รับอิทธิพลเรื่อง ท้าวขมกักรพรม ถวายเครื่องอัฐบริขารแด่พระพุทธเจ้า

⁹⁶ จุฬาทพร โชติช่วงนิรันดร์, “ผู้พระศรีอารีย์แห่งบ้านธาตุจอมศรี,” ใน พรเพ็ญ อันตระกูล, อัจฉราพร กมฺพพิสมย์ (บรรณาธิการ), *ความเชื่อพระศรีอารีย์ และ กบฏผู้มีบุญในสังคมไทย* (กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์, 2527), หน้า 291.

⁹⁷ ทัตถุญญ แสนใจวุฒิ, “โลกทัศน์ของกระชาชน: ศึกษาเฉพาะกรณีสำนักพระศรีอารีย์เมตโย บ้านธาตุ ตำบลธาตุ อำเภอเขียงคาน จังหวัดเลย,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต วิชาเอกไทยศึกษา (เน้นสังคมศาสตร์) บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม, 2535), หน้า 33-34.

⁹⁸ จุฬาทพร โชติช่วงนิรันดร์, “ผู้พระศรีอารีย์แห่งบ้านธาตุจอมศรี” ใน พรเพ็ญ อันตระกูล, อัจฉราพร กมฺพพิสมย์ (บรรณาธิการ), *ความเชื่อพระศรีอารีย์ และ กบฏผู้มีบุญในสังคมไทย*. กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์, 2527. หน้า 287.

ผู้นำของลัทธิพิธีสายสัญญาบารมีพระศรีอารียเมตไตรย มีวิธีการสร้างความศรัทธาในฐานะ "พระศรีอารีย์" ด้วยการอ้างตนเป็นผู้มีบุญ คล้ายคลึงกับผู้นำลัทธิสำนักพระศรีอารียเมตโย บ้านธาตุ ที่ได้กล่าวมาแล้ว โดยเริ่มจากการเล่าว่าขณะที่มารดาของผู้ก่อตั้งลัทธิตั้งครรภ์ มีนิมิตว่ามีผู้นำพานดอกบัวมาให้ หมอดูได้ทายทักว่า จะเป็นผู้มีบุญมาเกิด ต้องจัดแต่งเครื่องรับรอง ประกอบด้วยผ้าขาว รูป เทียน เมื่อคลอดแล้ว ปรากฏว่ามีผมที่กระหม่อม ม้วนขดเป็นก้นหอย มารดาจึงได้จัดพานตั้งเครื่องรับรองจนครบ 3 วัน

ต่อมาก็มีเรื่องเล่าว่าในระหว่างที่ผู้ก่อตั้งลัทธิอุปสมบทอยู่นั้น เกิดนิมิตเห็นมงกุฎทองคำมาสวมศีรษะ ภายหลังจากลาสิกขาแล้ว วันหนึ่งขณะไถนาอยู่ มีกระแสเสียงมาจากเบื้องบนว่า "ท่านเอ๋ยหยุดเถิด เลิกกระทำกลับไปชำระสระสงองค์กายปฏิบัติตัวเถิด " หลังจากนั้นมาก็มีสิ่งดลกระแสจิตให้ปฏิบัติตัว ด้วยบุญญาภินิหารขอให้สว่างโลกสว่างธรรม จนปรากฏมีดวงแก้วลอยอยู่รอบบ้าน แม้แต่ชาวบ้านก็เห็นเช่นนี้เป็นเวลาหลายคืน จึงได้ตั้งอธิษฐานว่าถ้าจะมาให้สว่างโลกสว่างธรรม ก็ขอให้ดวงแก้วนั้นลอยเข้าสู่ตัว ปรากฏว่าดวงแก้วเคลื่อนเข้าสู่ตัว และมีกระแสเสียงเรียกก้องลงมาจากเบื้องบนว่า "กุมารภาวนาเข้าจงสร้างบารมีศรีอารียะเมตไตรย จะได้เป็นองค์ 5 กุมารภาวนาเข้า อี นะ ทะ นะ ที นะ หนุณ นะ" ซึ่งคล้ายกับอนุภาคสำคัญที่มักพบใน ตำรานกลุ่มเรื่องพญารัตนนิกราช (พร)

ลัทธิพิธีสายสัญญาบารมีพระศรีอารียเมตไตรยเชื่อว่าในเอกภพนี้มีสถาบันทิพย์ และองค์กรสถาบันทิพย์ระดับต่าง ๆ เป็นโครงสร้างควบคุมระบบ คล้ายกับโครงสร้างการปกครองของรัฐ อันเป็นองค์กรที่กำหนดให้ผู้ปฏิบัติตามคำสอนของลัทธิได้ถึงระดับที่กำหนดไว้ได้ไปเกิดในยุคพระศรีอารีย์

อนึ่ง ยังมีลัทธิพิธีพระศรีอารีย์ที่น่าสนใจอีกลัทธิหนึ่งชื่อ "สำนักทูตสวรรค์" ปัจจุบันได้ถูกทางการปราบปรามแล้ว ลัทธินี้ตั้งขึ้นเมื่อ พ.ศ.2546 โดยลัทธิ "ทูตสวรรค์" เป็นลัทธิที่เชื่อในเรื่องอำนาจลึกลับของศาสตร์ดาวองค์ใหม่ ซึ่งเข้ามาแทนที่ศาสตร์ของศาสนาเดิม มีนายสมบุญ แซ่ลิ้ม ตั้งตนเป็นเจ้าลัทธิ มีสำนักอยู่ที่บ้านหนองดิน ตำบลหนองดินแดง อำเภอเมืองจังหวัดนครปฐม เจ้าลัทธิมักจะอ้างตัวเองว่าเป็น "ทูตสวรรค์" ที่สามารถติดต่อกับ "ศาสตร์ดาวองค์ใหม่" ได้โดยตรง โดยมีชื่อเรียกว่าพระเจ้าอยู่หัวสวรรค์ ทำหน้าที่ควบคุมบังคับบัญชาสูงสุดภายในสำนัก และมีสาวกที่ได้รับการแต่งตั้งเป็นรัฐมนตรีสวรรค์ทำหน้าที่ช่วยเหลือควบคุมดูแลสาวกอีกชั้นหนึ่ง

ลัทธินี้อ้างว่ายุคของพระศรีอารีย์มาถึงแล้วตั้งแต่ปี พ.ศ. 2500 ให้บรรดาสาวกเลิกนับถือพระพุทธเจ้า แล้วหันมานับถือพระศรีอารีย์แทน โดยผ่านทาง

"คณะรัฐมนตรีสวรรค" และ "ศาลสวรรค" มีการเขียนคัมภีร์กล่าวหาพระพุทธรูปเจ้าต่าง ๆ นานา และทุกคนต้องฟังคำสั่งและคำตัดสินจาก "ศาลสวรรค"

นอกจากนี้ยังมีลัทธิพิธีอื่นๆ อีกเช่น ลัทธิพิธีถ้าใหญ่คูหาสวรรค เมื่อ พ.ศ.2500 องค์กษัตริย์มิกสังคมเวียงกาหลง รวมถึงในสังคมของกลุ่มชาวกะเหรี่ยงทางภาคเหนือของประเทศไทย มีลัทธิพิธีจะนะพญา หรือพระศรีอารีย์กะเหรี่ยงฤๅษี และลัทธิพิธีในสำนักสันตติอศอก ที่มุ่งสร้างสังคมในอุดมคติในสมัยพระศรีอารีย์ให้เกิดในปัจจุบันที่นักวิชาการเรียกว่า "สังคมพุทโธโยโทเปีย"

2) ลัทธิพระศรีอารีย์ที่รับมาจากต่างชาติ

กลุ่มลัทธิพิธีนี้เป็นกลุ่มที่มีพื้นฐานมาจากความเชื่อเรื่องพระศรีอารีย์ต่างชาติ ได้แก่ ประเทศจีนและญี่ปุ่น แล้วเผยแพร่เข้ามาในประเทศไทย และเนื่องจากในสังคมไทยมีความรับรู้เรื่องตำนานพระศรีอารีย์ในทุกภูมิภาค ดังนั้นเมื่อลัทธิพิธีนี้เข้ามาจึงสามารถทำความเข้าใจให้แก่คนไทยได้ไม่ยากนัก โดยกลุ่มลัทธิพิธีจะมีการจัดระเบียบองค์กร และหลักคำสอนที่เป็นระบบกว่าลัทธิพิธีที่ปรับและพัฒนาขึ้นมาจากความเชื่อเรื่องพระศรีอารีย์ในสังคมไทย ดั่งนำเสนอมาข้างต้น ซึ่งพบว่าในสังคมไทยมีลัทธิพิธีพระศรีอารีย์กลุ่มที่มีพื้นฐานมาจากความเชื่อเรื่องพระศรีอารีย์ต่างชาตินี้ที่สำคัญจำนวน 2 ลัทธิพิธี ดังนี้

ลัทธิพิธีพระศรีอารีย์เซโคคิวเซเคียว

ลัทธิเซโคคิวเซเคียว มีกำเนิดในประเทศญี่ปุ่น เมื่อวันที่ 1 มกราคม 2458 ผู้ก่อตั้งคือ นายโมกิจิ โอคาตะ หรือท่านเมซุซามะ ครั้งหนึ่งลัทธินี้เคยใช้ชื่อว่า องค์การศาสนาศรีอารีย์เมตไตรยแห่งญี่ปุ่น โดยมีปรัชญาอันยิ่งใหญ่ของลัทธิคือ การช่วยเหลือเพื่อนมนุษย์ร่วมโลกให้รอดพ้นจากความทุกข์และการสร้างยุคพระศรีอารีย์ ลัทธิดังกล่าวได้มาโดยแปลความหมายคำสั่งสอนว่าพระพุทธรูปองค์มออบอุดมคติเป้าหมายสำคัญยิ่งให้แก่มวลมนุษยชาติไว้ สองประการ คือ หนทางสูนิพพาน และยุคพระศรีอารีย์เป็นสำคัญ

ยุคพระศรีอารีย์ตามความคิดความเชื่อของลัทธิเซโคคิวเซเคียว นั้น เรียกกันอีกอย่างหนึ่งว่าคือยุคแห่งการสร้างสรรค์บนพื้นพิภพ หมายถึงการสร้างโลกในอุดมคติที่มีวัฒนธรรมทางจิตใจและมีวัตถุเจริญสูงส่ง ก้าวหน้าไปถึงจุดเดียวกัน ซึ่งจะมีแต่ความดีและความงาม เป็นยุคที่มีแต่คนดี คนซื่อจะวินาศ การที่จะสร้างยุคพระศรีอารีย์สำเร็จนั้น สังคมมนุษย์จะต้องปราศจากโรคภัยไข้เจ็บ ความยากจน และการแก่งแย่งวิวาทกัน และกระทำความดีตามหลักคำสอนของลัทธิอันเชื่อเป็นเจตนารมณ์ของพระศรีอารีย์

การอ้างถึงยุคพระศรีอารีย์นั้นแสดงให้เห็นการสานต่อความเชื่อในทางพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะความเชื่อเรื่องพระศรีอารีย์ ทั้งนี้ลัทธิเซโคคิวเซเคียวเริ่มเข้ามาในประเทศไทยเมื่อ พ.ศ.2511 ต่อมาใน พ.ศ.2513 ได้รับอนุญาตให้ก่อตั้งเป็นมูลนิธิใช้ชื่อว่า มูลนิธิบำเพ็ญประโยชน์กิจกรรมทางศาสนาสำนักงานกรุงเทพฯ

พิธีกรรมที่สำคัญของลัทธิพิธีพระศรีอารีย์เซคิวเซเคียว คือ “โยเร” ซึ่งหมายถึง การรักษาโรคด้วยเทพรังสี (Divine Light) เชื่อว่าเป็นวิธีที่องค์สมเด็จพระศรีอารีย์ และท่านเมซุซามะจะช่วยเหลือชาวโลกจนกระทั่งสามารถเนรมิตสวรรค์บนพื้นพิภพและบรรลุลความปรารถนาในสิ่งที่ตั้งามทุกประการ ผลของพิธีกรรมนี้จะทำให้มนุษย์มีความพร้อมในการที่จะทำความจริง ความดี ความงาม อันเป็นหนทางไปสู่ยุคพระศรีอารีย์

ลัทธิพิธีวิถีนุตรธรรม

ลัทธิพิธีวิถีนุตรธรรมมีที่มาจากกลุ่มชาวพุทธมหายานในประเทศจีนที่มีความเชื่อเกี่ยวกับพระศรีอารีย์ว่าเป็นพระพุทธเจ้าองค์หนึ่งที่บำเพ็ญบารมีมาแล้วหลายภพชาติ พระองค์ตั้งบารมีแน่วแน่ที่จะแปรเปลี่ยนโลกมนุษย์ให้เป็นแดนสุขาวดี ดังปรากฏเรื่องราวของพระศรีอารีย์ในหนังสือชื่อ “ปฐมธรรมจารย์แห่งธรรมกาลยุคขาว” ซึ่งเป็นหนังสือของลัทธิพิธีวิถีนุตรธรรม นอกจากนี้ยังกล่าวด้วยว่า พระศรีอารีย์มาเกิดในโลกมนุษย์แล้วหลายครั้ง ครั้งหนึ่งในตอนปลายสมัยราชวงศ์ถัง ทรงลงมาอุบัติในนามที่รู้จักกันว่า “พระสงฆ์ธัญยาม” หรือ “ปู่ได้มือ” ซึ่งพระศรีอารีย์ในภพนี้ได้นำมาสร้างเป็นรูปเคารพในลัทธิพิธีนี้ด้วย รวมทั้งพระศรีอารีย์ยังได้มาเกิดเป็นพระธรรมจารย์อีกหลายรูป คล้ายกับที่เกิดเป็นพระเกจิในสังคมไทย

ความเชื่อที่วุ่นวายทำให้ลัทธิพิธีดังกล่าวไม่มีการกล่าวถึงผู้นำหรือผู้ก่อตั้งที่ชัดเจน กล่าวแต่เพียงว่า พระศรีอารีย์ได้ลงมาอุบัติเป็นพระธรรมจารย์รูปต่างๆ ตามลำดับพงศาวดาร โดยเริ่มต้นจาก พระโพธิธรรม (ปรมาจารย์ตั๊กม้อ) สำหรับเรื่องคำสอนนั้น เชื่อว่าอนุตรธรรมมีมาแต่อดีตกาลอันยาวนาน เป็นไปตามพงศาวดารที่กล่าวว่า โลกมนุษย์มี 3 ยุค คือ ยุคเขียว เป็นยุคของพระพุทธที่บังกร ยุคแดง เป็นยุคของพระศากยมุนีพุทธเจ้า และยุคขาว เป็นยุคของพระศรีอารีย์ ซึ่งมีความพิเศษตรงที่ผู้ที่ต้องการหลุดพ้น ไม่จำเป็นต้องสละบ้านเรือนเพื่อออกบำเพ็ญเพียร ข้อนี้ผู้วิจัยเห็นว่าสอดคล้องกับตำนานและความเชื่อเรื่องพระศรีอารีย์ของไทย ที่กล่าวว่าบุคคลเพียงแต่ได้ฟังธรรมจากพระศรีอารีย์ก็จะสามารถบรรลุมรรคผลนิพพานได้

พิธีกรรมที่สำคัญในลัทธิพิธีวิถีนุตรธรรมนี้ คือ “พิธีรับธรรมะ” ซึ่งเป็นพิธีแรกรับสำหรับผู้ที่ต้องการเข้ามาสู่ลัทธิพิธีวิถีนุตรธรรม โดยต้องมีการกราบพระศรีอารีย์ 3 ครั้ง เป็นขั้นตอนหนึ่งของพิธีกรรมด้วย

จากลัทธิพิธีพระศรีอารียยุคใหม่ดังประมวลมาข้างต้น เห็นได้ว่า มีการนำตำนานพระศรีอารียไปใช้อย่างกว้างขวาง ทั้งตำนานพระศรีอารียกลุ่มเรื่องประวัติพระเกจิ (กจ) กลุ่มเรื่องประวัติพระพุทธเจ้า (ปพ) กลุ่มเรื่องพญากาเผือก (กผ) กลุ่มเรื่องพญาธรรมิกราช (พร) ทั้งนี้เพื่อตอบสนองวัตถุประสงค์หรือเป้าหมายที่แตกต่างกันไป เนื่องจากการเกิดลัทธิหรือศาสนาต่างๆ ที่ปรากฏในสังคมมนุษย์โลกนั้น มีหลายปัจจัยอันเป็นเหตุที่ทำให้เกิดขึ้น ทั้งนี้เพราะมนุษย์มีความสัมพันธ์และการปฏิบัติต่อสิ่งต่างๆ ที่อยู่รอบตัวมนุษย์โดยกระบวนการทางกายและทางจิต ซึ่งจะดำเนินควบคู่กันไปเพื่อนำไปสู่การตอบสนองซึ่งกันและกัน แต่สาเหตุสำคัญที่มีการแสดงออกทางกายนั้นก็เพื่อจะตอบสนองต่อความต้องการทางจิตวิญญาณโดยมีเงื่อนไขมาจากความเชื่อและการยอมรับของมนุษย์นั่นเอง

ข. การสร้างเครื่องรางของขลังต่างๆ

คำว่า “เครื่องรางของขลัง” (Amulet) ผู้วิจัยใช้ตามความหมายที่ปรากฏอยู่ในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ให้ความหมายไว้ว่า ของที่มีอำนาจศักดิ์สิทธิ์ ที่เชื่อกันว่าอาจบันดาลให้สำเร็จได้ดังประสงค์⁹⁹ ในที่นี้หมายรวมถึงสิ่งที่มีอำนาจศักดิ์สิทธิ์ที่ใช้ป้องกันอันตรายหรือบันดาลให้ประสบความสำเร็จด้วย

การสร้างเครื่องรางของขลังที่เกี่ยวกับพระศรีอารียนั้น มักนำตำนานพระศรีอารียมาใช้อธิบายที่มาและสร้างความศักดิ์สิทธิ์แก่เครื่องรางของขลังนั้นๆ เนื่องจากจะทำให้คนที่ “เช่าบูชา” ไปเชื่อว่า เครื่องรางของขลังที่เกี่ยวกับพระศรีอารียมีความศักดิ์สิทธิ์จริง ตำนานพระศรีอารียจึงมีลักษณะของการเป็น “กระบวนการส่งทอดความศักดิ์สิทธิ์” จากพระศรีอารียมาสู่ตำนานพระศรีอารียที่เข้าพิธี¹⁰⁰ ทำให้น่าเชื่อว่าความศักดิ์สิทธิ์ของพระศรีอารียนั้นจะคงอยู่ในเครื่องรางของขลังได้อย่างถาวร

เครื่องรางของขลังมีความผูกพันกับสังคมไทยมายาวนาน โดยเฉพาะสังคมพุทธศาสนา บรรดาเครื่องรางของขลังต่างๆ นับเป็นส่วนเสริมให้พุทธศาสนามีความสำคัญกับสังคมมากขึ้น นอกเหนือไปจากการให้คำชี้แนะสั่งสอนและสร้างประเพณีพิธีกรรมต่างๆ คนไทยใช้ “เครื่องราง” เป็น “สิ่งชี้้นำ” เช่นเวลาจะทำอะไรก็จะอาศัยเครื่องรางเป็นสิ่งบ่งชี้ช่วย

⁹⁹ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2542 (กรุงเทพฯ: บริษัทนานมีบุ๊คส์จำกัด, 2542), หน้า 173.

¹⁰⁰Tambiah, Stanley Jeyaraja, The Buddhist Saints of the Forest and the Cult of Amulets a Study in Charisma, Hagiography, Sectarianism and Millennial Buddhism (London: Cambridge University, 1984), p. 243.

กำหนดการตัดสินใจ หรือคอยช่วยเหลือ ป้องกันอันตรายต่าง ๆ เช่น ขุนแผนและพลายงาม เมื่อจะออกรบก็จะต้องเตรียมเครื่องรางไว้กับตัวมากมาย¹⁰¹ ดังตัวอย่าง

สะเวยาคาตราตคตกีสิดำ	คล้องประจำตะกรุดทองทั้งสองสาย
ใส่เสื้อยันต์ลงองค์นารายณ์	เข็มขัดชมองพรายคาคาตกายพลัน
ประจงจับประเจียดประจุพระ	โปกศีระชะทะมัดทะแมงดูแข็งขัน
ทั้งพ่อลูกผัดผงที่ลงยันต์	แล้วเสกจันท์เจิมหน้าสว่างาม

เครื่องรางของขลังโบราณของไทยมีหลายชนิด เช่น ประคำ ผ้าประเจียด เบี้ยแก้ ยันต์ ปลัดขิก ตะกรุด ลูกอม กะลาตาเดียว เขี้ยวหมูตัน หนังก้านผากเสื่อ รักยม กุมารทอง แหวนพิรอด รูปเคารพต่างๆ เช่น รักยม กุมารทอง นางกวัก แม่โพสพ หรือ เสือ สิงห์ วัณนู ลิง หนุมาน ล้วนเป็นเครื่องรางของขลังทั้งสิ้น¹⁰²

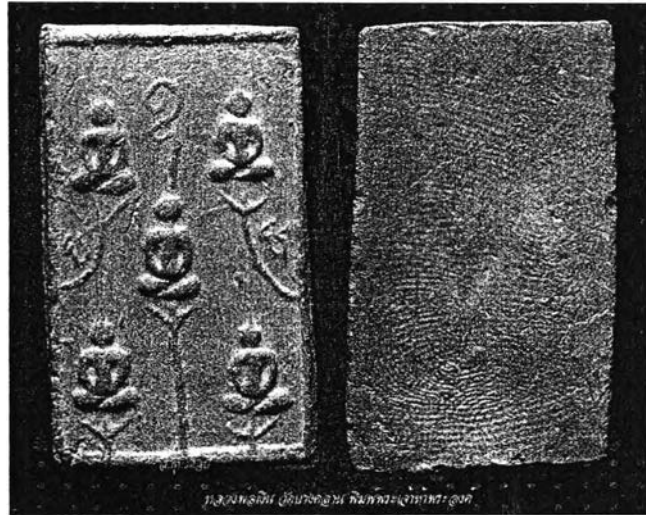
จากการศึกษาพบว่าเครื่องรางของขลังเกี่ยวกับพระศรีอารียันั้นแบ่งออกได้เป็น 2 กลุ่มคือ เครื่องรางของขลังที่ปรากฏพระศรีอารียอยู่กับพระอดีตพุทธเจ้า คือ พระพุทธเจ้าห้าพระองค์ กับเครื่องรางของขลังที่ปรากฏแต่พระศรีอารียองค์เดียว

กลุ่มเครื่องรางของขลังที่ปรากฏพระศรีอารียอยู่กับพระอดีตพุทธเจ้า หรือ พระพุทธเจ้าห้าพระองค์นั้น มีทั้งในรูปแบบของพระพิมพ์ ยันต์ ตะกรุด รวมถึงพืชที่เรียกว่า “พระเจ้า 5 พระองค์ด้วย” โดยพระพิมพ์พระเจ้าห้าพระองค์มี 2 รูปแบบ¹⁰³ คือ พระพิมพ์ที่ปรากฏรูปพระพุทธเจ้าห้าพระองค์บนตัวพระพิมพ์ และพระพิมพ์ที่ลงยันต์พระเจ้าห้าพระองค์ ซึ่งพระพิมพ์ที่มีรูปของพระเจ้าห้าพระองค์ปรากฏบนพระพิมพ์มีหลายวัดหลายเกจิอาจารย์ที่สร้างขึ้น เช่น พระเจ้าห้าพระองค์ หลวงพ่อโหน่ง วัดคลองมะดัน อ.สองพี่น้อง จ.สุพรรณบุรี เจริญพระเจ้าห้าพระองค์ หลวงพ่อหนูมุน วัดเขาแดงตะวันออก พัทลุง พระเนื้อชิน พิมพ์พระเจ้าห้าพระองค์ หลวงพ่อเนียม วัดน้อย สุพรรณบุรี พิมพ์พระเจ้า 5 พระองค์ หลวงพ่อเงิน วัดบางคลาน จังหวัดนครสวรรค์

¹⁰¹ อนุชา พิมพ์ศักดิ์, เรื่องเดียวกัน, หน้า 86.

¹⁰² เรื่องเดียวกัน, หน้า 86.

¹⁰³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 87.

ภาพประกอบที่ 18 พระพิมพ์พระเจ้า 5 พระองค์ของหลวงเงิน วัดบางคลาน

ส่วนพระพิมพ์ที่มียันต์พระเจ้าห้าพระองค์ปรากฏอยู่พบมากที่สุด ซึ่งทำให้เห็นความนิยมในยันต์พระเจ้าห้าพระองค์ว่ามีมาก จากการศึกษาพระพิมพ์ในอดีตจนถึงปัจจุบัน พบว่ายันต์บนพระพิมพ์ทั้งด้านหน้าและด้านหลังที่ใช้กันบ่อยมากที่สุด คือ ยันต์ นะ โม พุท ธา ยะ พระพิมพ์ที่เขียนคาถาพระเจ้า 5 พระองค์ ไว้ด้านหลังส่วนใหญ่เป็นพระพิมพ์ยอดนิยมเป็นที่ยอมรับของบรรดานักนิยมพระพิมพ์ เช่น หลวงพ่ออูย วัดคงคาราม จ.เพชรบุรี ยันต์รูปว่าว ลง นะ โม พุท ธา ยะ , หลวงปู่เอี่ยม วัดหนัง ยันต์ห้า ลงด้วย นะ โม พุท ธา ยะ, เหรียญหลวงพ่อบุญหลวงโสธร (เดิมเขียนโสทร) พ.ศ. 2460 ลงยันต์ นะ โม พุท ธา ยะ โดยเขียนแบบเรียงตัว , เหรียญหลวงปู่ศุข วัดปากคลองมะขามเฒ่า จ.ชัยนาท ก็เขียนยันต์ นะ โม พุท ธา ยะ แบบเรียงตัว , เหรียญพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวราวุฒินิพนธ์ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า วัดราชบพิธ สร้าง พ.ศ. 2481 ลง นะโมพุทธาเย ในรูปยันต์ 3 ยอด , เหรียญหลวงพ่อดาวเรือง สร้าง พ.ศ. 2482 , เหรียญหลวงพ่อดาวเคราะห์ เพชรบุรี เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีพระพุทธรูปที่เขียนยันต์พระเจ้าห้าพระองค์ไว้ข้างหลัง เช่น พระแก้ว 3 ถู วัดรัตนชัย (จีน) ออยุธยา, พระสาม วัดเขาใหญ่ สุพรรณบุรี เป็นต้น

ทั้งนี้ การนำพระคาถาพระเจ้า 5 พระองค์ ในรูปของยันต์จารลงบนพระพิมพ์หรือพระพุทธรูปดังกล่าว ชี้ให้เห็นว่าพระเกจิอาจารย์ยุคโบราณ มีความเชื่อว่าคาถาหรือยันต์นี้เป็นคาถาสคัญยิ่งในทางอิทธิปาฏิหาริย์และคติการสร้างพระพิมพ์ในปัจจุบันยังยึดคติเดิมไว้อย่างเหนียวแน่น แม้ในการสร้างพระพิมพ์ปัจจุบันก็ยังคงนิยมนำยันต์พระเจ้าห้าพระองค์มาลงไว้หลังพระพิมพ์เหมือนอย่างอดีต

นอกจากนี้ยังมี “ตะกรุดพระเจ้าห้าพระองค์” เป็นตะกรุดที่บรรดาเกจิอาจารย์นิยมสร้าง ตัวอย่างตะกรุดพระเจ้าห้าพระองค์ที่เป็นที่นิยม เช่น ตะกรุดพระเจ้าห้า

พระองค์ หลวงพ่อชนะ วัดดอนชัย พัทลุง เนื้อทองแดง , ตะกรุดพระเจ้าห้าพระองค์ วัดอ้อมน้อย เนื้อตะกั่ว , ตะกรุดพระเจ้าห้าพระองค์หลวงพ่อแสง วัดสว่างภพ ต.คลองสี่ อ.คลองหลวง จ.ปทุมธานี , ตะกรุดพระเจ้าห้าพระองค์ คุรุบาอินตา เจ้าอาวาสวัดวังทอง ต.เหมืองง่า อ.เมือง จ.ลำพูน , ตะกรุดพระเจ้าห้าพระองค์ หลวงปู่มี วัดมารวิชัย จ.อยุธยา และตะกรุดพระเจ้าห้าพระองค์ หลวงพ่อเกิด วัดเขาดิน จ.ชัยนาท เป็นต้น โดยตะกรุดนี้จะลงอักขระนะโม พุทธา ยะ และรูปยันต์พระเจ้าห้าพระองค์ตามแบบที่นิยมลงไป

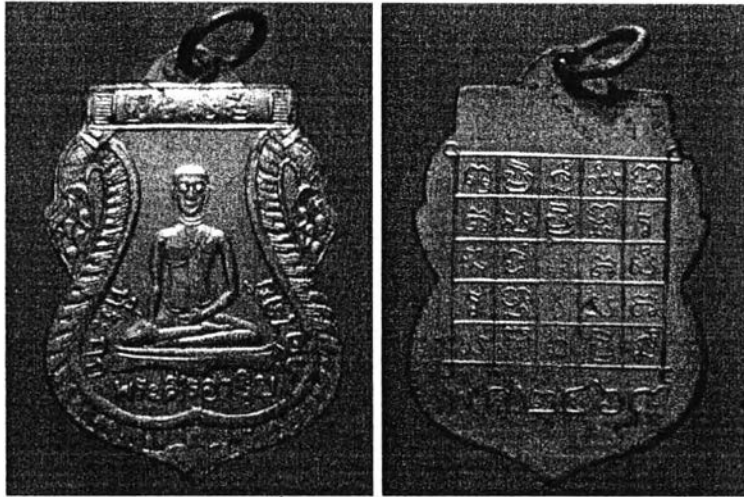

ภาพประกอบที่ 19 ตะกรุดพระเจ้า 5 พระองค์

อนึ่ง นอกจากจะมีการสร้างเครื่องรางของขลังเกี่ยวกับพระเจ้าห้าพระองค์หลายชนิดแล้ว ยังมีการนำพืชที่มีชื่อว่า "พระเจ้าห้าพระองค์"* มาเป็นเครื่องรางและเชื่อว่ามีความวิเศษด้วย โดยเฉพาะส่วนเมล็ดของพืชชนิดนี้ที่มีความแปลกตรงที่เมื่อลอกเปลือกออกจะมีรอยปุ่มตรงเมล็ดคล้ายกับพระห้าองค์นั่งหันพระเศียรชนกัน

ส่วนกลุ่มเครื่องรางของขลังที่ปรากฏพระศรีอารียองค์เดียว นั้นพบว่ามี การสร้างอยู่จำนวนหนึ่ง เช่น เหรียญหลวงพ่พระศรีอารีย์ วัดสำโรงใต้ จ.สมุทรปราการ แต่ที่เป็นที่นิยมมีคือ เหรียญพระศรีอารีย์วัดไผ่ และยันต์พระศรีอารีย์วัดไผ่ ซึ่งมีการผลิตมาอย่างต่อเนื่อง รุ่นที่เก่าที่สุดคือเหรียญที่สร้างขึ้นในปี พ.ศ.2468 ลักษณะเหรียญเป็นใบเสมาคว่ำ ตรงกลางเป็นพระศรีอารีย์ ขอบเหรียญเดินด้วยลายกนกขนาด ประทับนั่งบนโต๊ะตั้ง3ขา ข้างบนมีอักษรขอมอ่านว่า "พุท ธะ สัง มิ" ด้านหลัง มียันต์ 5 แถว 25 ตัวขมวด4 มุมล่างสุดมีปี พ.ศ.2468

* เหตุที่เรียกว่าต้นพระเจ้าห้าพระองค์ มีที่มาตรงเมล็ดที่เมื่อขูดเนื้อออกจนหมดแล้ว (เมล็ดแก่หรือแห้ง) จะเห็นลวดลายเหมือนมีพระ 5 องค์อยู่บนเมล็ด เมล็ดมีลักษณะเป็นวงกลมใหญ่กว่าเหรียญสิบบาทเล็กน้อย ผิวเปลือกนูนเป็นรูปที่จินตนาการว่าเป็นพระพุทธรูปห้าองค์หันพระเศียรชนกันที่ตรงศูนย์กลาง คนไทยโบราณจึงมักถือเป็นของขลัง มีไว้ติดป้องกันภัยอันตรายในการเดินทางเสริมสิริมงคล โชคลาภ และขจัดความชั่วร้ายต่างๆ ทำให้แคล้วคลาดจากอันตราย บางคนก็นำเมล็ดพระเจ้าห้าพระองค์ไปเข้าพิธีปลุกเสกเพิ่มอิทธิฤทธิ์ในทางอภิปรัชญา

ภาพประกอบที่ 20 เหรียญพระศรีอารีย์วัดไผ่

นอกจากนี้ยังมีเครื่องรางของขลังในกลุ่มพระเกจิที่เชื่อว่าเป็นพระศรีอารีย์อีก เช่น หลวงปู่ทวดเหยียบน้ำทะเลจืด สมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต) รวมถึงเครื่องรางของขลังที่มีอยู่ในลัทธิพิธีพระ ศรีอารีย์ ดังเช่น ในลัทธิพิธีสำนักปูลูวรรค ที่มีการปลุกเสกใบโพธิ์ที่เรียกว่า “ใบโพธิ์สัตว์”

จากการศึกษาพบว่าในการสร้างเครื่องรางของขลังต่างๆ มีการอ้างอิงตำนานพระศรีอารีย์กลุ่มเรื่องต่างๆ มาใช้อย่างหลากหลาย ทั้งตำนานพระศรีอารีย์กลุ่มเรื่องประวัติพระพุทธเจ้า (ปพ) กลุ่มเรื่องพญากาเผือก (กณ) กลุ่มเรื่องพระเกจิเป็นพระศรีอารีย์ (กจ) และกลุ่มเรื่องพญารัตนนิกราช (พธ) โดยนำสถานภาพความศักดิ์สิทธิ์ของตำนานมาใช้อธิบายที่มาของความศักดิ์สิทธิ์และพุทธคุณต่างๆ รวมถึงการนำมาใช้เป็นกลวิธีหนึ่งในการโฆษณาความศักดิ์สิทธิ์ในธุรกิจพระพิมพ์

อนึ่ง นอกจากการเป็นต้นเค้าในการสร้างลัทธิพระศรีอารีย์ยุคใหม่ และสร้างเครื่องรางของขลังต่างๆ แล้ว นับตั้งแต่โบราณมาก็มักปรากฏ “คำอธิษฐาน” เพื่อไปพบพระศรีอารีย์ทั้งนั้นวรรณกรรมร้อยแก้วและร้อยกรองไทย ดังเช่น วรรณกรรมที่เก่าที่สุดที่ระบุว่าสร้างสรรค์ขึ้นด้วยแรงบันดาลใจดังกล่าว ได้แก่ ศิลาจารึกหลักที่ 5 นครชุม นอกจากนี้ยังปรากฏในศิลาจารึกหลักที่ 93 วัดอโศการาม ซึ่งระบุว่า “พระราชเทวี”ของพระมหาธรรมราชาธิราช โปรดเกล้าฯ ให้บัณฑิตชื่อ ศรีธรรมไตรโลก เป็นผู้รจนา¹⁰⁴

¹⁰⁴ ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ 4 ประมวลจารึกที่พบในภาคเหนือ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ภาคตะวันออก และภาคกลางของประเทศไทย อักษรด้วยอักษรและภาษาไทย, ขอม, มอญ, บาลี

ด้วยบุญญาภพของข้าพเจ้า ขอให้ข้าพเจ้าเกิดเป็นผู้ชายในอนาคต ขอให้ได้สดับธรรมอันประเสริฐของพระพุทธเมตไตรย อีกทั้งขอให้ข้าพเจ้าได้สะสมบุญสมภารทั้ง 3 ประดุจประทับตราไว้ ขอพระพุทธเมตไตรยพระองค์นั้น จงสรรเสริญยกย่องข้าพเจ้าในท่ามกลางที่ประชุมพุทธบริษัท ขออย่าให้ผู้อื่น เทียมทันข้าพเจ้า ด้วยบุญญสมภารมีทานเป็นต้น¹⁰⁵

ความคิดเรื่องอนิสงส์ของการทำทานอันจะนำไปสู่สร้างไปพบกับ พระศรีอารียในอนาคตนั่นยังคงส่งอิทธิพลต่อการสร้างสรรค์วรรณกรรมสมัยต่อๆ มา ตัวอย่าง วรรณกรรมที่ระบุวัตถุประสงค์ดังกล่าวไว้อย่างชัดเจน เช่น วรรณกรรมเรื่อง ปาจิตกumarกลอน อ่าน ซึ่งแต่งขึ้นในสมัยกรุงธนบุรี ความว่า

พระเมตไตรพระไมตรีจะมาตรัส
ขอพึ่งเทศน์พระสัทธรรมที่คำไทย
ผลทานผลศีลที่รักษา
ขอเกิดสบขอให้พบพระศรีอารีย

จะแจ้งอรรถธรรมกภาพิสมัย
เมื่อท่านได้ขอไปด้วยพระนิพพาน
มาช่วยข้าขอให้สมดังธิษฐาน
ดังปณิธานปรารถนาข้านี้เอย¹⁰⁶

นอกจากนี้ ยังมีเรื่องเล่าอีกประเภทหนึ่งที่ทำหน้าที่เป็น “คู่มือ” “คำแนะนำ” หรือแม้กระทั่งเป็น “รหัสผ่าน” ในเรื่องวิธีการที่จะรอดพ้นจากภยันตรายในกลียุค วิธีการจะได้พบพระศรีอารีย หรือวิธีการที่จะได้รับความคุ้มครองจากพระศรีอารีย ซึ่งสามารถแบ่ง ออกได้เป็น 3 ประเภทใหญ่ๆ ได้แก่ เรื่องเล่าที่บอกวิธีปฏิบัติ คำอธิษฐาน และคาถาต่างๆ ที่ เกี่ยวข้องกับพระศรีอารีย

แรกสุด เรื่องเล่าที่บอกวิธีปฏิบัติ ทั้งเพื่อให้พ้นภัยจากกลียุคและเพื่อพบ พระศรีอารียนั้น ผู้วิจัยพบว่าตำนานพระศรีอารียหลายสำนวนก็ได้ “ทำหน้าที่” เป็นเรื่องเล่าประเภท นี้ด้วยเช่นกัน โดยเฉพาะตำนานกลุ่มเรื่อง พธ และ พก ตัวอย่างเช่น ตำนานมฤตดาเทวดามาแต่ ทคงเจ้า (พธ 23) กล่าวถึงคำแนะนำของพระอินทร์ในการจะได้พบพระศรีอารียว่า บุคคลที่ หนาวกลัวภัยจากพญายักษ์อันจะมาในกลียุค และปรารถนาจะพบพญารมิกษานั้น ให้ถึงพระ

สันสกฤต (กรุงเทพฯ: คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ สำนักนายกรัฐมนตรี, 2513), หน้า 54-56.

¹⁰⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 56.

¹⁰⁶ กรมศิลปากร, สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, วรรณกรรมสมัยธนบุรี เล่ม 2 (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2545), หน้า 250.

รัตนตรัยเป็นที่พึ่ง รักษาศีล ทำบุญทำทาน บำเพ็ญกัมมัฏฐาน ให้เคารพยำเกรงผู้อาวุโสสามเณรภิกษุ
ก็ให้เคารพให้เกียรติกัน รวมถึงให้ตามประทีปโคมไฟไว้ทุกวัดวาอารามและบ้านเรือน เพื่อไม่ให้
พญายักษ์มาทำร้าย หรือ ตำนานพระเจ้าให้ (พก6-พก7) ก็แนะนำให้มีมนุษย์ถึงพระรัตนตรัยเป็นที่
พึ่ง รักษาศีล ฟังธรรม กระทำบุญให้ทาน และเขียนตำนานเรื่องนี้ไว้บูชา เพื่อให้พ้นภัยในกลียุค
และได้พบพระศรีอาริย์ในกาลภายหน้า

ตัวอย่างเหล่านี้แสดงให้เห็นหน้าที่อันหลากหลายของตำนานพระศรีอาริย์ แต่ในทางกลับกันก็ได้แสดงว่า ความรับรู้เรื่องกลียุค-การมาบังเกิดของพระศรีอาริย์ได้ส่งผลให้
มีการสร้างสรรค์เรื่องเล่าที่บ่งชี้วิธีการที่จะข้ามพ้นช่วงเวลาอันตราย และวิธีการเข้าถึงสังคมอัน
เป็นอุดมสุขดังกล่าว รวมถึงก่อให้เกิดการ “ผลิตซ้ำ” ตำนานพระศรีอาริย์จากการคัดลอกอีกด้วย

ต่อมา คำอธิษฐานเพื่อให้ได้พบพระศรีอาริย์ ผู้วิจัยวิเคราะห์ว่าน่าจะ
ได้รับการสร้างสรรค์ขึ้นเพื่อเน้นย้ำให้ผู้ใช้เกิดความมั่นใจยิ่งขึ้นในอานิสงส์ของความดีที่ตนกระทำ
ว่า จะนำไปเกิดในโลกพระศรีอาริย์อย่างแน่นอน ตัวอย่างของคำอธิษฐาน เช่น คำอธิษฐานก่อน
ตักบาตร ความว่า “ข้าพเจ้าเหมือนดอกบัว ยกขึ้นทูนหัว ตักบาตรพระสงฆ์ ตั้งใจจำนง ตรงต่อพระ
นิพพาน ขอให้เข้าเมืองแก้ว ขอให้แคล้วบ่วงมาร ขอให้ทันพระศรีอาริย์ นิพพานะ ปัจจะโย โหตุ”

ใน คำวอนนิสงส์ธรรมมหาชาติเวสสันดรคู่ชะตาปีเกิด¹⁰⁷ ของวัด
ร่องบัวทอง ต.ทุ่งก่อ อ.เวียงเชียงรุ้ง จ.เชียงราย ก็กล่าวในทำนองเดียวกันว่า

ไสตุชญา ฟังราพีนี้้อง ม่อนจักเล่าถ้อง นื้อหายสังกำ ยังยอดบพจัน ธรรม
พันกถา เวสสันดรมา มหาชาติเจ้า ตานบารมี ไสดิบเศรำ เปื่อหวังจักเอา โพิธิ...

ขอบุญกุศล เกิดผลพละ ปิบพระเจื่องเจ้า ศรีอารย์ หมดเสียซึ่งทุกข์ สุข
สามประการ รอดพระนิปพาน เป็นฝั่งก้ำหน้า ดับนิเวรณธรรม ตัวกรรมบาปกล้า
สมผาณะนา แต่นี้ อานิสงสา นำมากล่าวจี ยูติมอกอี่ คำวโคลง สุดซ้อยปล่อยลง
ปลดปลั่งกำไว้ สาไหวลวดเอวัง ก่อนแลนายเหย

หรือในคำกล่าวในพิธีสงในบ้านในท้องถิ่นจังหวัดตราด* ซึ่งพิธีนี้มีคำบูชา
และแผ่นส่วนกุศลตอนหนึ่งกล่าวดังนี้

¹⁰⁷“วัดรุ่งบัวทอง” วัดร่องบัวทอง ต.ทุ่งก่อ อ.เวียงเชียงรุ้ง จ.เชียงราย, 20 มกราคม 2553. แหล่งที่มา
<http://wudrongbuotong.igetweb.com>

* การทำพิธีสงในบ้านของชาวตราดนั้น ชาวบ้านจะมีการนัดหมายกันหลังจากทำบุญสงกรานต์ (เดือน
5) หรือหลังจากพิธีทอดผ้าป่าในคืนวันลอยกระทง (เดือน 12) แล้วมอบหน้าที่ให้แก่ไวยาวัจกร หรือบุคคลอื่นที่
เหมาะสมนิมนต์พระและบอกต่อ ๆ กันไปจนทั่วหมู่บ้าน เมื่อถึงวัน ทำบุญชาวบ้านจะเตรียมอาหารคาวหวาน

เดชะ กุศลพันจตุรา ขอให้ตัวข้าไปเกิดทันพระศรีอารีย์ ยังมีสัตว์อีก
 หมู่ ที่ยออยู่เวียนว่าย เกิด แก่ เจ็บ ตาย อยู่ในวัฏฏสงสาร ได้ชื่อว่าหา ย่อมมา
 เบียดผลบุญ ก่อความรำคาญ ระรานรบกวน วันนี้พวกข้าเจตนาาร่วมกัน ได้นำ
 อาหารคาวหวานล้วน ๆ เชิญท่านมารับ ข้าวกับทั้งมวลทุกสิ่งสมควร มารับเอา
 ไป แล้วอย่ากังวล ทำให้คนวุ่นวาย ทั้งเด็กผู้ใหญ่ จงไปถิ่นฐาน บรรดาพวกข้า
 นายบ่าวทั้งนั้น เริวพลันลนลาน ชมซานรีบไป ฝืนทุ่ง ฝืนนา ฝืนป่า ฝืนโปง ทั้งผีตาย
 โหง ทั้งสิ้นทั้งหลาย ต่าง ๆ อย่าช้า รับอาหารไป เร็ว ๆ ไว ๆ จงไปรีบไป ลงเรือ
 นาวาจัดหาไว้ให้เครื่องเสาะเพลลาใบ แต่งไว้หรรษา ให้ท่านทุกผู้ ทุกตน ทุกผู้ ได้ก่ง
 จุ้นจู้ วิ่งอ้อออกไป คชะอะโมมะหิ โอกาเสติ ตะถานิ อปเปหิไป สุขสบายทั่วกัน
 พวกข้าอยู่หลังมุงหวังสุขสันต์ กุศลสรรค์สร้าง สู่ทางนิพพาน ให้พ้นสงสาร เป็น
 สุขเกษมใจ อันตัวข้านี้มีศรัทธาเลื่อมใสได้สร้าง กุศลไว้ในกาลวันนี้ โดยมีมโน
 นัย หวังเป็นปัจจัย แห่งพระนิพพาน แม้นยังไม่สำเร็จ ข้าขอเข้าเขตพระ
 เมตตรัยญาณ เกิดชาติต่อไปขอให้เกิดในพุทธกาล ขอถึงซึ่งนิพพาน
 นะปัจจุโยโหตุฯ¹⁰⁸

นอกเหนือจากคำอธิษฐานของพุทธศาสนิกชนทั่วไปแล้ว ก็ยังปรากฏคำ
 อธิษฐานของผู้ที่เคารพศรัทธาในลัทธิพิธีเกี่ยวกับพระศรีอารีย์ ตัวอย่างเช่น ศูนย์พัฒนาศีลธรรม
 เวียงกาหลง อำเภอเวียงป่าเป้า จังหวัดเชียงราย ซึ่งเป็นสถานปฏิบัติธรรมที่มีพระศรีอารีย์เป็น
 ศูนย์กลางแห่งความศรัทธา ก็ได้มีการตั้ง "ปณิธานธรรม" ไว้ดังนี้ว่า

1. ปวงข้าฯ ขออุทิศชีวิตแก่พระรัตนตรัย ด้วยใจเคารพบูชา
2. ปวงข้าฯ จะรักษาชาติ ศาสน์ กษัตริย์ ขอภัยพิบัติจงหมดไป
3. ปวงข้าฯ จะทรงไว้ซึ่งศีลธรรม ประจําใจให้มั่นคง
4. ปวงข้าฯ จะดำรงมุ่งตรงในพระพุทธโธโพธิญาณ

ดอกไม้ธูปเทียนไปยังสถานที่ที่นัดหมายซึ่งบางชุมชนเช่นที่ตำบลท่าพริกจะมีการปักธงจระเข้เป็นเครื่องหมาย
 ด้วย จากนั้นทำพิธีทางสงฆ์ ตักบาตร ถวายทานแด่พระสงฆ์ กรวดน้ำเหมือนทำบุญทั่วไป หลังจากเสร็จพิธีทาง
 สงฆ์แล้วชาวบ้านจะทำพิธีแห่เรือมีการตีไม้ล่อนำขบวนไปยังห้วย นนong คลอง บึง เมื่อเสร็จพิธีปล่อยเรือ (เรือทำ
 ด้วยกาบหมากหดหัวท้ายให้เป็นรูปคล้ายเรือ ใสดอกไม้ ธูปเทียน อาหารคาวหวาน หัวหอม กระเทียม เกลือ พริก
 เป็นต้น) อุทิศส่วนบุญกุศลให้แก่ผีป่า ผีโปง ผีทุ่ง ฝืนนา พร้อมกับฝากโรคภัยไข้เจ็บทั้งหลายไปกับเรือ หลังจากนั้น
 จะกลับมายังสถานที่ทำบุญเพื่อรับประทานอาหารเป็นอันเสร็จพิธี

¹⁰⁸นางกิมชี๊ะ ข่าสม, อายุ 72 ปี บ้านเลขที่ 60/1 หมู่ 6 ต.ท่าพริก อ. เมือง จ.ตราด, สัมภาษณ์, 20 พฤศจิกายน 2547.

5. ปวงข้าฯ ขออธิษฐานให้บรรจบพบพระศรีอารีย์ เข้าสู่นิพพานธานีนี้ ด้วยเทอญ

สุดท้าย คาถาต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับพระศรีอารีย์ ในประเด็นนี้ผู้วิจัยเห็นว่า มีหน้าที่สร้างความมั่นใจให้แก่ผู้ใช้คาถา ซึ่งในแง่หนึ่งก็เป็นผู้ผลิตซ้ำและรักษาให้ดำรงอยู่ด้วยการ “สังวธยาย” (recite) เกิดความมั่นใจว่า ตนมี “ถ้อยคำศักดิ์สิทธิ์” ซึ่งทำหน้าที่เป็นรหัสนำเข้าสู่การ ปกป้องคุ้มครอง หรือการได้เกิดในโลกพระศรีอารีย์อย่างแน่แท้

กระนั้นคาถาที่เกี่ยวข้องกับพระศรีอารีย์ก็สามารถจำแนกออกได้เป็น 2 กลุ่ม กลุ่มแรกได้แก่ คาถาที่แทรกอยู่ในตำนานพระศรีอารีย์บางสำนวน เช่น คาถาใน ตำนาน มุฑาตามาแต่ทงเจ้า ว่า

สัพเพพุทธา สัพพัญญุตัญญาโณ อตีตา จ สัพเพพุทธา สัพพัญญ
ุตัญญาโณ อนาคตา จ เย จ สัพพพุทธรปัจจุปันนา พุทธคุณมหาเดชะ สรณัง
เมนาถัง สปัจเจกพุทธา อตีตา จ สัพเพปัจเจกพุทธา อนาคตา จ เย จ ปัจเจก
พุทธา ปัจเจกพุทธรคุณัง มหา เดชัง สรณัง เมนาถัง สัพเพธัมมา อตีตา จ สัพ
เพธัมมา อนาคตา จ เย จ ธัมมา ปัจจุปันนา ธัมมคุณัง มหา เดชัง สรณัง เม
นาถัง สัพเพสังฆา อตีตา จ สัพเพสังฆา อนาคตา จ เย จ สังฆาปัจจุปันนา
สังฆคุณัง มหา เดชัง สรณัง เมนาถัง สัพเพคุณามหาเดชา สัพเพยักขา ปรายัน
ตุ สัพเพ อุปันทวาวินาสันตุ เอเตนสัจเจน มมสุวัตถิ โหนตุ สัพพทา¹⁰⁹

ส่วนอีกกลุ่มหนึ่ง ได้แก่ คาถาที่สร้างสรรค์ขึ้นจากความรับรู้เรื่องตำนาน พระศรีอารีย์ แต่ปรากฏอยู่อย่างเป็นเอกเทศ ไม่ได้อ้างอิงอยู่ในตำนานพระศรีอารีย์ เช่น คาถาพระ เจ้า 5 พระองค์ ที่ว่า “นะ กาโรกุกุสันโธ โม กาโรโกนาคะมะโนพุทโธ กาโรกัสสะโปพุทโธ กาโรโค ตะโม พุทโธ ยะ กาโรอะริยะเมตโย ปัญจะ พุทธา นะมามิหัง” อันปรากฏในคัมภีร์ปัทมมังที่เป็น คัมภีร์เริ่มต้นของผู้ศึกษาคาถาอาคม¹¹⁰

ยิ่งไปกว่านั้น คาถานี้มีเคล็ดคาถาว่า “นะ โม พุท ธา ยะ” ซึ่งสามารถ “สลับลำดับ” ในการท่องคาถาเพื่อวัตถุประสงค์ที่ต่างกัน อันได้แก่ สวดเพื่อสวัสดิมงคล สวดเพื่อให้

¹⁰⁹ หอสมุดแห่งชาติ, ตำนานมุฑาตามาแต่ทงเจ้า (สมุดฝรั่ง). นายทอง ไชยเฟื่อง แปลจาก หนังสือลาวเชียงใหม่ ฉบับหอพระสมุด เมื่อเดือน กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2460 (เอกสารไม่ตีพิมพ์).

¹¹⁰ พ. สุวรรณ, ตำนานและคาถาบูชาพระพุทเจ้า 5 พระองค์ (กรุงเทพฯ: บ้านมงคล, 2547), หน้า 186.

ได้ชัยชนะ สวดเป็นจั่งจั่ง สวดเป็นมหาละลอย สวดป้องกันภัย สวดแปลงรูป หรือบางที่ยังใช้เป็น “คาถาเกมมนตร์” ชื่อว่าคาถาหัวใจพระเจ้าทั้ง 5 ซึ่งมีทั้งใช้เพื่อการคงกระพันชาตรี เมตตามหานิยม และมหาจั่งจั่ง¹¹¹

เห็นได้ชัดว่า คาถาดังกล่าวนี้นี้มาจากความรู้เรื่องพระพุทธรูปเจ้าทั้ง 5 พระองค์ในภัทรกัปป์ ซึ่งเป็นความเชื่อที่แพร่หลายอยู่ในทุกภูมิภาคของไทย อันก่อให้เกิดความแพร่หลายตำนานพระศรีอาริย์กลุ่มเรื่อง ปพ และ กณ นอกจากนี้ ยังมีคาถาอื่นๆ ที่มีที่มาจากตำนานพระศรีอาริย์ อาทิ คำไหว้พระเจดีย์ชเวดากอง

ข้มพู่ที่เป ะระฐานเน สิงคุดตะเร มะโนรัมเม สัตตะระตะเน ปะฐะมัง กะกุ
สันธัง สุวัณณะทัณฑัง ธาตุโย ฐัสสะติ ทุดิยัง โภนาคะมะโน ธัมมะกะรานัง
ธาตุโย ฐัสสะติ ตะติยัง กัสสะโป พุทธะจีวะรัง ธาตุโย ฐัสสะติ จะตุตถัง โคตะ
โม อัญฐะเกสะ ธาตุโย ฐัสสะติ ปัญจะมัง อะริยะเมตเตยโย อะนาคะเต อุด
ตะมังคะ ธาตุโย อะหัง วันทามิ ทูระโต¹¹²

ผู้วิจัยวิเคราะห์ว่าคาถาดังกล่าวนี้นี้มาจากความรู้ตำนานพระศรีอาริย์ที่ว่า พระพุทธรูปเจ้าทั้ง 4 พระองค์ในภัทรกัปป์ต่างก็เคยเสด็จมาที่ดอยสิงคุดร ได้ประดิษฐานสิ่งแทนพระองค์ไว้ที่นั่น และเมื่อพระศรีอาริย์มาตรัสรู้ในอนาคตกาลข้างหน้า พระองค์ก็จะทรงกระทำเช่นเดียวกัน ซึ่งปรากฏในตำนานพระศรีอาริย์กลุ่มเรื่องกาเผือก ได้แก่ กณ19 กณ20 กณ21 และยังสัมพันธ์กับตำนานกลุ่มเรื่องพุทธธรรมิกราชที่กล่าวถึงความสำคัญของพระเจดีย์ชเวดากองหรือ “พระธาตุตะไถ่” อันตั้งอยู่บนดอยสิงคุดริในฐานะสถานที่ที่เกี่ยวข้องกับพระศรีอาริย์ ได้แก่ พท18 พท19 พท23

ยิ่งกว่านี้ ในลัทธิพิธีเกี่ยวกับพระศรีอาริย์ที่ดำรงอยู่ในสังคมปัจจุบันก็ได้มีคาถาต่างๆ ที่สร้างสรรค์ขึ้นมาจากตำนานพระศรีอาริย์ซึ่งยังคงใช้อยู่จริงในลัทธิ ในที่นี้จะขอยกตัวอย่างจากบทสวดมนต์ที่ใช้ในศูนย์พัฒนาศีลธรรมเวียงกาหลง อันได้แก่ คำไหว้พระเจ้า 5 พระองค์ ทั้งที่เป็นภาษาไทยและภาษาบาลี และคำไหว้แม่กาเผือก ดังนี้

คำไหว้พระเจ้า 5 พระองค์ ภาษาไทย อะระหัง สัมมาสัมพุทธโธ นะโม ข้า
กราบไหว้ พระพุทธเจ้าองค์ที่ 1 ชื่อว่า พระกะกุสันโธ พระพุทธเจ้าองค์ที่ 2 ชื่อว่า
พระโกนาคะมะโน พระพุทธเจ้าองค์ที่ 3 ชื่อว่า พระกัสสะโป พระพุทธเจ้าองค์ที่

¹¹¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 187-191.

¹¹² เรื่องเดียวกัน, หน้า 146.

4 ชื่อว่า พระโคตมะโม พระพุทธเจ้าองค์ที่ 5 ชื่อว่า พระอะริยะเมตตริยโย เมื่อดับจิตไป ขอย่าได้ไหลหลง ตั้งจิตจำนง จงใจพระนิพพาน ขอให้พบดวงแก้ว ขอให้แคล้วจากบ่วงมาร ขอให้พบพระเมตตริย ขอให้ไกลจากมาร พระเกตุ พระแก้ว พระจุฬามณี พระศรีสรรเพชญ์ พระองค์เสด็จ เข้าสู่พระนิพพาน พระพุทธเจ้าสั่งไว้ว่า ให้ภาวนา ทุกข์ อะนิจจัง อะนัตตา¹¹³

คำไหว้พระเจ้า 5 พระองค์ ภาษาบาลี นะ กาโล กะกุสันโธ สุวัณโณ นะมัตตีสิตตะวา ยานะ สัมพุทธัง กิเลสะ นัตถิ ปาปะกัง หัตถะยัง จิตตัง วิญญานะลักขะนัง ยานะมาหัง โม กาโล โกนาคะมะโน มะณีโชตะกัง นะมัตตีสิตตะวา ยานะ สัมพุทธัง กิเลสะ นัตถิ ปาปะกัง หัตถะยัง จิตตัง วิญญานะลักขะนัง ยานะมาหัง พุท ฐะ กาโล กัสสะโป พุทโธ สังฆาเมวัจจะ นะมัตตีสิตตะวา ยานะ สัมพุทธัง กิเลสะ นัตถิ ปาปะกัง หัตถะยัง จิตตัง วิญญานะลักขะนัง ยานะมาหัง ธา กาโล สีระสา สากะยะมุนี สุริยะเมวัจจะ นะมัตตีสิตตะวา ยานะ สัมพุทธัง กิเลสะ นัตถิ ปาปะกัง หัตถะยัง จิตตัง วิญญานะลักขะนัง ยานะมาหัง ยะ กาโล อะริยะเมตตริยโย มัคคาเมวัจจะ ปัญจะมังพุทธัง นะมัตตีสิตตะวา ยานะ สัมพุทธัง กิเลสะ นัตถิ ปาปะกัง หัตถะยัง จิตตัง วิญญานะลักขะนัง ยานะมาหัง ปัญจะสัมพุทธัง สะระณัง คัจฉามิ¹¹⁴

คำไหว้แม่กาเผือก (มติกามหาพรหม) มะติกา มหาพรหมา สิริเมตตา ปัญจะพุทธา นะมาหัง¹¹⁵

บทสวดมนต์ที่ใช้ในศูนย์พัฒนาศีลธรรมเวียงกาหลง ไม่เพียงแต่แสดงถึงการสร้างสรรค์บทสวด-คาถา ที่มีพื้นฐานจากความรู้ตำนานกลุ่มเองกาเผือกเท่านั้น แต่ยังชี้ให้เห็นว่า ความคิดความเชื่อเรื่องพระศรีอารียมีอิทธิพลอย่างยิ่งต่อการดำรงอยู่และพลวัตของบทสวด-คาถาที่เกี่ยวข้องกับลัทธิพิธีดังกล่าว

จากที่กล่าวมาทั้งหมดทำให้สามารถพิจารณาได้ว่า ตำนานพระศรีอารียมีอิทธิพลต่อศรัทธาของคนในสังคมไทยอย่างลึกซึ้ง และความศรัทธาที่ว่านี้ก็ได้กลายเป็นปัจจัยหนึ่งในการสร้างสรรค์ การใช้ และการผลิตซ้ำตำนานพระศรีอารีย ตลอดจนบทสวด คาถาที่เกี่ยวข้อง โดยมีความปรารถนาจะไปเกิดในโลกพระศรีอารียเป็นเป้าหมาย

¹¹³ คณะศรัทธาธรรมเวียงกาหลง, บทสวดมนต์ ภาวนา-ศีลธรรม (เวียงราย: ศูนย์พัฒนาศีลธรรมเวียงกาหลง, 2552), หน้า 10.

¹¹⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 2-3.

¹¹⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 10.

อิทธิพลที่ตำนานพระศรีอารียมีต่อ "ศาสนา" ในแง่มุมต่างๆ ที่ได้กล่าวมาแล้วนี้ แสดงถึงบทบาทหน้าที่สำคัญของตำนานพระศรีอารียอย่างชัดเจน อย่างไรก็ตาม แม้จะเป็นตำนานพระศรีอารียจะเป็นตำนานที่สร้างสรรค์ขึ้นโดยมีจุดมุ่งหมายทางศาสนาเป็นสำคัญ แต่ก็กลับมีบทบาทอย่างมากในด้านอื่นๆ ด้วย ทั้งในด้านการเมือง และศิลปกรรม ดังจะได้กล่าวถึงต่อไป

5.2 บทบาทของตำนานพระศรีอารียในทางการเมือง

แม้การสร้างสรรค์ตำนานพระศรีอารียในสังคมไทย มักสร้างขึ้นโดยอาศัยความเชื่อและความศรัทธาในพระพุทธศาสนา แต่ตำนานเหล่านี้ก็ได้จำกัดบทบาทอยู่แต่เพียงบทบาททางศาสนาเท่านั้น เพราะในแง่หนึ่งตำนานพระศรีอารียเป็น "ผลผลิต" ที่เกิดขึ้นในสังคมและวัฒนธรรม ดังนั้นตำนานพระศรีอารียจึงย่อมมีบทบาทเชื่อมโยงไปถึงหน่วยต่างๆ ที่มีอยู่ในสังคมและวัฒนธรรมด้วย

เนื่องจากตำนานพระศรีอารียเป็นตำนานที่สะท้อนให้เห็นถึงความหวังของมนุษย์ที่จะได้เห็นสภาพสังคมที่ดี ทั้งยังเป็น "มรดกตกทอด" ทางวัฒนธรรมที่มีอยู่ในสังคมไทยมาช้านาน จึงทำให้ตำนานพระศรีอารียถูกนำมาใช้ในทางการเมืองทั้งในแง่ของการปกครองและการเคลื่อนไหวทางการเมืองมาหลายยุคสมัย ดังปรากฏในประวัติศาสตร์ที่ผ่านมา ที่ปรากฏว่ามีการนำตำนานพระศรีอารียมาใช้ประโยชน์ทางการเมืองอย่างหลากหลาย ไม่เพียงจะนำมาใช้ในการสร้างความชอบธรรมให้กับผู้นำฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งเท่านั้น หากแต่ยังเป็นกลไกหนึ่งของรัฐในการควบคุมระเบียบสังคมอย่างแยกคางอีกด้วย ทั้งนี้ ผู้วิจัยได้แบ่งประเด็นการนำเสนอออกเป็น 2 ประเด็น ได้แก่ การสร้างคำอธิบายสถานภาพและความชอบธรรมทางการเมือง และการสร้างกฎเกณฑ์และแนวทางปฏิบัติให้แก่สมาชิกในสังคม ดังนี้

5.2.1 การสร้างคำอธิบายสถานภาพและความชอบธรรมทางการเมือง

ในอดีตที่ผ่านมาได้มีการนำตำนานพระศรีอารียมาใช้ในการสร้างความชอบธรรมให้แก่ผู้นำทางการเมืองที่ต้องการเปลี่ยนแปลงสังคม ในแง่นี้สอดคล้องกับที่มาลินอฟสกีได้ยกตัวอย่างสังคมเมลาเนเซียนที่ใช้ตำนานในการอธิบายสถานภาพของคนในตระกูลต่างๆ และอธิบายแนวทางการดำเนินชีวิตของคนในเผ่า ซึ่งชนเผ่าเมลาเลเซียนได้ใช้ตำนานในการสร้างสิทธิธรรมในเรื่อง

ตระกูลของผู้นำเผ่า ทำให้คนในเผ่ายอมรับคนในตระกูลหนึ่งให้เป็นหัวหน้าเผ่าสืบมา และมองว่าคนในอีกตระกูลหนึ่งเป็นเพียงคนธรรมดา¹¹⁶

ในสังคมไทยตำนานพระศรีอารีย์เป็นตำนานที่สำคัญตำนานหนึ่งที่มีการนำมาใช้ในการอธิบายสถานภาพและความชอบธรรมของผู้นำหลายครั้งและหลายยุคสมัย ซึ่งประเด็นเรื่องความชอบธรรมนี้ สมบูรณ์ สุขสำราญ ได้แบ่งฐานที่มาของความชอบธรรมของการปกครองอย่างกว้างๆ ออกเป็น 2 ประเภท *ประเภทแรก* ได้แก่ ความชอบธรรมที่มีที่มาจากความเชื่อและค่านิยมที่ฝังรากลึกในจิตใจและวิถีชีวิตของสังคม ความเชื่อและค่านิยมดังกล่าวมีลักษณะเป็นนามธรรม และเป็นมรดกทางวัฒนธรรม กฎเกณฑ์ทางศีลธรรมและจารีตนิยมที่ยึดถือร่วมกันของประชาชน *ประเภทที่สอง* ความชอบธรรมที่ได้มาจากความสามารถของรัฐบาลหรือผู้ปกครองในการตอบสนองความต้องการทางด้านวัตถุของประชาชน ความสามารถในการแก้ปัญหาทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคมไทยได้อย่างมีประสิทธิภาพ อีกทั้งสามารถให้ความมั่นใจแก่ประชาชนที่จะรักษาไว้ซึ่งความกินดีอยู่ดี (สถานภาพเดิม) และให้หลักประกันความเจริญรุ่งเรืองในอนาคต¹¹⁷ ซึ่งเมื่อพิจารณาตำนานพระศรีอารีย์ซึ่งเป็นตำนานศาสนาที่ยังรากฝังลึกลงในจิตใจของคนมาแต่อดีตแล้ว ก็สอดคล้องกับความชอบธรรมประเภทแรกได้เป็นอย่างดี

การนำศาสนาเข้ามาเกี่ยวข้องกับการเมืองนั้น เป็นสิ่งที่มีมาอย่างยาวนาน เพราะเนื่องจากก่อนที่อิทธิพลของแนวความคิดทางการเมืองการปกครองตะวันตกจะแพร่ขยายมายังประเทศในทวีปเอเชีย แอฟริกา และตะวันออกกลางนั้น อุดมการณ์ที่เป็นแนวทางในการปกครองและการจัดการระเบียบสังคมของประเทศเหล่านั้น ส่วนใหญ่มาจากหลักการและคำสอนของศาสนาที่สำคัญๆ ที่ได้รับการยอมรับนับถือของประชาชนส่วนใหญ่ของประเทศ ผู้ปกครองไม่ว่าจะเป็นกษัตริย์หรือผู้นำรูปแบบใด มักจะอ้างความชอบธรรมของอำนาจทางการเมืองการปกครองของตนว่าสอดคล้องกับหลักการทางศาสนา¹¹⁸ ดังที่ในสังคมไทยในสมัยสุโขทัยที่เคยอาศัย **ไตรภูมิพระร่วง** มาเป็นกลไกในการวางแนวทางการปกครอง

ในสังคมที่มีวัฒนธรรม ศาสนา และจารีตนิยมเดิมยังคงมีอิทธิพลต่อความเชื่อและค่านิยมทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคมของประชาชน ผู้ปกครองพยายามระดมพลังศาสนาและจารีตนิยมมาช่วยสนับสนุนอำนาจการปกครอง นโยบายและการดำเนินการปกครองเพื่อให้บรรลุ

¹¹⁶ ศิราพร ณ ถลาง, *ทฤษฎีคติชนวิทยา: วิถีวิทยาในการศึกษาด้านาน นิทานพื้นบ้าน*, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ: โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการคณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2552), หน้า 367-368.

¹¹⁷ สมบูรณ์ สุขสำราญ, "ศาสนากับความชอบธรรมทางการเมือง," *เอกสารการสอนชุดวิชา ความเชื่อและศาสนาในสังคมไทย หน่วยที่ 1-7* (กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, 2530), หน้า 46.

¹¹⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 47.

วัตถุประสงค์ในการสนองตอบความต้องการทางด้านวัตถุของประชาชน หากผู้ปกครองประสบความสำเร็จในการระดมพลังทางศาสนาและจารีตนิยม ย่อมหมายความว่าผู้ปกครองสามารถส่งวนมาตรการบังคับด้วยกำลังไว้เฉพาะในกรณีวิกฤติ¹¹⁹

ในสังคมพุทธศาสนาแถบเอเชียใต้และเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ กฎเกณฑ์ทางศีลธรรมและค่านิยมของประชาชนมีรากฐานจากศาสนา มีความสำคัญและสัมพันธ์กับการจัดระเบียบสังคมและการเมืองอย่างลึกซึ้ง และเป็นแหล่งที่มาสำคัญของอำนาจทางการเมือง เมื่อผู้ปกครองในเอเชียนำเอาปรัชญาการเมืองทางพุทธศาสนามาใช้ในการปกครองก็ได้ดัดแปลงปรับปรุงให้สอดคล้องกับแนวคิดดั้งเดิมและวัฒนธรรมเดิมที่มีอยู่ก่อนแล้ว และสามารถรับกับวัฒนธรรมใหม่ที่เข้ามาในภายหลังด้วย กล่าวอีกนัยหนึ่งผู้ปกครองแสวงหาความชอบธรรมจากศาสนา ค่านิยมและวัฒนธรรม ที่มีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตของสังคมขณะนั้น¹²⁰

จากความสัมพันธ์ระหว่างศาสนากับการเมืองที่มีอิทธิพลต่อกันดังกล่าวมาข้างต้นช่วยให้เข้าใจว่าเหตุใดศาสนาและตำนานศาสนาจึงเข้ามามีส่วนเกี่ยวข้องกับการเมือง อย่างไรก็ตามแม้ว่าศาสนาและตำนานศาสนาจึงเข้ามามีส่วนเกี่ยวข้องกับการเมือง แต่ก็มีได้หมายความว่าจะมีแต่เพียงฝ่าย “รัฐ” หรือ “ราชสำนัก” เท่านั้นที่นำมาใช้ หากแต่ในฝ่ายที่ “ต่อต้านรัฐ” หรือ “กบฏ” ก็ได้หยิบยกเรื่องราวทางศาสนามาใช้ในการสร้างความชอบธรรมเพื่อชิงความได้เปรียบในทางการเมืองและดำเนินการให้ได้มาซึ่งอำนาจจากอีกฝ่ายหนึ่ง ดังนั้นในการนำเสนอในประเด็นการสร้างคำอธิบายสถานภาพและความชอบธรรมทางการเมืองจึงได้แยกการพิจารณาออกเป็น 2 ฝ่ายคือ ฝ่ายราชสำนัก และฝ่ายกบฏ

5.2.1.1 การสร้างคำอธิบายสถานภาพและความชอบธรรมทางการเมืองของฝ่ายราชสำนัก

ในดินแดนที่นับถือพระพุทธศาสนา ความเชื่อเรื่องบุญกรรมได้เข้ามามีส่วนในการรองรับความเป็นพระเจ้าแผ่นดิน โดยมองว่าพระเจ้าแผ่นดินเป็น “ผู้มีบุญ” ในแง่นี้ สปิโร นักมานุษยวิทยาวัฒนธรรมได้กล่าวว่า

... เรื่องบุญกรรมได้ถูกนำมาเป็นเครื่องอธิบายสถานภาพของพระเจ้าแผ่นดิน ชาวพุทธเชื่อว่าผู้ใดเป็นพระเจ้าแผ่นดิน ผู้นั้นคือผู้มีบุญสูงสุด หรือผู้มีบุญสูงสุดจะได้เป็นพระเจ้าแผ่นดิน ในแง่นี้จึงถือว่าการรัฐประหารยึดอำนาจ

¹¹⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 47.

¹²⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 46.

เพราะสามารถจะอธิบายได้ว่าพระเจ้าแผ่นดินองค์ก่อนหมดบุญและผู้ยึดอำนาจมีบุญมากกว่า ในแง่ความเชื่อเรื่องบุญกรรมจึงถูกนำมารับรองอำนาจชอบธรรมของพระเจ้าแผ่นดิน การรับรองอำนาจของพระเจ้าแผ่นดินในลักษณะดังกล่าวมานี้จึงทำให้เกิดความไม่มั่นคงต่อสถาบันพระมหากษัตริย์และความไม่มั่นคงทางการเมือง เพราะในเมื่อความเป็นกษัตริย์ถูกโยงไว้กับความมีบุญทางศาสนาใดๆ ก็สามารถอ้างความชอบธรรมในการขึ้นมาเป็นพระมหากษัตริย์ได้¹²¹

ความคิดข้างต้นสอดคล้องกับความเชื่อทางพุทธศาสนาแบบชาวบ้านที่ว่า บุญที่ได้รับมาแต่ชาติปางก่อนจักมีผลมาถึงชีวิตปัจจุบันของมนุษย์แต่ละคน โดยกำหนดให้วิถีชีวิตของคนเป็นอิสระจากความทุกข์ในระดับที่แตกต่างกันออกไป และบุญที่มนุษย์ก่อขึ้นไว้ในชาตินี้สามารถที่จะแบ่งอุทิศให้กับผู้อื่นได้ ความเชื่อดังกล่าวนี้เป็นคำอธิบายพื้นฐานหลักในความคิดเรื่อง “ผู้มีบุญ” บุคคลที่ถือว่าเป็น “ผู้มีบุญ” เชื่อกันว่า ต้องได้รับบุญมาตั้งแต่ชาติปางก่อน และผลบุญที่ยังประโยชน์สุขนั้น สามารถแบ่งไปให้กับผู้อื่นที่เชื่อถือหรือนับถือในตัวบุคคลนั้น¹²² ด้วยเหตุดังนี้ จึงมีความพยายามตระหนักถึงผลกรรมในอดีต และยอมรับที่จะทำในสิ่งที่เพิ่มผลบุญให้แก่ตน ในขณะที่เดียวกันก็เชื่อและยอมรับว่าเฉพาะ “ผู้มีบุญ” เท่านั้นที่สามารถนำเอาผลบุญในชาตินี้ซึ่งสั่งสมมาแต่ชาติก่อน มาช่วยเหลือคุ้มครองผู้ที่เกี่ยวข้องกับเขาในชาตินี้

แต่อย่างไรก็ตาม ฐานะความเป็น “ผู้มีบุญ” จะแสดงออกให้ประจักษ์ได้ก็ต่อเมื่อมีการยอมรับจากผู้อื่น ฉะนั้น ผู้ที่จะอ้างสถานะตนว่าเป็น “ผู้มีบุญ” ได้จึงมักต้องแสดงบุคลิกและคุณสมบัติพิเศษเฉพาะ ทำให้คนอื่นเห็นและยอมรับว่า เขามีอำนาจแตกต่างจากบุคคลสามัญทั่วไป¹²³ ดังเช่นที่ในอดีตนั้นพระราชอำนาจของพระเจ้าแผ่นดินสูงสุดในพระราชอาณาจักรนั้น “จักมีขึ้นได้ในตัวบุคคลที่สั่งสมบุญญาริการมาแต่อดีต” ทั้งนี้เครื่องหมายของผู้มีบุญ ที่แสดงถึงพระราชอำนาจแห่งพระเจ้าแผ่นดิน ได้แก่ การเสด็จขึ้นครองราชย์โดยผ่านพระราชพิธีบรม

¹²¹M. Spiro, *Buddhism and Society* (Los Angeles: University of California Press, 1970), pp. 440-443. อ้างถึงใน ศิราพร ฐิตะฐาน, “แนวคิดเกี่ยวกับความเชื่อและศาสนาในสังคม,” เอกสารการสอนชุดวิชา ความเชื่อและศาสนาในสังคมไทย หน่วยที่ 1- 7 (กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, 2530), หน้า 34.

¹²²ชาร์ลส์ เอฟ คายส์, “ผู้มีบุญ” ใน พรเพ็ญ อันตระกูล, อัจฉราพร กมุทพิสมัย (บรรณาธิการ), *ความเชื่อพระศรีอารีย์ และ กบฏผู้มีบุญในสังคมไทย*, แปลโดย วารุณี โอสถารมย์ (กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์, 2527).

¹²³ชาร์ลส์ เอฟ คายส์, เรื่องเดียวกัน, หน้า 67.

ราชาภิเษก การที่ทรงประทับอยู่ในพระบรมมหาราชวัง ทรงเครื่องหรือเป็นเจ้าของเครื่องราชกกุธภัณฑ์ และได้กระทำพระราชพิธีที่กำหนดขึ้นเฉพาะพระเจ้าแผ่นดิน

ผู้ที่มีสิทธิธรรมในการขึ้นครองราชย์นั้น นอกจากเป็นผู้ที่สร้างความชอบธรรมให้ราษฎรได้เห็นว่า สิทธิในการครองราชย์ของพระองค์เกิดจากบุญญาธิการที่สั่งสมมาแต่อดีตแล้วยัง เชื่อกันอีกว่า ความเจริญของบ้านเมือง การได้มาซึ่งช้างเผือก เมืองขึ้น ความสงบสุขภายใน อาณาจักรตลอดระยะเวลาที่พระองค์ทรงครองราชย์สมบัติอยู่นั้น ขึ้นอยู่กับบุญญาธิการของพระองค์ที่สามารถขยายพระบรมโพธิสมภารปกป้องคุ้มครองเหล่าอาณาจักรประชาราษฎร์ของพระองค์ได้ด้วย ดังนั้น การเกิดโรคหิวาตโรคระบาด หรือเกิดปรากฏการณ์ธรรมชาติที่แปลกๆ ขึ้นในอดีตนั้น จึงทำให้คนส่วนใหญ่มองว่าอาจเป็นสัญญาณแสดงให้เห็นการลดถอยลงแห่งอำนาจแห่งบุญของพระเจ้าแผ่นดิน ฉะนั้นจึงทำให้พระเจ้าแผ่นดินที่ดีจักต้องทำบุญเป็นนิจ จากผลแห่งความเชื่อถือเช่นนี้ พระมหากษัตริย์จึงต้องทรงปฏิบัติตามพระธรรมคำสั่งสอนขององค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า และสร้างสมบุญต่อเนื่องกันไปเพื่อเป็นหลักประกันว่า บ้านเมืองของพระองค์จะได้ประสบแต่ความรุ่งเรือง¹²⁴

จากที่กล่าวมาข้างต้นทำให้เห็นว่าแนวความคิดเรื่อง "ผู้มีบุญ" มีลักษณะที่คล้ายคลึงกันความคิดเรื่อง "พระโพธิสัตว์" ผู้บรรลุพระสัมโพธิญาณ หากแต่เลือกที่จะกลับมาเกิดอีก ซึ่งเป็นการเลื่อนเวลาเข้าสู่นิพพานหลุดพ้นจากโลกนี้ ทั้งนี้เพื่อให้ความช่วยเหลือมวลมนุษย์ในการปลดปล่อยทุกข์ในโลกนี้ สอดคล้องกับที่ในพระพุทธานุชาตินั้นแนวคิดเรื่องอนาคตพุทธเจ้ากับสถานะที่เป็นพระโพธิสัตว์มีความสัมพันธ์กับเรื่อง "จักรพรรดิราช" ซึ่งเป็นร่องรอยให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างพุทธจักร และอาณาจักรในยุคต่อมา¹²⁵ โดยหากจะพิจารณาถึงธรรมบารมีของพระโพธิสัตว์หรือพระอนาคตพุทธเจ้าแล้ง พบว่าค่อนข้างใกล้เคียงกับราชธรรมขององค์พระมหากษัตริย์ที่ทรงช่วยเหลือพสกนิกรให้อยู่เย็นเป็นสุขภายใต้ราชอาณาจักรของพระองค์ ตัวอย่างเช่นใน มหาปรินิพพานสูตร ที่พระพุทธเจ้าตรัสกับพระอานนที่ให้จัดการกับพระศพของพระองค์เหมือนกับจัดการพระศพของพระเจ้าจักรพรรดิ

ดูกรอานนท ฟังปฏิบัติในสรีระตถาคต เหมือนที่เขาปฏิบัติในพระสรีระ

พระเจ้าจักรพรรดิ ฯ

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ก็เขาปฏิบัติในพระสรีระพระเจ้าจักรพรรดิ

อย่างไร ฯ

¹²⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 67.

¹²⁵ บำเพ็ญ ะวิน, (ผู้ชำระต้นฉบับ), ประชุมพงศาวดารฉบับราษฎร ภาค 3 พระอนาคตวงศ์, หน้า

ดูกรอานนท์ เขาห่อพระสรีระพระเจ้าจักรพรรดิด้วยผ้าใหม่แล้วซับด้วย
 สำลีแล้วห่อด้วยผ้าใหม่ โดยอุบายนี้ ห่อพระสรีระพระเจ้าจักรพรรดิด้วยผ้า 500 คู่
 แล้วเชิญพระสรีระลงในรางเหล็กอันเต็มด้วยน้ำมัน ครอบด้วยรางเหล็กอื่น แล้ว
 กระทำจิตภาวนาด้วยไม้หอมล้วน ถวายพระเพลิงพระสรีระพระเจ้าจักรพรรดิ
 สร้างสถูปของพระเจ้าจักรพรรดิไว้ที่หนทางใหญ่ 4 แพร่ง เขาปฏิบัติในพระ
 สรีระพระเจ้าจักรพรรดิ ด้วยประการฉะนี้แล พวกกษัตริย์ผู้เป็นบัณฑิตเป็นต้น
 พึงปฏิบัติในสรีระตถาคตเหมือนที่เขาปฏิบัติพระสรีระพระเจ้าจักรพรรดิ พึง
 สร้างสถูปของตถาคตไว้ที่หนทางใหญ่ 4 แพร่ง ชนเหล่าใดจักยกขึ้นซึ่งมาลัย
 ของหอมหรือจุกอกกิวาท หรือจักยัดให้เลื่อมใสในสถูปนั้น การกระทำ
 เช่นนั้น จักเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุข แก่ชนเหล่านั้นสิ้นกาล
 นาน ฯ

ดังนั้นจึงมีความเป็นไปได้และน่าเชื่อถือมากพอที่ พระเจ้าแผ่นดินจะทรงเปรียบ
 พระองค์เองเสมือนว่าเป็นพระโพธิสัตว์อีกองค์หนึ่ง¹²⁶ หรือกล่าวว่าพระองค์เป็นพุทธังกูร¹²⁷ นั้นเองซึ่ง
 สัมพันธ์กับหลักฐานด้านจารึก¹²⁸ ที่มีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับคติเรื่องอนาคตพุทธเจ้า ที่พบว่าในอดีต
 กลุ่มชนชั้นปกครองนั้นมิได้บำเพ็ญกัมมคุณเพียงประสงค์เพื่อให้เกิดในยุคของพระศรีอาริย์เท่านั้น
 แต่ส่วนหนึ่งมีความปรารถนา และมุ่งหวังจะเป็นพระพุทธเจ้าอีกพระองค์หนึ่งในอนาคตกาลด้วย
 ตนเอง¹²⁹ ดังตัวอย่างใน จารึกฐานพระพุทธรูปปางประทับรอยพระบาท อักษรฝักขาม, ธรรม
 ล้านนา พุทธศักราช 2024 ความว่า

ศักราชได้ 843 ปีเต้ายี้ เจ้าวิเชียรบุญโญสร้างเสร็จพระเจ้าไว้รอยดิน
 ด้วยบุญนี้ขอหื้อพระเมตเจ้าทำนายว่าจะเป็พระตน 1¹³⁰

อนึ่ง การจารึกคำอธิษฐาน หรือความปรารถนาที่จะเป็นพระอนาคตพุทธเจ้านั้น
 ไม่เพียงเป็นการแสดงความเลื่อมใสศรัทธาของพระเจ้าแผ่นดินหรือชนชั้นสูงเท่านั้น หากแต่ยังเป็น

¹²⁶ดูเพิ่มเติมใน ผาสุก อิทราวุธ, "พระโพธิสัตว์บารมีกับอุดมการณ์การสร้างสรรค์สังคม," ตำรงวิชาการ
 3, 3 (2546): 19-24.

¹²⁷บำเพ็ญ ะวิน, (ผู้ชำระต้นฉบับ), ประชุมพงศาวดารฉบับราษฎร์ ภาค 3 พระอนาคตวงศ์, หน้า
 45.

¹²⁸ดู บำเพ็ญ ะวิน, "ทัศนะเพิ่มเติมอันมีต่อหลักฐาน," เรื่องเดียวกัน, หน้า 44-49.

¹²⁹เรื่องเดียวกัน, หน้า 46.

¹³⁰จารึกล้านนา ภาค 1 เล่ม 1 (มูลนิธิเจมส์ เอช ดับเบิลยู ทอมป์สัน, 2534), หน้า 30 - 31.

การ “ประกาศ” เป็นนัยถึงสถานภาพของพระองค์ที่ในฐานะของพระโพธิสัตว์ ว่าที่พระพุทธเจ้า ที่ได้ทรงเริ่มต้นแล้วด้วยการตั้งมโนปณิธาน ทั้งนี้เนื่องจากจารึกที่พบส่วนใหญ่ ต่างก็เป็นจารึกที่ตั้งอยู่ในพื้นที่ที่ให้คนส่วนใหญ่ได้เห็น เช่น ในวัด ฐานพระพุทธรูป ฐานพระพุทธรูป เป็นต้น

ใน พระสูตรตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค อัครัญญสูตร มีข้อความระบุว่า ผู้เป็นกษัตริย์ของชุมชน คือพระพุทธเจ้าเมื่อครั้งยังเสวยพระชาติเป็นพระโพธิสัตว์ พระโพธิสัตว์นี้มีปัญญาเฉลียวฉลาดยิ่งกว่าผู้อื่นในสังคม ดังปรากฏเนื้อความตอนหนึ่งว่า

[62] ดูกรวาเสฏฐะและภารทวาชะ ครั้นนั้นแล สัตว์ผู้หนึ่งเป็นคนโลกสงวนส่วนของตนไว้ ไปเก็บเอาส่วนอื่นที่เขาไม่ได้ให้มาบริโภค สัตว์ทั้งหลายจึงช่วยกันจับสัตว์ผู้หนึ่ง ครั้นแล้ว ได้ตักเตือนอย่างนี้ว่า แน่ะสัตว์ผู้เจริญ ก็ท่านกระทำการชั่วช้านัก ที่สงวนส่วนของตนไว้ ไปเก็บเอาส่วนอื่นที่เขาไม่ได้ให้มาบริโภค ท่านอย่าได้กระทำการชั่วช้าเห็นปานนี้อีกเลย ดูกรวาเสฏฐะและภารทวาชะ สัตว์ผู้หนึ่งแล รับคำของสัตว์เหล่านั้นแล้ว แม้ครั้งที่ 2 ... แม้ครั้งที่ 3 สัตว์นั้นสงวนส่วนของตนไว้ ไปเก็บเอาส่วนอื่นที่เขาไม่ได้ให้มาบริโภค สัตว์เหล่านั้นจึงช่วยกันจับสัตว์ผู้หนึ่ง ครั้นแล้ว ได้ตักเตือนว่าแน่ะ สัตว์ผู้เจริญ ท่านทำกรรมอันชั่วช้านัก ที่สงวนส่วนของตนไว้ ไปเอาส่วนที่เขาไม่ได้ให้มาบริโภค ท่านอย่าได้กระทำการอันชั่วช้าเห็นปานนี้อีกเลย สัตว์พวกหนึ่งประหารด้วยฝ่ามือ พวกหนึ่งประหารด้วยก้อนดินบ้าง พวกหนึ่งประหารด้วยท่อนไม้ ดูกรวาเสฏฐะและภารทวาชะ ก็นัยเพราะมีเหตุเช่นนั้นเป็นต้นมาการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของไม่ได้ให้จึงปรากฏ การตีเตียนจึงปรากฏ การกล่าวเท็จจึงปรากฏ การถือท่อนไม้จึงปรากฏ ครั้นนั้นแล พวกสัตว์ที่เป็นผู้ใหญ่จึงประชุมกัน ครั้นแล้ว ต่างก็ปรบทุกข์กันว่า พ่อเอ๋ย ก็การถือเอาสิ่งของที่เจ้าของไม่ได้ให้จักปรากฏ การตีเตียนจักปรากฏ การพูดเท็จจักปรากฏ การถือท่อนไม้จักปรากฏ ในเพราะบาปธรรมเหล่านี้ใด บาปธรรมเหล่านั้นเกิดปรากฏแล้วในสัตว์ทั้งหลาย อย่านั่นเลย พวกเราจักสมมติสัตว์ผู้หนึ่งให้เป็นผู้ว่ากล่าวผู้ที่ควรว่ากล่าวได้โดยชอบ ให้เป็นผู้ตีเตียนผู้ที่ควรตีเตียนได้โดยชอบ ให้เป็นผู้จับไล่ ผู้ที่ควรจับไล่ได้โดยชอบ ส่วนพวกเราจักแบ่งส่วนข้าวสาลีให้แก่ผู้นั้น ดังนี้

ดูกรวาเสฏฐะและภารทวาชะ ครั้นแล้ว สัตว์เหล่านั้น พวกกันเข้าไปหาสัตว์ที่สวงามกว่า น่าดูน่าชมกว่า น่าเลื่อมใสกว่า และน่าเกรงขามมากกว่า สัตว์ทุกคนแล้ว จึงแจ้งเรื่องนี้ว่า ข้าแต่สัตว์ผู้เจริญ มาเกิดพ่อ ขอพ่อจงว่ากล่าวผู้ที่ควรว่ากล่าวได้โดยชอบ จงตีเตียนผู้ที่ควรตีเตียนได้โดยชอบ จงจับไล่ผู้ที่ควรจับไล่ได้โดยชอบเถิด ส่วนพวกข้าพเจ้าจักแบ่งส่วนข้าวสาลีให้แก่พ่อ ดูกร

วาเสฏฐะและภารทวาชะ สัตว์ผู้นั้นแลรับคำของสัตว์เหล่านั้นแล้ว จึงว่ากล่าวผู้ที่ควรว่ากล่าวได้โดยชอบ ตีเตียนผู้ที่ควรตีเตียนได้โดยชอบ ชับไล่ผู้ที่ควรขับไล่ได้โดยชอบ ส่วนสัตว์เหล่านั้นก็แบ่งส่วนข้าวสาลีให้แก่สัตว์ที่เป็นหัวหน้านั้น

[63] ดูกรวาเสฏฐะและภารทวาชะ เพราะเหตุผู้ที่เป็นหัวหน้าอันมหาชนสมมติ ดังนี้แล อีกพระว่า มหาชนสมมติ จึงอุบัติขึ้นเป็นอันดับแรก เพราะเหตุผู้ที่เป็นหัวหน้า เป็นใหญ่ยิ่งแห่งเขตทั้งหลาย ดังนี้แล อีกพระว่า กษัตริย์ กษัตริย์ จึงอุบัติขึ้นเป็นอันดับที่สอง เพราะเหตุผู้เป็นหัวหน้ายังชนเหล่าอื่นให้สุขใจได้โดยธรรม ดังนี้แล อีกพระว่า ราชา ราชา จึงอุบัติขึ้นเป็นอันดับที่สาม

ความคิดข้างต้นได้ส่งอิทธิพลต่อการประพันธ์ ตำนานมูลศาสนา ที่พระพุทธพุกามเถระ และพระพุทธญาณเถระ แต่งขึ้นก่อนพุทธศตวรรษที่ 21 ในสังคมไทยภาคเหนือ มีข้อความตอนหนึ่งดังนี้

ครั้นอยู่มามีช้านานเท่าใด คนในจำพวกนั้นคนหนึ่งมีจิตคิดโลก จึงไปลักเอาข้าวโพดในแดนของท่านผู้นั้นมาไว้เป็นของตน เมื่อเจ้าของรู้ว่ามันผู้นั้นขโมยเอามา เจ้าของก็มาว่ากล่าวสั่งสอนถึง 2 ครั้ง 3 ครั้ง มันก็ไม่เชื่อฟัง เจ้าของมีความโกรธจึงทุบมันผู้นั้นด้วยมือและไม่ผ่อน มันผู้นั้นก็ไม่เข็ดหลาบยังประพฤติตัวเป็นโจรอยู่เสมอๆ บาปกรรมในอหินนาทานนี้ก็บังเกิดแต่ปฐมกัลป์ไปนั้นแล

อยู่มาวันหนึ่ง บุคคลทั้งหลายเหล่านั้นจึงประชุมปรึกษากัน ถึงเรื่องโจรผู้ร้ายลักเอาวัตถุข้าวของอยู่เสมอ เราทั้งหลายจะคิดหาหนทางป้องกันประการใดดี มีผู้หนึ่งกล่าวขึ้นว่า เราทั้งหลายควรสมมติบุคคลผู้มีปัญญาขึ้นเป็นหัวหน้าคนหนึ่ง ให้ว่ากล่าวสั่งสอนคนที่ควรสอน อาจข่มบุคคลที่ควรข่ม อาจขับไล่บุคคลที่ควรขับไล่นั้น แล้วเราทั้งหลายก็ควรแบ่งข้าวสาลีของเราให้แก่มันผู้นั้นตามสมควรเถิด เมื่อคนทั้งหลายตกลงเห็นพร้อมกันแล้ว ครั้นนั้นพระสมณโคตมพระองค์ยังเสวยพระชาติเป็นพระบรมโพธิสัตว์ บังเกิดเกิดอยู่ในชนบทแต่ครั้งปฐมกัลป์ไปนั้น มีรูปร่างลักษณะงดงามยิ่งกว่าคนทั้งหลายในสมัยนั้น และมีเดชาบุภาพก็ยิ่งกว่าคนทั้งหลายในสมัยนั้น มีปัญญารอบรู้ในสิ่งทั้งหลายนั้นๆ ก็ยิ่งกว่าคนทั้งหลายในสมัยนั้น คนทั้งหลายเหล่านั้นก็พากันสู่สำนักของพระองค์ แล้วก็สมมติพระองค์ให้เป็นใหญ่กว่าเขาทั้งหลายเหล่านั้น เหตุดังนี้ พระองค์จึงได้ชื่อว่า มหาสมมติ ...

ชลดา เรื่องรักษลิขิต ศึกษาเรื่อง "ความคิดเรื่องพุทธราชาในวรรณคดีไทย" กล่าวว่า ความคิดเรื่องพุทธราชามีปรากฏอยู่ในวรรณคดีไทยซึ่งเป็นผลงานด้านวรรณศิลป์ของคนไทยมาตั้งแต่สมัยสุโขทัยแล้ว และคติหรือความคิดเรื่องนี้ได้ดำรงมั่นเรื่อยมา และมีปรากฏในวรรณคดีไทย สืบทอดต่อเนื่องมาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์¹³¹ จากคติเรื่อง "พุทธราชา" นี้เองจึงทำให้เชื่อมโยงพระมหากษัตริย์กับพระอนาคตพุทธเจ้าได้อย่างกลมกลืน

ในขณะที่พระองค์ได้ทรงประกาศ หรือได้รับการยกย่อง ให้อยู่ในฐานะพระโพธิสัตว์หน่อพระพุทธเจ้า ที่จะมาตรัสเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคตนั่นเอง คติเรื่องพระศรีอารียซึ่ง เป็นพระอนาคตพุทธเจ้าก็มีการเผยแพร่ไปด้วยพร้อมๆ กัน ดังที่เรื่องพระศรีอารียถูกแทรกไว้ใน *ไตรภูมิโลกวินิจฉัย* และขยายความอย่างละเอียด สิ่งเหล่านี้สะท้อนให้เห็นถึงการพยายามใช้เรื่องพระศรีอารียเป็นเครื่องมือในการตอกย้ำคติพุทธราชา โดยเป็นการอ้างความชอบธรรมในอำนาจทั้ง ในฐานะของกษัตริย์ และในฐานะของ "พระหน่อพุทธเจ้า" โดยทรงดำรงพระองค์เป็นเสมือนพระอนาคตพุทธเจ้า

นอกจากนี้ ผู้วิจัยมีข้อสังเกตว่าในสมัยรัตนโกสินทร์มีการขนานนามพระนครว่าเป็น "กรุงเทพมหานคร" คือ นครที่เป็นที่อยู่ของเทพหรือสวรรค์ ดังนั้นจึงทำให้พระองค์จะต้องหาสถานภาพที่อยู่เหนือ "เทพ" ทั้งปวง จึงทรงสถาปนาพระองค์ดำรงสถานภาพเป็น "ดุสิตเทวราช" หรือพระโพธิสัตว์ศรีอารียที่กำลังจะมาก่อเกิดเพื่อตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า นอกจากนี้ยังได้ทรงสร้างสิ่งปลูกสร้างอีกจำนวนหนึ่งเพื่อให้ประชาชนเห็นความเป็น "ดุสิตเทวราช" ให้ชัดเจนมากขึ้น ดังจะเห็นได้จากการตั้งชื่อสถานที่ต่างๆ * อันเนื่องด้วยนาม "ดุสิต" สะท้อนให้เห็นถึงคติพุทธราชาอย่างชัดเจน ตัวอย่างเช่น¹³² พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท ตั้งอยู่ทางตะวันตกของพระที่นั่งจักรีมหาปราสาท และพระบรมมหาราชวัง พระที่นั่งองค์นี้พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ได้โปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ.2332 เพื่อแทนพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัยซึ่งถูกไฟไหม้ด้วยอุบัติเหตุ พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาทเป็นลักษณะปราสาทจัตุรมุข สำหรับเป็นที่ประดิษฐานพระบรมศพพระเจ้าแผ่นดิน สมเด็จพระอัครมเหสี และพระบรมวงศานุวงศ์ชั้นผู้ใหญ่บางพระองค์ นอกจากนี้ยังใช้ในการประกอบพระราชพิธี และการพระราชกุศล พระที่นั่งดุสิตาภิรมย์ สร้างขึ้นสมัยรัชกาลที่ 1 ประดิษฐานอยู่ตรงมุมกำแพงแก้วของพระมหามณเฑียรด้านตะวันตกกับด้านเหนือต่อกัน หรือ

¹³¹ ชลดา เรื่องรักษลิขิต, "ความคิดเรื่องพุทธราชาในวรรณคดีไทย," ใน *วรรณคดี รวมบทความวิจัยและบทความวิชาการวารสารภาษาและวรรณคดีไทย*, หน้า 48-49.

* การตั้งชื่อในลักษณะนี้มีพบที่พม่าด้วย เช่นการตั้งชื่อเมือง "ตองอูเกตุมวดี" ซึ่งคำ "เกตุมวดี" เป็นชื่อเมืองในสมัยที่พระศรีอารียเมตไตรยจะมาตรัสรู้ในอนาคต

¹³² สงวน อ้นคง, *พระที่นั่ง ประดับและป้อมฯ ในพระราชอาณาจักรไทย* (กรุงเทพฯ: เกษมบรรณกิจ, 2515).

ทางด้านซ้ายของพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย เป็นพระที่นั่งของพระมหากษัตริย์ หรือ พระที่นั่งพิमानดุสิตา สร้างขึ้นสมัยรัชกาลที่ 1 เป็นพระวิมานอยู่กลางสระ อยู่หลังพระที่นั่งศิวโมกษพิมานไปทางเหนือ เป็นของกรมพระราชวังบวรฯ ในรัชกาลที่ 1 พระที่นั่งองค์นี้โปรดเกล้าฯ ให้สร้างแทนปราสาทซึ่งพระองค์ทรงดำริที่จะสร้างพระวิมานนี้เป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูป

โดยเฉพาะ “พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท” ซึ่งใช้ในการประดิษฐานพระบรมศพพระเจ้าแผ่นดิน สมเด็จพระอัครมเหสี และพระบรมวงศานุวงศ์ชั้นผู้ใหญ่บางพระองค์ นั้น ผู้วิจัยเห็นว่า น่าสนใจยิ่ง เพราะการประดิษฐานของพระบรมศพของบุคคลที่มีฐานะเป็นพระโพธิสัตว์ ณ สถานที่ที่ใช้ชื่อเดียวกับสวรรค์ชั้นดุสิต ซึ่งเป็นที่อยู่ของพระโพธิสัตว์ซึ่งรอเวลามาตรัสรู้ จึงทำให้เป็นการเน้นย้ำว่า การสิ้นพระชนม์ของพระบรมศพในพระโกศนั้นเป็นเพียงการ “เปลี่ยนผ่าน” สถานภาพของพระองค์จาก “สมมติโพธิสัตว์” กลับคืนสถานภาพการเป็นพระโพธิสัตว์อย่างแท้จริงบนสวรรค์ชั้นดุสิตด้วยเพื่อรอเวลามาอุบัติเป็นพระพุทธเจ้าพระองค์ต่อไป

นอกจากนี้ในสมัยรัชกาลที่ 1 ยังทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ขานนาม “วัดโพธิ์” ว่า “วัดพระเชตุพน” และยกย่องเป็นวัดประจำรัชกาล ชื่อวัดพระเชตุพน นี้เป็นชื่อที่ปรากฏในพระไตรปิฎกว่าวัดพระเชตะวัน เป็นที่ประทับของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ซึ่งอาจเป็นนัยยะหนึ่งของการแสดงการเป็นพระอนาคตพุทธเจ้าอยู่เป็นนัยๆ

อย่างไรก็ตามความคิดดังกล่าวก็ได้สืบทอดต่อเนื่องมาจนถึงในสมัยรัชกาลที่ 3 จนกระทั่งในสมัยรัชกาลที่ 4 ความคิดดังกล่าวเริ่มเปลี่ยนแปลงไป จนกระทั่งในยุครัชกาลที่ 5 ซึ่งเป็นสมัยที่มีการเกิดกบฏ “ผู้มีบุญ” ขึ้นมาเป็นจำนวนมาก พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ได้ทรงแสดงพระองค์ในฐานะพระอนาคตพุทธเจ้าให้ชัดเจนด้วยพิธีกรรมต่างๆ หรือการแสดงความปรารถนาเป็นพระศรีอารีย์ดังเช่นพระเจ้าแผ่นดินในอดีตแต่อย่างใด หากแต่ทรงบำเพ็ญพระราชกรณียกิจในการพัฒนาบ้านเมืองเพื่อแก้ไขความยากจนอันเป็นมูลเหตุของการเกิดกบฏผู้มีบุญ

ผู้วิจัยมีข้อสังเกตว่า การที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ไม่ทรงนำคติเรื่องพระศรีอารีย์ หรือพุทธราชา มาใช้ในการแก้ปัญหานั้น ส่วนหนึ่งน่าจะมาจากการที่ทรงเรียนรู้และเข้าใจพระทัยมูลเหตุที่มาของคติเรื่องพระศรีอารีย์ และทรงยึดเอาข้อความในพระไตรปิฎกเป็นหลัก ซึ่งก็จะพบดังที่กล่าวไปแล้วว่า ในพระไตรปิฎกแทบจะไม่ได้ให้ความสำคัญกับพระอนาคตพุทธเจ้าเท่าใดนัก อาจเป็นเพราะยังมิได้ตรัสรู้ ในขณะที่ในพระไตรปิฎกบันทึกเรื่องราวของพระอดีตพุทธเจ้าไว้ไม่น้อย ด้วยเหตุนี้จึงทำให้พระองค์ไม่ทรงให้ความสำคัญกับเรื่องการนำตำนานพระศรีอารีย์มาใช้ประโยชน์มากนัก ทั้งยังทรงตระหนักถึงสถานภาพของพระศรีอารีย์ที่ยังเป็นเพียงพระโพธิสัตว์ซึ่งด้อยสถานภาพกว่าพระโคตมพุทธเจ้า ที่ทรงผนวชและตรัสรู้แล้ว ดังปรากฏใน

จดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน จ.ศ. 1245 (พ.ศ. 2426) พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว¹³³ กล่าวว่า

อนึ่ง พระยาพิสุทธิธรรมธาดาได้จัดเรือใหญ่มาขนานปลูกพลับพลานั้นตั้งที่พระ โต๊ะจีน อาสนสงฆ์และประดับประทีปโคมไฟ มีเรือเป็นโรงละคร 1 มีเรือโรงหนัง 1 เรือดอกไม้เพลิง 1 เวลาค่ำโปรดให้แห่รูปพระศรีอารียซึ่งแห่มาแต่กรุงเทพฯ ถึงลพบุรีวัน 3 4⁷ 12 ค่ำมาพักอยู่หน้าวัดมณีชลขันธ์นั้น แห่ไปถึงเรือที่ปลูกพลับพลาแล้วยกขึ้นตั้งบนอาสนนั้น เวลา 2 ทุ่มเศษเสด็จทรงเรือพระที่นั่งแก่งเสด็จแต่แพพระที่นั่งไปประทับที่ช่องจะสวดมนต์ ทรงประเคนผ้าไตรพระราชาคณะพระครูฐานา 10 รูป พระสงฆ์ครองผ้าแล้ว จะทรงจุดเทียนทอดพระเนตรเห็นไม่มีพระพุทธรูป โปรดให้ไปเชิญพระพุทธรูปมาองค์หนึ่งก่อน จึงจะให้สวด รับสั่งว่าจะเอารูปพระศรีอารียนี้เป็นรัตนไม้ได้ จะถือเป็นพุทธธรรม สังฆ ก็ไม่ได้ ที่ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลซ่อมแซมพระศรีอารีย และทำการฉลองนี้ไซ้ว่าจะทรงเลื่อมใสในรูปนี้ อย่างเช่นคนโง่ยงดีในศาสนาพระศรีอารีย ภายหน้ายิ่งกว่าพระพุทธรูเจ้าหนั้นหาไม้ได้ ทรงเกื้อกูลอนุเคราะห์ความสนุกยินดีของราษฎรเท่านั้น แล้วรับสั่งถามพระญาณรักขิตว่าไหว้รูปนี้หรือไม่ ทูลว่าไม่ได้ ไหว้สมเด็จพระอมรินทราบรมราชินีให้พระยาศรีไปเชิญพระพุทธรูปที่วัดมณีชลขันธ์มาแล้ว ทรงจุดเทียนนมัสการ พระพิมพ์ธรรม¹³⁴ ถวายศีลแล้ว พระสงฆ์สวดสัตตปริตรยังไม่ทันจบ เสด็จพระราชดำเนินกลับประทับแพพระที่นั่ง พระสงฆ์สวดมนต์จบแล้ว ทรงดอกไม้เพลิง ค่ำวันนี้มีละครโรง 1 มีหนังโรง 1

นอกจากนี้แม้จะเปลี่ยนแปลงการปกครองไปแล้วก็ยังคงมีการใช้ตำนานพระศรีอารียกันอย่างต่อเนื่อง ดังเช่นเมื่อคณะราษฎรปฏิวัติการปกครองระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ เมื่อ พ.ศ. 2475 ยังผลให้พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นพระมหากษัตริย์ภายใต้ระบอบการปกครองแบบประชาธิปไตยเป็นพระองค์แรก คณะราษฎรใช้เหตุผลในการปฏิวัตินั้นมีความต่อนหนึ่งอ้างอิงถึงเรื่องพระศรีอารีย ดังนี้

¹³³ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, "จดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน จ.ศ. 1245," วารสารศิลปากร 10, 6 (2510): 88-89.

¹³⁴ พระพิมพ์ธรรม (อัน) วัดพระเชตุพน (พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว), "จดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน จ.ศ. 1245," วารสารศิลปากร 10, 6 (2510): 88.

ราษฎรทั้งหลายจงพร้อมกันช่วยคณะราษฎรให้ทำกิจอันคงจะอยู่
 ชั่วดินฟ้านี้ให้สำเร็จ คณะราษฎรขอให้ทุกคนที่มีได้ร่วมมือเข้ายึดอำนาจจาก
 รัฐบาลกษัตริย์เหนือกฎหมายพึงตั้งอยู่ในความสงบและตั้งหน้าหากิน อย่า
 ทำการใด ๆ อันเป็นการขัดขวางต่อคณะราษฎรนี้ เท่ากับราษฎรช่วยประเทศ
 และช่วยตัวราษฎร บุตร หลาน หลาน ของตนเอง ประเทศจะมีความเป็น
 เอกราชอย่างพร้อมบริบูรณ์ ราษฎรจะได้รับความปลอดภัย ทุกคนจะต้องมี
 งานทำไม่ต้องอดตาย ทุกคนจะมีสิทธิเสมอกัน และมีเสรีภาพจากการเป็น
 ไพร่ เป็นข้า เป็นทาสพวกเจ้า หมดสมัยที่เจ้าจะทำนาบนหลังราษฎร สิ่ง
 ที่ทุกคนพึงปรารถนาคือ ความสุขความเจริญอย่างประเสริฐซึ่งเรียกเป็นศัพท์
 ว่า "ศรีอารีย์" นั้น ก็จะต้องบังเกิดขึ้นแก่ราษฎรถ้วนหน้า

หรือแม้แต่ในเค้าโครงเศรษฐกิจของหลวงประดิษฐมนูธรรม (ปรีดี พนมยงค์)* นั้น
 ก็ยังคงให้ความสนใจเรื่องพระศรีอารีย์ในการชักนำและทำความเข้าใจแก่ประชาชน ดังความตอน
 หนึ่งในบทที่ 6 ว่าด้วยการศึกษา

ราษฎรจะมีการศึกษาอย่างเต็มที่ เมื่อราษฎรได้รับความสุขสมบูรณ์
 โดยรัฐบาลประกอบเศรษฐกิจเสียเอง ราษฎรก็ย่อมจะได้รับการศึกษาแทนที่
 จะคอยพะวงถึงทรัพย์สินของตนว่าจะป็นอันตรายสูญหาย และรัฐบาลยัง
 อาจที่จะบังคับให้ราษฎรที่เป็นข้าราชการจำต้องเล่าเรียน แม้ราษฎรผู้นั้นจะ
 เป็นผู้ใหญ่อายุตั้งแต่ 20 ปีขึ้นไปจนถึง 55 ปีก็ตาม เมื่อเป็นข้าราชการแล้ว
 ก็จำต้องเรียนโดยวิธีเอกชนต่างคนต่างทำนั้น การบังคับให้ผู้ใหญ่เรียน ย่อม
 เป็นการยาก

ก็เมื่อการที่รัฐบาลประกอบเศรษฐกิจเสียเองเช่นนี้ เป็นการที่ทำให้วัตถุ
 ที่ประสงค์ทั้ง 6 ประการของคณะราษฎรได้สำเร็จไปตามที่ได้ประกาศแก่

* นายปรีดี พนมยงค์ เคยกล่าวถึงโลกพระศรีอารีย์ในความทรงจำครั้งวัยเยาว์ว่า "นับตั้งแต่ข้าพเจ้า
 ยังเป็นเด็กมีความจำได้ก็ได้อินพระภิกษุสงฆ์และผู้เฒ่าผู้แก่ได้เล่าให้ฟังและอ้างถึงบ่อย ๆ ว่ามี 'พุทธทำนาย' ไว้
 ว่า ในปลายพุทธศาสนายุคกาล มนุษยชาติจะเข้าสู่ยุคสมัยเพราะศีลธรรมเสื่อมทรามลง จึงมีแต่การรบราฆ่าฟัน
 และเบียดเบียนกัน สิ่งมหัศจรรย์จะเกิดขึ้น... โฟบรลย์กัลปจะล้างโลกที่โสมม ครั้นแล้วยุคใหม่คือ 'ยุคศรีอารย
 เมตไตรย' ก็จะอุบัติขึ้นในยุคใหม่มนุษยชาติจะอยู่ร่วมกันด้วยความเมตตาปราณีระหว่างกัน บุคคลจะเสมอ
 เหมือนกัน... ความสะดวกราบรื่นในการคมนาคมและความอุดมสมบูรณ์ของชีวิตปัจจัยก็หลังไหลเหลือคณานับ
 ประดุจว่ามีต้นกัลปพฤกษ์ทุกมุมเมือง ซึ่งมนุษย์อาจถือเอาได้ตามความต้องการ" (ปรีดี พนมยงค์ ความเป็น
 อนิจจังของสังคม)

ราษฎรไว้แล้ว สิ่งที่ราษฎรทุกคนพึงปรารถนาคือความสุขความเจริญอย่าง ประเสริฐซึ่งเรียกกันเป็นศัพท์ว่า **ศรีอริยะ** ก็จะมีบังเกิดแก่ราษฎรโดยถ้วน หน้า ไฉนเล่าพวกเราที่ได้พร้อมใจกันไขประตูเปิดช่องทางให้แก่ราษฎรแล้ว จะรี ๆ รอ ๆ ไม่นำราษฎรต่อไปให้ถึงต้นกัลปพฤกษ์ ซึ่งราษฎรจะได้เก็บผลเอา จากต้นไม้นั้น คือผลแห่งความสุขความเจริญดังที่ได้มีพุทธทำนายกล่าวไว้ใน เรื่อง **ศาสนาพระศรีอารย์** ในเรื่องนี้ผู้ถือศาสนาทุกคน ในการทำบุญ ปรารถนาจะ **ประสพศาสนาพระศรีอารย์** แม้ในการสาบานในโรงศาลก็ดี ใน การพิธีใด ๆ ก็ดี ก็อ้างกันแต่ว่าเมื่อชื่อสัตย์หรือให้การไปตามจริงแล้ว ก็ให้ **ประสพพบศาสนาพระศรีอารย์** ก็เมื่อบัดนี้เราจะดำเนินวิถีไปสู่อริยะสมัย แต่ที่ยังมีบุคคลที่จะถอยหลังเข้าคลอง ซึ่งถอยหนัก ๆ เข้าก็จะกลับไปสู่ สมัยก่อนพุทธกาล คือเมื่อ 2475 ปีที่ล่วงมาแล้ว

จะเห็นได้ว่าการยกเอาเรื่องพระศรีอารย์เข้ามาไว้ในประกาศ หรือเค้าโครง เศรษฐกิจของคณะราษฎร มีความใกล้เคียงกับการอ้างของกบฏผีบุญ ในสมัยก่อนๆ มา โดยการ อ้างอิงว่าสามารถทำให้ถึงโลกพระศรีอารย์ได้ก่อนศาสนาครบ 5000 ปี แต่อย่างไรก็ตามข้อความ ดังกล่าวก็มีการพัฒนาให้ทันสมัยกับความเจริญทางการศึกษาของประชาชนมากขึ้นด้วย

จะเห็นได้ว่าในการใช้ตำนานพระศรีอารย์ ในการสร้างคำอธิบายและความชอบ ธรรมทางการเมืองของฝ่ายรัฐ หรือฝ่ายพระราชสำนักนั้น มีมาอย่างยาวนาน มีกระบวนการและ กลไกต่างๆ ที่สั่งสมมาจนเป็นจารีตและมรดกทางวัฒนธรรมสืบต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน

5.2.1.2 การสร้างคำอธิบายสถานภาพและความชอบธรรมทางการเมือง ของฝ่ายต่อต้านราชสำนัก

จากที่ได้กล่าวเรื่องการใช้ตำนานพระศรีอารย์เพื่อสร้างคำอธิบายและความชอบ ธรรมทางการเมืองของฝ่ายรัฐ หรือฝ่ายพระราชสำนัก ข้างต้น มิได้หมายความว่า ไม่เคยมี ปรากฏการณ์ที่ทำทลายพระราชอำนาจเกิดขึ้น หากแต่เหตุการณ์ที่ทำทลายอำนาจเท่าที่ปรากฏ ชัดเจน มักเป็นไปในรูปของการหรือพยายามแย่งชิงอำนาจกันเองภายในกลุ่มราชสำนัก ทั้งนี้ได้ หมายความว่าไม่มีปฏิกริยาต่อต้านอำนาจรัฐจากราษฎรสามัญเลย

ในประวัติศาสตร์ได้บันทึกไว้ว่าในช่วงบ้านเมืองเดือดร้อนในสมัยกรุงศรีอยุธยา มี การอ้างความคิดความเชื่อเรื่องพระศรีอารย์ โดยผู้นำกบฏมักอ้างตัวเป็นพระศรีอารย์ หรือพระยา ธรรมิกราช เพื่อเข้ามาครอบงำสถานการณ์ ดังเช่น *กบฏญาณพิเชียร พ.ศ.2105* (สมัยสมเด็จพระ มหาธรรมราชา) เกิดจากสาเหตุทางการเมืองต่างประเทศกับการเมืองภายในราชสำนัก ผนวกกับ

ปัญหาทางเศรษฐกิจ โรคระบาด ทำให้เกิดจลาจล *กบฏธรรมเถียร* (ข้าหลวงเดิมเจ้าพระขวัญ) (ครั้งที่ 1) พ.ศ.2235 (สมเด็จพระเพทราชา) เพื่อแก้แค้นให้กับเจ้านายเก่าคือ เจ้าฟ้าอภัยทศ ราชวงศ์ปราสาททอง (รัชกาลสมเด็จพระนารายณ์) เกิดปัญหาการเมืองภายใน (การแย่งชิงราชสมบัติ)และภายนอก (การรบกับพม่า ปัญหาข้อสนธิสัญญาฝรั่งเศส อังกฤษ) การเกณฑ์กำลังรบ และการเกณฑ์ส่วย การเก็บภาษีเพิ่มขึ้น *กบฏธรรมเถียร* (ข้าหลวงเดิมเจ้าพระขวัญ) (ครั้งที่ 2) พ.ศ.2239 (สมเด็จพระเพทราชา) สาเหตุจาก "นายธรรมเถียรข้าหลวงเดิมเจ้าพระขวัญ นายธรรมเถียรคิด แค้นพยาบาลหนีไปอยู่แขวงตะวันออก ไปเรียนความรู้กลไกทอ" หรือกบฏมหาดา ในสมัยกรุงธนบุรี ดังความปรากฏในพระราชพงศาวดารว่า "ในปีนั้นมหาดาบวชอยู่วัดพระราม ประพฤติพาลทุจริตมิได้ตั้งอยู่ในศีลสังวรวินัย ก่อปรดด้วยการโกหกหลอวงคนให้ลุ่มหลง กำเริบจิต คิดการกบฏต่อแผ่นดิน...."

อย่างไรก็ตาม การลุกขึ้นต่อสู้กับพระราชสำนักของราษฎรสามัญ ครั้งที่ทำทนาย อำนาจรัฐขององค์พระมหากษัตริย์มากที่สุด คือเหตุการณ์ในภาคอีสาน เมื่อ พ.ศ. 2445 เหตุการณ์ครั้งนี้ เริ่มก่อตัวขึ้นเมื่อราษฎรชาวอีสานกลุ่มใหญ่เกิดความรู้สึกอย่างรุนแรงว่า สภาพชีวิตที่เป็นอยู่ในขณะนั้นไม่อาจดำเนินไปตามระบบเหตุผลของความเชื่อและประเพณีที่พวกเขา เคยยึดถือกันมา¹³⁵

นอกจากนี้อำนาจในสังคมของผู้นำท้องถิ่นกำลังอ่อนแอลง ส่วนหนึ่งเนื่องจาก ข้าราชการในรัฐบาลสยามส่วนกลาง เริ่มขยายอิทธิพลการบริหารการปกครองโดยตรง เข้ามาในท้องถิ่นตามหัวเมืองภูมิภาคต่างๆ รวมถึงการประกอบการทางเศรษฐกิจตามระบบเก่า โดยเฉพาะอย่างยิ่งการค้าข้าวและโคต่างๆ ซึ่งเป็นการค้าสำคัญในภูมิภาคอีสาน ลดบทบาทลงอย่างเห็นได้ชัด ทั้งนี้เป็นผลจากการประกาศใช้กฎหมายใหม่ ในการเก็บภาษีของข้าราชการส่วนกลางใน รัฐบาลสยามและจากการสูญเสียแหล่งตลาดการค้าเดิมของพวกเขาให้แก่รัฐบาลกัมพูชา - ฝรั่งเศส และรัฐบาลลาว - ฝรั่งเศส นอกจากนี้ราษฎร ซึ่งเป็นชาวนาเหล่านี้ยังประสบปัญหาทุกข์ยาก อันเนื่องจากการเก็บเกี่ยวไม่ได้ผล¹³⁶ และท่ามกลางสภาวะที่ยากเข็ญนี้ พวกชาวบ้านต่างเริ่มแสวงหาระเบียบสังคมอันใหม่ ด้วยการมอบความเชื่อถือของตนให้กับผู้อ้างตัวเป็น "ผู้มีบุญ"

¹³⁵ชาร์ลส์ เอ็ฟ คายส์, "ผู้มีบุญ." ใน พรเพ็ญ อันตระกูล, อัจฉราพร กมฺพพิสมัย (บรรณาธิการ), *ความเชื่อพระศรีอารีย์ และ กบฏผู้มีบุญในสังคมไทย*, แปลโดย วารุณี ไอสถารมย์ แปล (กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์, 2527), หน้า 46.

¹³⁶ชาร์ลส์ เอ็ฟ คายส์, *เรื่องเดียวกัน*, หน้า 47.

ผู้วิจัยได้รวบรวมข้อมูล “กบฏพระศรีอาริย์” หรือ “กบฏผู้มีบุญ” ในสังคมไทยที่พบในเอกสารประวัติศาสตร์ และได้แบ่งตามภูมิภาคเพื่อให้เห็นถึงความแพร่หลายของการก่อตั้งขบวนการทางสังคมโดยใช้ตำนานพระศรีอาริย์เป็นกลไกหนึ่งในการอ้างความชอบธรรมเพื่อต่อต้านอำนาจรัฐ ดังนี้¹³⁷

¹³⁷สรุปความจาก พรเพ็ญ ชัยตระกูล, อัจฉราพร กมุทพิสมัย (บรรณาธิการ), *ความเชื่อพระศรีอาริย์ และ กบฏผู้มีบุญในสังคมไทย* (กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์, 2527).

1. ภาคกลาง

ตารางที่ 19 แสดงขบวนการพระศรีอารีย์ที่เกิดขึ้นในภาคกลาง

ชื่อขบวนการ	ระยะเวลาที่เกิด	เงื่อนไข/สาเหตุ	วัตถุประสงค์	วิธีอ้างความชอบธรรม
กบฏญานพิเชียร	พ.ศ.2105 (พระมหาธรรมราชา)	เกิดจากสาเหตุทางการเมืองต่างประเทศ กับการเมืองภายในราชสำนัก ผนวกกับ ปัญหาทางเศรษฐกิจ โรคระบาด ทำให้เกิด จลาจล	เพื่อเชื่อมผู้คนและจะยึดเมืองลพบุรี	ตั้งตนเป็นพญาธรรมิกราช หรือผู้มีบุญ โดย ใช้วิชาทางไสยศาสตร์
กบฏธรรมเถียร (1) (ข้าหลวงเดิมเจ้าพระขวัญ)	พ.ศ.2235 (สมเด็จพระเพทราชา)	แก้แค้นให้กับเจ้านายเก่าคือ เจ้าฟ้าอภัยทศ ราชวงศ์ปราสาททอง (รัชกาลสมเด็จพระ นารายณ์) เกิดปัญหาการเมืองภายใน (การ แย่งชิงราชสมบัติ)และภายนอก (การรบกับ พม่า ปัญหาที่ฮอลันดา ฝรั่งเศส อังกฤษ) การเกณฑ์กำลังรบ และการเกณฑ์ส่วย การ เก็บภาษีเพิ่มขึ้น	เพื่อเข้ายึดตำแหน่งพระนครหลวง ล้มอำนาจของ พระเพทราชา และตั้งตนเป็นกษัตริย์	อ้างว่าเป็นผู้ติดต่อกับพญาธรรมิกราช หรือผู้ มีบุญได้ โดยใช้วิชาทางไสยศาสตร์และกล อุบาย
กบฏธรรมเถียร (2) (ข้าหลวงเดิมเจ้าพระขวัญ)	พ.ศ.2239 (สมเด็จพระเพทราชา)	แก้แค้นให้กับเจ้านายเก่าคือ เจ้าฟ้าอภัยทศ ราชวงศ์ปราสาททอง (รัชกาลสมเด็จพระ นารายณ์) เกิดปัญหาการเมืองภายใน (การ แย่งชิงราชสมบัติ)	-	ตั้งตนเป็นพญาธรรมิกราช หรือผู้มีบุญโดยใช้ วิชาทางไสยศาสตร์และกลอุบาย

ชื่อขบวนการ	ระยะเวลาที่เกิด	เงื่อนไข/สาเหตุ	วัตถุประสงค์	วิธีอ้างความชอบธรรม
กบฏมหาดา	พ.ศ.2321 (พระเจ้ากรุงธนบุรี)	-	-	ตั้งตนเป็นพญาธรรมิกราช หรือผู้มีบุญโดยใช้วิชาทางไสยศาสตร์และกลอุบาย
องค์ได้	ราวรัชกาลที่ 4- 5	-	-	ตั้งตนเป็นพญาธรรมิกราช หรือผู้มีบุญโดยใช้วิชาทางไสยศาสตร์และกลอุบาย

2. ภาคเหนือ

ตารางที่ 20 แสดงขบวนการพระศรีอารีย์ที่เกิดขึ้นในภาคเหนือ

ชื่อขบวนการ	ระยะเวลาที่เกิด	เงื่อนไข/สาเหตุ	วัตถุประสงค์	วิธีอ้างความชอบธรรม
กบฏพระยาปราบสงคราม หรือ กบฏไทยเงินเมืองเชียงใหม่	พ.ศ.2432 (รัชกาลที่ 5)	ปัญหาเรื่องการเสียภาษี เหตุเพราะภาษีผูกขาดจากเจ้าภาษีและเจ้าภาษีกระทำทารุณเกินไป การรวมเอาหัวเมืองล้านนา มาไว้ส่วนกลาง ข้าราชการส่วนกลางเข้ามาคุมหัวเมืองเหนือ การเปลี่ยนระบบภาษีผูกขาดเป็นระบบเจ้าภาษีนายอากร ไม่พอใจการจัดราชการของกรมหมื่นพิชิตปรีชากร	เพื่อเข้าตีเมืองเชียงใหม่	ตั้งตนเป็นพญาธรรมิกราช หรือผู้มีบุญโดยใช้วิชาทางไสยศาสตร์และการสร้างข่าวลือและคำพยากรณ์
ปู่เจ็ก ของกะเหรี่ยง	พ.ศ.2415 (รัชกาลที่ 5)	การถูกเหยียดหยามและกดขี่จากชนกลุ่มใหญ่ การถูกเก็บภาษีอย่างหนัก ประกอบ	-	ตั้งตนเป็นพระศรีอารีย์ หรือผู้มีบุญโดยใช้ความเชื่อดั้งเดิม เรื่องราวในคริสตศาสนา

ชื่อขบวนการ	ระยะเวลาที่เกิด	เงื่อนไข/สาเหตุ	วัตถุประสงค์	วิธีอ้างความชอบธรรม
		กับการเข้ามาของคริสตศาสนา		และเรื่องพระศรีอารีย์พระผสมผสาน
ครูบาศรีวิชัย ครูบาขาวปี	พ.ศ.2447 (รัชกาลที่ 5)	-	-	-

3. ภาคอีสาน

ตารางที่ 21 แสดงขบวนการพระศรีอารีย์ที่เกิดขึ้นในภาคอีสาน

ชื่อขบวนการ	ระยะเวลาที่เกิด	เงื่อนไข/สาเหตุ	วัตถุประสงค์	วิธีอ้างความชอบธรรม
กบฏอ้ายบุญกว้าง (นครราชสีมา)	พ.ศ.2241 (สมเด็จพระเพทราชา)	ปัญหาการเมืองภายใน (การแย่งชิงราชสมบัติ) และภายนอก (การรบกับพม่า ปัญหากับฮอลันดา ฝรั่งเศส อังกฤษ) การเกณฑ์กำลังรบ และการเกณฑ์ส่วย การเก็บภาษีเพิ่มขึ้น	-	ตั้งตนเป็นพญาธรรมิกราช หรือผู้มีบุญโดยใช้วิชาทางไสยศาสตร์และกลอุบาย
กบฏอ้ายเชียงแก้ว	พ.ศ.2334 (รัชกาลที่ 1)	เป็นขบถของพวกข่าระแคว ข่าจะรายและข่ากะเหรี่ยง พวกข่าถูกเอาเปรียบมาก	เพื่อต่อต้านการกดขี่ของคนไทยและคนลาวที่กระทำต่อพวกข่า	ตั้งตนเป็นพญาธรรมิกราช หรือผู้มีบุญโดยใช้วิชาทางไสยศาสตร์และกลอุบาย
กบฏอ้ายสาเกียดโง้ง	พ.ศ.2358 (รัชกาลที่ 2)	เป็นขบถของพวกข่าเช่นเดียวกับกบฏอ้ายเชียงแก้ว	เข้าเผาเมืองนครจำปาศักดิ์ เพื่อยึดนครจำปาศักดิ์	ตั้งตนเป็นพญาธรรมิกราช หรือผู้มีบุญโดยใช้วิชาทางไสยศาสตร์และกลอุบาย

ชื่อขบวนการ	ระยะเวลาที่เกิด	เงื่อนไข/สาเหตุ	วัตถุประสงค์	วิธีอ้างความชอบธรรม
ศึกสามโบก	พ.ศ.2438 (รัชกาลที่ 5)	เกิดจากความพยายามของชาวบ้านสะอาด ตำบลสะอาด อำเภอ น้ำพอง จังหวัดขอนแก่น เกิดจากการกดขี่ให้ส่งส่วยมากเกินไป	เพื่อต้องการอยู่อิสระจากอำนาจรัฐ	ตั้งตนเป็นพญาธรรมิกราช หรือผู้มีบุญโดยใช้วิชาทางไสยศาสตร์และกลอุบาย
พระครูอิน วัดบ้านหนองอีตุ้ม อำเภอไชยสิทธิ์	พ.ศ.2444 (รัชกาลที่ 5)	-	-	ตั้งตนเป็นพญาธรรมิกราช หรือพระศรีอารีย์ โดยใช้วิชาทางไสยศาสตร์และกลอุบาย
กบฏนายมัน	พ.ศ.2444 (รัชกาลที่ 5)	ความอดอยากในภูมิภาค ปัญหาสภาพเศรษฐกิจของชาวนา การไม่พอใจต่อวิถีการดำเนินชีวิตแบบใหม่ซึ่งข้าราชการไทยนำมาเผยแพร่ (การเผยแพร่อุดมการณ์รัฐต่างๆ)	เพื่อสร้างอาณาจักรที่เป็นอิสระจากทั้งสยามและฝรั่งเศส ปลดกรมขุนสมรพลสิทธิประสงค์ ข้าหลวงต่างพระองค์สำเร็จราชการมณฑลอีสาน ใจดีเมืองอุบลและเมืองสำคัญ ในแถบนี้ (ภายหลังรวมกับกบฏนายเล็กด้วย)	อ้างตนว่าเป็นเจ้าปราสาททอง (ที่มีการยกย่องกันว่าเป็นพระศรีอารีย์) มาเกิด แล้วตั้งตนเป็นพญาธรรมิกราช หรือพระศรีอารีย์โดยใช้วิชาทางไสยศาสตร์และกลอุบาย
กบฏท้าวบุญจันทร์ ศรีสะเกษ	พ.ศ.2444 (รัชกาลที่ 5)	ท้าวบุญจันทร์หวังจะได้เป็นผู้ว่าราชการคนใหม่ของเมืองขุขันธ์ แต่ไม่ได้เป็นจึงผิดหวังและตั้งตนเป็นผู้เคษ และผนวกกับความอดอยากในภูมิภาค ปัญหาสภาพเศรษฐกิจของชาวนา การไม่พอใจต่อวิถีการดำเนินชีวิตแบบใหม่ซึ่งข้าราชการไทยนำมาเผยแพร่ (การเผยแพร่อุดมการณ์รัฐต่างๆ)	เพื่อสร้างอาณาจักรที่เป็นอิสระจากทั้งสยามและฝรั่งเศส	ตั้งตนเป็นพญาธรรมิกราช หรือผู้มีบุญโดยใช้กลอุบาย
กบฏนายภูมิ นายยันและนาย เพี้ย ที่จันทัก	พ.ศ.2444 (รัชกาลที่ 5)	-	-	ตั้งตนเป็นพญาธรรมิกราช หรือพระศรีอารีย์ โดยใช้วิชาทางไสยศาสตร์และกลอุบาย

ชื่อชนวนกวรร	ระยะเวลาที่เกิด	เงื่อนไข/สาเหตุ	วัตถุประสงค์	วิธีอ้างกรรมชนวนธรรม
พระแสง นายท่ามา นายสา นายเหล็ก นายบัวลา ท้าวบุญ รอด และท้าวเล้า มหาสารคาม	พ.ศ.2444 (รัชกาลที่ 5)	ความอดอยากในภูมิภาค ปัญหาสภาพ เศรษฐกิจของชาวนา การไม่พอใจต่อวิถี การดำเนินชีวิตแบบใหม่ซึ่งข้าราชการไทย นำมาเผยแพร่ (การเผยแพร่อุดมการณ์รัฐ ต่างๆ)	เพื่อสร้างอาณาจักรที่เป็นอิสราฟจากทั้งสยาม และฝรั่งเศส ใจดีเมืองอุบลและเมืองสำคัญๆ ใน แถบนี้	ตั้งตนเป็นพญาธรรมิกราช หรือผู้มีบุญโดยใช้ วิชาทางไสยศาสตร์และกลอุบาย
นายพิณ สุรินทร์	พ.ศ.2444 (รัชกาลที่ 5)	-	-	ตั้งตนเป็นพญาธรรมิกราช หรือผู้มีบุญโดยใช้ วิชาทางไสยศาสตร์และกลอุบาย
นายแหยม นครราชสีมา	พ.ศ.2444 (รัชกาลที่ 5)	-	-	อ้างตนว่าเป็นองค์พระศรีอาริย์จะมาเทศน์ โปรดสัตว์ในโลกมนุษย์
องค์เกตแก้วจุลาลพิษณุ อ.กันทรวิชัย	พ.ศ.2444 (รัชกาลที่ 5)	-	-	ตั้งตัวเป็นผู้วิเศษ
นายพั่วและนายดก มหาสารคาม	พ.ศ.2444 (รัชกาลที่ 5)	-	-	ตั้งตนเป็นพญาธรรมิกราช หรือผู้มีบุญโดยใช้ วิชาทางไสยศาสตร์และกลอุบาย
อ้ายเหล็ก ร้อยเอ็ด	พ.ศ.2444 (รัชกาลที่ 5)	-	-	ตั้งตัวเป็นพญาธรรมิกราช
นายเข้ม อ.พนมไพร	พ.ศ.2444 (รัชกาลที่ 5)	-	-	ตั้งตนเป็นพญาธรรมิกราช หรือผู้มีบุญโดยใช้ วิชาทางไสยศาสตร์และกลอุบาย
องค์อารักขนาตพง อ้ายดี และ อ้ายเทียม จ.สุรินทร์	พ.ศ.2444 (รัชกาลที่ 5)	-	-	ตั้งตัวเป็นผู้วิเศษ

ชื่อขบวนการ	ระยะเวลาที่เกิด	เงื่อนไข/สาเหตุ	วัตถุประสงค์	วิธีอ้างความชอบธรรม
นายมา นายเต นายเชียงมา นายกาดำ เชียงหอม เชียงสร ที่ศรีสะเกษ	พ.ศ.2444 (รัชกาลที่ 5)	-	-	ตั้งตัวเป็นผู้วิเศษ
องค์มัน เขมราชู อุบลราชธานี	พ.ศ.2444 (รัชกาลที่ 5)	-	-	ตั้งตนเป็นพญารัตนกราช หรือผู้มีบุญโดยใช้ วิชาทางไสยศาสตร์และกลอุบาย
อ้ายอำ อ้ายบุตตี อ้ายจันทา และอ้ายจุ่น จ.กาฬสินธุ์	พ.ศ.2444 (รัชกาลที่ 5)	-	-	ตั้งตนเป็นพญารัตนกราช หรือผู้มีบุญโดยใช้ วิชาทางไสยศาสตร์และกลอุบาย
นายบุญรอด จ.ชัยภูมิ	พ.ศ.2444 (รัชกาลที่ 5)	-	-	ตั้งตัวเป็นผู้วิเศษ รักษาคนเจ็บไข้ด้วยคาถา เวทมนตร์
องค์พระราชสีห์ชุมพล (หรือองค์ พลัดสี) จ.นครพนม	พ.ศ.2444 (รัชกาลที่ 5)	-	-	ตั้งตัวเป็นผู้วิเศษนุ่งหม่ประคด หมวกขาว ถือ เทียนและดอกไม้ไปตามที่ต่างๆ
นายบุญ จ.นครราชสีมา	พ.ศ.2444 (รัชกาลที่ 5)	-	-	ตั้งตัวเป็นผู้วิเศษซื้อท้าวน้อยมาพรหม โดย อ้างว่าตนได้รับอำนาจจากาศักดิ์สิทธิ์จาก เทวดาให้มาช่วยรักษาราษฎรให้อยู่เป็นสุข
นายโตน จ.นครราชสีมา	พ.ศ.2444 (รัชกาลที่ 5)	-	-	อ้างตัวเป็นผู้มีฤทธิ์เดชแข็งแรงปัญญาดี เหาะเหินเดินอากาศได้ เพราะได้รับอำนาจ วิเศษจากพระอินทร์
องค์ม้ายุยสอน องค์เทียนไชย อ้ายจานลิ่ง (ตั้งตัวเป็นน้องของ	พ.ศ.2444 (รัชกาลที่ 5)	-	-	ตั้งตัวเป็นผู้วิเศษ

ชื่อabenกร	ระยะเวลาที่เกิด	เงื่อนไข/สเหตุ	วัตถุประสงค์	วิธีอ้งควมชอบธรรม
พระยารวมกรมกรเล็ก) จ.ศรีสะเกษ				
อัยหมา อัยลีดา อัยสน จ.ศรีสะเกษ	พ.ศ.2444 (รัชกาลที่ 5)	-	-	ตั้งตัวเป็นผู้วิเศษ
ทิดเดิมและพรรคพวก ซึงมีนาย บ๊วย นายจัน และทิดใบ จ.สกลนคร	พ.ศ.2444 (รัชกาลที่ 5)	-	-	ตั้งตนเป็นพญารวมกรมกร หรือผู้มีบุญโดยใช้ วิชาทางไสยศาสตร์และกลอุบาย
โพธิราช องค์เลย และอัยราช หาน นางผีเทวดา องค์สุวิวงศ์ อัยแทน อัยอ่อน อัยบัด จ.อุบลราชธานี	พ.ศ.2444 (รัชกาลที่ 5)	-	-	ตั้งตนเป็นพญารวมกรมกร หรือผู้มีบุญโดยใช้ วิชาทางไสยศาสตร์และสร้างคำพยากรณ์
นายบุญมี จ.ขอนแก่น	พ.ศ.2444 (รัชกาลที่ 5)	-	-	ตั้งตนเป็นพญารวมกรมกร หรือผู้มีบุญโดยใช้ วิชาทางไสยศาสตร์และกลอุบาย
ไม่ทราบชื่อผู้นำ จ.หนองคาย	พ.ศ.2444 (รัชกาลที่ 5)	-	-	ตั้งตนเป็นพญารวมกรมกร หรือผู้มีบุญโดยใช้ วิชาทางไสยศาสตร์และกลอุบาย
นายบุญมี จ.อุดรธานี	พ.ศ.2444 (รัชกาลที่ 5)	-	-	ตั้งตนเป็นพญารวมกรมกร หรือผู้มีบุญโดยใช้ วิชาทางไสยศาสตร์และกลอุบาย
อัยรัดริง อัยทา และอัยขัน จ.อุบลราชธานี	พ.ศ.2444 (รัชกาลที่ 5)	-	-	ตั้งตนเป็นพญารวมกรมกร หรือผู้มีบุญโดยใช้ วิชาทางไสยศาสตร์และกลอุบาย
กบฏผู้มีบุญหนองหมากแก้ว	พ.ศ.2467	ปัญหาเรื่องสาธารณสุข (โรคระบาด) และ	เพื่อตอบโต้การปฏิรูปการบริหารภูมิภาคในสมัย	อ้างตัวว่าเป็นผู้มีบุญ 4 คน จุติลงมาจาก

ชื่อขบวนการ	ระยะเวลาที่เกิด	เงื่อนไข/สาเหตุ	วัตถุประสงค์	วิธีอ้างความชอบธรรม
เลย	(รัชกาลที่ 6)	ปัญหาทางการเมือง การขูดรีดแรงงานจากข้าราชการท้องถิ่น ผลผลิตทางเกษตรกรรมล้มเหลว รัฐบาลได้ตกลงทำสัญญากับฝรั่งเศส (เกรงว่าตนต้องไปอยู่ภายใต้อำนาจของฝรั่งเศส)	รัชกาลที่ 5 ในภูมิภาคที่ห่างไกล	สวรรคตเพื่อช่วยปิดเป่าภัยพิบัติที่เมืองมณฑล โดยให้ไสยศาสตร์ การสร้างข้าวลือ และคำทำนาย
กบฏหมอลำน้อย มหาสารคาม	พ.ศ.2476 (รัชกาลที่ 7)	การกดขี่ของภาครัฐเรื่องส่วยและภาษี	-	ตั้งตนเป็นพญาธรรมิกราช และผู้แทนของพระศรีอารียโดยให้วิชาทางไสยศาสตร์และกลอุบาย
ขบถนายสิงโต บ้านดงน้อย ต.ห้วยโพธิ์ อ.เมือง จ.กาฬสินธุ์	พ.ศ.2483 (รัชกาลที่ 8)	-	เพื่อชักชวนชาวบ้านกลับไปอยู่เวียงจันทน์	ตั้งตนเป็นพญาธรรมิกราช หรือผู้มีบุญโดยใช้วิชาทางไสยศาสตร์และกลอุบาย
ขบถนายศิลา วงศ์สิน อุบลราชธานี	พ.ศ.2502 (รัชกาลที่ 9)	-	-	ตั้งตนเป็นพระศรีอารียโดยใช้วิชาทางไสยศาสตร์และกลอุบาย
กบฏหมู่บ้านไทยเจริญ นครราชสีมา	พ.ศ.2503 (รัชกาลที่ 9)	-	-	ตั้งตนเป็นพญาธรรมิกราช หรือผู้มีบุญโดยใช้วิชาทางไสยศาสตร์และกลอุบาย
พระศรีอารีย บ้านธาตุจอมศรี เลย	พ.ศ.2524	อิทธิพลจากความเชื่อยุคกิ่งพุทธกาล พ.ศ. 2500	-	ตั้งตนเป็นพระศรีอารียโดยใช้วิชาทางไสยศาสตร์และกลอุบาย

4. ภาคใต้

ตารางที่ 22 แสดงขบวนการพระศรีอารีย์ที่เกิดขึ้นในภาคใต้

ชื่อขบวนการ	ระยะเวลาที่เกิด	เงื่อนไข/สาเหตุ	วัตถุประสงค์	วิธีอ้างความชอบธรรม
กบฏผู้วิเศษ ร.ศ.128 (ฮะยีบุละ และฮะยีวันจี) ปัตตานี	พ.ศ.2452	การไม่พอใจที่มีการปฏิรูปการปกครองของไทย ประสิทธิภาพของข้าราชการลดน้อยลง เกิดปัญหาทางเศรษฐกิจ การปลดอับดุลกาเดร์ อดีตพระยาดานี จากตำแหน่งเจ้าเมือง	-	ตั้งตนเป็นพระศรีอารีย์โดยใช้วิชาทางไสยศาสตร์และกลอุบาย
กบฏผู้วิเศษ ร.ศ.128 (ถ้วนเสด) ยะลา	พ.ศ.2452	ผลสืบเนื่องมาจากกบฏผู้วิเศษ ร.ศ.128 (ฮะยีบุละ และฮะยีวันจี) ปัตตานี	-	ตั้งตนเป็นพระศรีอารีย์โดยใช้วิชาทางไสยศาสตร์และกลอุบาย
กบฏผู้วิเศษ ร.ศ.128 (ฮะยียูไซะ ฮะยีอูมา และแขก ชานีปอจี) เมืองหนองจิก	พ.ศ.2452	ผลสืบเนื่องมาจากกบฏผู้วิเศษ ร.ศ.128 (ฮะยีบุละ และฮะยีวันจี) ปัตตานี	-	อ้างตนเป็นผู้วิเศษ
กบฏผู้วิเศษ ร.ศ.128 (ฮะยีวัน) ยะลา สายบุรี	พ.ศ.2452	ผลสืบเนื่องมาจากกบฏผู้วิเศษ ร.ศ.128 (ฮะยีบุละ และฮะยีวันจี) ปัตตานี	-	อ้างตนเป็นผู้วิเศษ บอคมนต์ให้ป้องกันอาวุธ
กบฏผู้วิเศษ ร.ศ.130 (กบฏ ร.ศ.128 และหัวหน้ามี บุญอิสานที่แตกคูกจากที่ นครศรีธรรมราชมาเป็นผู้นำ)	พ.ศ.2454	การไม่พอใจการปฏิรูปการปกครองของไทย ประสิทธิภาพของข้าราชการลดน้อยลง เกิดปัญหาทางเศรษฐกิจ **การปลดอับดุลกาเดร์ อดีตพระยาดานี จากเจ้าเมือง	-	อ้างตนเป็นผู้วิเศษ บอคมนต์ให้ป้องกันอาวุธ

จากตารางดั่งนำเสนอมาข้างต้นมักเกิดในภาวะที่รัฐ (ส่วนกลางหรือส่วนท้องถิ่น) มีภาวะไม่มั่นคง ซึ่งอาจแบ่งตามสาเหตุการเกิดออกได้เป็น 2 กลุ่ม คือ เป็นกบฏชนกลุ่มน้อยหรือ กบฏท้องถิ่นในสังคมที่ถูกบังคับให้มีการเปลี่ยนแปลงโดยอีกสังคมหนึ่ง ซึ่งมีระบบวัฒนธรรมและ อำนาจทางการเมืองที่แตกต่างและเหนือกว่า (ผู้ปกครองจากส่วนกลาง, กรมหลวงสรรพสิทธิ ประสงค์) และกลุ่มกบฏชาวนาที่เกิดจากจิตสำนึกและอุดมการณ์ของชาวนาเมื่อถูกกดขี่ขูดรีดและ เอาเปรียบในทางเศรษฐกิจและวัฒนธรรม*

สิ่งที่น่าสนใจจากการนำตำนานพระศรีอาริย์ไปใช้ในการอธิบายและสร้าง ความชอบธรรมให้แก่ผู้นำฝ่ายต่อต้านราชสำนักก็คือ การใช้คำเรียกชื่อขบวนการของตนเองให้มี ลักษณะเชื่อมโยงกับบุคคลในตำนานพระศรีอาริย์ ตัวอย่างเช่น พระยาธรรมิกราช ท้าวธรรมิกราช ธรรมิกราชา พญาธรรมิกราชผู้มีบุญ ผู้วิเศษ เจ้าทนต์บุญ ตนต์บุญ พระเกตส์ตฐาวีหารเจ้าฟ้า พระ ยาอินทร์ เป็นต้น นอกจากนี้ยังใช้พระนามของพระเจ้าแผ่นดินที่ทรงประกาศพระองค์เป็นพระ อนาคตพุทธเจ้าด้วย เช่น สมเด็จพระเจ้าปราสาททอง

คำเรียกชื่อข้างต้นจะไม่ประสบความสำเร็จในการนำไปใช้เลย หากคนใน สังคมไทยไม่มีความรับรู้เรื่องตำนานพระศรีอาริย์ ด้วยเหตุดังนี้จึงอาจกล่าวได้อีกนัยหนึ่งว่าการ ประสบความสำเร็จในการโน้มน้าวจิตใจของผู้ร่วมขบวนการส่วนหนึ่งเป็นผลมาจากการมีความ รับรู้เรื่องตำนานพระศรีอาริย์ร่วมกัน มีคลังความรู้เรื่องพระศรีอาริย์ร่วมกัน และมีความหวังร่วมกัน ดั่งนั้นการตีความเรื่องพระศรีอาริย์ในพุทธศาสนาระดับชาวบ้าน ว่าหัวหน้าขบวนการเป็นพระศรีอา ริย์ หรือพระอนาคตพุทธเจ้า ว่าที่ศาสดาในอนาคต การกระทำตามศาสดาจึงถือเป็นสิ่งดีงาม และ นำไปสู่ความหลุดพ้น (สังคมที่ดีกว่า ชีวิตที่ดีกว่า) อีกทั้งในตำนานพระศรีอาริย์ก็ยังสามารถกล่าวได้ว่าผู้นำ ขบวนการจะมาเป็นชำระพระศาสนาให้บริสุทธิ์ขึ้นด้วย ดังในบั้นพญาธรรมิกราช เรื่องพระกิต พระพาน กล่าวว่

.....เพื่อได้สั่งสอนบรรณสัตว์ทั้งพญา 3 ตน ให้ตั้งอยู่ในศีล 5 ศีล 8
หมั่นเที่ยงอยู่ในพระไตรสรณคมทุกแห่ง สมณชีพรามณให้ตั้งอยู่ในสิกขาวิ
นัย เอาใจใส่คั่นกะธรรวิปัสสนาธุระ ไม่ทำผิดให้เสีย พุทธศาสนาได้ยั่งยืน

ในแง่นี้จึงเป็นที่ยอมรับได้ ไม่ขัดกับความรู้สึกประกอบกับที่ส่วนหนึ่งของ ขบวนการมักมีสถาบันสงฆ์ซึ่งเป็นที่ยึดถืออยู่แล้วในสังคม มามีส่วนช่วยเหลือหรือเป็นผู้นำเสียเอง

* อย่างไรก็ตาม ก็ปรากฏว่าเมื่อเกิดกบฏผู้มีบุญขึ้น หลายครั้งที่ราชสำนักพยายามให้วิธี "หนามยอกเอา หนามบ่ง" โดยการที่ราชสำนักสวมความคิดเรื่อง "ผู้มีบุญ" แก่ชาวบ้านด้วยการอ้างว่า ผู้มีบุญมีเพียงคนเดียวคือ พระเจ้าแผ่นดินนั่นเอง

นอกจากนี้ยังอาจได้รับอิทธิพลมาจากความคิดเรื่อง บุญ – กรรม กำหนดสถานะ และการดำเนินชีวิต “กรรมลิขิต” ซึ่งแม้ว่า กรรมจะลิขิต ให้คนหนึ่งเป็นผู้นำขบวนการ และให้คนอื่นกลุ่มหนึ่งเป็นผู้ร่วมขบวนการ แต่ก็ไม่ได้สร้างช่องว่างระหว่างผู้นำกับชาวบ้านมากเท่ากับฝ่ายราชสำนัก อีกทั้งยังมีหลักฐานเชิงประจักษ์ เช่น คำทำนาย ตำนาน ลายแทง และเหตุการณ์ที่สอดคล้องกับองค์ประกอบในการสนับสนุนความชอบธรรม ดังเช่น ใน**บันทึกพงศาวดารมอญ** เรื่อง **พระกิตพระพาน** กล่าวว่า

....พญาอินทรีจึงเอาแก้ว 7 ประการ* มาให้กับทั้งเครื่องราชกกุธภัณฑ์ ทั้ง 5 ประการ คือ ดาบศรีคันไชย กระโຈมหัวค้ำ เกือบดินแก้ว ไม้เท้าทอง กดขี่ตายปลายซี้เป็น เข็ดม้าวแก้วทองคำ

หรือที่กล่าวถึงลักษณะของผู้มีบุญ หรือพระศรีอารียให้ตรงกับลักษณะที่มีมืออยู่หรือสร้างขึ้นให้ตรงกับผู้นำขบวนการ ดังเช่น ใน**บันทึกพงศาวดารมอญ** เรื่อง**พระกิตพระพาน** กล่าวว่า

.....บันคนทั้งหลายมีพญาแขนสั้นยาว พญาฝ่าตีนแดง คือฮอยตีนเป็น กงจักร พญาลิ้นก้านได้เห็นพญาธรรมิกราชจึงพร้อมกันวางอาวุธนอกดาบ เสนาอำมาตย์ย่อเองคชูลีไหว้เหนือกระหม่อม นั้นแล....

ตำนานพระศรีอารียจึงมีบทบาทในการอธิบายถึงการปรากฏตัวของ “ผู้มีบุญ” ทั้งในรูปของลายแทง และคำบอกเล่ากันด้วยปากต่อปากกระจายไปทั่วเขตภาคอีสานจนถึงภาคกลาง และตอนใต้ของประเทศลาว เป็นผลให้คนส่วนใหญ่พากันเชื่อว่าความวุ่นวายของบ้านเมืองในขณะนั้น จักนำไปสู่จุดแตกดับของบ้านเมืองในท้ายที่สุด และจากนั้นพวกราษฎร์สามัญก็มีโอกาสขึ้นมามีอำนาจ ในเวลานั้นจะมีปรากฏการณ์พิเศษเกิดขึ้นเช่นว่า “กรวดทรายจะกลายเป็นทอง และเงิน ส่วนเงินและทองกลีบกลายเป็นกรวดหิน น้ำเต้าและฟักทองก็กลายเป็นช้างและม้า ส่วนควายและหมูก็กลายเป็นยักษ์กินคน ตัวใหม่กลับเป็นงู ส่วนรากไม้ที่ขุดได้ในบริเวณปากแม่น้ำโขงก็จะกลายเป็นใหม่”

นอกจากนี้ยังเชื่อกันตามคำทำนายว่า บรรดาข้าราชการส่วนกลางที่ราชสำนักส่งมาจะต้องถูกยักษ์จับกิน หรือไม่ก็ถูกพายุใหญ่พัดหอบหิวไป ส่วนชาวบ้านเองจะได้รับความปลอดภัย เพราะพวกเขาวิธีการประกอบพิธีกรรมป้องกันตัวเองตามที่คำพยากรณ์ในลายแทงได้บอกไว้ พวกชาวบ้านเหล่านี้ต่างเชื่อกันว่า หลังจากนั้นแล้วก็จะเกิดผู้มีบุญขึ้น บรรดาผู้มีบุญ

* ความคิดเรื่อง สัตตรัตนะ ของพระเจ้าจักรพรรดิราช ในพระสุตตันตปิฎก

ทั้งหลายนั้นได้แก่ ท้าวธรรมิกราชาเจ้า รวมทั้งกษัตริย์อดีตผู้ปกครองของอยุธยาและลาวก็จักกลับชาติมาเกิด ด้วยอำนาจอันชอบธรรมของผู้มีบุญเหล่านี้ พวกเขาจะเป็นผู้นำขบวนการต่อต้าน จนได้รับชัยชนะเหนือรัฐบาล

อย่างไรก็ตาม ชาร์ลส์ เอฟ คายส์ (Charls F. Kyes) ก็ได้ให้ความเห็นว่าหากการเคลื่อนไหวของความคิดเรื่องพระศรีอาริย์จะอยู่ได้นานพอในสภาพที่รอคอยคำพยากรณ์ อาจมีการกำหนดสัญลักษณ์ขึ้นใหม่ซึ่งจะมีผลให้เกิดศาสนาใหม่ขึ้นด้วย ตัวอย่างเช่นนี้เห็นได้ชัดเจนในกรณีของพวกมอร์มอน (Mormons) โดยทั่วไปแล้วขบวนการพระศรีอาริย์ไม่มีโอกาสคงอยู่นานนัก ด้วยเหตุผลซึ่งจะอธิบายต่อไป ถ้าหากขบวนการพระศรีอาริย์อยู่ได้นานพอ ก็มีแนวโน้มอย่างมากที่จะ “รวมตัวกัน” เข้ากับศาสนาดั้งเดิม¹³⁸ แต่จากข้อมูลในประวัติศาสตร์ยังไม่พบว่ากบฏผู้มีบุญ หรือ กบฏพระศรีอาริย์กลุ่มใดที่เคลื่อนไหวได้นานและมีชัยชนะแก่ฝ่ายราชสำนัก

จากบทเรียนเรื่องการเกิดกบฏพระศรีอาริย์ที่ผ่านมา ทำให้รัฐบาลไทยในยุคหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองขยายการปลูกฝังวัฒนธรรมความคิดอย่างใหม่ให้แก่ราษฎรหัวเมืองอีสาน นับตั้งแต่ พ.ศ. 2478 เป็นต้นมา อุดมการณ์ใหม่นี้มีผลสืบทอดมาจนถึงปัจจุบันอย่างเห็นได้ชัด หนังสือแบบเรียนหลายเล่มเน้นความสัมพันธ์ระหว่างพุทธศาสนา ชาติ และพระมหากษัตริย์ พิธีกรรมทางพุทธหลายอย่างได้จัดให้มีการวางสายสิญจน์เข้ากับพระบรมฉายาลักษณ์ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและพระพุทธรูป การจัดพิธีกรรมเช่นนี้สะท้อนให้เห็นความคิดที่อธิบายป่อเกิดแห่ง “บุญ” ว่า บุญนั้นสามารถยังประโยชน์สุขไปให้กับผู้ที่ขออุทิศแบ่งส่วนกุศลได้ โดยจัดแบ่งลดหลั่นกันตามลำดับชั้น และมีสถาบันที่ไม่อาจแยกกันได้เลย คือ พระมหากษัตริย์และพุทธศาสนา อยู่ในฐานะชั้นสูงสุด กล่าวได้อีกนัยหนึ่ง คือ นับแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน พระมหากษัตริย์ ย่อมดำรงอยู่ในฐานะผู้ทรงบุญญาธิการสูงสุดในพระราชอาณาจักร แนวความคิดเรื่องปฏิบัติของพระมหากษัตริย์อยู่ในฐานะผู้มีบุญนี้ สามารถใช้อธิบายความชอบธรรมแต่เดิมความชอบธรรมทางสังคม - การเมือง ที่เป็นมาตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน¹³⁹

จากที่กล่าวมาจะเห็นได้ว่าการใช้ตำนานพระศรีอาริย์มาใช้เพื่อสร้าง “รูปธรรม” ของ “วีรบุรุษ” ที่จะเข้ามาช่วยคลี่คลายปัญหาในช่วงกบฏช่วงต้น โดย “สวม” ความเป็นพระศรีอาริย์เข้ากับบุคลิกของผู้นำกบฏ เพื่อสร้างอำนาจอันชอบธรรมและสร้างความเลื่อมใส ศรัทธา ให้กับชาวบ้านนั้น จะช่วยให้ชาวบ้านมีสถานภาพเป็น “สาวก” ที่เต็มไปด้วยศรัทธา ไม่ใช่เป็น “ทหาร” ที่ทำตามหน้าที่ซึ่งจะช่วยให้กองทัพกบฏมีแสนยานุภาพมากขึ้น อย่างไรก็ตาม ชาร์ลส์ เอฟ คายส์ ก็ได้กล่าวว่าความเชื่อเรื่องผู้มีบุญเป็นเรื่องของปรากฏการณ์สังคม และเป็นการสังสมที่มีการ

¹³⁸ อ้างถึงใน ชาร์ลส์ เอฟ คายส์ (เขียน), นาฏวิภา ซลิตานนท์ (แปล).เรื่องเดียวกัน, 2527.

¹³⁹ เรื่องเดียวกัน, 2527.

"คัดเลือก" การสั่งสมแบบนี้ต่างจากการสั่งสมทางศาสนาแบบอื่นๆ คือเป็นไปในลักษณะของการผ่านมาชั่วคราวเสมอด้วยเหตุนี้โลกพระศรีอารียจึงไม่มีวันมาถึง¹⁴⁰

5.2.2 การสร้างกฎเกณฑ์และแนวทางปฏิบัติให้แก่สมาชิกในสังคม

ตำนานพระศรีอารียได้ทำหน้าที่เช่นเดียวกับคติชนอื่นๆ ในสังคมในการทำหน้าที่ในการอบรมระเบียบสังคมตามจารีตและค่านิยมที่คนในสังคมเคยปฏิบัติกันสืบมา ดังที่ ศิราพร ณ ถลาง กล่าวไว้ว่า ในสังคมที่ไม่มีตัวหนังสือใช้ (nonliterate societies) เช่น สังคมชนเผ่าต่างๆ หรือสังคมชาวเขาไปถึงสังคมที่มีตัวหนังสือใช้แต่ก็ยังใช้ประเพณีบอกเล่าในการถ่ายทอดวัฒนธรรม เช่น สังคมหมู่บ้านชาวนาไทย คติชนจะเป็นกลไกสำคัญที่ทำหน้าที่เป็น "สถาบันการศึกษา" ในความหมายว่า ให้ความรู้ ถ่ายทอดวัฒนธรรม ภูมิปัญญา ปลึงฝังทัศนคติ อบรมสั่งสอนระเบียบสังคมและรักษามาตรฐานทางจริยธรรมและพฤติกรรมที่เป็นแบบแผนที่สังคมยอมรับ ทั้งนี้โดยผ่านคติชนประเภทต่างๆ¹⁴¹

สังคมสมัยก่อนได้อาศัยประเพณีบอกเล่าโดยผ่านกลไกของคติชนรูปแบบต่างๆ ในการอบรมระเบียบสังคม (socialization) เพื่อให้สมาชิกที่เติบโตมาในสังคมนั้นๆ ได้เรียนรู้เกี่ยวกับกฎระเบียบของสังคม ค่านิยมที่สังคมเห็นว่าเป็นสิ่งที่ดี ทัศนคติที่สังคมเห็นว่าเป็นสิ่งที่ไม่ดี ตลอดจนบรรทัดฐานทางพฤติกรรมและจริยธรรมของสังคม โดยการอบรมระเบียบสังคมนี้อาจใช้กลไกของนิทานหลายประเภท เช่น นิทานชาดก ที่ใช้อบรมโลกทัศน์ อุดมการณ์ ปรัชญาในการดำเนินชีวิตในแนวทางพุทธศาสนา¹⁴² ซึ่งตำนานพระศรีอารียในฐานะที่เป็นนิทานศาสนาและเป็นข้อมูลคติชนก็ได้ทำหน้าที่นี้เช่นกัน อย่างไรก็ตามบทบาทของตำนานพระศรีอารียในแง่ที่มีทั้งในแง่มุขเชิงศีลธรรม และในแง่ของการปกครอง ซึ่งในแง่มุขเชิงศีลธรรมนั้น ผู้วิจัยได้กล่าวถึงไปแล้วในประเด็นเรื่องบทบาทของตำนานพระศรีอารียในฐานะ "ตำนานศาสนา" ในที่นี้จะกล่าวถึงเฉพาะในแง่ของการเมืองการปกครอง โดยแบ่งประเด็นการนำเสนอออกเป็น 2 ประเด็นคือ กลียุค"กับการรักษาบรรทัดฐานทางสังคม และ การสร้างเงื่อนไขในการเข้าสู่โลกพระศรีอารีย"

¹⁴⁰ เรื่องเดียวกัน, 2527.

¹⁴¹ ศิราพร ณ ถลาง, **ทฤษฎีคติชนวิทยา** (กรุงเทพฯ: โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการคณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2548), หน้า 318.

¹⁴² เรื่องเดียวกัน, หน้า 318.

5.2.2.1 “กลียุค” กับการรักษาบรรทัดฐานทางสังคม

คติเรื่องการสิ้นสุดของพระพุทธศาสนา หรือศาสนาห้าพันปี นั้น อาจกล่าวได้ว่ามีความหมายทางสังคมอย่างมาก โดยเฉพาะที่กล่าวถึงในตำนานพระศรีอาริย์ กลุ่มเรื่องคำพยากรณ์ (พท) และกลุ่มเรื่องพยาธรรมิกราช (พธ) ที่ส่วนหนึ่งกล่าวถึงว่าเมื่อผ่านกึ่งพุทธกาล (พ.ศ.2500) ไปแล้วจะเป็นยุคเสื่อมของพระพุทธศาสนา ทั้งนี้เนื่องจากการ “ศาสนา” เป็นความเชื่อของคนในสังคม มีบทบาทในมิติต่างๆ ต่อองค์ประกอบหรือโครงสร้างสังคม การสิ้นสุดของศาสนาจึงมิได้มีความหมายถึงแค่เพียงการ “ล่มสลาย” ของศาสนา แต่หมายถึงการ “ล่มสลาย” ของสังคมทั้งระบบ

เรื่องกลียุคนี้มีการกล่าวถึงกันอย่างแพร่หลายตัวอย่างในตำนานพระศรีอาริย์ เรื่อง ตำนานพระเจ้าให้ พรรณนาถึงกลียุคไว้ว่า

เหตุว่าคนทั้งหลายไม่กระทำบุญให้มากขึ้นเพราะหิใหญ่ฝูงนั้นก็หายไปเสีย ก็ไม่มีเหตุตั้งอันคนพาลใจบาปทั้งหลายเหล่านั้น ก็จักได้รับเพราะหิใหญ่เหล่านั้น ยังมีพระตนหนึ่งอยู่ดอยทรายริมชายไม่กระทำบุญให้ทานรักษาศิลปั้งธรรมอันพระพุทธเจ้าหาบัญญัติตั้งไว้สั่งสอนยังคนและเทวดาทั้งหลายด้วยกองบุญ เป็นทั้งคุณและบาปเป็นโทษนั้นเขาก็ไม่กระทำตามสักอันเขาทั้งหลายเหล่านั้นก็จักฉิบหายไปในชาตินี้ชาติหน้ามีนรกเป็นต้นเป็นที่อยู่

ให้ถ้วนสองนั้นท่านได้ฟังเสียงเห็นคนหญิงชายทั้งหลายในโลกนี้เป็นอันไม่นับถือยำเกรงเคารพเทวดบุตรเทวดา พระยานาคเป็นต้น ด้วยอันบ่นว่า (จ่มพ็อง) พระอินทร์พระพรหมเจ้าทั้งหลายก็ไม่พันกรรมอันเห็นแก่คนทั้งหลาย

ให้ถ้วนสามนั้นท่านมาเส็งเห็นคนหญิงชายทั้งหลายไม่รู้กระทำบุญสักอย่างจนถึงลูก กระทำกรรมอันเป็นบาปเป็นเวรใส่ตัวอยู่เสมอ จนกระทั่งตายก็จักได้ไปไหม้อยู่ในอบายภูมิทั้งสี่ไม่รู้จักได้ถึงสุขสักที่

ให้ถ้วนสี่นั้นท่านมาเส็งเห็นบ้านเมืองในชมพูทวีปนี้จักเกิดเป็นโกลาหลอันมาก คือว่า จักเป็นกลียุคไม่สุขสบายเหมือนดังเมื่อก่อน

ให้ถ้วนห้าท่านเส็งเห็นคนหญิงชายทั้งหลายอันจักได้ รับทุกข์มากนัก คือว่าได้พลัดพรากจากกันด้วยภัยทั้งหลายต่าง ๆ

ให้ถ้วนหกนั้นท่านมาเส็งเห็นคนหญิงชายจักตายอดข้าวอดน้ำมากนัก

ให้ถ้วนเจ็ดนั้นท่านมาเส็งเห็นคนหญิงชายทั้งหลายตายแล้วไปเสวยทุกข์ในนรกอันยาวนานไม่อาจจักนับได้นั้น

ให้ถั่วเน่าแปดนั้นท่านมาเลี้ยงเห็นคนหญิงชายอันมีใจเบียดเบียนกระทำร้ายแก่กันไปมาแลมากนักแล้วได้เสวยทุกข์มากนักหาประมาณไม่ได้

ให้ถั่วเน่าเก้านั้นท่านมาเลี้ยงเห็นคนหญิงชายทั้งหลาย หญิงชายในโลกนี้ จักแก่งกล้าฆ่าฟันกันตายมากนักก็เพื่อโลภะตัณหาอันมากหากครอบงำ

ให้ถั่วสิบนั้นท่านมาเลี้ยงเห็นคนหญิงชายทั้งหลายในโลกและในชมพูทวีปทั้งมวลอันเต็มไปด้วยเลือดสัตว์ไหลออกไปป่านแม่น้ำนั้น

และเหตุตั้งนั้นคนทั้งหลายจักได้พ้นจากเคราะห์ใหญ่ทั้งหลายเหล่านั้น ก็เป็นอันยากนักแต่แต่กาลนี้ภายหน้า โรคพยาธิใหญ่ก็เกิดมีแก่สัตว์ทั้งหลาย มากนักก็ถือว่าจักตายด้วยโรคภัยร้ายแรงคือเจ็บท้อง เจ็บคอ อาเจียรเป็นเลือด เจ็บอก เสียดท้อง เสียดลินป็นก็จักมีแก่คนทั้งหลายภายหน้าเป็นอันมาก

หรือการพรรณานากลียุคที่ปรากฏใน **เทศน์สังกาศ มาลัยหมื่น มาลัยแสน จลอง (สำนวนอีสาน)**

โคตมะพุทธัสสะศาสนัง อันว่าศาสนาพระโคตมอระทายหายสิ้นไป เมื่อใด **ตัสสมิง** **ชะเถ** ในขณะยามนั้นอันว่าอุกตกรรม จักทำให้ประสบพบกับสิ่งไม่ดี จักเกิดมีเหตุร้ายฝ่ายไม่ดี ฝ่ายอัปรียจักเกิดมีมาในโลก **กุสสนานัง** **นามะมัตตัมปิ** อันว่าผู้คนมีบุญนั้น ก็จักพากันหนีไปยังมีแล **ตะทา** **กาเล** ในกาละยามนั้น อันว่าคนทั้งหลาย ผู้บ่มีความละอาย หายจากหิริโอตตปปะ จักทำแต่กรรมอันเป็นบาป ทำแต่สิ่งที่หยาบปรานี ทำแต่สิ่งไม่ดีขมขื่น เหมือนกับสัตว์อื่น เดียรัจฉาน แม่นว่ามีลูกหลานเหลนหล่อน ผู้เกิดลุนเกิดก่อนก็คือกัน ทำเหมือนมันเป็นสัตว์และเปรต เกิดละเมิดทางเพศบ่มีละอาย ทั้งผู้หญิงผู้ชายบ่าวไพร่ ปุณปานไก่อหมูหมา **มนุสสา** อันว่ามนุษย์เกิดมาทั้งหญิงชาย เกิดมาได้ห้าขวบหรือห้าปี ก็จักยินดีเอาเมียและเอาผัว มีครอบครัวและมีลูกน้อย หน้าขึ้นช้อยไปหากัน **ตะทา** ในกาละยามนั้น อันว่ามนุษย์ทั้งหลาย บ่มีความละอายเห็นกันว่าเป็นเนื้อ เห็นว่าเป็นชาติเชื้ออาหาร จึงพากันจัดการเอาข้อนเอาไม้ หาเอาได้ของมีคม บังเกิดมีอารมณ์ไล่ตีไล่ฆ่า ถือได้พร้าดวงดาบไล่แทง เนื่องจากความระแวงไล่แทงกันมั่ว โลกทุกทั่วเกิดฉิบหาย เกิดไล่ฆ่ากันตายไปทั่วโลก วิปโยคทั่วโลก¹⁴³

¹⁴³อินตา กวีวงศ์, **เทศน์สังกาศ มาลัยหมื่น มาลัยแสน จลอง (สำนวนอีสาน)** (ขอนแก่น: ขอนแก่น คลังนาธรรม, 2548), หน้า 36.

หรือตัวอย่างใน *บันทึพญารามิกราช* ใน *พระกิตพระพาน* ความว่า

กาลนั้นคนบาปจักฆ่าฟันกันตายหมดนั้นแล จักเหลือเหลือต่อคนบุญ
เท่านั้น อันไปลื้ออยู่อวกห้วยเหวเขา จักพ้นจากภาวะอันตราย ส่วนพวกที่ฆ่ากัน
ตายนั้น เลือดจักท่วมเล็บข้างม้า ในทั้งเมืองฝางเมืองฝางจักเต็มไปด้วยเลือดนั้น
แล¹⁴⁴

กสิยุดังกล่าวมาข้างต้นแสดงส่วนใหญ่อะไรให้เห็นถึงความวุ่นวาย ความเป็น
จลาจลของบ้านเมือง ซึ่งมีผลมาจากการที่พระเจ้าแผ่นดินไม่ตั้งอยู่ในธรรม ส่งผลให้ “บุญญาภิ
การ” ของความเป็นผู้มีบุญชาติสิทธิธรรม ส่งผลให้บ้านเมืองมีความเสื่อมถอย ในแง่หนึ่ง กสิยุด จึง
เป็นบทเรียนให้กับผู้ปกครองให้การตระหนักถึงการสร้างชาติ การบำบัดทุกข์บำรุงสุขแก่ราษฎร
เพื่อป้องกันการเกิดกสิยุด ซึ่งอาจจะมีขึ้นได้ มิฉะนั้นแล้วผู้ปกครองอาจกลายเป็นผู้ที่พาดตนเองและ
บ้านเมืองเข้าสู่ กสิยุด ดังนั้น “กสิยุด” ในแง่หนึ่ง จึงเป็นเครื่องมือ หรือกลไกในการรักษาบรรทัดฐาน
ของสังคม

5.2.2.2 การสร้างเงื่อนไขในการเข้าสู่โลกพระศรีอาริย์

ในตำนานพระศรีอาริย์ส่วนใหญ่ไม่เพียงจะพรรณนาถึงความสวยงามและ
ความสุขสบายอันเป็นอุดมคติของคนในยุคสมัยนั้นๆ ไว้เท่านั้น หากแต่ยังได้บอกถึง “วิธีการ” ใน
การเข้าไปสู่โลกพระศรีอาริย์นั้นด้วย “วิธีการ” นี้เองที่เป็น “เงื่อนไข” ในการเข้าสู่โลกพระศรีอาริย์
และยกยู่ให้โลกพระศรีอาริย์มีความ “พิเศษ” ไปกว่าโลกสามัญในฐานะที่เป็น “โลกศักดิ์สิทธิ์”
ตัวอย่างเช่น ในตำนานพระศรีอาริย์ เรื่องตำนานพระเจ้าให้ กล่าวถึงวิธีการไปสู่โลกพระศรีอาริย์
ว่า

เหตุตั้งอันบุคคลหญิงชายทั้งหลายผู้ใดกลัวแต่ภัยทั้งหลายเหล่านั้น
ดังกล่าวก็ให้เอาคุณแก้วทั้งสามประการเป็นที่พึ่งให้ท่านรักษาศิลปธรรมคำ
สอนครูบาอาจารย์ผู้เฒ่าผู้แก่พ่อแม่ตั้งนั้นก็จักพ้นจากภัยทั้งหลายที่ได้มานี้
แล้วแต่ภายหลังนั้นแล ทั้งในชาตินี้ชาติหน้าก็จักพ้นจักได้ถึงสุขแน่นอน

¹⁴⁴พระอริยานวัตร เขมจารีเถระ. ตำนานพระกิตพระพาน (มหาสารคาม: ศูนย์อนุรักษ์วรรณคดีภาค
ตะวันออกเฉียงเหนือ วัดมหาชัย, 2521), หน้า 60.

หรือใน เทศน์สังกาศ มาลัยหมื่น มาลัยแสน ฉลอง (สำนวนอีสาน) กล่าวว่า

ดูราชาเขาทั้งหลายเอ๋ย บัดนี้พวกเขาจะมาทำบุญให้ท่าน วิระมะยา บัดนี้พวกเขาเหลือตายมาได้ จากป่าไม้เหลือตาย พันจากอันตรายมาได้แล้ว เขามายึดเอาแก้วสามประการ มาถือศีลกินทานอย่าประมาท ปาณาติบาต คอยรักษาตัวอทินนาก็อย่าพลาดตัวกาเมอย่าขาดถือเอา สุราของเมาก็อย่าพลาด ตัวมุสาวาทอย่าล่วงเกิน ด้วยบังเอิญเขาลอดอยู่ได้ ทำบุญเอาไว้ได้¹⁴⁵

หรือใน เมตเตยยวงส์ สำนวนล้านนา กล่าวว่า

สาริปุตต ดูกราสารีบุตร ทูลลพุปปาโท กรียาอันเกิดมามหาบุริสะเจ้า ทั้งหลายนั้นเปนอันได้แลยากมีด้วยเหตุอันใด ตสุมา เหตุตั้งอัน ตุมเห ภวนตา ท่านทั้งหลายมวณหมุอันตั้งอยู่ในศาสนาพระตถาคตะนี้ อุพพิคฺคมานสา มีใจบ่ หดหย่อแลมีความชื่นชมยินดี สาริ กรโถ จุงกระทำวิริยะอุตสาหะด้วยบุญญกรียาสิบประการ เปนต้นว่าหื้อท่านรักสาสิลภาวนาไฟใจๆ เพื่อหื้อได้หันยังพระ พุทธะเจ้าเมตเตยยะอันควรแลได้ยากนั้นเทือะ สาริปุตต ดูกราสารีบุตร เยเกจิ ชนา ส่วนว่า คนทั้งหลายฝูงใด คือว่าภิกขุแลภิกขุณี อุปาสะกะ อุปาสิกา กตกล ยานา มีบุญกัมมิได้กะทำแล้ว อุปฺมาทวาริโน มีปกตอันอยู่แลหาประหมาท บ่ได้แลมานุชาสักการะเคารพอย่างพระพุทฺธะเจ้าตนประเสริฐตั้งอัน ส่วนอัน ว่าคนแลเทวดาทั้งหลายฝูงนั้น คัจจได้หันยังพระพุทฺธะเจ้าตนประเสริฐ ตนชื่อ เมตเตยยะนั้นอันประกอบด้วยคุณอันดิงามนัถ จักมีในกาละนั้นชะแล...

อวเสสา สตฺตา ส่วนว่า สัตตโลกญิงชายทั้งหลายฝูงเสสะเหลือกว่านั้น คือว่าคนฝูงได้หื้อท่านแลรักสาสิลแลจำอุโปสถสิล 8 แลสิลสิบในวันเดือนดับ เดือนเพงบ่ขาดแล พ้าเพงพรหมจริยกัมม คือว่าบวชเป็นสามเณรแลภิกขุภาวะ ทรงจาตุปาริสุทธสิลคิตี คนทั้งหลายฝูงใดได้ก่อเจตียปลูกไม้สร้มหาโพธิ แลสร้าง แปลงกุฎีวิหาร แลอาราม มีต้นว่าบุพพารามแปลงช่วงแปลงหนทางแลสร้างสา ลา แลขุดน้ำแลตระพังวังโปกขรณีหื้อเปันทานแลสร้างแปลมณฑปะและธัมมา สนะหื้อธัมมถิกะทั้งหลาย เสิกเสินเล็กยกยออันสุดดีเรียนธัมมปิฎกะ แลบุชฯ มหาเวสสันดรชาดกด้วยผ้าและดอกไม้คันธะของหอมแลประทีปเทียนทูปช่อทุง แลฟังด้วยคารวะหื้อแล้ววัน 1 วันเดียวคิตี คนทั้งหลายอุปัฏฐากพ่อแลแม่ แล

¹⁴⁵อินตา กวีวงศ์, เทศน์สังกาศ มาลัยหมื่น มาลัยแสน ฉลอง (สำนวนอีสาน), หน้า 36.

คำรพอย่าผู้เฒ่าผู้แก่ในกระถุนแลฟ้าเพ่งยังบุญญาภิบาลประการคือว่า
 สลากกัณฑ์แลเข้าสังฆกัณฑ์ แลกขิกกัณฑ์ แลอุโปสถิกกัณฑ์แลเป็นทางคัณฑ์ คน
 ทั้งหลายผู้หนึ่ง แลปรารภนาหันยังพระพุทธรเจ้าเมตเตยยะนั้น มาฟ้าเพ่ง
 ยังบุญญาภิบาลก็มีประมาณแลน้องด้วยดวงสุตไพ ได้หื้อดอกไม้กำมือ 1 คัณฑ์
 เข้าก่อน 1 คัณฑ์ได้หื้อเข้าของตนเป็นทาน เท้ามีใจไสยินดีอนุโมทนาเชิง
 บุญญาภิบาล อันท่านผู้อื่นได้หื้อทานนั้นคัณฑ์ ส่วนว่า คนทั้งหลายผู้หนึ่งมีกัลยาณ
 ภิบาลอันดีมีประการต่างๆ ดังนี้ หากได้ฟ้าเพ่งมาดังอัน คัจจกัณฑ์ยังพระพุทธร
 เจ้าเมตเตยยะนั้นแล้วแลได้ฟังธัมมเทศนาแห่งพระพุทธรเจ้าเมตเตยยะนั้นแล้ว
 คัจจกัณฑ์ได้ยังอริยมุณี คือว่าเสิดาแลสัทธาคามิแลอรหันตาอันหาอาสวธัมม์บได้
 นั้นแล¹⁴⁶

เงื่อนไขของตำนานพระศรีอาริย์ที่กล่าวถึงข้อปฏิบัติในการเข้าไปสู่โลกพระ
 ศรีอาริย์ดังกล่าวมาแม้มิได้บัญญัติเป็นกฎหมาย แต่ก็เหมือนกฎหมายสวรรค์ที่หากปฏิบัติตาม
 ก็จะได้เข้าไปสู่โลกพระศรีอาริย์ โดยนัยนี้ ตำนานพระศรีอาริย์จึงเป็นเครื่องมือในการควบคุม
 พลเมืองให้อยู่ในกรอบของศีลธรรม เป็นการจัดระเบียบสังคม ให้อยู่ในกฎเกณฑ์และมาตรฐานทาง
 ศีลธรรมที่ศาสนาของคนส่วนใหญ่ในสังคมเป็นผู้กำหนด

ประจักษ์พยานอย่างหนึ่งของการนำตำนานพระศรีอาริย์มาใช้ในการควบคุม
 สังคมที่เห็นได้อย่างชัดเจนคือ การยกเรื่องพระศรีอาริย์เข้ามาอ้างไว้ใน กฎหมายตราสามดวง ใน
 สมัยรัชกาลที่ 1 ความปรากฏในกฎพระสงฆ์ตอนหนึ่งว่า

...ทุกวันนี้สัตว์ทั้งปวงตั้งใจทำกุศลสิ่งใดตรวจน้ำปรารภนาจะพบพระ
 พุทธบาทสมเด็จพะศรีอาริย์เมตไตรเจ้าๆ ก็ตรัสสั่งมาแก่พระมาไลยทเวเถร
 เจ้าว่า ให้ผู้สัตว์ทั้งปวงคำรบฟังพระมหาเวศสันดรชาฎก อันประดับด้วยพระ
 คาถาพันหนึ่งนั้น จึงจะได้พบพระองค์ในอนาคต แลทุกวันนี้อนาประชา
 ราชฎรทั้งปวงกลางบาง ให้มีพระมหาเวศสันดรชาฎกนี้มิได้มีความสังเวท
 เลื่อมใสเป็นธรรมการวะ....จะมีได้พบพระพุทธรบาทศาสดาพระศรีอาริย์เมต
 ไตรเจ้าในอนาคต....¹⁴⁷

¹⁴⁶ บำเพ็ญ ะวิน, อนาคตวงศ์ เมตเตยยสุตต์ และเมตเตยยวงศ์ สำนวนล้านนา, หน้า 205

¹⁴⁷ กฎหมายตราสามดวง ฉบับพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และการเมือง แก้ไขปรับปรุง
 ใหม่ เล่ม 3 (กรุงเทพฯ: สถาบันปริัติ พนมพงค์, 2548).

จากที่กล่าวมาข้างต้นจะเห็นได้ว่าจริยธรรมเป็นสิ่งที่มีความสำคัญอย่างหนึ่งในการควบคุมความเป็นระบบของสังคม ทั้งนี้เพราะจริยธรรมจะคอยควบคุมการกระทำของมนุษย์เพื่อให้เป็นไปตามกฎระเบียบของสังคม ดังนั้นเนื้อหาหรือคำสอนของตำนานพระศรีอารียจึงว่าด้วย ความดี ความชั่ว และกฎเกณฑ์ (Criterion) สำหรับการเข้าไปสู่โลกพระศรีอารียที่กำหนดขึ้นโดยอาศัยคำสอนในพุทธศาสนานั้นเอง

แม้ตำนานพระศรีอารียจะเป็นตำนานศาสนาที่แต่เดิมใช้เป็นกลไกในทางศาสนาเพื่อสื่อคำสอนทางศาสนาก็ตาม หากแต่เมื่อกาลเวลาผ่านไป พร้อมๆ กับความเปลี่ยนแปลงของบริบทสังคมและวัฒนธรรม ตำนานพระศรีอารียก็ได้กลายมาเป็นกลไกในทางการเมืองในหลายบทบาท โดยเฉพาะอย่างยิ่งในแง่ของการสร้างคำอธิบายสถานภาพและความชอบธรรมทางการเมือง รวมถึงการเป็นเครื่องมือในการควบคุมพลเมือง ด้วยการการสร้างกฎเกณฑ์และแนวทางปฏิบัติให้แก่สมาชิกในสังคม และด้วยการที่ตำนานพระศรีอารียถูกนำมาใช้ในทางการเมืองอย่างหลากหลายและบ่อยครั้ง

5.3 บทบาทของตำนานพระศรีอารียในทางศิลปกรรม

งานศิลปกรรมที่เกี่ยวข้องกับพระศรีอารียเป็นหลักฐานอย่างหนึ่งที่แสดงให้เห็นถึงความแพร่หลายของตำนานพระศรีอารีย รวมถึงความศรัทธาต่อองค์ "พระศรีอารีย" ตลอดจน "ยุคสมัยของพระศรีอารีย" ในสังคมไทยได้อย่างชัดเจน ตำนานพระศรีอารียได้กลายมาเป็นสาเหตุและที่มาของการสร้างสรรค์งานศิลปกรรมที่เกี่ยวข้องกับพระศรีอารีย การศึกษาด้านพระศรีอารียในครั้งนี้นี้จึงจำเป็นต้องศึกษางานศิลปกรรมที่เกี่ยวข้องกับพระศรีอารียเพื่อให้เห็นว่าตำนานพระศรีอารียได้มีการนำไปใช้และดำรงอยู่ในสังคมไทย อย่างไร ดังที่ มาลินอฟสกี กล่าวว่า "ตัวบท (ของเรื่องเล่า) ก็เป็นสิ่งสำคัญอย่างมาก แต่ถ้าปราศจากบริบท ตัวบทนั้นก็ดูจะเป็นสิ่งที่ไม่มีชีวิต" และ "เรื่องเล่าทั้งหลาย "มีชีวิตอยู่" ในสังคมของชาวบ้าน ไม่ได้มีชีวิตอยู่บน กระดาษ"¹⁴⁸

ในสังคมไทยได้สร้างสรรค์งานศิลปกรรมที่เกี่ยวข้องกับศรีอารียไว้ไม่น้อย ดังผู้วิจัยจะได้จำแนกและนำเสนองานศิลปกรรมที่เกี่ยวข้องกับพระศรีอารียออกเป็น 4 ประเภท ดังนี้

¹⁴⁸Bronislaw Malinowski (1954: 104). อ้างถึงใน ศิริพร ณ ถลาง, ทฤษฎีคติชนวิทยา: วิถีวิทยาในการวิเคราะห์ตำนาน - นิทานพื้นบ้าน, หน้า 317.

5.3.1 การสร้างสรรค์งานประติมากรรม

พระศรีอารีย์เป็นพระอนาคตพุทธเจ้าพระองค์เดียวที่พุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทและฝ่ายมหายานนับถือร่วมกัน ดังนั้นรูปเคารพของพระองค์จึงปรากฏอยู่ตามประเทศต่างๆ ที่นับถือพุทธศาสนาโดยทั่วไป การสร้างงานประติมากรรมรูปพระศรีอารีย์นั้น มีรูปแบบที่หลากหลายซึ่งขึ้นอยู่กับบริบททางสังคมและวัฒนธรรม การรับรู้ตำนาน สิ่งเหล่านี้ล้วนเป็นปัจจัยทำให้เกิดการสร้างสรรคงานประติมากรรมรูปพระศรีอารีย์ในรูปแบบต่างๆ ตามมามากมาย จนกลายมาเป็นงานศิลปกรรมที่มีแบบแผนและเอกลักษณ์ของแต่ละวัฒนธรรม และมีพัฒนาการมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน และด้วยเหตุที่ตำนานพระศรีอารีย์มีลักษณะเป็นบันทึกประวัติชีวิตของพระศรีอารีย์ล่วงหน้า จึงทำให้ในตำนานมีการพรรณนารูปร่างพรรณสัณฐานของพระศรีอารีย์ในคราวที่ทรงมาตรัสรู้ในอนาคต จึงทำให้การสร้างสรรครูปพระศรีอารีย์มีลักษณะเฉพาะต่างไปจากพระพุทธรูปของพระโคตมพุทธเจ้า

ประติมากรรมรูปเคารพพระศรีอารีย์ที่พบในสังคมไทยนั้น นักโบราณคดีได้จำแนกงานประติมากรรมรูปเคารพพระศรีอารีย์ออกเป็นศิลปะสมัยต่างๆ ได้แก่ ศิลปะทวารวดี (มอญ) ศิลปะศรีวิชัย (กลุ่มชนภาคใต้) ศิลปะเขมรในประเทศไทย ศิลปะสุโขทัย-อยุธยา และศิลปะรัตนโกสินทร์¹⁴⁹

5.3.1.1 ศิลปะทวารวดี

ในศิลปะแบบทวารวดี (มอญ) นั้น พบประติมากรรมรูปพระศรีอารีย์ที่สำคัญได้แก่ รูปเคารพดินเผาปั้นด้วยอาการตริภังค์* จากคูบัว จังหวัดราชบุรี มีการหมั่นหนังละมั่ง (antelope skin) พาดอยู่บนพระอังสาซ้ายและทรงถือหมอน้ำมันพระหัตถ์ขวา ลักษณะนี้อาจหมายถึงพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร หรือพระศรีอารีย์ก็ได้ นำเสียดายที่สัญลักษณ์ที่มวยผมที่จะกำหนดว่าเป็นพระโพธิสัตว์องค์ใดนั้นหักหายไปจึงมีอาจที่จะกำหนดได้แน่นอนลงไปได้¹⁵⁰ อย่างไรก็ตาม มีหลักฐานอีกชิ้นหนึ่งที่น่าสนใจคือ ประติมากรรมพระพิมพ์จากเมืองโบราณอุทองที่มีจารึก

¹⁴⁹ ชัยสิทธิ์ ยรรยง, เรื่องเดียวกัน, หน้า 32.

* ตริภังค์ เป็นพระอิริยาบถของพระพุทธรูปที่ยืนเอียงพระวรกาย คือ การยืนที่พระบาททั้งสองข้างรับน้ำหนักของพระวรกายไม่เท่ากัน โดยตั้งน้ำหนักลงที่ พระบาทข้างใดข้างหนึ่ง ซึ่งจะทำให้พระเศียร พระอังสา (ไหล่) และพระโสณี (สะโพก) เอียงทำมุมซึ่ง กันและกันเพื่อให้เกิดความสมดุล. ศีกฤทธิ ปราโมช, หม่อมราชวงศ์ (บรรณาธิการ), **ลักษณะไทย: ศิลปะการแสดง** (กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช, 2539).

¹⁵⁰ ชัยสิทธิ์ ยรรยง, เรื่องเดียวกัน, หน้า 36.

ได้ฐานระบุชื่อ “พระศรีอารีย์”¹⁵¹ จารึกนี้กำหนดอายุได้ราวพุทธศตวรรษที่ 11-12 นอกจากนี้ภาพพระพุทธรูปที่ขนาบด้วยพระโพธิสัตว์ 2 องค์ ก็อาจตีความได้ว่า พระโพธิสัตว์ 2 องค์นี้น่าจะหมายถึงอวโลกิเตศวร และพระศรีอารีย์ อันเป็นพระโพธิสัตว์กลุ่ม 3 องค์ที่เป็นที่นิยมอยู่ในอินเดียและดินแดนที่ได้รับอิทธิพลอินเดียในช่วงระยะเวลาดังกล่าว¹⁵²

5.3.1.2 ศิลปะศรีวิชัย

ในศิลปะศรีวิชัย หรือแบบกลุ่มชนภาคใต้ ได้ค้นพบรูปพระศรีอารีย์ประทับเดี่ยว และประทับหมู่ 3 (Triad) รูปประทับเดี่ยว เช่น พระศรีอารีย์สำริด พบที่บ้านลานควาย จังหวัดปัตตานี มีรูปสลักบนชฎามงกุฏ มีเส้นพระเกศาห้อยลงมาถึงพระอังสาทั้งสองข้าง นุ่งผ้าโซฎี¹⁵³ ยาว มีเข็มขัด เชือกคาดทับอยู่ มีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 13-14¹⁵⁴

ภาพประกอบที่ 21 พระศรีอารีย์สำริด พบที่บ้านลานควาย จังหวัดปัตตานี
ปัจจุบันเก็บรักษาอยู่ ณ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ¹⁵⁵

¹⁵¹ดู สำนักงานโบราณคดี และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ 2 สุพรรณบุรี, โบราณคดีเมืองอู่ทอง (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์สมมิตรพรินติ้ง, 2545), หน้า 93.

¹⁵²จิรลสา คชาชีวะ, เรื่องเดียวกัน, หน้า 59.

¹⁵³สันนิษฐานว่าเป็นผ้าชนิดหนึ่งที่ทำในภาคกลางของชวา. ปรีชา นุ่นสุข, ศิลปกรรมในศิลปะแบบศรีวิชัย (สงขลา: สถาบันทักษิณคดีศึกษา มหาวิทยาลัยทักษิณ. มปป. (เอกสารอัดสำเนา)

¹⁵⁴พิริยะ ไกรฤกษ์, “ศิลปะทักษิณก่อนพุทธศตวรรษที่ 19,” กรมศิลปากร (2523): 120.

¹⁵⁵Nandana Chutiwongs, Denise Patry Leidy, Buddha of the future : an early Maitreya from Thailand (New York: The Asia Society Galleries, 1994).

ส่วนรูปหมู่ 3 องค์ มีพระพุทธรูปประทับยืนอยู่ตรงกลาง และมีพระโพธิสัตว์ประทับขนาบข้าง และองค์ที่เป็นพระศรีอารียะจะมีสถูปปรากฏบนศิราภรณ์ และยังมีพระพุทธรูปพระศรีอารียะพร้อมด้วยบริวาร คือ นางกुरुกุลลา* และนางภฤกุกฎี** พระองค์ประทับยืนตรึงงค์ พระหัตถ์อยู่ในปางปฐมเทศนา และมีแผ่นเบื้องหลังทำเป็นกรอบสี่เหลี่ยม มีประภาณชลประดับด้วยกิ่งต้นนาคปุષปะ ซึ่งเป็นต้นไม้ประจำพระองค์ รูปนี้แสดงอิทธิพลอินเดียแบบปาละ ราวพุทธศตวรรษที่ 14-15¹⁵⁶ และรูปพระศรีอารียะประทับร่วมกับบริวาร พบที่อำเภอโกสุมพิสัย จังหวัดมหาสารคาม ซึ่งคงนำไปจากภาคใต้ อายุประมาณพุทธศตวรรษที่ 13-14¹⁵⁷

5.3.1.3 ศิลปะเขมรในประเทศไทย

ศิลปะเขมรในประเทศไทยนี้ได้กำหนดรูปแบบและอายุตามศิลปะเขมรในประเทศไทยซึ่งนักปราชญ์ชาวฝรั่งเศสได้ศึกษาค้นคว้าทั้งจากลักษณะรูปแบบและลวดลายของโบราณวัตถุ โบราณสถาน แล้วนำไปเทียบกับจารึก ซึ่งค้นพบเป็นจำนวนมาก จึงสามารถกำหนดรูปแบบพร้อมทั้งอายุเป็น 14 สมัย¹⁵⁸ และตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 13-14 อาณาจักรพุนันแบ่งแยกเป็น 2 แคว้น คือ เจนละบก และเจนละน้ำ และยังมีแคว้นเล็ก ๆ อีกหลายแคว้น ซึ่งบริเวณที่ราบสูงโคราชก็คงจะเป็นแคว้นหนึ่งซึ่งค้นพบประติมากรรมในศิลปะเขมรเป็นจำนวนมาก ซึ่งมีทั้ง

* นางกुरुกุลลา (Kurukulla) เป็นพระโพธิสัตว์ฝ่ายหญิงในพระพุทธศาสนาหายานแบบทิเบต มีลักษณะคล้ายกับพระนางทศกัณฐ์ของชาวจีน ด้วยความนิยมแพร่หลายของนางกुरुกุลลาในทิเบตทำให้ในภายหลังชาวธิเบตจึงยกย่องให้นางเป็นปางหนึ่งของพระนางตารา (มารดาของพระพุทธเจ้าและพระโพธิสัตว์ทั้งหลายในด้านกฎณา) คือ เป็นปางพระนางตาราแดง ฉลองพระองค์สีแดงทับทิม หมายถึงความปรารถนาของสรรพสัตว์ที่จะหลุดพ้นจากสังสารวัฏ ประทับบนพระอาทิตย์. Wikipedia. "Kurukulla" (online) เข้าถึงได้ที่: <http://www.wikipedia.com> สืบค้น 4 ธันวาคม 2552.

** นางภฤกุกฎี (Bhrikuti) เป็นพระราชธิดาในพระเจ้าแผ่นดินเนปาล และเป็นพระมเหสีในพระเจ้าแผ่นดินทิเบตพระนามว่า สรองตะสันคัมโป พระเทวีภฤกุกฎีเป็นมหาอุบาสิกาที่มั่นคงในพระพุทธศาสนาอย่างลึกซึ้ง พระนางได้นำเอาพุทธธรรมเข้าไปแพร่หลายในทิเบต พระนางได้ทำให้พระสวามีกลับใจมานับถือพระพุทธศาสนา ปัจจุบันมีถาวรวัตถุเป็นอนุสาวรีย์สำหรับพระนางในทิเบตหลายแห่ง. Wikipedia. "Bhrikuti" (online) เข้าถึงได้ที่: <http://www.wikipedia.com> สืบค้น 30 ธันวาคม 2552.

¹⁵⁶ ชัยสิทธิ์ ยรรยง, เรื่องเดียวกัน, หน้า 36.

¹⁵⁷ หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, "รูปพระโพธิสัตว์ศรีอารียเมตไตรยสมัยศรีวิชัย", วารสารโบราณคดี 5, 4 (2517): 402-416.

¹⁵⁸ หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, ประติมากรรมขอม, หน้า 1-2. อ้างถึงใน ชัยสิทธิ์ ยรรยง, เรื่องเดียวกัน, หน้า 36.

พระพุทธรูป พระโพธิสัตว์โลกิเตศวร และพระศรีอารียซึ่งถือได้ว่าแถบนี้ คงเป็นศูนย์กลางศาสนา พุทธมหายาน¹⁵⁹ แหล่งที่รู้จักกันดี คือ ปราสาทปลายบัดน้อย อำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์¹⁶⁰ รวมทั้งที่บ้านฝ้าย จังหวัดบุรีรัมย์¹⁶¹ และบ้านโตนด จังหวัดนครราชสีมา ซึ่งพบทั้งพระพุทธรูปและพระโพธิสัตว์ ซึ่งพระพุทธรูปนั้นจัดเป็นศิลปะแบบทวารวดี (มอญ) แต่รูปพระโพธิสัตว์กลับได้รับอิทธิพลศิลปกรรมเขมร และสำหรับรูปพระศรีอารียที่ตั้งตามรูปหนึ่งจากบ้านฝ้าย มีลักษณะตรงกับศิลปะแบบกำพงพระ (ราวพุทธศักราช 1252 – 1350) ประทับยืนตรึงงค์เกล้าผมทรงชฎา มงกุฎ มีรูปสณูปประดับอยู่หน้าชฎามงกุฎ นุ่งผ้าโจงกระเบนสั้น หรือผ้าสมพต* มีเชือกพันโดยรอบ¹⁶² ส่วนสัญลักษณ์ที่อยู่ในพระหัตถ์นั้น มักจะสูญหายไปเนื่องจากแต่เดิมสิ่งของเหล่านี้เป็นของที่นำมาสวมและถอดออกได้ **

¹⁵⁹Piriya Krairiksh, *The Sacred Image*, (Köln, 1979), pp.38-39. อ้างถึงใน ชัยสิทธิ์ ยรรยง, เรื่องเดียวกัน, หน้า 36.

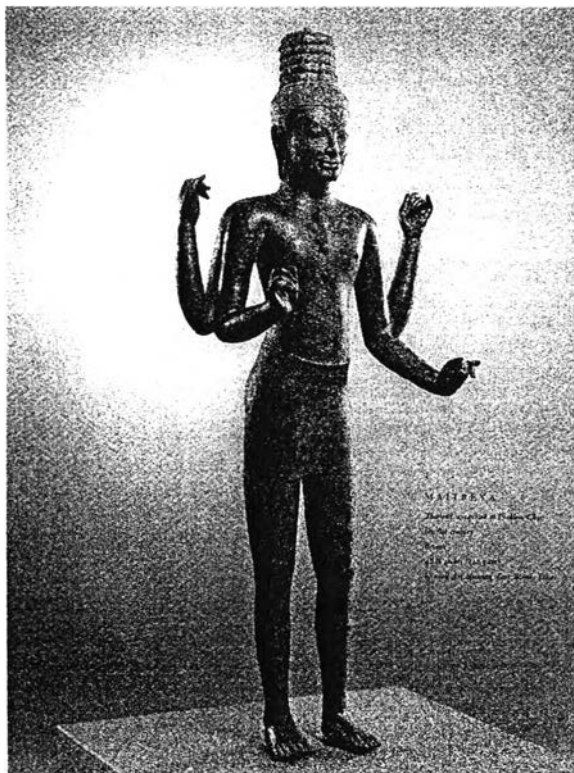
¹⁶⁰E.C. Bunker, "Pre Angkor Period Bronze from Pra Kon chai," *Achives of Asian Art*, XXV (1972): 67. อ้างถึงใน ชัยสิทธิ์ ยรรยง, เรื่องเดียวกัน, หน้า 36.

¹⁶¹อุไรศรี วรศรี, *ประติมากรรมสำริดชิ้นเยี่ยมจากบ้านฝ้าย ลำปลายมาศบุรีรัมย์* (กรมศิลปากร, 2516).

* ในภาษาเขมรมีคำ สพต (อ่านว่า ซอมปิวต) แปลว่า ฝ้านุ่ง อย่างไรก็ตามคำว่า สมพต ในทางศิลปะจะหมายถึงการนุ่งฝ้านุ่งให้เข้าลงมาที่หน้าท้อง ชักชายผ้าออกมาเป็นวงโค้งเบื้องหน้าเหนือต้นขาด้านขวา. David, "ชมอุทยานประวัติศาสตร์เมืองพระนคร (Angkor) และ เมืองพระนครหลวง (Angkor Thom)" (online) เข้าถึงได้ที่: <http://my.opera.com/sawasdeeholidays/blog/show.dml/287657> สืบค้น 30 ธันวาคม 2552. อนึ่งในวัฒนธรรมไทย ผ้าสมพต เรียกอีกอย่างว่า ผ้าสมปัก หมายถึงผ้าลายหรือผ้าปูมสมัยเก่าสำหรับขุนนางนุ่งหรือห่อคัมภีร์เป็นต้น

¹⁶²ชัยสิทธิ์ ยรรยง, เรื่องเดียวกัน, หน้า 36.

** อาจเพื่อวัตถุประสงค์ในการเปลี่ยนรูปแบบของสัญลักษณ์ไปตามบทบาทหรือหน้าที่ของพุทธเทวดังที่จดหมายเหตุจัน ระบุว่า ในอินเดียเครื่องทรงของพระพุทธรูปทรงเครื่องก็สามารถใส่หรือถอดออกได้ ตามวัตถุประสงค์ของผู้บูชา (หินยานหรือมหายาน ซึ่งในขณะนั้น บูชาพระพุทธรูปหรือใช้ ศาสนสถานร่วมกัน). จีรัลสา คชาชีวะ, เรื่องเดียวกัน, หน้า 59.

ภาพประกอบที่ 22 ประติมากรรมพระศรีอารียกลุ่มประโคนชัย¹⁶³

นอกจากนี้ที่เมืองศรีเทพ ดินแดนที่อยู่ระหว่างภาคกลางและภาคตะวันออกเฉียงเหนือ พบรูปเคารพพระศรีอารียทั้งที่เป็นประติมากรรมลอยตัวและประติมากรรมนูนสูงในถ้ำเขากมอรัตน์ กำหนดอายุอยู่ในระยะเวลาใกล้เคียงกับประติมากรรมกลุ่มประโคนชัย รวมทั้งมีลักษณะทางศิลปะร่วมกัน คือศิลปะเขมรสสมัยก่อนเมืองพระนคร¹⁶⁴ ดินแดนในแถบนี้แสดงให้เห็นถึงความแพร่หลายของคติความเชื่อเกี่ยวกับพระศรีอารียอย่างชัดเจน เนื่องจากพบรูปเคารพพระศรีอารียจำนวนมาก เมื่อเทียบกับดินแดนอื่นในระยะเวลาเดียวกัน¹⁶⁵

5.3.1.4 ศิลปะสุโขทัย - อยุธยา

งานศิลปกรรมเกี่ยวกับพระศรีอารียในประเทศไทยนั้นปรากฏมาอย่างต่อเนื่องตั้งแต่สมัย ทวารวดี ศรีวิชัย และกลุ่มศิลปะแบบเขมรในประเทศไทย ซึ่งพบเป็นรูปเคารพของพระโพธิสัตว์ที่มีสถูปประดับอยู่มุนมวยผม ส่วนใหญ่สร้างขึ้นในความเชื่อของพุทธศาสนาแบบ

¹⁶³Nandana Chutiwongs, Denise Patry Leidy, Buddha of the future : an early Maitreya from Thailand (New York: The Asia Society Galleries, 1994).

¹⁶⁴จิรัสสา คชาชีวะ, เรื่องเดียวกัน, หน้า 59.

¹⁶⁵เรื่องเดียวกัน, หน้า 60.

มหายาน ต่อมาการสร้างงานศิลปกรรมเกี่ยวกับพระศรีอารียได้เปลี่ยนแปลงไปตั้งแต่สมัยสุโขทัย เนื่องจากได้รับอิทธิพลจากพุทธศาสนาแบบลังกาวงศ์¹⁶⁶ ทั้งนี้แม้ว่าในสมัยสุโขทัยจะพบหลักฐานจารึกที่กล่าวถึงพระศรีอารียจำนวนมากก็ตาม แต่ในทางตรงกันข้ามกลับพบรูปเคารพของพระศรีอารียน้อยมาก¹⁶⁷

ต่อมาในสมัยอยุธยาานิยมสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องมาก ซึ่ง จีรัลสา คชาชีวะ สันนิษฐานว่าคติการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่อง ส่วนหนึ่งมีกำเนิดมากจากคติความเชื่อเกี่ยวกับพระศรีอารีย¹⁶⁸ ทั้งนี้อาจเกี่ยวข้องกับคติความเชื่อเกี่ยวกับผู้มีบุญ และพระศรีอารียหรือผู้ที่จะมาโปรด สอดคล้องกับความคิดของ ศักดิ์ชัย สายสิงห์ ที่เห็นว่ามีความเป็นไปได้ที่ลักษณะทางประติมานวิทยาของพระพุทธรูปที่ประดับด้วยเครื่องทรงมากมายนั้น อาจแสดงถึงบทบาทของพระโพธิสัตว์หรือ พระศรีอารียก็เป็นได้*

5.3.1.5 ศิลปะรัตนโกสินทร์

ประติมากรรมรูปพระศรีอารียเมตไตรยที่สร้างขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์นั้นมีปรากฏอยู่หลายองค์ด้วยกัน รูปพระศรีอารียเหล่านี้บางองค์ มีประวัติระบุว่าสร้างขึ้นตั้งแต่สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นเช่น รูปพระศรีอารียเมตไตรยที่วัดระฆังโฆสิตาราม** รวมถึงบางชิ้นที่อาจเก่า

¹⁶⁶จีรัลสา คชาชีวะ, "ประติมานวิทยาของพระศรีอารียเมตไตรยะ จากอินเดียสู่เอเชียตะวันออกเฉียงใต้," ใน *ตำราวิชาการ รวมบทความทางวิชาการปีการศึกษา2545* (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2545), 53.

¹⁶⁷เรื่องเดียวกัน, หน้า 60.

¹⁶⁸เรื่องเดียวกัน, หน้า 60.

*นอกจากนี้พระพุทธรูปทรงเครื่องที่สร้างขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์ยังมีการตีความว่า อาจสร้างขึ้นจากคติเรื่อง มหาชมพูบดี ดังปรากฏหลักฐานตั้งแต่ ศิลปะล้านช้าง เป็นพระพุทธรูปทรงเครื่องที่มีจารึกระบุว่า ชมพูบดีอันเกี่ยวข้องกับเรื่องพระพุทธเจ้าปางทรมานช้างพญามหาชมพู ซึ่งเป็นความเชื่อที่เกิดขึ้นทั้งใน พม่า ลาว ล้านนา รวมถึงในสมัยรัตนโกสินทร์ โดยในผนังสกัดด้านหลังของพระพุทธรูปทรงเครื่อง พระประธานที่วัดนางนองได้ปรากฏจิตรกรรมเรื่องมหาชมพูบดีสูตรอยู่เช่นเดียวกัน. ดูเพิ่มเติมใน ศักดิ์ชัย สายสิงห์, *รายงานการวิจัยเรื่องพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว กับพระราชศรัทธาปณิธานในการสถาปนาวัดกุฎสถานในพระพุทธศาสนา* (ได้รับทุนสนับสนุนจากสถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยศิลปากร พ.ศ.2547), หน้า168-169. (เอกสารอัดสำเนา)

**รูปพระศรีอารียองค์นี้ประดิษฐานอยู่ภายในวิหารสมเด็จพระสังฆราช (สี) ตามประวัติของวัดกล่าวว่า เดิมทีสมเด็จพระสังฆราชพระองค์นี้ทรงดำรงตำแหน่งเป็นปฐมสังฆราชของสมัยรัตนโกสินทร์ ตั้งแต่ปีขาล พ.ศ. 2325 ถึงปีขาล พ.ศ. 2337 รวมเป็นระยะเวลา 12 ปี โดยครั้งพระราชทานเพลิงพระศพแล้วให้อัญเชิญพระอัฐิ

ถึงสมัยอยุธยาแต่ได้รับการบูรณะซ่อมแซมใหม่ในสมัยรัตนโกสินทร์ เช่น รูปพระศรีอารีย์วัดไผ่ จังหวัด ลพบุรี อย่างไรก็ตาม พบว่ารูปพระศรีอารีย์ที่พบในสมัยรัตนโกสินทร์ส่วนใหญ่สร้างตั้งแต่ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 3 เป็นต้นมา อาทิ รูปพระศรีอารีย์ของ วัดพิชยญาติการาม วัดอรุณราชวราราม วัดเขมาภิรตาราม และวัดบุปผาราม จังหวัดตราด เป็นต้น¹⁶⁹ โดยมีลักษณะแสดงออกทางประติมานวิทยาโดยรวมคล้ายคลึงกัน คือ สร้างเป็น ประติมากรรมคล้ายนักบวช คือ มีพระเศียรโล้นไม่ปรากฏอุษณีชะ* และ พระรัศมี ครองจีวรแบบ พระพุทธรูปโดยทั่วไป** พระหัตถ์ขวาแสดงปางมารวิชัย พระหัตถ์ซ้ายมักถือตาลปัตรที่เจาะเป็น ช่องตรงกลางหรือที่เรียกว่า “แฉ่นแก้ว”***

พร้อมด้วยพระศรีราคาร มาบรรจุไว้ในรูปพระศรีอารีย์เมตไตรย บรมโพธิสัตว์ ประดิษฐานในซุ้มปราสาทด้านทิศ ตะวันออก. กรมการศาสนา, **ประวัติวัดสำคัญทางพระพุทธศาสนา ตอน 2** (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์การศาสนา, 2525), หน้า 162-163. รูปพระศรีอารีย์เมตไตรยองค์ดังกล่าวมีพุทธลักษณะคล้ายพระสาวกส่วนเศียรไม่มีรัศมี ประทับขัดสมาธิราบพระหัตถ์ขวาแสดงปางมารวิชัย พระหัตถ์ซ้ายถือตาลปัตรเจาะเป็นช่อง (แฉ่นแก้ว) และมี ลักษณะพระพักตร์อ่อนเยาว์ตามอย่างศิลปะรัตนโกสินทร์

¹⁶⁹วีรภัทร อารีศิริ, **พระพุทธเจ้าในภัทรกัลป์ : การแสดงออกในงานศิลปกรรมสมัยรัตนโกสินทร์** (สารนิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ ศิลปะ ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2549), หน้า 32.

* ุษณีชะ คือ ส่วนบนของพระเศียรพระพุทธรูปที่นูนสูงขึ้นคล้ายสวมมงกุฎ บ้างเรียกว่า อุณหิส หรือ พระเกตุมาลา (ศักดิ์ชัย สายสิงห์. “พระพุทธรูป” **สารานุกรมไทยสำหรับเยาวชนโดยพระราชประสงค์ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เล่มที่ 29**. กรุงเทพฯ: โครงการสารานุกรมไทยสำหรับเยาวชนโดยพระราช ประสงค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว, 2535.)

** ในบางองค์ปรากฏการครองจีวรลายดอกซึ่งอาจใช้เป็นตัวกำหนดอายุได้ว่าสร้างขึ้นในช่วงรัชกาลที่ 3 (วีรภัทร อารีศิริ. เรื่องเดียวกัน. หน้า 35)

*** ยกเว้นในกรณีพระศรีอารีย์เมตไตรยของวัดพิชยญาติการาม ที่สร้างเป็น เทวดา หรือ พระพุทธรูป ทรงเครื่องแสดงปางสมาธิ ซึ่งถือเป็นงานที่สร้างขึ้นในกรณีพิเศษ

ภาพประกอบที่ 23 พระศรีอารีย์วัดระฆังโฆสิตาราม ถือนิตยภัตแว่นแก้ว

อนึ่ง ก่อนหน้าสมัยรัตนโกสินทร์ลักษณะการแสดงออกของพระศรีอารีย์ที่เป็นนักบวชนี้ พบหลักฐานเก่าสุดคือ พระพิมพ์สมัยทวารวดี ซึ่งขุดค้นได้จากเจดีย์หมายเลข 11 ที่เมืองอู่ทอง กำหนดอายุอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 12-13¹⁷⁰ มีลักษณะเป็นรูปนักบวชประทับนั่งสมาธิ บนเศียรโล้นไม่มีผมวดพระเกศา ด้านหลังมีจารึกเป็นอักษรปัลลวะอ่านได้ว่า “เมตเตยโก” อันหมายถึงพระศรีอารีย์ จึงอาจกล่าวได้ว่ายุคทวารวดีนี้เป็นยุคแรกๆ ที่ริเริ่มเปลี่ยนแปลงรูปลักษณะทางประติมานวิทยาของพระศรีอารีย์จาก “ขรราวาส” หรือ “พระโพธิสัตว์” เป็น “ภิกษุ” หรือ “นักบวช” ทั้งนี้การที่รูปพระศรีอารีย์เมตไตรยในสมัยทวารวดี สร้างเป็นรูปภิกษุนี้นี้อาจเกี่ยวข้องกับความสำเร็จในด้านคติที่มีมาแต่ในอินเดีย เนื่องจากตามความเชื่อเกี่ยวกับพระศรีอารีย์ในอินเดียเชื่อว่านอกจากพระองค์จะมีพระสถานะเป็นอนาคตพุทธเจ้าแล้ว พระองค์ยังมีสถานะเป็นนักบวช หรือพระโพธิสัตว์ผู้เชี่ยวชาญในการเจริญสมาธิอีกด้วย¹⁷¹ จากหลักฐานดังกล่าวเป็น

¹⁷⁰สำนักงานโบราณคดี และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ 2 สุพรรณบุรี, โบราณคดีเมืองอู่ทอง (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์สมมิตรพรินต์ติ้ง, 2545), หน้า 93.

¹⁷¹ดู ศิริพจน์ เหล่ามานะเจริญ, “ประติมากรรมแบบประโคนชัย : หลักฐานศิลปกรรมเริ่มแรกของสมัยประวัติศาสตร์ในที่ราบสูงโคราช,” (วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต

การยืนยันว่าอย่างน้อยในอินเดียก็มีความเข้าใจว่าพระศรีอาริย์มีสถานภาพเป็นนักบวชแล้ว จากนั้นอาจส่งอิทธิพลมาสู่ดินแดนทวารวดี

วีรภัทร อารีศิริ สันนิษฐานว่าการที่ในยุคทวารวดี พุทธศาสนาแบบเถรวาทมีความเจริญอย่างมากนั้น ส่งผลให้การสร้างงานศิลปกรรมรูปพระศรีอาริย์อาจมีการปรับเปลี่ยนให้เป็นรูปภิกษุในพุทธศาสนาแบบเถรวาทด้วย นอกจากนี้ยังได้แสดงความเห็นอีกว่า ประติมากรรมรูปพระศรีอาริย์ในสมัยรัตนโกสินทร์ที่สร้างเป็นรูปพระภิกษุนั้น อาจเกี่ยวข้องกับ หรือได้รับอิทธิพลจากคติอย่างจีนที่สืบทอดมาแต่สมัยอยุธยา ซึ่งรูปพระศรีอาริย์ในคตินั้นมีทั้งที่สร้างเป็นพระโพธิสัตว์ตอนที่ประทับอยู่บนสวรรค์ชั้นดุสิต และที่สร้างเป็นรูปพระอ้วน แก้มเป็นพวงพระอุระ และ พระอุทรอวบอ้วน และ เปิดให้เห็นตลอดเวลา ประทับนั่งหัวเราะ¹⁷² ในสมัยอยุธยา พบหลักฐานการสร้างรูปเคารพลักษณะคล้ายพระศรีอาริย์ของจีนซึ่งหลักฐานดังกล่าวเป็นจดหมายเหตุของหมอกแอมเฟอร์ แพทย์ชาวเยอรมันที่ทำงานใน บริษัทอีสต์อินเดียของฮอลันดา ที่เดินทางเข้ามากรุงศรีอยุธยาเมื่อ พ.ศ. 2233 ในบันทึกตอนหนึ่งเกี่ยวกับวัดพระยาคลัง ความว่า

หมายเหตุอักษร E เป็นตึกที่ประดิษฐานเทวรูปใหญ่คล้ายรูปเทพบุตร Bacchus พวกพราหมณ์เรียกว่าพระอิศวร Viccasawara ขนาดใหญ่กว่า คนธรรมดามากเปิดทองทั่วทั้งองค์ หันหน้าซึ่งมีลักษณะยิ้มเข้าหาโบสถ์ สุดท้ายที่กล่าวถึงทั้งข้างบน และข้างล่างตลอดจนข้างๆรูปนี้ยังมีรูปเล็ก ๆ อีกมากมาย เบื้องหน้า เทวรูปมีราวสำหรับติดเทียนซึ่งมีรอยไหม้ปรากฏอยู่¹⁷³

ซึ่งเมื่อพิจารณาประกอบกับภาพลายเส้นภายในบันทึกดังกล่าว พบว่ารูปเคารพที่ปรากฏนั้นมีลักษณะเป็นพระอ้วนเศียรล้าน พระพักตร์อวบอูม พระโอษฐ์ ยิ้มเล็กน้อย ประทับนั่งขัดสมาธิเพชร พระหัตถ์ทั้งสองวางอยู่บนพระอุทร เนื้อพระอุระซ้ายมีแถบผ้าปลายตัดตรงพาดอยู่ ซึ่งคาดว่าเป็นสังฆาฏี ลักษณะโดยรวมคล้ายคลึงกับ พระสังกัจจายน์^{*} อย่างไรก็ตามในกรณีนี้นักวิชาการสันนิษฐานว่ารูปเคารพดังกล่าวที่วัดพระยาคลังน่าจะคือ พระศรีอาริย์ เนื่องจาก

สาขาประวัติศาสตร์ศิลปะ ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2546), หน้า 47-48.

¹⁷² เสฐียรโกเศศ และนาคะประทีป. *ลัทธิของเพื่อน* (พระนคร: คลังวิทยา, 2514), หน้า 687-690.

¹⁷³ กรมศิลปากร. *ไทยในจดหมายเหตุแอมเฟอร์* (พระนคร: กรมศิลปากร, 2501. พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพ นางคำมา มุทิรางกูร ณ เมรุวัดชัยชนะสงคราม วันที่ 23 สิงหาคม 2500), หน้า 50-51.

* พระสังกัจจายน์คือ พระมหากัจจายนะเถระ ซึ่งเป็นพระอรหันต์องค์หนึ่ง ชื่อภาษาจีนคือ เกียงเมียงเอียง ทางผ่านมหายานจัดให้เป็นหนึ่งใน พระเอตทัคคะ มหาสาวกสิบองค์

ประติมากรของพระสังกัจจายนนั้นเป็นพระอ้วนที่มีพระเกศาขมวดเป็นวงกลมอยู่ทั่วพระเศียร โดยมากพระพักตร์จะสงบนิ่งเป็นปกติไม่ยิ้มแย้มพระหัตถ์ทั้งสองอุ้มท้องไว้¹⁷⁴

ส่วนในประเด็นเรื่องรูปพระศรีอารียที่สร้างขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์มักถือ ตาลปัตรนั้น มีผู้เสนอความเห็นว่าเป็นเพื่อทำให้รู้สึกว่าเป็นพระองค์กำลังเทศนาธรรมอยู่ รวมถึงเป็นความ พยายามในการสร้างความเป็นภิกษุให้สมบูรณ์มากขึ้นโดยการกำหนดให้พระศรีอารียถือตาลปัตร นั้น¹⁷⁵ ผู้วิจัยมีความเห็นว่า การที่ประติมากรรูปพระศรีอารียที่พบส่วนใหญ่สร้างเป็นรูปพระศรี อารียถือตาลปัตรแวนแคว้นนั้น น่าจะมีที่มาจากในตำนานพระศรีอารียที่แพร่หลายอยู่ในสังคมไทย นั้นเอง กล่าวคือ รูปพระศรีอารียถือตาลปัตรแวนแคว้นเป็นกิริยาของการแสดงพระธรรมเทศนา ซึ่ง สอดคล้องกับเนื้อหาในตำนานพระศรีอารียที่กล่าวว่า ในสมัยของพระศรีอารีย พระองค์จะทรง แสดงพระธรรมเทศนาแก่ชาวเมืองซึ่งเป็นผลให้มีผู้บรรลุนิพพานเป็นจำนวนมาก อันเป็น ความปรารถนาของคนไทยมาแต่โบราณ นอกจากนี้ลักษณะของตาลปัตร ที่มีช่องว่างอยู่ตรงกลาง ซึ่งเรียกกันว่า "แวนแคว้น" นั้น น่าจะเกี่ยวข้องการเป็นสัญลักษณ์ของยุคสมัยของพระศรีอารียที่คน ส่วนใหญ่มักนึกถึงต้นกล้วยพฤษ์ที่จะผุดขึ้นมาในสมัยของพระองค์ ต้นไม้นี้เป็นต้นไม้วิเศษ หรือ ต้นไม้สารพัดนึก หากใครปรารถนาสิ่งใดก็ให้ไปตัดต้นกล้วยพฤษ์นี้แล้วก็จะได้สิ่งที่ปรารถนา "แวน แคว้น" จึงน่าจะหมายถึง "แคว้นสารพัดนึก" ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของยุคพระศรีอารีย

อย่างไรก็ตามนอกเหนือจากรูปพระศรีอารียที่มักพบการถือตาลปัตรแล้ว ในประติมากรรมพระมาลัยก็มักสร้างเป็นรูปของสงฆ์อยู่ในท่าธุดงค์วัตร สะพายบาตร และถือ ตาลปัตรเช่นกัน หรือบางองค์อาจสร้างเป็นรูปภิกษุประทับนั่ง มือแสดงปางมารวิชัย มือซ้ายถือ ตาลปัตรวางบนตักในอาการแสดงธรรม ซึ่งเรียกปางนี้ของพระมาลัยว่า ปางโปรดสัตว์ ด้วย ลักษณะของประติมากรรมพระมาลัยดังกล่าว ที่เหมือนกับ รูปพระศรีอารีย นี้เอง จึงทำให้เกิด ความสับสนใจการจำแนกระหว่างพระศรีอารียกับพระมาลัย หากไม่มีจารึกบอกกำกับไว้ โดยเฉพาะกลุ่มที่สร้างขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์*

¹⁷⁴ ศุภวิทย์ ถาวรบุตร, "พระอ้วนจีน และ พระอ้วนไทยคือใครกัน," ศิลปวัฒนธรรม 23, 4 (กุมภาพันธ์ 2545): 122.

¹⁷⁵ วีรภัทร อารีศิริ, พระพุทธเจ้าในภัทรกัลป์ : การแสดงออกในงานศิลปกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ (สารนิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ ศิลปะ ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2549), หน้า 32.

* แต่หากยึดตามความเข้าใจของผู้คนรวมทั้งความแพร่หลายของประติมากรรมรูปนักบวชลักษณะ ดังกล่าวแล้ว ส่วนใหญ่ที่สร้างขึ้นนั้นมักมีการตีความว่า เป็นพระศรีอารียมากกว่าจะเป็นพระมาลัย อ้างถึงใน วีรภัทร อารีศิริ, เรื่องเดียวกัน, หน้า 33.

ส่วนการสร้างรูปพระศรีอารียในลักษณะพระโพธิสัตว์ หรือ "ทรงเครื่อง" ในสมัยรัตนโกสินทร์นั้น ได้รับอิทธิพลมาจากสมัยอยุธยา ที่พบการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องเป็นจำนวนมาก ซึ่งเมื่อพิจารณาจากหลักฐานเอกสารในสมัยอยุธยาเกี่ยวกับการเดินทางเข้ามาของคณะทูตจากลังกา ที่กล่าวถึงการได้พบเห็น "...พระพุทธรูปประดับบนพระรัตนอย่างนี้ในลังกาไม่เคยมีเคย..."¹⁷⁶ จึงพากันพูดว่าเป็นเทวรูป ฝ่ายอยุธยาทราบจึงได้อธิบายในจดหมายตอบกลับไปว่า "...พระพุทธรูปที่ทรงมงกุฏเช่นนี้ได้มีปรากฏในมหาชมพูบดีวัตถุ เหตุที่นั้นราชบุรุษผู้เล่าเรียนนิทานนั้นชัดเจน บอกเล่ามีมาอย่างนี้แท้จริง..."¹⁷⁷ จึงอาจกล่าวได้ว่าพระพุทธรูปทรงเครื่องที่สร้างขึ้นในสมัยอยุธยานั้นส่วนหนึ่งสร้างขึ้นใน คติเกี่ยวกับ เรื่อง มหาชมพูบดีสูตร ซึ่งต่อมาการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในคติดังกล่าวก็ยังได้รับความนิยมอยู่จนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ โดยเฉพาะในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 3 ตัวอย่างเช่น พระประธานในพระอุโบสถวัดนางนอง เป็นต้น¹⁷⁸

ภาพประกอบที่ 24 พระพุทธรูปทรงเครื่อง พระประธานในพระอุโบสถวัดนางนอง

¹⁷⁶กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, เรื่องประดิษฐานพระสงฆ์สยามวงศ์ในลังกาทวีป (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์การศาสนา, 2503), หน้า 249.

¹⁷⁷กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, เรื่องเดียวกัน, หน้า 250.

¹⁷⁸ดู ศักดิ์ชัย สายสิงห์, "รายงานการวิจัยเรื่อง พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว กับพระราชศรัทธา ปณิธานในการสถาปนาวัตถุสถานในพระพุทธศาสนา," ได้รับทุนสนับสนุนจากสถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยศิลปากร, พ.ศ. 2547, หน้า 167-169. (เอกสารอัดสำเนา)

อย่างไรก็ตาม ด้วยเหตุที่พระพุทธรูปทรงเครื่อง มีลักษณะคล้ายไปทางพระโพธิสัตว์มากกว่าภิกษุ เนื่องจากมิได้ทรงนุ่งหม้ออย่างภิกษุ แต่กลับทรงเครื่องราชภูษิตาภรณ์อย่างพระจักรพรรดิราช ซึ่งสอดคล้องกับเรื่อง “ผู้มีบุญ” และ “พุทธราชา” ในสมัยอยุธยา จึงนำไปสู่ข้อสันนิษฐานของนักวิชาการที่ว่า การสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องส่วนหนึ่งอาจมีความเกี่ยวข้องกับคติเรื่องพระศรีอาริย์¹⁷⁹ โดยเฉพาะพระพุทธรูปทรงเครื่องที่พุทธปรารงค์ วัดพิชยญาติการาม ซึ่งสร้างขึ้นในช่วงรัชกาลที่ 3 นั้น แตกต่างไปจากพระพุทธรูปทรงเครื่องโดยทั่วไป เนื่องจาก สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศได้สร้างพุทธปรารงค์แห่งนี้ขึ้นจากคติพระพุทธรูป 5 พระองค์ โดยพิจารณาได้จากรูปเคารพที่ประดิษฐานอยู่ในพุทธปรารงค์ทั้ง 3 องค์ที่สร้างขึ้นอย่างสอดคล้องกัน โดยในพุทธปรารงค์องค์กลางนั้น ประดิษฐานพระอดีตพุทธเจ้าทั้ง 4 พระองค์ องค์ด้านทิศตะวันตกประดิษฐานพระพุทธรูปปางลีลา ส่วนองค์ทางด้านทิศตะวันออกนี้เองที่ประดิษฐานพระพุทธรูปทรงเครื่ององค์ดังกล่าว เพราะฉะนั้นพระพุทธรูปทรงเครื่ององค์นี้ จึงไม่สามารถตีความเป็นอื่นใดได้นอกจากว่าคือพระศรีอาริย์นั่นเอง¹⁸⁰ ส่วนด้านรูปแบบ รูปพระศรีอาริย์องค์ดังกล่าวมีลักษณะเป็นพระพุทธรูปทรงเครื่องปางสมาธิ พระพักตร์แบบเดียวกับพระอดีตพุทธอีก 4 พระองค์ในปรารงค์องค์กลาง บนพระเศียรสวมด้วยมงกุฎยอดแหลม ส่วนล่างครองจีวร สังฆาฏิ โดยปรากฏลวดลายที่ขอบผ้าพร้อมกับการแสดงเครื่องทรงอื่นๆ * ส่วนสบงนั้นปรากฏลวดลายบนผ้าเป็นลายยกดอกซึ่งได้รับความนิยมในรัชกาลที่ 3¹⁸¹

¹⁷⁹ จรัสสา คชาชีวะ, “ประติมานวิทยาของพระศรีอาริย์เมตไตรยะ จากอินเดียสู่เอเชียตะวันออกเฉียงใต้,” *ตำราวิชาการ รวมบทความทางวิชาการคณะโบราณคดี* 2545 (กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2545), หน้า 53.

¹⁸⁰ วิรภัทร อารีศิริ, *เรื่องเดียวกัน*, หน้า 36.

* ลักษณะการครองจีวรที่ลวดลายของเครื่องประดับปรากฏบนขอบผ้า หรือ ส่วนที่เป็นสังฆาฏิ พบในพระพุทธรูปทรงเครื่ององค์อื่นๆ ในยุคต่อมา อาทิ พระพุทธมิ่งโลก ภายในวิหารของวัดอนงคาราม ซึ่งที่ฐานมีจารึกระบุว่าสร้างในปี พ.ศ. 2486 (วิรภัทร อารีศิริ, *เรื่องเดียวกัน*, หน้า 36.)

¹⁸¹ ศักดิ์ชัย สายสิงห์, “รายงานการวิจัยเรื่อง พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว กับพระราชศรัทธาปฏิบัติในการสถาปนาวัดสุสานในพระพุทธศาสนา,” หน้า 185.

ภาพประกอบที่ 24 พระพุทธรูปทรงเครื่อง วัดพิชัยญาติการามฯ

จากงานประติมากรรมพระศรีอารียที่พบในสังคมไทยนับแต่สมัยทวารวดี ดังประมวลมาข้างต้นจำแนกได้เป็น 2 ลักษณะคือ “พระศรีอารียในรูปพระโพธิสัตว์” ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงการมุ่งแสดงสถานภาพที่เชื่อกันว่าเป็นสถานภาพปัจจุบันของพระศรีอารีย ตามที่ในตำนานพระศรีอารียกล่าวว่าขณะนี้พระโพธิสัตว์สถิตอยู่ ณ สวรรค์ชั้นดุสิต รอการมาตรัสรู้เมื่อศาสนาของพระ โคตมะพุทธเจ้าครบ 5,000 ปีแล้ว ดังที่ปรากฏในตำนานพระศรีอารีย กลุ่มเรื่องพระมาลัย (มล) ส่วนประติมากรรม “พระศรีอารียในรูปพระภิกษุ” ที่เกิดขึ้นใหม่ในชั้นอยุธยาตอนปลาย – รัตนโกสินทร์ตอนต้นนั้น เป็นการแสดงสถานภาพของพระศรีอารียให้สอดคล้องกับฐานะของพระอนาคตพุทธเจ้า ตามในตำนานพระศรีอารียหลายตำนานกล่าวถึง ดังเช่นใน กลุ่มเรื่องประวัติพระพุทธรเจ้า (ปพ) กลุ่มเรื่องพระเกจิเป็นพระศรีอารีย (กจ) กลุ่มเรื่องบุพกรรมของพระศรีอารีย (บก)

หลักฐานทางศิลปกรรมทั้งหมดที่ได้กล่าวมานี้ล้วนแสดงถึงความศรัทธาต่อพระศรีอารียความแพร่หลายของตำนานพระศรีอารีย รวมถึงบทบาทของตำนานพระศรีอารียต่อการสร้างสรรค์งานประติมากรรมพระศรีอารียในสังคมไทยได้เป็นอย่างดี นอกจากนี้คงไม่อาจ

ปฏิเสธได้ว่าจุดมุ่งหมายร่วมกันในการสร้างประติมากรรมรูปเคารพพระศรีอารีย์ขึ้นมาในสังคมไทย นั้น ก็เพื่อจูงใจให้พุทธศาสนิกชนปรารถนากระทำความดี และ สืบทอดพระพุทธศาสนาให้ยืนยาวต่อไปนั่นเอง

5.3.2 การสร้างสรรค์งานจิตรกรรม

งานจิตรกรรมเกี่ยวกับพระศรีอารีย์ถือว่าได้รับความนิยม และปรากฏความแพร่หลาย โดยภาพพระศรีอารียเมตไตร้นั้นมักปรากฏเป็นส่วนหนึ่งของจิตรกรรมเรื่องพระมาลัยซึ่งนิยมเขียนขึ้นตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 23 เป็นต้นมา แต่หลักฐานส่วนใหญ่ที่พบในปัจจุบันสร้างขึ้นราวพุทธศตวรรษที่ 24-25 ของสมัยรัตนโกสินทร์ อาทิ จิตรกรรมฝาผนัง จิตรกรรมลายรดน้ำบนตู้พระธรรม สมุดภาพพระมาลัย และ พระบฏ¹⁸²

เหตุที่ภาพจิตรกรรมพระศรีอารีย์มักปรากฏเป็นส่วนหนึ่งในจิตรกรรมเรื่องพระมาลัยนั้น เนื่องด้วยเนื้อหาในตำนานพระศรีอารีย์ กลุ่มเรื่องพระมาลัย (มล) นั้น มีฉากสำคัญที่เป็นกลายเป็นสัญลักษณ์ของเรื่องพระมาลัย คือ การพบ และสนทนารธรรม ระหว่างพระมาลัยกับพระศรีอารีย์ที่สวรรค์ชั้นดาวดึงส์ จึงเป็นตอนสำคัญที่นิยมเขียนในงานจิตรกรรม โดยภาพตอนพระมาลัยสนทนารธรรมกับพระศรีอารียเมตไตรยในงานจิตรกรรมนั้นคาดว่าสร้างมาตั้งแต่สมัยอยุธยา ตอนปลายราวพุทธศตวรรษที่ 23 อาทิ จิตรกรรมฝาผนังตำหนักพุทธโฆษาจารย์ วัดพุทธโสธรวรีย และ จิตรกรรมฝาผนังของวัดชมภูเวก จังหวัดนนทบุรี เป็นต้น¹⁸³ ซึ่งเนื้อหาของฉากดังกล่าวปรากฏความนิยมอย่างต่อเนื่องจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ โดยมักวาดฉากพระมาลัยโปรดนรกภูมิ ควบคู่กับฉากการบูชาเจดีย์จุฬามณีบนสวรรค์ที่บริเวณผนังสกัดหลังพระประธาน และ บางแห่งยังวาดแทรกอยู่ในจิตรกรรมตอนอื่น ๆ ที่มีเนื้อหาสัมพันธ์กับฉากนรก สวรรค์ เช่น ตอนพระพุทธรองค์เสด็จลงจากดาวดึงส์ เป็นต้น¹⁸⁴

อย่างไรก็ตาม อาจกล่าวได้ว่าหากจิตรกรรมตอนใดปรากฏภาพพระมาลัยบนสวรรค์แล้ว ก็มักมีภาพของพระโพธิสัตว์ศรีอารีย์ และ พระอินทร์ ปรากฏร่วมอยู่ในฉากสวรรค์นั้นๆ เสมอ โดย

¹⁸² เค้นดาว ศิลปานนท์, **พระมาลัยในศิลปกรรมไทย** (กรุงเทพฯ: บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด มหาชน, 2546) หน้า 20. (กรมศิลปากรจัดพิมพ์เป็นพิเศษเพื่อถวายพระภิกษุ สามเณร ที่เข้าชมพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระนครเนื่องในเทศกาลเข้าพรรษา พ.ศ. 2546).

¹⁸³ เค้นดาว ศิลปานนท์, เรื่องเดียวกัน, หน้า 20.

¹⁸⁴ วีรภัทร อาวีศิริ, **พระพุทธเจ้าในภัทรกัลป์ : การแสดงออกในงานศิลปกรรมสมัยรัตนโกสินทร์** (สารนิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ ศิลปะ ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2549), หน้า 34.

ลักษณะของพระศรีอาริย์นั้นมักแสดงในรูปแบบของเทวดาทรงเครื่องศิวาภรณ์ อันหมายถึงสถานภาพของพระองค์ที่ยังเป็นพระโพธิสัตว์สถิตอยู่บนสวรรค์ชั้นดุสิต เพื่อรอการลงมาตรัสรู้นั่นเอง นอกจากนี้ตอนพระมาลัยโปรดนรก และ พระมาลัยเสด็จไปบูชาเจดีย์จุฬามณียังปรากฏในงานจิตรกรรมของท้องถิ่น อีสาน และ ภาคเหนือ อันมีอายุอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 24-25 ซึ่งเขียนขึ้นโดยช่างท้องถิ่น มีลักษณะเรียบง่ายเป็นแบบพื้นถิ่น และ ไม่มีตำแหน่งการวางภาพที่แน่นอน¹⁸⁵ ดังตัวอย่างเช่น จิตรกรรมฝาผนังของวัดป่าไร่ย์ อ. นาหว้า จ.มหาสารคาม จิตรกรรมตอนพระมาลัยสนทนาศรรณกับพระศรีอาริย์นี้ยังปรากฏในงานศิลปกรรมประเภทอื่นอีกเช่น ในสมุดภาพพระมาลัย และ พระบฏ¹⁸⁶

งานจิตรกรรมตอนพระมาลัยสนทนาศรรณกับพระศรีอาริย์ในสมุดภาพพระมาลัยนั้นปรากฏหลักฐานตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนปลาย มีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 23 แต่พบจำนวนน้อย โดยส่วนใหญ่นิยมเขียนขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์ การวางภาพและเนื้อเรื่อง ภายในสมุดดังกล่าวมักเขียนเป็นตอนเดียวกันเกือบทุกเล่มโดยตำแหน่งของภาพจิตรกรรมเป็นไปตามโครงสร้างของสมุด ซึ่งมักเขียนอยู่ตอนปลายทั้งสองข้างของหน้ากระดาษเว้นพื้นที่ตรงกลางไว้สำหรับข้อความ สมุดภาพเรื่องพระมาลัยแต่ละเล่มมักมีการใช้โครงสร้างของสี่ที่คล้ายคลึงกัน แต่ลักษณะการวางองค์ประกอบรวมถึงฝีมือของช่างที่วาดนั้นพบว่าแตกต่างกันออกไปในแต่ละยุคสมัยซึ่งภาพพระศรีอาริย์เสด็จมาสักการะเจดีย์จุฬามณีและได้สนทนาศรรณกับพระมาลัยนั้น มีการแสดงออกที่ใกล้เคียงกับจิตรกรรมฝาผนังคือมักวาดภาพพระมาลัยประทับนั่งบนแท่นยกพระหัตถ์ขึ้นชี้ และ หันพระพักตร์ไปทางพระโพธิสัตว์ศรีอาริย์อันเป็นอิริยาบถของการแสดงธรรมหรือ การสนทนา โดยมีฉากหลังเป็นภาพเจดีย์จุฬามณี ซึ่งหมายถึงสวรรค์ชั้นดาวดึงส์นั่นเอง¹⁸⁷

¹⁸⁵ เด่นดาว ศิลปานนท์, เรื่องเดียวกัน, หน้า 21.

¹⁸⁶ วีรภัทร อารีศิริ, พระพุทธเจ้าในภัททกัลป์ : การแสดงออกในงานศิลปกรรมสมัยรัตนโกสินทร์, หน้า 34.

¹⁸⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 36.

ภาพประกอบที่ 26 จิตรกรรมตอนพระมาลัยสนทนาธรรมกับพระศรีอารีย์
ในสมุดภาพพระมาลัย

งานจิตรกรรมตอนดังกล่าวในสมุดภาพพระมาลัยที่วาดขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์ปรากฏอยู่หลายเล่มด้วยกัน อาทิ สมุดภาพวัดศาลาเขื่อน จังหวัดเพชรบุรี เล่มที่ 1 ซึ่งคาดว่าเขียนขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 2¹⁸⁸ เนื้อหาของสมุดภาพเล่มนี้มีลักษณะเดียวกับหนังสือสวดเรื่องพระมาลัยฉบับอื่นๆ คือภาพคู่แรกเป็นเทวดานูชาธรรมต่อจากนั้นเป็นตอนพระมาลัยโปรดแดนนรก และ ตอนเสด็จไปสวรรค์ดาวดึงส์ ซึ่งในฉากสวรรค์นี้เองได้เขียนเป็นภาพของพระมาลัยสนทนากับพระโพธิสัตว์ศรีอารีย์ประทับอยู่ในกำแพงแก้วรายล้อมด้วยเทวดาและนางฟ้า อันเป็นลักษณะที่ใกล้เคียงกันกับภาพพระศรีอารีย์ในสมุดภาพของวัดเกาะแก้วสุทธาราม จังหวัดเพชรบุรี ซึ่งพิจารณาจากรูปตัวอักษรขอมที่บันทึกเรื่องราว และมีมือสกุลช่างแล้วคาดว่ามียุคใกล้เคียงกับสมุดภาพของวัดศาลาเขื่อนเล่มที่ 1 ในช่วงต้น¹⁸⁹ แต่สิ่งที่ต่างกันอยู่เล็กน้อยคือการจัดองค์ประกอบของภาพที่มีพระอินทร์ร่วมสนทนาธรรมอยู่เคียงข้างพระโพธิสัตว์ศรีอารีย์ ซึ่งการปรากฏของพระอินทร์ในตอนดังกล่าวพบได้บ่อยครั้งทั้งในจิตรกรรมฝาผนัง สมุดภาพ และพระบฏ¹⁹⁰

¹⁸⁸ บุญเดือน ศรীরพจน์ และ ประสิทธิ์ แสงทับ, สมุดข่อย, หน้า 287.

¹⁸⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 235.

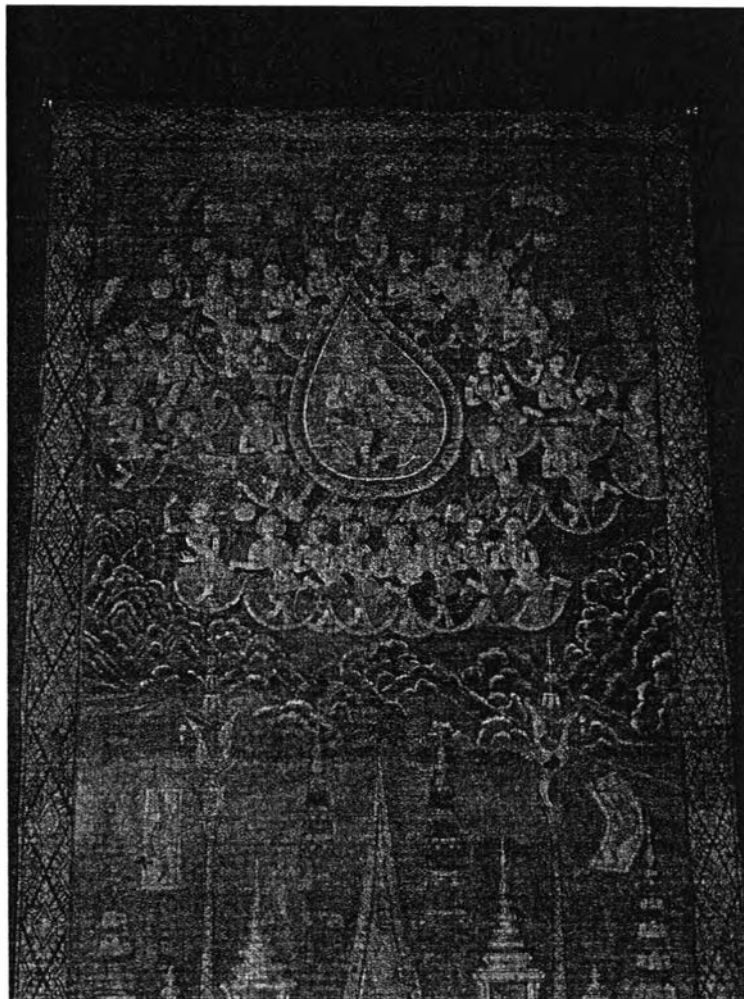
¹⁹⁰ วัชรทศ อารีศิริ, เรื่องเดียวกัน, หน้า 36.

นอกจากจิตรกรรมตอนดังกล่าวในสมุดภาพแล้ว ส่วนที่ปรากฏในพระบฏ* ก็มีความน่าสนใจเช่นกัน โดยพระบฏซึ่งเขียนเรื่องพระมาลัยเท่าที่พบส่วนใหญ่มีอายุตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 24-25 มีวัตถุประสงค์ในการสร้างเพื่อเป็นพุทธบูชาและเป็นเครื่องน้อมนำใจถึงพระศรีอารียเมตไตรย¹⁹¹ การจัดองค์ประกอบภาพในพระบฏโดยเฉพาะตอนพระมาลัยเสด็จไปสวรรค์ชั้นดาวดึงส์และได้สนทนากับพระศรีอารียเมตไตรยนั้นมักเขียนอยู่ส่วนบนสุดของพระบฏโดยอาจเขียนร่วมอยู่กับภาพพระพุทธเจ้าและสาวก หรือ บางชิ้นอาจเขียนเป็นตอนดังกล่าวเดี่ยวๆ ซึ่งจากหลักฐานเท่าที่พบในปัจจุบันมีพระบฏที่เขียนจากสวรรค์นี้อยู่หลายชิ้น อาทิ พระบฏภาพพระพุทธเจ้า และ พระอัครสาวกด้านบนเขียนภาพพระมาลัยเสด็จไปสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ (ปัจจุบันเก็บรักษาอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติหอศิลป์) พระบฏภาพพระมาลัยไปนมัสการเจดีย์จุฬามณีพบพระอินทร์ และ พระศรีอารีย (ปัจจุบันเก็บรักษาอยู่ที่วัดมหาธาตุ จังหวัดเพชรบุรี) พระบฏเรื่องพระมาลัย ส่วนล่างเขียนเป็นตอนพระมาลัยพบนายเข็ญใจซึ่งถวายเป็นดอกไม้ 8 ดอก ส่วนบนเป็นฉากบนสวรรค์ดาวดึงส์ (ปัจจุบันเก็บรักษาอยู่ที่วัดมหาธาตุ จังหวัดเพชรบุรี) และ พระบฏภาพพระมาลัยไปนมัสการพระเจดีย์จุฬามณีบนสวรรค์ดาวดึงส์พบพระอินทร์ และ พระศรีอารีย (สมบัติเดิมของกองพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ปัจจุบันเก็บรักษาอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติหอศิลป์) ซึ่งจิตรกรรมตอนดังกล่าวของพระบฏแต่ละชิ้นมีการแสดงออกที่คล้ายกับในสมุดภาพ มีเพียงบางชิ้นที่ต่างไปบ้างเล็กน้อย คือ พระบฏเรื่องพระมาลัย 2 ชิ้นสุดท้าย ที่วาดพระศรีอารียเมตไตรยตอนกำลังเสด็จลงมาจากสวรรค์ชั้นดุสิตรายล้อมด้วยบริวารแสนโกฏิในขบวนพยุหยาตราเครื่องสูงดอกไม้รูปเทียนแห่มาเพื่อนมัสการเจดีย์จุฬามณี ในวันขึ้น 8 ค่ำ และ 14 ค่ำ¹⁹² อันเป็นฉากที่ต่างออกไปจากกลุ่มงานจิตรกรรมเรื่องเดียวกัน

* พระบฏ คือ ผืนผ้าที่มีรูปพระพุทธเจ้าเป็นต้นและแขวนไว้เพื่อบูชา คำว่า *บฏ* มาจากคำในภาษาบาลีว่า *ปฏ* (อ่านว่า ปะ-ตะ) แปลว่า ผ้าทอ หรือ ผืนผ้า ส่วนมากเป็นผ้าแถบยาว มีวาดภาพพระพุทธเจ้า นิยมแขวนไว้ในสถานที่จัดพิธีกรรมในพุทธศาสนา ใช้แทนที่พระพุทธรูป เพื่อเป็นที่เคารพบูชา

¹⁹¹ เด่นดาว ศิลปานนท์, *พระมาลัยในศิลปกรรมไทย*, หน้า 24.

¹⁹² สำนักโบราณคดี และ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ กรมศิลปากร, *พระบฏ*, หน้า 52.

ภาพประกอบที่ 27 พระปฐมภาพพระศรีอารีย์เสด็จลงมาจกสวรรค์ชั้นดุสิตรายล้อม
ด้วยบริวารในขบวนพยุหยาตราเพื่อมานมัสการเจดีย์จุฬามณี
ปัจจุบันเก็บรักษาอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติหอศิลป์

นอกจากนี้จิตรกรรมเรื่องพระมัลลยตอนดังกล่าวโดยเฉพาะในสมัยรัตนโกสินทร์ ยังนิยมเขียนตกแต่งบนศาสนวัตถุอื่น ๆ อีกเช่น หีบพระธรรมลายรดน้ำ* และ แผ่นอุดหลังชั้นไหว้พระ** อีกด้วย

* ตู้ลายทองดังกล่าวหมายเลข กท. 168 เป็นตู้ชาหมีมีล้นชักฝีมือช่างในสมัยรัตนโกสินทร์เขียนภาพเล่าเรื่องพระมัลลย และ รามเกียรติ์ ดู กองแก้ว วีระประจักษ์ และ คณะ. ตู้ลายทอง ภาค 2 ตอน 2 (สมัยรัตนโกสินทร์กท.96 - กท.190) กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร , 2529, 262-264.

** ชั้นไหว้พระดังกล่าวอาจเรียกได้อีกอย่างหนึ่งว่า "อัมจันทร์" โดยทำเป็นเครื่องไม้ทั้งหมดส่วนฐานอาจเป็นแท่นหรือมีลักษณะแบบชาตู้ ฉันทันด้านหลังเป็นไม้ทึบ และ มักนิยมเขียนรูปภาพพระเจดีย์จุฬามณีบนฝาที่กรุไว้ด้านหลัง ดูใน แฉ่งน้อย ปัญจพรรค และ สมชาย ณ นครพนม, ศิลปะไม้แกะสลัก สุโขทัย, ออยุธยา,

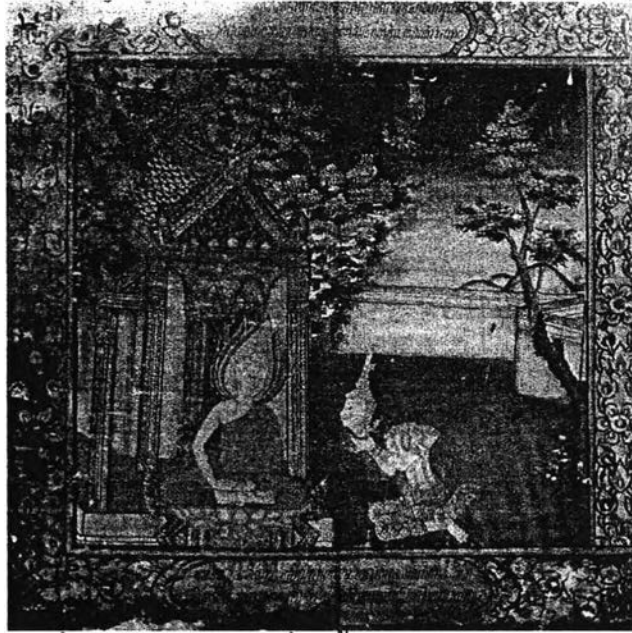
อนึ่ง นอกจากในงานจิตรกรรมจะถ่ายทอดเรื่องพระศรีอารีย์ จากตำนานพระศรีอารีย์กลุ่มเรื่องพระมาลัย (มล) แล้ว พบว่ายังมีงานจิตรกรรมอีกส่วนหนึ่งที่ถ่ายทอดเรื่องพระศรีอารีย์ ผ่านตำนานกลุ่มเรื่องประวัติพระพุทธเจ้า (ปพ) โดยเป็นการปรากฏร่วมกับพระอนาคตพุทธเจ้าองค์อื่นๆ อีก 9 พระองค์ ตัวอย่างเช่น จิตรกรรมประดับแผงไม้คอสองศาลาการเปรียญหลังเก่า วัดในกลาง อำเภอบ้านแหลม จังหวัดเพชรบุรี ไม่ปรากฏหลักฐานว่าเขียนขึ้นในสมัยใด แต่จากเทคนิคของจิตรกรรมประดับแผงไม้คอสองแห่งนี้ พบว่ามีลักษณะของเทคนิคงานจิตรกรรมทั้งในสมัยรัชกาลที่ 3 และรัชกาลที่ 4 ปรากฏรวมกัน จึงทำให้นักวิชาการสันนิษฐานอายุจิตรกรรมประดับแผงไม้คอสองแห่งนี้ได้น่าจะเขียนขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 4¹⁹³

จิตรกรรมประดับแผงไม้คอสองนี้ เขียนภาพพระพุทธเจ้าประทับนั่งขัดสมาธิบนบัลลังก์ปัทมา เบื้องซ้ายของพระองค์เป็นบุรุษทรงเครื่องอย่างกษัตริย์ตัดเศียรถวายเป็นพุทธบูชา มีคำจารึกด้านบนและด้านล่างตามลำดับ ความว่า “เสวยพระชาติเป็นพระยาสังคจกในอินทปัตถนครูว่าพระสิริโสมัดโตตรัดแล้วแต่สามเนรยกสมบัติให้สามเนรแล้วออกจาก” และ “พระณคมแดงเดียวจะไปเฝ้าพระเจ้าจนพริบาคพวงลังกลานไบคลายไปไมใดเลือกไปดวยพรอรุพรพุทธเจ้ารูแจ้งแปลงเป็นนีนายรทมารับพรอินนางสุชดา เอาหอเข้ามาถวายแล้วขึ้นรถมาถึงบูรภารามพึงเทศนาเดดเสียนพุทธรม” ซึ่งตรงกับเรื่องของพระศรีอารีย์เมื่อครั้งเสวยพระชาติเป็นพระยาสังขจักร ในสมัยของพระสิริมันตพุทธเจ้า¹⁹⁴ ในตำนานพระศรีอารีย์ กลุ่มเรื่องประวัติพระพุทธเจ้า (ปพ) นั่นเอง

รัตนโกสินทร์ (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์เจริญมัย จำกัด, 2535), หน้า 107-108; เด่นดาว ศิลปานนท์, พระมาลัยในศิลปกรรมไทย, หน้า 25-27.

¹⁹³ วิชพรรณ แสงสุขเยี่ยม, “จิตรกรรมประดับแผงไม้คอสอง ศาลาการเปรียญหลังเก่า วัดในกลางอำเภอบ้านแหลม จังหวัดเพชรบุรี,” (สารนิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2548), หน้า 57-58.

¹⁹⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 57-58.

ภาพประกอบที่ 28 พระศรีอาริย์เมื่อครั้งเสวยพระชาติเป็นพระยาสังขจักร
ในตำนานกลุ่ม ปพ จิตรกรรมแผงไม้คอสองศาลาการเปรียญ วัดในกลาง จังหวัดเพชรบุรี

ในตำนานพระศรีอาริย์กลุ่มเรื่องพุทธชาดภูมิกราช (พก) ก็มีการนำมาเขียนเป็นจิตรกรรมฝาผนังเช่นเดียวกัน คือตำนานพระศรีอาริย์วัดไผ่ที่เขียนไว้ที่พระวิหารพระศรีอาริย์ ที่วัดไผ่ อำเภอกำแพง จังหวัดลพบุรี เป็นการเล่าเรื่องราวตามตำนานที่กล่าวว่าพระศรีอาริย์เคยมาเกิดที่วัดไผ่แห่งนี้ โดยเล่าตั้งแต่ต้นเรื่องจนจบเรื่อง ซึ่งเป็นภาพที่เขียนขึ้นใหม่ในระยะ 10-15 ปีที่ผ่านมา

ภาพประกอบที่ 29 จิตรกรรมเรื่องประวัติพระศรีอาริย์วัดไผ่
ภายในวิหารพระศรีอาริย์ วัดไผ่

งานจิตรกรรมเรื่องพระศรีอารีย์ที่เขียนขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์นั้นปรากฏในสมุดภาพ, พระบฏ, ลายรดน้ำบนตู้พระธรรม และ จิตรกรรมฝาผนัง ที่เขียนขึ้นตามตำนานพระศรีอารีย์ทั้งจากตำนานพระศรีอารีย์ กลุ่มเรื่องพระมาลัย และกลุ่มเรื่องประวัติพระพุทธเจ้า ซึ่งจากภาพจิตรกรรมทั้งหมดนี้จำแนกการสร้างสรรคได้เป็น 4 รูปแบบสำคัญ คือ ภาพของพระศรีอารีย์สนทนากับพระมาลัย ภาพพระศรีอารีย์เสด็จจากสวรรค์ชั้นดุสิต ภาพพระยาสังขจักรัตตพระเศียรบุษบาธรรมแต่พระอดีตพุทธเจ้า และภาพประวัติพระศรีอารีย์วัดไผ่

ภาพของพระศรีอารีย์สนทนาธรรมกับพระมาลัย มักวาดภาพพระมาลัยประทับนั่งบนแท่นหันพระพักตร์ หรือ ยกพระหัตถ์ขึ้นชี้ไปทางพระศรีอารีย์ โดยพระศรีอารีย์ประทับนั่งอยู่ด้านหน้าประนมหัตถ์ทั้งสองข้างที่พระอุระ เป็นอากัปกิริยาของการสนทนา หากพิจารณาแล้วตอนดังกล่าวนับได้ว่าเป็นฉากที่สำคัญของเรื่องพระมาลัย เนื่องจากความในตำนานตอนนี้เองที่พระศรีอารีย์ได้กล่าวแก่พระมาลัยว่าต่อไปหากผู้ใดอยากจะได้เกิดในยุคสมัยของพระองค์จะต้องกระทำบุญกุศลต่างๆ จิตรกรรมฉากดังกล่าวจึงเป็นเสมือนตัวแทนของการสื่อสาร และเน้นย้ำให้ผู้ที่ได้พบเห็นตระหนัก และเข้าใจความสำคัญของเนื้อหาในตอนดังกล่าวมากขึ้น

ส่วน ภาพพระศรีอารีย์เสด็จลงมาจกดุสิตสวรรค์ นั้นเป็นฉากการเสด็จลงมาจกดุสิตสวรรค์พร้อมด้วยขบวนพยุหยาตราของพระศรีอารีย์ เป็นเนื้อหาในตำนานพระศรีอารีย์ ตอนนมัสการจุฬามณีเจดีย์บนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ มีทั้งที่ปรากฏในสมุดภาพ และ พระบฏ ซึ่งมักวาดเป็นกลุ่มภาพเทวดา และ นางฟ้าเหาะลงมาพร้อมด้วยเครื่องสูงต่างๆ รายล้อมพระศรีอารีย์ซึ่งอยู่กลางกลุ่มเทวดาเหล่านั้น

ภาพพระยาสังขจักรัตตพระเศียรบุษบาธรรมแต่พระอดีตพุทธเจ้า เป็นภาพที่ไม่ค่อยพบมากนักใน โดยมักเขียนภาพพระพุทธเจ้าประทับนั่งอยู่ด้านหน้าวิหาร โดยมีพระยาสังขจักรัตตเศียรถวายอยู่ด้านนอกวิหาร ซึ่งตรงกับเนื้อความในตำนานพระศรีอารีย์ ซึ่งสื่อใจความของตำนานโดยใช้เหตุการณ์สำคัญของตำนานขึ้นมาเขียน

นอกจากนี้ยังมี ภาพประวัติพระศรีอารีย์วัดไผ่ ซึ่งพบเฉพาะที่วัดไผ่ อำเภอท่าม่วงจังหวัดลพบุรี ซึ่งเป็นสถานที่ประดิษฐานรูปเคารพพระศรีอารีย์วัดไผ่ที่เป็นพระพุทธรูปคู่เมืองลพบุรี การเขียนภาพดังกล่าวน่าจะมีวัตถุประสงค์เพื่อให้ผู้ชมรับทราบที่มาและความสำคัญของรูปเคารพพระศรีอารีย์วัดไผ่ อันจะช่วยทำให้เกิดความศรัทธาและเลื่อมใสต่อรูปเคารพพระศรีอารีย์วัดไผ่มากขึ้นด้วย

อาจสรุปได้ว่างานจิตรกรรมเรื่องพระศรีอารีย์ที่เขียนขึ้นส่วนใหญ่ นั้น มักปรากฏเป็นส่วนหนึ่งของงานจิตรกรรมเรื่องพระมาลัย ในตอนเสด็จไปนมัสการจุฬามณีเจดีย์บนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ โดยในฉากดังกล่าวอาจเขียนเป็นภาพพระศรีอารีย์ประทับนั่งสนทนาธรรมร่วมกับพระมาลัย

หรือ กำลังเสด็จลงมาจากดุสิตสวรรค์พร้อมด้วยขบวนพยุหยาตราสายล้อมด้วยเทวดานางฟ้า ซึ่งขึ้นอยู่กับความเหมาะสมในด้านพื้นที่ของวัสดุที่เขียน มีเพียงส่วนน้อยเท่านั้นที่เป็นภาพพระศรีอารีย์ในรูปแบบอื่น ดังเช่น ภาพพระยาสังฆจักรัตตพระเศียรบุษชาธรรมแต่พระอดีตพุทธเจ้า ตามตำนานพระศรีอารีย์ กลุ่มเรื่องประวัติพระพุทธรเจ้า (อนาคตวงศ์) และ ภาพประวัติตำนานพระศรีอารีย์วัดไลย์ ตามตำนานพระศรีอารีย์วัดไลย์ กลุ่มเรื่องพระยาธรรมิกราช ซึ่งจากเรื่องราวพระศรีอารีย์ที่ถ่ายทอดออกมาเป็นงานจิตรกรรมยังแสดงให้เห็นถึงความรับรู้ของช่างในสมัยรัตนโกสินทร์ เกี่ยวกับตำนานพระศรีอารีย์เป็นอย่างดีอีกด้วย

5.3.3 การสร้างสรรค์งานคิดกรรม

การสร้างสรรค์งานคิดกรรมที่เกี่ยวข้องกับพระศรีอารีย์นั้น ในวิทยานิพนธ์นี้จะหมายถึง เฉพาะคำร้องที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับพระศรีอารีย์เท่านั้น มิได้หมายรวมไปถึงทำนองของเพลงด้วย ซึ่งจากการศึกษาพบว่า มีเพลงพื้นบ้านจำนวนหนึ่งที่กล่าวถึงพระศรีอารีย์ไว้ ซึ่งน่าจะได้รับอิทธิพลมาจากตำนานพระศรีอารีย์กลุ่มเรื่องต่างๆ ที่แพร่หลายอยู่ในสังคมไทยนั่นเอง

โดยส่วนใหญ่งานคิดกรรมที่เกี่ยวข้องกับพระศรีอารีย์ในเพลงพื้นบ้านนั้น โดยเฉพาะเพลงพื้นบ้านในภาคกลางและภาคใต้มักปรากฏใน “บทไหว้ครู” ในฐานะที่พระศรีอารีย์เป็นพระอนาคต-พุทธเจ้า หรือเป็น 1 ในจำนวนพระพุทธรเจ้าทั้ง 5 พระองค์ ตามที่กล่าวในตำนานพระศรีอารีย์กลุ่มเรื่องต่างๆ โดยเฉพาะกลุ่มเรื่องประวัติพระพุทธรเจ้า (ปพ) ตัวอย่างเช่น บทไหว้ครูเพลงฉ่อย สำนวนพ่อเพลงเพชร กฤษณ์พันธ์ พ่อเพลงจังหวัดสิงห์บุรี ได้ร้องไหว้ครูว่า¹⁹⁵

ลูกจะไหว้พระพุทธรเจ้า	ลูกจะไหว้พระธรรมที่เลิศ
จะไหว้พระสงฆ์องค์ประเสริฐ	ที่ท่านเป็นยอดวิเศษ
ขอให้ลูกทะเลลู่ไปรุ่ง	ให้เหมือนยังกับองค์พระเมต เอย ไตรย

หรือในบทไหว้ครูเพลงฉ่อย สำนวนพ่อเพลงภู ข้าเปล่ง พ่อเพลงมนัส พ่อเพลงขึ้น อินทร์ สวาสดิ์ พ่อเพลงจังหวัดสุพรรณบุรีที่ร้องไหว้ครูว่า¹⁹⁶

¹⁹⁵ สุกัญญา ภัทรราชย์, เพลงปฏิพากย์: บทเพลงแห่งปฏิภาณของชาวบ้านไทย (กรุงเทพฯ: โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2540), หน้า 282-283.

¹⁹⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 307.

ลูกจะไหว้กุสุมธิดา	จะไหว้พระโกนาคมน
พระศรีอารียะกัศสปะ	ลูกจะไหว้พระสมณโคดม
จะไหว้โพศรีเจ้าแม่โพสพ	ที่ลูกได้น้อมนบประนม เอย ไว้

ในภาคใต้ก็เช่นเดียวกัน ปรากฏในบทร้องไห้สดดีใหญ่ หรือบทไหว้ครูก่อนการแสดงหนังตะลุงของภาคใต้ ซึ่งเป็นการไหว้ใหญ่ที่มีการเพิ่มเติมในส่วนของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่างๆ เทวดาอารักษ์ มีพระแม่คงคา พระแม่ธรณี พระแม่โพสพ พระพาย พระเพลิง ฯลฯ¹⁹⁷ ก็มีการกล่าวถึงพระศรีอารียะด้วยดังความว่า

ศรีศรีสดดีข้าขอเชิญ	ท่านมาสิงตัวข้าหรา
ลูกน้อยขอเรียกอรรถ	ขอเรียนตรัสทั้งคาถา
ศัตรูอย่ามีมา	จงวินาศวินายสาย
ศรีศรีจำเริญสุข	สรรพทุกขให้เหือดหาย
ลามมาอย่าขาดสาย	สรรพชัยสิทธิเม
มือข้าทั้งสิบนิ้ว	สอดหว่างคิ้วได้เอ
นอโมพุทธายะ	ข้าขอไหว้พระศรีอารียะ
ข้าไหว้พระอิริยสงฆ์	ผู้จ้านองคันทุพาน
คุณครูแลอาจารย์	ผู้ทรงญาณอันปรากฏ
ท่านได้สั่งสอนข้า	ตามธรรมมาตถาคต
สอนเข้าใจเรื่องยศ	ข้าไม่ได้ลืมคุณครู

นอกจากใน “บทไหว้ครู” แล้วยังปรากฏว่า งานคีตกรรมที่เกี่ยวข้องกับพระศรีอารียะนั้นยังอยู่ในรูปแบบของ “เพลงประกอบพิธีกรรม” อีกด้วย ดังเช่นการบรรเลงเพลงซึ่งเชื่อกันว่าเป็นเพลงที่พระศรีอารียะแต่งขึ้นในพิธีศพของชาวภาคใต้ และบทเข็งผีโขนไหว้พระศรีอารียะของชาวภาคอีสาน

เพลงที่พระศรีอารียะแต่งขึ้นในพิธีศพของชาวภาคใต้นั้น มีที่มาจากตามตำนานกำเนิด “กาหลอ” หรือ วงดนตรีในงานศพของชาวภาคใต้ ซึ่งตามตำนานกล่าวว่าเพลงที่ใช้ในการบรรเลงในพิธีศพของชาวภาคใต้นั้น แต่เดิมมีเพียง 12 เพลงเท่านั้น เพลงทั้ง 12 เพลงนี้ ถือเป็นเพลงแม่บทซึ่งมีความสำคัญมาก ผู้หัดเป่าปี่กาหลอจะต้องหัดเป่าเพลงทั้ง 12 เพลงนี้ให้ได้เสียก่อน จึงจะได้รับการยกครูจากครูกาหลอ และออกโรงตั้งคณะกาหลอได้ เพลงแม่บททั้ง 12 เพลง ผู้ที่แต่งขึ้นล้วนเป็นบุคคลศักดิ์สิทธิ์ทั้งสิ้น เช่น เพลงไหว้พระ ผู้แต่งคือพระมาตุลี เพลงลาพระ ผู้แต่ง

¹⁹⁷ สมปราษฎย์ อัมมะพันธ์, ประเพณีท้องถิ่นภาคใต้ (กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์, 2548).

คือพระอินทร์ เพลงสุรียน ผู้แต่งคือพระโมคคัลลานะ เพลงสัสมสาม ผู้ประดิษฐ์คือพระพุทธกัสสปะ เพลงแสงแก้วแสงทอง ผู้ประดิษฐ์คือพระศรีอารีย์¹⁹⁸ โดยเพลงแสงแก้วแสงทองซึ่งเชื่อกันว่าพระศรีอารีย์เป็นผู้แต่งนั้นมีเนื้อร้องดังนี้

แสงแก้วแสงทองหวันเหอ	ฉายฉั่นขึ้นมาแต่เช้า
ชักม่านกันเช้า	กันเจ้าแสงทอง
แสงทองสวรรคเหอ	แสงทองสวรรคเหอ

จากเนื้อเพลงข้างต้นคำว่า “แสงแก้วแสงทองหวัน” และ “ฉายฉั่นขึ้นมาแต่เช้า” คำเหล่านี้สะท้อนให้เห็นถึงนัยยะของการเริ่มต้นวันใหม่ และเป็นการเริ่มต้นที่เต็มไปด้วยความสุขและงดงาม ดัง “แสงทองสวรรค” ผู้วิจัยจึงสันนิษฐานว่าเหตุที่ในตำนานกำหนดให้เพลง “แสงแก้วแสงทอง” นี้มีพระศรีอารีย์เป็นผู้แต่งนั้น เนื่องจากเนื้อเพลงสอดคล้องกับยุคสมัยของพระศรีอารีย์ที่เป็นโลกใหม่เชิงอุดมคติเมื่อสิ้นสุดศาสนาของพระโคตมะพุทธเจ้าไปแล้วตามตำนานพระศรีอารีย์เมื่อเนื้อเพลงกับประวัติผู้แต่งมีความสัมพันธ์กันเช่นนี้จึงน่าจะยิ่งทำให้เรื่องราวสมจริง เป็นเหตุเป็นผล และศักดิ์สิทธิ์ สร้างความเลื่อมใสศรัทธาให้เกิดได้มากขึ้นด้วย และเนื่องจากที่เพลง “แสงแก้วแสงทอง” นี้เป็นเพลงที่จะใช้ร้องบรรเลงหลังจากที่มีการประชุมเพลิงศพแล้ว¹⁹⁹ เพลงนี้จึงน่าจะเป็นการแสดงความปรารถนาของญาติผู้ตายที่ต้องการให้ผู้ตายไปเกิดใหม่ในยุคพระศรีอารีย์ก็เป็นได้

ในภาคอีสาน มีเพลงเชิงต่างๆ ที่ใช้ร้องประกอบพิธีกรรมตามความเชื่อ โดยมีจุดมุ่งหมายในการร้องเพื่อให้เกิดความสนุกสนานดึงดูดให้คนไปร่วมพิธี และการร้องเพลงเชิงยังเป็นสื่อกลางในการขอความร่วมมือในพิธีนั้น เช่น ขอเงิน ขอสิ่งของ หรือขอความร่วมมืออื่นๆ ตามแต่จะต้องการ มีเพลงเชิงอยู่ชนิดหนึ่งที่มิบโทให้พระศรีอารีย์โดยเฉพาะ คือ “เชิงผีโขน” ซึ่งเป็นการละเล่นอย่างหนึ่งในช่วงงานบุญมหาชาติ หรือที่ชาวอีสานเรียกว่า “บุญผะเหวด” โดยประชาชนจะจัดขบวนแห่เป็นผีโขน โดยผู้ชายภายในหมู่บ้านจะจัดหาเครื่องดนตรี และทำหน้าผีพร้อมทั้งหาเสื้อผ้าคลุม แล้วจะมาพร้อมกันก่อนวันบุญมหาชาติ 5-6 วัน ออกเรียไร้จัดปัจจัยตามหมู่บ้าน

¹⁹⁸พร้อม สวัสดิพันธ์ ผู้ให้สัมภาษณ์ ชวน เพชรแก้ว ผู้สัมภาษณ์ ณ บ้านเลขที่ 10 หมู่ที่ 5 ตำบลนาวังหิน อำเภอทุ่งสง จังหวัดนครศรีธรรมราช เมื่อ 4 พฤศจิกายน 2522. อ้างถึงใน สำนักทรัพยากรการเรียนรู้คุณหญิงหลง อรรถกระวีสุนทร มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์. “กาหลอ” [ออนไลน์]. 3 กุมภาพันธ์ 2553. แหล่งที่มา <http://www.clib.psu.ac.th>

¹⁹⁹อุบลศรี อรรถพันธ์. “กาหลอ.” สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคใต้ เล่ม 1 (กรุงเทพฯ: มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์, 2542), หน้า 391.

ใกล้เคียงเพื่อสมทบทุนในงานบุญมหาชาติ ในการออกไปเรียไรรนี้จะมีบทร้องบทหนึ่งเรียกว่า บทเจิ้งไหว้พระศรีอารีย มีเนื้อร้องดังนี้²⁰⁰

โอ โอ โอ โอ โอ โอ โอะ โอ	วาสุคนสูวาสุคน ว่าสุคนจะหวัมน
ปลาก่า ไบบว่า ฟ่าสิผ่าหวัมน (สร้อย)	
โอมพุทโรละนโมเป็นเข้า	ข่อยซิว่าตามที่คลองธรรม
เว้าบทำก็จำนำบแล้ว	คิดแคล้วๆ ตั้งต้อใจเทอญ
ขออัญเชิญพระศรีอารียเจ้า	ผู้มิ่งเง้าเป็นเจ้าจอมหัว
ปรากฏตัวเบ่งเบงเหลืองเลื่อม	เป็นผู้เชื่อมในพวกผีมาย
มาบันดาลในงานคราวนี้	ให้ล้วนที่มีแต่สุขใจ
คิดอันใดแล่นใจปาน้ำ	อย่าให้ซ้ำคำกาพย์คำกลอน
สิสั่งสอนสาวงามบ่าวน้อย	รับฟังข่อยผู้เจ้ากล่าวขาน
เชิญศรีอารียลงมาเบ็งแน มาแท้ๆ	มารับเร็วไว
คันผิดใจละอภัยให้ด้วย	จงมาช่วยคุ้มครองรักษา

การปรากฏบทร้อง "ไหว้พระศรีอารีย" ในงานบุญมหาชาติ หรือบุญผะเหวด ของชาวอีสาน นั้น สันนิษฐานว่ามีที่มาจากในตำนานพระศรีอารีย กลุ่มเรื่องพระมาลัย (มล) ที่กล่าวถึงการสนทนาระหว่างพระมาลัยกับพระศรีอารีย พระมาลัยได้ถามพระศรีอารียว่าหากมนุษย์ต้องการไปเกิดในสมัยของพระองค์จะต้องทำอย่างไรบ้าง ซึ่งหนึ่งในคำแนะนำของพระศรีอารีย คือ การให้ประชาชนไปฟังเทศน์มหาชาติ ด้วยเหตุดังนี้จึงมีการจัดงานบุญมหาชาติกันสืบเนื่องกันมา ดังนั้น การไหว้พระศรีอารียเนื่องการจัดงานบุญผะเหวด จึงเป็นเสมือนการ "บอกกล่าว" กับพระศรีอารีย ในฐานะเป็นผู้ให้กำเนิดประเพณี

ในภาคกลางมีเพลงประกอบพิธีกรรมที่กล่าวถึงพระศรีอารียได้ด้วย แสดงให้เห็นถึงความรับรู้เรื่องพระศรีอารียที่มีอยู่ในสังคมชาวบ้านมาช้านาน ดังเช่นในเพลงร้อยพรรษา ของชาวจังหวัดกาญจนบุรี ซึ่งเป็นเพลงที่มักร้องตั้งแต่ต้นเดือน 11 เป็นต้นไป จนถึงวันออกพรรษา มีวัตถุประสงค์เพื่อเรียไรข้าวของเงินทองไปทอดกฐินที่วัดในช่วงเทศกาลออกพรรษา มีเนื้อร้องบทหนึ่งที่อ้างถึงพระศรีอารียดังนี้²⁰¹

²⁰⁰ ชัชวาลย์ วงษ์ประเสริฐ, ศิลปะการฟ้อนภาคอีสาน (มหาสารคาม: มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม, 2532).

²⁰¹ สุมาลย์ เรืองเดช, เพลงพื้นบ้านจากพนมทวน (กรุงเทพฯ: คุรุสภา, 2518), หน้า 186.

อยู่กับเกิดรา ให้แม่ได้ถือธงนำหน้า แห่งค้พระศรีอารีย์
 ถือ เอย ธงนำหน้าแห่งค้พระศรี เอย อารีย์
 พระพุทธพงค้ค้พระพุทเจ้าท่าน ก็มาทิงเราไปเสี่ยช้านาน
 คอยพระศรีอารีย์เกิดเอย กุศลที่แม่ทำอยู่ประจำบ้าน
 คอยพระศรีอารีย์เกิดเอย.....

เพลงร่อยพรรษาข้างต้น แสดงความรับรู้เรื่องยุคสมัยของพระศรีอารีย์ไว้อย่างชัดเจน ทั้งนี้ โดยนำเรื่องยุคสมัยของพระศรีอารีย์มาใช้เป็น “กลวิธี” ในการโน้มน้าวใจให้ชาวบ้านร่วมทำบุญ ด้วยมีความเชื่อว่าหากทำบุญให้ทานแล้วเมื่อตายไปก็จะได้ไปเกิดในยุคสมัยของพระศรีอารีย์ซึ่งมีแต่ความสุขสบาย

นอกจากเพลงประกอบพิธีกรรมแล้ว ยังมีเพลงร้องรำพันของชาวตราดอยู่เพลงหนึ่ง ที่ใช้ ร้องเล่นๆ ยามว่างจากการทำนา เนื้อร้องแบ่งเป็น 2 ช่วง ช่วงแรกกล่าวถึงประวัติของพระพุทธเจ้า ในสมัยเมื่อครั้งที่เกิดเป็นลูกแม่กาเผือก ตามที่ปรากฏในตำนานพระศรีอารีย์ กลุ่มเรื่องพญา กากาเผือก (กณ) ส่วนช่วงที่ 2 เป็นพุทธประวัติกล่าวถึงตอนพระพุทธเจ้าผจญพระยามารและพระนาง ธรณีบีบมวยผม มีเนื้อร้องดังนี้

เอ็ง เอ้อ เอิง เอ้ย

พระพุทธเจ้าเมื่อจะใกล้ปริณิพพาน ท่านไปสั่งพระศรีอารีย์ผู้เป็นน้อง

ท่านว่าท่านจำชาติได้

ท่านเคยเป็นไก่เป็นกา

แต่พอท่านกลับชาติมา

กลายเป็นนกยูงทอง

แต่พอท่านตายหรือว่าไปแล้ว

ในจิตยังวนยังเวียน

ไปเป็นพ่อค้าขับเกวียน

หนอเวียนเที่ยวขายของ

ในตอนเดือนสามต่อเดือนสี่

ชวนไพร่ผู้ดีไปปิดทอง

ไปแล้วไม่เห็นพระพุทธบาท

ก็เลยไปปิดพระธาตุจำลอง ฯ

พระพุทธเจ้าเมื่อจะปริณิพพาน

เหมยังมีหมู่มารมากอยล้างผลาญเช่นฆ่า

แต่ยังมีนางพระธรณีแม่รูปสวย

แม่มาเกล้าผมมวยกลายเป็นคางคก

มีทั้งตะเข้หรือว่าตะโขงอยู่ในวงสายธาร

มากอยกัดหมู่มารว่าเดี๋ยวจะมรณา

ไอ้โจรนั้นหนอมันร้ายฉกาจ

แต่มาแพ้อำนาจของพระศาสดา ฯ²⁰²

²⁰² สัมภาษณ์, นายประชุม แสนสวัสดิ์ อายุ 82 ปี ต.วังกระแจะ อ.เมือง จ.ตราด, 12 เมษายน 2546.

นอกจากนี้ยังปรากฏว่าในปัจจุบันในกลุ่มลัทธิพิธีพระศรีอารีย์หลายกลุ่ม ได้มีการแต่งเพลงเพื่อเล่าประวัติพระศรีอารีย์และยุคสมัยของพระศรีอารีย์เพื่อให้ประชาชนได้รู้จักและศรัทธาต่อพระศรีอารีย์มากขึ้น ดังเช่น เพลงชุด **สายธรรมเสียงเพลง: เวียงกาหลง** ของมูลนิธิธรรมานุเคราะห์ (องค์การธรรมิกสังคมเวียงกาหลง) เล่าเรื่องในตำนานพญากาเผือก ตัวอย่างใน **เพลงแดนพุทธภูมิ** ประพันธ์คำร้องโดย จ.ใจเพชร²⁰³ ก็ได้กล่าวถึงตำนานพญากาเผือก ดังนี้

แดนพุทธภูมิ แดนนี้นั้นมีที่มา พระโพธิสัตว์ทั้งห้า ลูกของแม่กาเกิดมาที่นี่
ถูกลมพายพัดพา ให้ลอยมาตามสายน้ำ ได้พบแม่เลี้ยงใจดี ฝ่าเลี้ยงดู อุ้มชูเรื้อยมา
พระพุทธรองค์ทั้งห้า ฉายาตามแม่ให้ไว้
หนึ่งพระกกุสันโธ มีแม่โก้นั้นเป็นมารดา สองพระโกนาคมโน มีแม่นาคฝ่าเลี้ยงดูมา
องค์ที่สามนั้นหนา แม่เต่าเก็บมาชื่อพระกัสสป
องค์ที่เรากราบไว้ แม่โคนำไปชื่อพระโคตโม
องค์ที่ห้าดงามมีพระนามอริยมตไตรโย องค์นี้แม่ราชสีห์เป็นผู้ใจดีเก็บมาเลี้ยงไว้
แดนพุทธภูมิ ที่มาแดนศีลธรรม แดนนี้ดงามแห่งชาวพุทธทั้งหลาย
ต่างมีใจศรัทธาเวียนมานูชากราบไหว้ แดนนี้สว่างสดใส อยู่ไม่ไกลชื่อเวียงกาหลง

หรือตัวอย่างในเพลง **แม่กาขาว** ประพันธ์คำร้องโดย จ.ใจเพชร เช่นกัน²⁰⁴ เล่าเรื่องในตำนานพญากาเผือก โดยเล่าเรื่องผ่านมุมมองของแม่กาเผือก ดังนี้

ตามตำนานพระพุทธรองค์ ลงมาจากสรวงสวรรค์ มาจุติลงในครรภ์แม่กาขาว
เป็นไข่น้อย มีห้าฟองเล่า วันหนึ่งเรื่องราวแม่กาบินไกล
ไปผลิตเพลินกับพืชพันธุ์ธัญญา เวียงกาหลง
ไปลงคืนหลวงวัน กลางป่าพงไพร ทิ้งลูกน้อยไว้ที่ต้นไม้ใหญ่
กลับมาเศร้าใจ ลูกหายไปพลัน
ลมพายุมันพัดพา เอาลูกแม่ ไปอยู่แห่งไหน
ลูกจะเป็นหรือตาย ใจแม่ฝ่าจาบัลย์
ลูกอยู่ที่ไหน ใจแม่คอยยึดมั่น หัวอกแม่นั้นโศกศัลย์เจียนตาย
*** แม่บินตามหาลูกยา อันไกลใกล้ ทุกข์หนักหนา

²⁰³ จ.ใจเพชร, "เพลงแดนพุทธภูมิ," ซีดีรอม ชุด **สายธรรมเสียงเพลง: เวียงกาหลง** (เชียงใหม่: มูลนิธิธรรมานุเคราะห์, 2549).

²⁰⁴ เรื่องเดียวกัน.

ใจจะขาดแล้วนา ลูกอยู่ไหน จนปานนี้แม่กินนอนไม่ได้
แม่แสนอาลัย ออกแตกตายแล้วเอ๋ย
(ซ้ำ***)

มูลนิธิปฐมธรรมฟ้าอิงเตอประเทศไทย ซึ่งอยู่ในกลุ่มลัทธิพระศรีอารียวิถีนุตรธรรม ก็มี การสร้างสรรคงานคืดกรรมที่เกี่ยวข้งกับพระศรีอารียและยุคสมัยของพระศรีอารียด้วย ใน กลอน ลำพระอนุดตธรรมมารดา²⁰⁵ ดั่งเนื้อความของบทลำต่อนหนึ่งความว่า

อนุดตวิถีนีเป็นทางดีแสนประเสริฐ ใฝ่ผู้ได้พบพ้อก็บุญเจ้าตั้งแต่หลัง แม่ สิ้นลูกไว้ยุคสุดท่ายปลายกับ พระศรีอารีย อาจารย์เพิ่นสิมารองรับเปลี่ยนโลกก็ยก ก้องให้เป็นวังบัวบานแท้ บ่อมีแปลไปเป็นใหม่ พวกมหันตภัยก็สึดบมอดสิ้น สูญเสียบ่อให้เหลือ มนุษย์เฮาสีได้สุขอยู่ล้วน เสมอด้ง แดนนิพพานวังบัวบานสิ ใสซึ้งสุขุขาวดีสิแจ้งสอง แสงธรรมแสงทองสิสองหล้าลุงป่าหากสิเห็น เหมือนกับ จันทรเพ็ญแจ้งวันเพ็ญสิบห้าค่ำ บ่อมีบุญเชื่อมเศรัธรรมเจ้าสองนภา มนุษย์ได้ ลุ่มฟ้าสิได้เพ็งบารมีพร้อมทั้งเดียรจานสัตว์ สืออยู่เย็นหายฮ้อน กับทั้งฝูงมารฮ้าย สุรกายกรรมบาป จมอยู่พึ้นในหม่องหมื่นปี บารมีเจ้าปกคลุมไปทั่ว

แม่นสิกรรมมากล้น ขอให้ได้เพ็งบุญคุณของท่านพระศรีอารียผู้ประเสริฐ สิวาเปิดโลกกว้างให้คนได้อยู่เย็น เหมือนดั่งฝนท่าพรหมแผ่นธรณี บุญของพระ พร้าแพงเหลือล้น พาสัตว์ข้ามสงสารแสนยาน มนุษย์เฮาสีได้สุขทั่วหน้าลุงป่าให้ เบ็งเอา คันบ่อแมนเพิ่นบ่อว่าให้คนเชื่อหลงลม มันหากเป็นคำจริงจึงได้มาจา ต้าน ขอให้โลกากว้างปวงชนพ้นจากบ่วง ขอให้สุขทั่วหน้าเมืองฟ้ากะบ่อปาน โลกสิสุขอยู่ถ้วนเสมอด้งแดนนิพพาน พันปีทิพย์เที่ยงเสมอเลิศล้วนมวนประชา เชื่อเดียรจานน้อยใหญ่พากันไหลหลังเข้ามาเด้าเพ็งบุญ ชมพูพึ้นเพียงงามคันคู ฮาบ เหมือนเท็งฟ้ากองแก้วหางาม ในภาคพึ้นเท้าหัวชมพูหญิงหญิงหญิง - ชาย จำศีลหมตสุคนจนถ้วน ปรากฏท้าวยมบาลเทวโลก พระยาอินทรอยู่ฟ้าเห็น แล้วก็ชื่นชม วาจามันสัจจะตั้งเที่ยง บ่อเหนียงก้อยกลางสิ้นเพียรได้ถ้ายฟาง พากัน สร้างชมพูพึ้นแผ่น แสนสนุกมากล้น คนสิได้อยู่สบาย เจ้าเอี้ย

²⁰⁵ มูลนิธิปฐมธรรมฟ้าอิงเตอประเทศไทย ในวิถีนุตรธรรม. <http://www.chongter.com> (เข้าถึงเมื่อ วันที่ 21 ธันวาคม 2552)

การสร้างสรรคงานคีตกรรมที่เกี่ยวข้องกับพระศรีอารียดังกล่าวมาพบว่ามีการสร้างสรรคเพลงที่เกี่ยวกับพระศรีอารียหลายรูปแบบทั้งเพลงที่ใช้ในการไหว้ครู เพลงที่ใช้ในพิธีกรรม รวมถึงเพลงร้องรำพันทั่วไป ซึ่งส่วนใหญ่เพลงที่ใช้ในการไหว้ครูนั้นจะปรากฏการอ้างชื่อของพระศรีอารียพร้อมๆ กับพระพุทธรเจ้าอีก 4 พระองค์ และเพลงที่ใช้ในพิธีกรรมนั้นก็มักใช้ในพิธีกรรมที่มีความเกี่ยวข้องหรือมีนัยยะสำคัญกับตำนานพระศรีอารีย โดยเฉพาะตำนานพระศรีอารีย กลุ่มเรื่องพระมาลัย (มล) ส่วนเพลงร้องรำพันทั่วไปนั้นพบเพียง 1 เพลง โดยเล่าเรื่องจากตำนานพระศรีอารีย กลุ่มเรื่องพญากาเผือก (กผ)

ส่วนในปัจจุบัน การสร้างสรรคงานคีตกรรมที่เกี่ยวข้องกับพระศรีอารียมักพบในลัทธิพิธีพระศรีอารีย โดยมักเลือกตำนานพระศรีอารียจากกลุ่มเรื่องต่างๆ ให้สอดคล้องกับความเป็นมาหรือวัตถุประสงค์ขององค์กร ดังเช่น เพลงของมูลนิธิสาธิตธรรมมานุเคราะห์ (องค์กรธรรมิกสังคมเวียงกาหลง) ที่เน้นเล่าเรื่องในตำนานพญากาเผือก ตามความเชื่อที่ว่า "เวียงกาหลง" เป็นสถานที่ที่แม่กาเผือกพลัดหลงกับไข่ทั้ง 5 ฟอง ดังที่ปรากฏเรื่องราวตำนานพญากาเผือก หรือในกลอนลำของมูลนิธิปฐมธรรมฟ้าอึ้งต่อประเทศไทย ในวดีอนุธรรม เป็นลัทธิพิธีพระศรีอารียที่รับมาจากประเทศจีน ซึ่งนับถือพระพุทธรศาสนาฝ่ายมหายาน และรับรู้เรื่องพระศรีอารียผ่าน "สุชาวดี-วญสูตร" ซึ่งพรรณนาดินแดนของพระศรีอารียไว้อย่างพิสดาร เชื่อมโยงได้เข้ากับความรู้ของคนไทยเรื่องยุคสมัยของพระศรีอารีย ในตำนานพระศรีอารีย กลุ่มเรื่องพระมาลัย ดังนั้นจึงได้สร้างสรรคกลอนลำที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับยุคสมัยของพระศรีอารีย

เมื่อพิจารณาจากงานศิลปกรรมที่เกี่ยวข้องกับพระศรีอารียที่พบในสังคมไทยในด้านต่างๆ แล้ว จะเห็นได้ว่าตำนานพระศรีอารียถูกนำมาใช้ในแง่ของการอธิบายที่และความสำคัญของงานศิลปกรรมนั้นๆ รวมถึงใช้ในการกำหนดรูปลักษณะของงานศิลปกรรมที่เกี่ยวข้องกับพระศรีอารีย และผสมผสานให้เข้ากับจินตนาการของศิลปิน ซึ่งงานศิลปกรรมที่เกี่ยวข้องกับพระศรีอารียส่วนใหญ่เป็นการสร้างสรรคพระพุทธรูป พระภฎ จิตรกรรมฝาผนังในพระอุโบสถ ภาพเขียนในสมุดไทย ซึ่งเป็นคัมภีร์ต่างๆ วรรณกรรมศาสนา เพลงในพิธีกรรม เป็นต้น งานศิลปกรรมเหล่านี้ล้วนเป็นส่วนหนึ่งของพิธีกรรมและสถานที่ที่ใช้ประกอบพิธีกรรมทางศาสนา หรือมีนัยยะของความศักดิ์สิทธิ์ ดังนั้นในแง่นี้ตำนานพระศรีอารียจึงไม่เพียงถูกนำมาใช้ในการอธิบายที่และความสำคัญของงานศิลปกรรมเท่านั้น หากแต่ยังเชื่อมโยงไปถึงพิธีกรรมหรือนัยยะของความศักดิ์สิทธิ์ที่เกี่ยวข้องกับงานศิลปกรรมนั้นด้วย ในแง่นี้จึงสอดคล้องกับที่ บาสคอมได้แสดงให้เห็นว่าหนึ่งในบทบาทหน้าที่ของคติชนคือ ใช้อธิบายที่มาและเหตุผลในการทำพิธีกรรม²⁰⁶ รวมถึงความเห็นของมาลินอฟสกีที่ว่า "ตำนานปรัมปราบรรจพหุของความเชื่อเกี่ยวกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ซึ่งนำมาใช้ในการอธิบาย

²⁰⁶ ศิวพร ณ ถลาง, ทฤษฎีคติชนวิทยา: วิธีวิทยาในการศึกษาด้าน นิทานพื้นบ้าน, หน้า 318.

พิธีกรรม”²⁰⁷ นอกจากนี้ยังจะเห็นได้ว่า ตำนานพระศรีอารีย์ที่นำมาถ่ายทอดในรูปแบบงานศิลปกรรมนี้ นำเนื้อหาบางส่วนใหญ่มาจากตำนานพระศรีอารีย์ในกลุ่มเรื่องพระมาลัยมากที่สุด

ความหลากหลายของตำนานพระศรีอารีย์กลุ่มเรื่องต่างๆ ทั้งที่ปรับเปลี่ยนจากคัมภีร์พุทธศาสนา และที่สร้างสรรค์ขึ้นใหม่ในสังคมไทย ได้มีบทบาทหลายประการต่อสังคมไทย อันจำแนกได้เป็น ประการที่หนึ่ง บทบาททางศาสนา กล่าวคือ ตำนานพระศรีอารีย์ไม่เพียงแต่ย้ำความคิดความเชื่อเรื่องอายุของศาสนาพระโคตมพุทธเจ้าเท่านั้น แต่ยังสร้างความเชื่อเรื่องพระอนาคตพุทธเจ้า และการเกิดใหม่ของพระพุทธศาสนาด้วยการมาตรัสรู้ของพระศรีอารีย์ ซึ่งสร้างความมั่นคงทางใจแก่พุทธศาสนิกชนในการบำเพ็ญความดี ตลอดจนตอบสนองความหวังและความต้องการทางใจของพุทธศาสนิกชนในการหลุดพ้นจากโลกที่วุ่นวายไปสู่โลกอันสงบสุขของพระศรีอารีย์และสร้างมาตรฐานทางศีลธรรมระดับต่างๆ โดยมีพระศรีอารีย์เป็นแบบอย่าง ทั้งนี้ก็เพื่อจุดมุ่งหมายในการจะได้ “พบพระศรีอารีย์” เป็นสำคัญ

ประการต่อมาคือ บทบาทในทางการเมือง ในประวัติศาสตร์ที่ผ่านมา พบว่าตำนานพระศรีอารีย์ได้ถูกนำมาใช้เพื่อสร้างคำอธิบายสถานภาพและความชอบธรรมทางการเมือง โดยทางฝ่ายราชสำนักใช้ความคิดความเชื่อจากตำนานพระศรีอารีย์ในคติเรื่อง “พุทธราชา” เพื่อสร้างความชอบธรรมทางการเมืองและสิทธิธรรมของกษัตริย์ ตลอดจนการใช้ความคิดเรื่องกสิยุค รวมถึงความคิดเรื่องการทำความดีประการต่างๆ อันจะทำให้ไปเกิดในศาสนาพระศรีอารีย์ซึ่งเป็น เพื่อควบคุมพฤติกรรมของผู้ได้ปกครองให้เป็นไปโดยเรียบร้อยง่ายต่อการควบคุม ส่วนฝ่ายกบฏเองก็ใช้ความคิดเรื่อง “ผู้มีบุญ” ซึ่งเชื่อว่าเป็นการมาเกิดชั่วคราวของพระศรีอารีย์ในการสร้างความเชื่อถือศรัทธาจากประชาชน การแสวงหาแนวร่วม และการอ้างว่าการก่อกบฏนั้นมีความชอบธรรม

ประการสุดท้าย บทบาทในทางศิลปกรรม จะเห็นได้ว่าตำนานพระศรีอารีย์เป็นแรงบันดาลใจในการสร้างสรรค์งานศิลปกรรมต่างๆ โดยเฉพาะที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนา ไม่ว่าจะเป็นประติมากรรมรูปพระศรีอารีย์ในยุคสมัยต่างๆ ที่ค้นพบในประเทศไทย จิตรกรรมภาพเล่าเรื่องพระศรีอารีย์ในช่วงชีวิตที่หลากหลาย และคติกรรมที่มีเนื้อร้องซึ่งประพันธ์จากอิทธิพลของตำนานพระศรีอารีย์

²⁰⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 322.

บทบาทหน้าที่ประการต่างๆ ของตำนานพระศรีอาริย์ที่ได้กล่าวมานี้ แสดงถึงความคิด ความเชื่อเรื่องพระศรีอาริย์ที่มีอิทธิพลอยู่ในสังคมไทยอย่างลึกซึ้ง การศึกษาด้านพระศรีอาริย์ จึงเท่ากับเป็นการทำความเข้าใจสังคมวัฒนธรรมไทยได้ในประการหนึ่งด้วย และในบทสุดท้าย ผู้วิจัยจะได้สรุปผลการศึกษาด้านพระศรีอาริย์ในประเด็นต่างๆ พร้อมทั้งอภิปรายผลการวิจัยไปพร้อมกันด้วย